

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ
İCRASI VE ETKİLİLİĞİ**

Doktora Tezi

ŞERİFE PETEK

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ
İCRASI VE ETKİLİLİĞİ

Doktora Tezi

ŞERİFE PETEK

Tez Savunma Jürisi

- Tez Danışmanı: PROF. DR. NİHAT BULUT
- Üye: PROF. DR. BİHTERİN DİNÇKOL
- Üye: PROF. DR. MAHMUT KOCA
- Üye: PROF. DR. RUKİYE AKKAYA
- Üye: DOÇ. DR. GÜLAY ARSLAN ÖNCÜ

İSTANBUL, 2024

ÖZET

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI'NIN İCRASI VE ETKİLİLİĞİ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (*AİHM/Mahkeme*) kararlarının icrası ve denetimi, taraf devletler, Mahkeme ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (*AKBK/BK/Bakanlar Komitesi/Komite*) tarafından paylaşılan bir yükümlülüktür. Kararların uygulanmasının denetimi Bakanlar Komitesi tarafından yapılır. Kararların icrası konusunda, Bakanlar Komitesi ve taraf devletlerin yükümlülükleri çalışmada detaylıca anlatılmıştır. Kararların icrası sürecinde Bakanlar Komitesi'nin denetimi nasıl yaptığı, ne gibi araçlar kullanabileceği üzerinde durulmuş, taraf devletlerin de kararların uygulanması konusunda ne gibi tedbirler alması gerektiği irdelenmiştir.

Çalışmanın devamında, AİHM kararlarının etkililiği ele alınmış, kararların bağlayıcılığı ve iç hukuktaki yerine değinilmiştir. Kararların etkililiğinin artırılması, Mahkeme'nin etkili şekilde çalışmaya devam edebilmesiyle bağlantılı olduğundan, Mahkeme'nin gün geçtikçe artan iş yükü etkililik önünde bir engel olarak görülmektedir. Dolayısıyla, genel olarak Avrupa Konseyi (veya sadece Konsey) bünyesinde bu konudaki ortaya çıkan endişeler, özellikle Bakanlar Komitesi'ni, Mahkeme'nin geleceği ve koruma mekanizmasının etkililiğinin sürdürülmesi adına neler yapılabileceğine dair çalışmalar yapmaya itmiştir. Bu hususta, sözleşmeye ek protokoller ve üst düzey konferanslarla bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır.

AİHM kararlarının etkililiği, bir yönüyle, taraf devletlerce kararlara uyulmasıyla ölçülen bir husustur. Bu konuda kararların etkili olup olmaması, taraf devletlerin iç hukuklarında Mahkeme kararlarına ne şekilde yer verdiği iç hukuk sistemlerine Mahkeme içtihatlarını entegre edip etmedikleri konusu, kararların etkisini görmek adına önemlidir. Bu bağlamda çalışmada, ülkemize ilişkin AİHM kararları ve bu kararların icrası konusu da ele alınacak, etkililik anlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: AİHM kararlarının icrası, etkililik, reform süreci, ihlal prosedürü, insan hakları

ABSTRACT

IMPLEMENTATION AND EFFECTIVENESS OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DECISIONS

Implementation of the judgments of the European Court of Human Rights (*ECtHR or the Court*) is an obligation shared by the contracting states, the Court and the Committee of Ministers of the Council of Europe. Supervision of the implementation of judgements is carried out by the Committee of Ministers. The function of the Committee of Ministers and the party states regarding the execution of the decisions are explained in detail in our study. It was emphasized how the Committee of Ministers carries out the supervision during the execution of the decisions, what tools it can use, and what measures the party states should take regarding the implementation of the decisions were examined.

In the continuation of our study, the effectiveness of the ECHR's judgements are discussed, the binding nature of the judgements and their place in domestic law are mentioned. Since increasing the effectiveness of decisions is linked to the Court's ability to continue working effectively, the Court's ever-increasing workload is seen as an obstacle to effectiveness. Therefore, the concerns about this issue within the Council of Europe in general have pushed the Committee of Ministers in particular to work on what can be done for the future of the Court and the maintenance of the effectiveness of the protection mechanism. In this regard, some new regulations have been made through additional protocols to the European Convention on Human Rights and high-level conferences.

The effectiveness of ECHR's judgements is, in one sense, measured by the compliance with the judgements by the states parties. Whether or not the judgements are effective on this issue, how the states parties apply the Court's judgements in their domestic law and whether they integrate the court's precedents into their domestic legal systems are important to see the impact of the decisions. In this context, in our study, the ECtHR's judgements regarding our country and the execution of these decisions will also be discussed and evaluated in terms of effectiveness.

Key Words: Implementation of ECHR's judgements, effectiveness, reform process, infringement proceeding, human rights

ÖNSÖZ

Bu çalışma, AİHM kararlarının icrası ve etkililiği konularına değinmektedir. AİHM insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından son derece önemli bir görev üstlenmektedir. İç hukuk korumasının yanında uluslararası koruma sağlama noktasında tamamlayıcı bir role sahiptir. Kararları ve oluşturduğu içtihatlarla, insan haklarının korunmasında ve daha iyiye götürülmesinde etkisi son derece önemlidir. Mahkeme kararlarının etkililiğinin en temel ölçütü kararlara uyulup uyulamamasıdır. Çalışma da bu ekseninde kararların uygulanıp uygulanmadığı yahut uygulanmasında zorluk yaşanan kararların neden uygulanmadığı ve uygulanması için neler yapılabileceği gibi konuları ele almaktadır. Çalışmada birçok akademik eserden istifade edilmiştir, bu eserlerin sahiplerine teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışmam boyunca bana destek olan birçok kişiye teşekkür etmek isterim. İlk olarak, akademik hayata başladığım andan itibaren bana rehberlik edip yol gösteren değerli hocam aynı zamanda tez danışmanım Prof. Dr. Nihat Bulut'a hem akademik hayatıma yaptığı katkılar hem de bu çalışma özelinde gerek şekle ilişkin gerek içeriğe dair sunmuş olduğu çok değerli geribildirimleri ve katkıları için sonsuz teşekkürler. En önemlisi de tez yazımı boyunca motivasyonumu kaybetmemem konusunda beni cesaretlendirdiği ve bu süreci benim için kolaylaştırdığı için minnettarım.

Ayrıca bana bu çalışma konusunu öneren ve çalışmanın içeriğine çok değerli ve ufuk açıcı katkılar sunarak tez savunma jürimde yer alan kıymetli hocam Doç. Dr. Gülay Arslan Öncü'ye teşekkürlerimi sunarım. Tez savunma jürimde bulunma nezaketini gösteren diğer değerli hocalarım, Prof. Dr. Bihterin Vural Dinçkol, Prof. Dr. Mahmut Koca ve Prof. Dr. Rukiye Akkaya'ya çalışmama yaptıkları katkılar için müteşekkirim.

Bu çalışma esnasında tezimi okuyarak şekle ve içeriğe dair fikirlerini sunan çok kıymetli arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Gülnihal Ahter Yakacak'a hem teze yaptığı katkılar hem de yanımda olup bana sunduğu manevi destek için sonsuz teşekkürler. Tez yazım ve savunma sürecimizin yaklaşık olarak aynı dönemlere denk gelmesi sebebiyle bu süreçte yoldaşlığı benim için çok kıymet arz eden sevgili arkadaşım Dr. Özge Bozkurt'a tüm yardımları ve desteği için teşekkürler.

Çalışma boyunca her anlamda yanımda olan, hem maddi hem manevi desteklerini sürekli hissettiğim aileme, özel olarak da tüm bu süreçte her daim yanımda olan ve çalışmalarına katkı sunan sevgili eşim Ömer'e, varlığıyla hayatımı güzelleştiren ve bu çalışmanın stresli sürecine olabildiğince sabır gösteren sevgili oğlum Ahmet Efe'ye sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
ÖNSÖZ	İİİ
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	İX
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

KARARLARININ İCRASI	6
---------------------------	---

I. AİHM Kararlarının Niteliği ve Türleri..... 6

A. AİHM Kararlarının Niteliği.....	6
1. Bildirimde Bulunma	6
2. Bağlayıcı Olma	8
B. AİHM Karar Türleri	11
1. Yargısal Nitelikteki Kararlar	11
a) Kabul Edilebilirlik Kararları	11
(1) Bireysel Başvurular	11
(2) Devlet Başvuruları	13
b) İhlal Tespit Kararları.....	16
(1) İhlalin Varlığını Tespit Eden Kararlar	16
(2) İhlalin Mevcut Olmadığını Tespit Eden Kararlar	17
(3) Pilot Kararlar	17
c) İhtiyati Tedbir Kararları.....	20
d) Dostane Çözüm Kararları	23
e) Kayıttan Düşme Kararları	25
2. Yargısal Nitelikte Olmayan Kararlar.....	28

II. AİHM Kararlarının İcrası Aşamasındaki Aktörler.....30

A. Kararların İcrasında Taraf Devletlerin Rolü.....	30
1. Taraf Devletin İcra Konusunda Yükümlülüklerine İlişkin Genel Prensipier	30
2. Kararların İcrası İçin Alınabilecek Önlemler	31
a) İhlale Son Verilmesi	31

b) Eski Hale Getirme (<i>Restitutio in Integrum</i>)	31
c) Adil Tatmin.....	32
d) Yargılamanın Yenilenmesi	36
e) Muhtemel İhlallerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler..	38
B. Kararların İcrasında Avrupa Konseyi'nin Rolü	42
1. Genel Prensipler	42
2. Kararların İcrasında Denetim Organı: Bakanlar Komitesi	42
a) Komitenin Yetkisinin Hukuki Dayanağı ve Kapsamı	42
b) Bakanlar Komitesi'nin İzlediği Prosedür	49
(1) İki Aşamalı İzleme Prosedürü (<i>Twin-Track Procedure</i>)	49
(2) Eylem Planı/Eylem Raporu	52
(3) Bakanlar Komitesi'nin Denetim Sürecinde Aldığı Kararlar	54
3. Kararların İcrası Sürecinde Mahkemenin Rolü	56
a) Mahkemenin Denetim Yetkisine İlişkin Düzenlemeler ve Denetim Sürecinde Fiili Olarak Aldığı Roller	56
b) Mahkemenin Pilot Karar Usulüne İlişkin Uygulamadaki Rolü.....	60
4. Diğer Avrupa Konseyi Kurumlarının Kararların İcrasındaki Rolü	61
a) Parlamenterler Meclisi	61
b) Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği	64
III. Kararların Uygulanmasında Karşılaşılan Zorluklar	65
A. Kararların Uygulanmasında Yorumlamadan Kaynaklanan Zorluklar ...	67
B. Kararların Uygulanmasında Politik Sebeplerden Kaynaklanan Zorluklar	70
C. Kararların Uygulanmasında Ekonomik Sebeplerden Kaynaklanan Zorluklar ..	76

II. BÖLÜM: AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ ETKİLİLİĞİ

I. Etkililiğe İlişkin Faktörler	79
A. Kararların Etkililiğinde Rol Oynayan Bazı Temel Prensipler.....	79
1. Devletlerin Egemenliği Prensibi.....	79
2. Talilik Prensibi	82
a) Genel Olarak	82
b) Dördüncü Derece Doktrini	84

3. Takdir Marjı.....	87
B. Mahkeme Kararlarının İç Hukuktaki Yeri	93
C. Taraf Devletlerin Mahkeme Kararlarını Uygulama Taahhüdü ve Kararların Bağlayıcılığı.....	104
D. Mahkeme Kararlarının Etkililiği Açısından Sözleşme Sisteminin Yaptırım Sorunu ve Taraf Devletlerin Kolektif Sorumluluğu	105
1. Kararların Etkililiği Açısından Sözleşme Sisteminin Yaptırım Gücü.....	105
a) Genel Olarak	105
b) Sözleşme'nin 46. maddesinde Öngörülen Yaptırım; İhlal Prosedürü	106
c) Konsey Üyeliğinin Askıya Alınması veya Üyeliğe Son Verme....	112
(1) Genel Olarak	112
(2) Rusya'nın Konsey Üyeliğine Son Verilmesi.....	113
2. Taraf Devletlerin Mahkeme Kararlarına Uymama Eğilimi ve Kolektif Sorumluluk	115
a) Taraf Devletlerin Kararlara Uymama Eğilimi	115
b) Taraf Devletlerin Kolektif Sorumluluğu	117
II. Mahkemenin Etkililiğinin Sağlanması Bağlamında Reform İhtiyacı, Reform Süreci ve Öneriler.....	122
A. Reform İhtiyacı: Mahkemeye Yapılan Başvuru Yoğunluğu ve Mahkemenin İş Yüğü	122
B. Reform Süreci.....	124
1. Genel Olarak.....	124
2. Reform Sürecindeki Araçlar.....	126
a) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokoller	126
(1) Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılması (11 No'lu Protokol)	126
(2) Kabul Edilebilirlik Açısından Önemli Derecede Mağduriyet Kriteri (14 No'lu Protokol).....	127
(3) Mahkemeye Başvuru Süresinin Kısaltılması (15 No'lu Protokol) ...	130
(4) Ulusal Mahkemelerin AİHM'den İstisnâ Görüş Talep Edebilmesi (16 No'lu Protokol)	133
b) Üst Düzey Konferanslar	136
(1) Interlaken Üst Düzey Konferansı ve Interlaken Deklarasyonu	137

(2) İzmir Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu	139
(3) Brighton Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu	141
(4) Brüksel Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu	144
(5) Kopenhag Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu	146
3. Reform Sürecinin Değerlendirilmesi.....	148
C. Mahkeme Kararlarının Etkililiği ve Uygulanması Açısından Bazı	
Öneriler	149
a) Ekonomik Temelli Yaptırım Önerileri	152
b) Siyasi Temelli Yaptırım Önerileri	155
c) Kararların Uygulanması ve Etkililiğin Sağlanması Konusunda Diğer Bazı	
Öneriler	158
III. Mahkeme Kararlarının Uygulanmasında Yaşanan Zorluklara İlişkin	
Türkiye Özelinde Bazı Karar Örnekleri	162
A. Kavala/Türkiye Kararı (28749/18).....	164
1. İç Hukuktaki Süreç	165
2. Mahkeme ve Komite Önündeki Süreç	167
3. Parlamenterler Meclisi'nin Sürece Katılımı.....	172
B. Selahattin Demirtaş/ Türkiye Kararı (14305/17).....	175
C. Ümmühan Kaplan/Türkiye Kararı (24240/07).....	179
SONUÇ	184
KAYNAKLAR.....	194

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

a.g.e : adı geçen eser

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AK : Avrupa Konseyi

AKBK : Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi

AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

AY : Anayasa

a.y. : aynı yer

AYM : Anayasa Mahkemesi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

CMK : Ceza Muhakemesi Kanunu

dn. : dipnot

E. : Esas

ECtHR: The European Court of Human Rights

Ed. : Editör

K. : Karar

No : Sayı

para. : paragraf

s. : sayfa

sy. : sayı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TCK : Türk Ceza Kanunu

TİHEK: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

v. : versus

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

GİRİŞ

AİHM, Avrupa ölçeğinde, uluslararası alanda insan haklarının korunmasında en etkili role sahip Mahkeme'dir. AİHM'nin tam zamanlı çalışan bir Mahkeme olması ve kararların icrasını denetleyecek olan bir Avrupa Konseyi organının yani Bakanlar Komitesi'nin mevcudiyeti, AİHM'nin etkililiğinin altında yatan sebeplerdendir. Bunun yanında taraf devletler açısından bakıldığında, Konseye üye devletlerin Sözleşmeyi imzalayarak Mahkeme'nin yetkisini tanıyıp, kararlara uymayı taahhüt etmelerinin gereği olarak bu taahhütlerine sadık kalmaları etkililik açısından olmazsa olmaz şartlar arasındadır.

Bir davanın hükme bağlanması tek başına kararın icrası için nasıl yeterli olmuyorsa, AİHM kararları için de Mahkeme'nin kararı vermesi, ihlali tespit etmesi tek başına yeterli olmayıp, bu kararların icrasını denetleyecek bir organa ihtiyaç duyulmaktadır. Avrupa Konseyi'nin organı Bakanlar Komitesi AİHM kararlarının icrasını denetlemekle görevli olan organdır. AİHM kararlarının icra edilmesi yükümlülüğü ise öncelikle taraf devletlere aittir. Burada hem kararların icrası hem de denetlenmesi sürecinde Mahkeme, Bakanlar Komitesi ve taraf devletlerin ayrı ayrı fonksiyonları mevcuttur. Mahkeme'nin karar vermesi üzerine, icrayı denetleyen Bakanlar Komitesi denetim görevini yerine getirirse de kararı asıl uygulayacak olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (*AİHS veya Sözleşme*) tarafı devletlerdir. Burada taraf devletin en basit haliyle gönülsüz davranması ve kararı uygulamama konusunda direnç göstermesi, AİHM kararlarının etkisini neredeyse yok eder. Bundan çıkarımla kararların icrası sürecinde üç temel ayaktan bahsetmek mümkün olacaktır. Bu süreç Mahkeme'nin karar vermesiyle başlar, Bakanlar Komitesi'nin icra sürecini yönetmesi ve denetlemesiyle devam eder nihayet taraf devletin kararı iç hukukunda uygulaması ile son bulur.

AİHM kararlarının taraf devletlerce uygulanması, Mahkeme içtihatlarının benimsenerek iç hukukun bir parçası haline getirilmesi, AİHM koruma mekanizmasının etkililiğinin sürdürülmesi ve uzun vadede korunmasını sağlayacak en temel unsurlardır.

Bu konuda yaşanan eksiklikler ve sorunlar AİHM'nin geleceği konusunda endişe yaratmaktadır. Son dönemlerde, devletlerde görülen otoriterleşme benzeri tutum, devletleri egemenlik ilkesi konusunda daha hassas ve korumacı hale getirmiştir. Egemenlik ilkesinin öncelenmesiyle birlikte, özellikle uluslararası insan hakları hukuku açısından talilik prensibi devletlerce daha çok gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu durumun sonucunda kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması meselesi geri planda kalır mı, Mahkeme kararlarının etkililiği zayıflar mı gibi sorular akla gelmekte ve Mahkeme'nin geleceği açısından endişeler doğmaktadır. Çalışma genel itibarıyla bu konu ekseninde tutularak iki bölüm halinde Mahkeme kararlarının icrası ve kararların etkililiği şeklinde incelenecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde AİHM kararlarının icrası ele alınacak olup öncelikle Mahkeme'nin vermiş olduğu kararların hukuki niteliğinin ve türlerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Kararların icrası sürecinde hangi aktörlerin rol oynadığı tespit edilecek, bu aktörlerin sorumluluk ve görevleri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda en büyük sorumluluğa sahip olan Sözleşme üyesi taraf devletlerin rolü ve Bakanlar Komitesi'nin yükümlülükleri incelendikten sonra Mahkeme'nin kararların icrası aşamasındaki rolü tespit edilecek ve diğer Avrupa Konseyi kurumlarının icra sürecindeki katkıları ve fonksiyonları belirlenecektir. İlk bölümün sonunda kararların icrasında yaşanan sorunlar ve zorluklardan bazıları üzerinde durulacaktır. Kararların uygulanmamasının altında yatan bazı siyasi, ekonomik temelli sebeplere ve bunların dışında kalan diğer nedenlere yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü AİHM kararlarının etkililiği hususuna hasredilmiştir. Kararların etkililiği Mahkeme kurulduğu andan itibaren, hep tartışılan bir konu olmuştur. Mahkeme kararlarının etkililiği kararların bağlayıcılığı ve Sözleşme sisteminin bu konudaki yaptırım gücüyle doğrudan ilgili bir konudur. Ancak kabul etmek gerekir ki, uluslararası hukukta ve spesifik olarak bu çalışma bağlamında uluslararası insan hakları hukukunda bağlayıcılık ve yaptırım konusu iç hukukta olduğu gibi sınırları net şekilde belirli ve açık olan bir konu değildir. Çünkü, uluslararası hukukta, devletlerin egemenliği, cebir kullanma yetkisinin kimde olduğu, meşruiyet sorunu gibi çok temel tartışma konuları devreye girmektedir. AİHM kararları özelinde, devletler Sözleşme'ye taraf oldukları anda kararların bağlayıcılığını da kabul eder ve kararlara uymayı taahhüt

ederler. Bununla birlikte, Mahkeme sisteminde kararların uygulanmasıyla ilgili sorunlar gün geçtikçe artmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak kararların etkililiği konusuyla doğrudan bağlantılı olan bazı ilkeler üzerinde durulacaktır. Bu ilkeler, devletlerin egemenliği ilkesi, talilik prensibi, takdir marjıdır. Bunun yanında etkililikle doğrudan bağlantılı olan, Sözleşme'nin ve Mahkeme kararlarının iç hukuktaki yerleri, doğrulukları etki ve bağlayıcılıklarına ilişkin konular ele alınacaktır. Yine etkililik bağlamında kararların uygulanması açısından Sözleşme sisteminin yaptırım gücü ve sorunu incelenecektir. Alternatif bir yaptırım unsuru olarak devletlerin kolektif ulusal sorumlulukları üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ele alınacak diğer husus yine etkililik kapsamında Mahkeme'nin iş yükü sebebiyle gündeme gelen ve iş yükünün azaltılması temel amacıyla başlatılan reform sürecidir. Reform süreci, Mahkeme'nin geleceğine dair etkililiğin artırılması ve uzun vadede bu durumun korunması amacıyla, iş yükünü azaltma hedefiyle başlatılan bir süreçtir. Bu amaçla, AİHS'ye ek bazı protokoller kabul edilmiştir. Buna ek olarak Interlaken süreci olarak da adlandırılan bir dizi üst düzey konferans düzenlenmiştir. Söz konusu protokoller ve üst düzey konferanslarda hangi konuların ele alındığı ve sonucunda nasıl getirileri olduğu hususu çalışmada yer alacaktır. Söz konusu çalışmaların ve yeni düzenlemelerin ne tür sonuçları olabileceği ve iş yükünü azaltma konusunda etkili olup olmadığı hususunda değerlendirmelere yer verilecektir.

Mahkeme kararlarının etkili hale gelmesi kararların uygulanmasına bağlı olduğundan bu konuda kararların uygulanması yoluyla etkililiğin sağlanması için ne tür öneriler getirilebilir konusu ele alınacaktır. Kararların uygulanması yaptırımları gerektirdiği için bu konuda bazı yaptırım ve baskı araçları önerileri sunulacaktır. Bu öneriler siyasi ve ekonomik temelli yaptırım önerileri olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın son kısmında Mahkeme kararlarının uygulanmasında yaşanan zorlukları da gösteren Türkiye'ye dair verilmiş bazı karar örnekleri ele alınacaktır. Söz konusu kararlardan ikisi münferit kararlar olmakla beraber, diğeri uygulamayı göstermesi açısından bir pilot karar örneği olacak şekilde toplam üç ayrı karar incelenecektir. Söz konusu kararlar; Kavala/Türkiye, Demirtaş/Türkiye ve Ümmühan Kaplan/Türkiye kararlarıdır. Bu örnek kararların ortak özelliği icra aşamasında sorunlar yaşanması ve üçünün de uzun süredir uygulanmayı beklemesidir. Özellikle Kavala kararı

son dönemde çokça gündeme gelen Bakanlar Komitesi'nin denetim sürecinde kullandığı yaptırım araçlarından ihlal prosedürünü de içermesi sebebiyle önem arz etmektedir.

Çalışmada özellikle birinci bölümün daha teknik bir yönü haiz olmasının da etkisiyle temel kaynaklar taranmış, kararların icrası prosedürü, insan hakları hukuku konusundaki temel kitap ve makalelere de atıflar yapılarak irdelenecektir. Bunun yanında AİHM, Bakanlar Komitesi ve yine Konsey'in ilgili birimlerince yayınlanan birçok rapor ve doküman da çalışmaya kaynaklık edecektir. Mahkeme'nin ve Komite'nin yayınladığı yıllık raporlar bazı verilerin sağlanmasında oldukça faydalı kaynaklar olarak göze çarpmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde, birinci bölüme nispeten bilimsel kaynak eksikliği mevcuttur. Nitekim AİHM kararlarının icrasına ilişkin daha önce yapılmış çalışmalar olsa da etkililik konusu, AİHM kararların bağlayıcılığı ve iç hukuktaki yeri kapsamını aşar şekilde daha önce temel bir esere konu olmamıştır. Kararların bağlayıcılığı ve iç hukuktaki yerine ilişkin kaynak bulmakta zorlanılmadıysa da bu kısmı aşan mahiyette etkililik ve Mahkeme'nin geleceğine dair tartışmalar, sayılı birkaç bilimsel makale dışında sadece gazete yahut blog yazısı niteliğindeki dokümanlara konu olmuştur. Dolayısıyla ikinci bölümde kaynak eksikliği sorununun yarattığı bir zorluk olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bu konuda, Mahkeme'nin geleceği üzerine yapılan ve çalışmada da yer verilen, reform sürecinin parçası olan üst düzey konferanslardaki Mahkeme'nin geleceğine dair endişelere de yer verilen tartışmaları gösteren, tutanaklar ve raporlar kullanılan kaynaklar arasındadır. Aynı şekilde ikinci bölümün son kısmını oluşturan ihlal prosedürünün de inceleneceği Türkiye özelinde ele alınacak kararlardan oluşan başlıkta, ihlal prosedürünün uygulanması konusunda AİHM tarihinde ilk kez ve Türkiye'ye karşı bir kararda bu aşamaya gelindiğinden, daha önce detaylı ve güncel olarak çalışılmamış bir boyut söz konusudur.¹ Bu durum, bilimsel kaynak yetersizliği

¹ AİHM tarihinde ihlal prosedürü ilk kez Azerbaycan'a karşı bir davada söz konusu olmuştur. Dolayısıyla ihlal prosedürü sadece bu bağlamda bazı çalışmalarda karşımıza çıkmaktaysa da söz konusu Azerbaycan-Mammadov kararı sebebiyle başlatılan prosedür, Azerbaycan'ın kararı uygulamasıyla neredeyse başlar başlamaz sona ermiştir. Fakat Türkiye'ye ilişkin verilen Kavala kararında ihlal prosedürü sürecinde, daha önce gidilmediği kadar ileriye gidilmiş olduğundan ve karar halen uygulanmadığı için ihlal prosedürünün

anlamında bir zorluk oluştursa da çalışmanın bu kısmının biricikliği ve akademiye katkı sağlamasını ummak açısından olumlu bir sonucu de barındırmaktadır.

Çalışmada sadece bireysel başvurularla ilgili olarak icra ve etkililik konusu ele alınacaktır. Devlet başvuruları² kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun sebeplerinden biri her ne kadar 2020 yılından sonra devlet başvurularında artış gözlemlense de genel olarak toplamda az sayıda devlet başvurusunun olmasıdır.³ Diğer ve en önemli sebebi de devlet başvurularında bireysel başvurularda yaşanan uygulama sorunları aynı şekilde gözlemlenmektedir. Şikayet edilen devlet, kararı uygulama konusunda adım atmadığında, Komite'nin elinde bunu uygulatmak için etkili yaptırım aracı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bireysel başvurular için tartışılan hususların çoğu devlet başvuruları açısından da geçerli kabul edilebilir.

Çalışmada daha çok nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma konusu sebebiyle İngilizce yazılan eserlerle ilgili de detaylı literatür taraması yapılmıştır. Bunun yanında, birçok Avrupa Konseyi organı tarafından yayınlanan belge, rapor ve dokümanlar ele alınmıştır. AIHM kararları konusunda Mahkeme'nin karar veri tabanından faydalanılmıştır. Dolayısıyla çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinin önemli parçası olan, belge, kaynak, doküman tarama yöntemi kullanılmıştır.

geleceği aşama halen belirsizdir. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmı, konunun güncelliği ve dinamizmi sebebiyle biricik sayılabilir.

² Komisyon 1961 tarihinde Avusturya/İtalya devlet başvurusunda bu başvuruların amacını şu şekilde belirtmiştir; “Devletlerarası şikayet prosedürünün, Sözleşme Devletlerinin Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlükleri kolektif olarak güvence altına almalarını sağlayan bir mekanizma olarak işlev görmesi gerekir. Daha somut bir ifadeyle, Devletlerarası bir dava, 'kendi haklarını uygulamak amacıyla bir dava hakkının kullanılması olarak değil, Avrupa'nın kamu düzeninin ihlal edildiği iddiasının Komisyon önüne getirilmesi' olarak değerlendirilir”

Austria v. Italy, 788/60, (Europan Commissson of Human Rights 11 Ocak 1961).

³ Devlet başvurularına ilişkin liste için bkz. <https://prd-echr.coe.int/web/echr/inter-state-applications>. Güncel kararlardan biri, Gürcistan/Rusya davası olup 2021 yılında Mahkeme karara bağlamıştır. Dava, Gürcistan kontrolündeki topraklar ile Abhazya ve Güney Osetya arasındaki idari sınır çizgileri boyunca insan hakları durumunun kötüleştiği iddiasıyla ilgilidir. Rusya’ya ilişkin bir çok devlet başvuru mevcut olsa da hatta 2024 yılında Ukrayna/Rusya devlet başvurusuyla Kırım hususunda bir insan hakları ihlali kararı verilmişse de Rusya artık Konsey üyesi olmadığı için kararın uygulanması mümkün görünmemektedir.

I. BÖLÜM

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ İCRASI

I. AİHM Kararlarının Niteliği ve Türleri

A. AİHM Kararlarının Niteliği

1. Bildirimde Bulunma

AİHM kararlarının en önemli niteliklerinden biri tespit edici olmalarıdır. Mahkeme, kararlarıyla öncelikle bir ihlal olup olmadığının tespitine hükmeder. İhlal tespit kararlarının özelliği de bildirimde bulunma ve deklare etmedir.⁴ Mahkeme verdiği bazı kararlarda da açıkça kendi kararlarının doğası gereği bildirimde bulunan (*declaratory*) nitelikte olduğunu belirtmiştir.⁵ Mahkeme kararları kurucu mahiyette değildir, kararlar kendiliğinden bir sonuç doğurmamaktadır. AİHM kararlarının bildirici nitelikte olması taraf devletler açısından en az rahatsızlık doğurma özelliğine sahiptir.⁶ Bu durum özellikle Mahkeme sisteminin ve uluslararası hukukun yaptırım gücüyle, uluslararası korumanın taliliği ve devletlerin egemenliği prensibiyle yakından alakalıdır. Dolayısıyla tarafların iç hukuklarına müdahale ve egemenliklerinin zarar görmesine dair endişeleri açısından AİHM kararlarının doğrudan sonuç doğuracak yahut yeni bir durum inşa edecek mahiyette olmaması anlaşılabilir bir husustur. Bu sebeple, prensip olarak, AİHM kararları tespit edici ve bildirici olmanın ötesine geçmez.

⁴ Dominik Haider, **The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, 2013, s. 74; “Guide on Article 46 of the Convention – Binding force and execution of judgments”, European Court of Human Rights-Registry, 31.08.2021, s. 9.

⁵ Bkz; Abbasov v. Azerbaijan, 24271/05, (European Court of Human Rights 17 Ocak 2008); Oleksandr Volkov v. Ukraine, 21722/11, (European Court of Human Rights 09 Ocak 2013).

⁶ Dinah Shelton, **Remedies in International Human Rights Law**, Third Edition, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 285; Serkan Cengiz, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2023, s. 182.

Kararların bildirici olması, kararların nasıl icra edileceği konusundaki somut adımların taraf devletçe tayin edilebileceği anlamına gelmektedir. Taraf devletler, alınması gereken bireysel ve genel tedbirleri belirleme konusunda hareket serbestliğine sahiptir. Mahkeme verdiği kararlar ihlal tespitinde bulunur ve bazı durumlarda ihlalin mahiyetine göre, alınacak bireysel ya da genel tedbir türünü gösterebilir.⁷ Mahkeme'nin içtihadının da gösterdiği gibi, Mahkeme'nin kararın sonuç bölümünde, ihlalin son bulmasına yönelik vereceği tavsiyeler, emredici mahiyette olmadığı gibi, açıkça doğrudan ihlalin nasıl giderileceğini de içermemektedir. Kural olarak, esas olan Mahkeme kararlarının bildirimde bulunan yönüdür.⁸ Bazen sadece ihlalin tespiti yani kararın bu tespit edici özelliği kendi başına 'ahlaki tatmin' olarak yorumlanmaktadır.⁹

Mahkeme'nin ihlalin ne şekilde giderileceğine yönelik doğrudan talimat verme yetkisinin olmayışı, kararların hızlı ve düzgün bir şekilde infaz edilmesine olanak sağlamadığı gerekçesiyle, doktrinde ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından eleştiri konusu edilmiştir.¹⁰ Yakın dönemden itibaren Mahkeme'nin yaklaşımında daha aktivist olarak yorumlanabilecek müdahaleci eğilimler görülmeye başlanmıştır. 1990'ların başına kadar Mahkeme'nin bireysel ve genel tedbirlere ilişkin yaklaşımı müdahalecilik belirtileri göstermemiştir. 1990'larda Mahkeme, devletlere, özellikle özel mülkiyetin iadesi/yeniden tesisi ile ilgili davalarda, vaka bazında tazmin edici olmayan (noncompensatory-sadece parasal bir giderim olmayan anlamında değerlendirilmeli) tedbirler almaları talimatını vermiştir. Bunun gerekçesi olarak, özel mülkiyete hukuka aykırı bir şekilde el konulmasının sadece tazminatla telafi edilemeyeceği gösterilmiştir.¹¹ 1990'larda Türkiye'den gelen davalara cevaben Mahkeme, telafi edici çözümlerden yararlananları başvuranların en yakın akrabalarını da kapsayacak şekilde genişletmiştir.¹² 2000'lerin başından itibaren Mahkeme'nin tavsiye

⁷ "Guide on Article 46 of the Convention – Binding force and execution of judgments", s. 9.

⁸ Elisabeth Lambert Abdelgawad, "The Execution of the Judgments of the European Court of Human Rights: Towards a Non-Coercive and Participatory Model of Accountability", **Heidelberg Journal of International Law**, C. 69, 2009, s. 475.

⁹ Başak Çalı, "Explaining Variation in the Intrusiveness of Regional Human Rights Remedies in Domestic Orders", **International Journal of Constitutional Law**, C. 16, No: 1, 2018, s. 220.

¹⁰ Lambert Abdelgawad, "Execution", s. 474.

¹¹ Papamichalopoulos and Others v. Greece, 32310/08, (European Court of Human Rights 31 Ekim 1995).

¹² Çakıcı v. Turkey, 23657/94, (European Court of Human Rights Temmuz 1999).

verme yetkisinin genişlediği ve müdahaleci bir tutuma doğru gittiği söylenebilir. Bu aşamada AIHM, çeşitli ancak seçilmiş davalarda bireysel ve genel tedbirler konusundaki tavsiyede bulunma yetkisini oldukça genişletmeye başlamıştır.¹³ Mahkeme kararlarının prensipte, bildirici özelliği zamanla tavsiyede bulunan talimat veren hatta bazı durumlarda emredici mahiyete sahip bir görünüme evrilmiştir. Bu duruma en yakın örneklerden biri de ülkemize dair verilen Kavala-Türkiye kararının sonuç bölümünde, Mahkeme'nin ihlalin giderilmesi için doğrudan bireysel tedbir olarak Osman Kavala'nın derhal serbest bırakılmasını işaret etmesidir.¹⁴ Burada görüldüğü gibi, Mahkeme kararlarının bildirimde bulunmanın ötesinde talimat verme şeklinde özellik kazanabildiği, Mahkeme içtihadıyla ortaya konmuştur. Mahkeme tavsiye yetkisini genişletmesini, açıkça belirtmese de Sözleşme'nin 46.maddesine, taraf devletlerin Mahkeme kararlarına uymayı taahhüt ettikleri esasına dayandırmaktadır.¹⁵ Mahkeme, kararlarında talimat verme ve emretme şeklindeki yaklaşımını daha çok bireysel tedbirler konusunda gösterirken, pilot kararlar vasıtasıyla bu durum genel tedbirler konusunu da kapsamaya ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır.¹⁶ Pilot kararlar aracılığıyla, Mahkeme taraf devletlere, aynı konuda yapılan ihlal başvurularının, taraf devletlerdeki sistemle ilgili ya da yapısal sorunlar gibi sebeplerle gerçekleşmesi durumlarında bu sistemsal sorunların ne şekilde çözüleceğine dair alınması gereken genel tedbirlere ilişkin önerilerde bulunmaktadır.

2. Bağlayıcı Olma

Mahkeme kararlarının en önemli özelliklerinden biri de bağlayıcı olmalarıdır. Kararların bağlayıcılığı meşruiyetini Sözleşme'nin 46.maddesinden alır. Sözleşme'nin 46/1 maddesi, "Yüksek Sözleşmeciler Taraf, taraf oldukları davada Mahkeme'nin vermiş olduğu kesinleşmiş karara uymayı taahhüt ederler" şeklinde düzenlenmiştir. Mahkeme kararları kesinleşmesiyle birlikte taraf devlet açısından bağlayıcı hale gelir. Sözleşme'nin 46.maddesi 'kararların bağlayıcı gücü ve icrası' başlığını taşımaktadır. Bununla birlikte

¹³ Çalı, "Regional Human Rights Remedies", s. 221.

¹⁴ Kavala v. Turkey (Final Decision), 28749/18, (European Court of Human Rights 10 Aralık 2019).

¹⁵ Lambert Abdelgawad, "Execution", s. 475.

¹⁶ Lambert Abdelgawad, **a.g.e.**, s. 475-476.

madde hükmünde ayrıca kararların bağlayıcı olduğuna dair açık bir ifadeye yer verilmemiştir. Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararlarının bağlayıcı olduğu, res judicata (kesin hüküm-muhkem kazıye) ilkesiyle ilişkilendirilmektedir. Bunu destekleyen mahiyette 16 no'lu protokolün 5.maddesi ile düzenlenen danışma görüşlerinin bağlayıcı olmadığı yönündeki hüküm, dikkate alınabilir.¹⁷ İlgili protokole göre Mahkeme'nin vereceği istişari görüşler bağlayıcı değildir, fakat ihlal tespitine dair Mahkeme kararları kesin hüküm teşkil ettiği için bağlayıcı niteliktedir.

Sözleşme'nin 46.maddesi 1.fikrasından anlaşıldığı üzere mahkeme kararlarının bağlayıcılığı nisbidir. Sadece ilgili taraf devleti, taraf olduğu davada verilmiş kesin hüküm açısından bağlamaktadır. Bununla birlikte, sözleşmeye taraf olmakla devletler Mahkeme içtihadını gözetmek durumundadırlar. Özellikle Sözleşme'nin 1.maddesindeki insan haklarına saygı yükümlülüğüne dayanarak, taraf devletler, yetki alanlarındaki herkesin sözleşmede tanınmış olan haklardan yararlanmalarını sağlamak sorumluluğu altındadırlar. Dolayısıyla, her ne kadar, bir Mahkeme kararı, sadece davalı taraf devleti bağlasa da sözleşmeye taraf diğer devletlerin de bu kararları gözeterek iç hukuklarında buna göre düzenlemeler yapmaları, Mahkeme içtihatlarını takip etmeleri ilerideki hak ihlallerinin önüne geçilmesi açısından elzemdir. Bu durum aynı şekilde, taraf devletleri sadece bireysel tedbirler almanın ötesinde genel tedbirler alma konusunda da harekete geçirmektedir.¹⁸ Mahkeme kararları sadece ilgili tarafı bağlasa da diğer taraf devletler açısından da etki doğurmakta bu etkiye erga omnes (herkese karşı) etki diyebiliriz. AİHM kararları erga omnes bağlayıcılığı haiz olmayıp etki anlamında böyle bir özelliğe sahiptir.¹⁹ Dolayısıyla bağlayıcılık ve etki konusunun birbirine karıştırılmaması önem arz etmektedir. Mahkeme kararlarının erga omnes bağlayıcılığı olduğu kabul edildiği

¹⁷ Selman Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, No: 2, 2018, s. 129.

¹⁸ Elisabeth Lambert Abdelgawad, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, çev. İnan Sevinç, 2. bs, Ankara, Avrupa Konseyi, 2008, s. 9-10.

¹⁹ Ayşe Füsün Arsava, "AİHM'nin İnsan Hakları Alanında Oynadığı Anayasa Mahkemesi Rolü", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 35, 2018, s. 24.

takdirde tüm taraf devletler açısından tedbir almayı zorunlu hale getiren bir yaklaşım söz konusu olurdu. Oysa burada doğan etkinin bağlayıcı bir etki olmadığı kesindir.²⁰

Mahkeme'nin vermiş olduğu ihtiyati tedbir kararlarının bağlayıcılığıyla ilgili olarak Mamatkulov ve Askarov/Türkiye kararıyla söz konusu tedbir kararlarının da bağlayıcı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Mahkeme söz konusu kararda, Sözleşme'nin 34. maddesi uyarınca, Sözleşmeciler Devletlerin, bireysel başvuru sahibinin başvuru hakkını etkili bir şekilde kullanmasını engelleyebilecek her türlü eylem veya ihmalden kaçınmayı taahhüt ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca, bir Sözleşmeciler devletinin geçici tedbirlere uymamasının, Mahkeme'nin başvuranın şikayetini etkili bir şekilde incelemesini engellediği ve başvuranın hakkını etkili bir şekilde kullanmasına engel olduğu için 34. maddenin ihlali olarak kabul edileceğini ifade etmiştir.²¹

Bağlayıcılığa ilişkin olarak, Mahkeme bazı kararlarında, vermiş olduğu kararların hepsinin aynı hukuki değere sahip olduğunu özellikle vurgulamıştır. Buna ek olarak, vermiş olduğu kararların bağlayıcı doğasının ve Mahkeme'nin sözleşmeyi yorumlama otoritesinin kararların isminden ya da veriliş formundan bağımsız olarak mevcut olduğunu belirtmiştir.²² AİHM yargıç Pinto De Albuquerque de bir karara yazmış olduğu karşıt görüş metninde; Mahkeme'nin tüm kararlarının aynı hukuki değere, bağlayıcı niteliğe ve yorum yetkisine sahip olduğu; bu değer, nitelik ve yetkinin, Sözleşme'nin tüm sözleşmeciler tarafları için aynı olduğu ifadelerine yer vermiştir.²³

²⁰ İsmail Köküarı, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Yolunda İhlal Kararlarının Kesinliği, Bağlayıcılığı ve Etkisi”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 22, No: 1-2, 2018, s. 40-41.

²¹ Mamatkulov and Askarov v. Turkey, 68183/10, 62963/13, (European Court of Human Rights [GC] 04 Şubat 2005).

²² G.i.e.m. S.r.l. and Others v. Italy, 1828/06, 34163/07, 19029/11, (European Court of Human Rights [GC] 28 Haziran 2018).

²³ Ilınseher v. Germany, 10211/12, 27505/14, (European Court of Human Rights [GC] 04 Aralık 2018) Karar metninin 67.paragrafına değil, kararın karşıt görüşlerin yer aldığı “Yargıç Pinto de Albuquerque’nin karşıt görüşü” başlığı altındaki 67.paragrafına bakılmalıdır.

B. AİHM Karar Türleri

1. Yargısal Nitelikteki Kararlar

a) Kabul Edilebilirlik Kararları

Mahkeme önüne gelen bir başvuru için öncelikle kabul edilebilirlik incelemesinde bulunur. Mahkeme iç tüzüğünün 47.maddesi bireysel başvuruların içeriğini düzenlemektedir. Mahkeme incelemeyi iç tüzüğün ilgili maddesini gözeterek yapar. Mahkeme yapısındaki Tek hakim ve Komite açıkça kabul edilemez bulunan başvurulara ilişkin kararı verir. Diğer kabul edilmezlik kararları ise dairece verilir. Kabul edilebilirliğe ilişkin kararlar kesin karar hükmündedir ve bu kararlara karşı bir itiraz yolunun mevcut olmadığı ilgili mevzuattan da anlaşılmaktadır.²⁴ Kabul edilebilirlik incelemesiyle başvurunun kısmen veya tamamen kabulüne karar verilebildiği gibi kabul edilemezlikle ilgili olarak da kısmen veya tamamen kabul edilemez bulunabilir.²⁵ Bireysel başvurularla ilgili kabul edilebilirlik kararları Daire tarafından esasa ilişkin kararla birlikte de verilebilirken, Sözleşme'nin 29.maddesine göre; Devlet başvuruları söz konusu olduğunda, Mahkeme, bazı durumlar için aksine karar vermedikçe kabul edilebilirlik kararları ayrı olarak verilir.

(1) Bireysel Başvurular

AİHS 34.maddesi bireysel başvurular başlığı ile düzenlenmiştir. Madde metnine göre, sözleşme ve protokollerde tanınan hakların, taraf devletlerce ihlal edilmesi halinde bundan dolayı mağdur olan gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluş ve kişi grupları (tüzel kişiliği haiz) Mahkeme'ye başvurabilecektir. Taraf devletler sözleşme ve protokollerde tanınan hakların kullanımına engel olmamakla yükümlüdürler.

²⁴ Sözleşme'nin 28.maddesi; "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", Avrupa Konseyi; İç Tüzüğün 54.maddesi; "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzük", Avrupa Konseyi

²⁵ Daire Önündeki Usul başlıklı 54/1 maddesi için bkz. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzük".

Bireysel başvuruların kabul edilebilirlik koşulları Sözleşme'nin 35. maddesinde²⁶ ve Mahkeme İç Tüzüğü'nün 47.maddesinde²⁷düzenlenmiştir. Bir bireysel başvuru burada

²⁶ Madde 35; 1. Mahkeme'ye ancak, uluslararası hukukun genel olarak kabul edilen ilkeleri uyarınca iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonra ve iç hukuktaki kesin karar tarihinden itibaren dört aylık bir süre içinde başvurulabilir.

2. Mahkeme, 34. madde uyarınca sunulan bireysel başvuruları aşağıda sayılı hallerde ele almaz:

a) Başvuru isimsiz ise; veya

b) Başvuru, Mahkemece daha önce incelenmiş ya da uluslararası diğer bir soruşturma veya çözüm merciine daha önceden sunulmuş bir başka başvuruyla esasen aynı olup yeni olgular içermiyorsa.

3. Aşağıdaki hallerde Mahkeme, 34. madde uyarınca sunulan bireysel başvuruları kabul edilemez bulur:

a) Başvurunun konu bakımından Sözleşme veya Protokollerinin hükümleriyle bağdaşmaması, dayanaktan açıkça yoksun veya bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğinde olması, veya;

b) Başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olması; meğer ki Sözleşme ve Protokolleri ile güvence altına alınan insan haklarına saygı ilkesi başvurunun esastan incelenmesini gerektirsin.

4. Mahkeme bu maddeye göre kabul edilemez bulduğu tüm başvuruları reddeder. Mahkeme, yargılamanın her aşamasında bu yönde karar verilebilir.

²⁷ İç tüzük 47.madde: Bireysel Başvurunun İçeriği:

1. Sözleşme'nin 34. maddesine göre yapılan bir başvuru, Mahkeme tarafından aksi yönde bir karar verilmedikçe, Yazı İşleri Müdürlüğü'nün hazırladığı başvuru formu ile sunulmalıdır. Başvuru, başvuru formunun ilgili kısımlarında istenen bütün bilgileri içermeli ve başvuruda şu hususlar belirtilmelidir: a) Başvuranın adı, doğum tarihi, uyruğu ve adresi ve başvuran bir tüzel kişi ise, tam adı, kuruluş veya tescil tarihi, sicil numarası (şayet varsa) ve resmi adresi, b) Şayet varsa, başvuranın temsilcisinin adı, adresi, telefon ve faks numarası ve e-posta adresi, c) Başvuranın temsil edildiği hâllerde; başvuru formunun yetki kısmında; hem başvuranın tarihli ıslak imzası hem de temsilcinin başvuran adına hareket etmeyi kabul ettiğini gösteren ıslak imzası yer almalıdır; Mahkeme, bu gerekliliklere uyulmaması için zorlayıcı sebeplerin sunulması ve ıslak imzalı yetki belgesinin makul bir süre içinde Mahkemeye iletilmesi halinde, Sözleşmeciler Tarafların iç hukukunda geçerli olan imzaların veya diğer yetki belgelerinin kopyalarını kabul edebilir. d) Hakkında başvuru yapılan Sözleşmeciler Taraf veya Tarafların isimleri, e) Olay ve olgulara dair kısa ve okunaklı bir açıklama; f) İleri sürülen Sözleşme ihlal(ler)ine ve bu husustaki dayanaklara dair kısa ve okunaklı bir açıklama, g) Başvuranın, Sözleşme'nin 35. maddesinin 1. fıkrasında bildirilen kabul edilebilirlik kriterlerine uyduğunu doğrulayan kısa ve okunaklı bir açıklama.

2. a) Yukarıda geçen 1. fıkranın e) ile g) bentlerinde yer alan bütün bilgiler, başvuru formunun ilgili bölümünde belirtilmeli ve Mahkeme tarafından, başka herhangi bir belgeye başvurmaya gerek kalmaksızın, başvurunun konusunun ve kapsamının belirlenmesine imkân verecek yeterlilikte olmalıdır. b) Bununla birlikte, başvuran, olayları, ileri sürülen Sözleşme ihlallerini ve bu husustaki argümanlarını açıklayan ve en fazla 20 sayfadan oluşan bir belgeyi başvuru formuna eklemek suretiyle bu bilgileri tamamlayabilir.

3.1. Başvuru formu, başvuran veya başvuranın temsilcisi tarafından imzalanmalı ve aşağıdaki belgelerle birlikte teslim edilmelidir: a) Şikâyet konu olan yargısal veya farklı nitelikteki karar veya tedbirlere ilişkin belgelerin nüshaları, b) Başvuranın, Sözleşme'nin 35. maddesinin 1. fıkrasında öngörüldüğü üzere, iç hukuk yollarını tükettiğini ve süre sınırı kuralına uyduğunu gösteren belge ve kararların nüshaları, c) Varsa, soruşturma veya çözümle ilgili uluslararası düzeydeki başka yargılamalara ilişkin belgelerin nüshaları, d) Şayet başvuran tüzel bir kişi ise, işbu maddenin 1. fıkrasının a) bendinde öngörüldüğü üzere, başvuruyu yapan kişinin başvuranı temsil etme yetkisinin bulunduğunu veya bu yönde bir yetki belgesine sahip olduğunu gösteren belge(ler). 3.2. Başvuruyu desteklemek amacıyla ibraz edilen belgeler, tarih

sayılan şartlara göre incelenir. Özellikle Mahkeme İç tüzüğünde, bireysel başvurunun içeriğinin neleri kapsayacağı oldukça detaylı şekilde açıklanmıştır.

Bireysel başvuruya ilişkin kabul edilebilirlik ölçütlerinin usule, AİHM'nin yargılama yetkisine ve esasa ilişkin ölçütler olarak üç ana grup altında sınırlandırıldığı²⁸ söylenebilir. Dipnotta detaylıca görülebileceği gibi, sözleşmenin ilgili maddesi daha çok esasa ilişkin şartları öne çıkarırken, Mahkeme iç tüzüğünün 47. maddesi, başvuru formu, imza, dil gibi oldukça her detayı içerecek şekilde, usule dair unsurları tek tek belirtmiştir. Dolayısıyla kabul edilebilirlik kararları açısından bir bireysel başvurunun incelenmesi ve kabul edilmesi söz konusu atıf yapılan mevzuatlara göre olacaktır.

(2) Devlet Başvuruları

“Her Yüksek Sözleşmeci Taraf, diğer bir Yüksek Sözleşmeci Taraf’a karşı Sözleşme ve Protokollerinin hükümlerinin ihlali iddiası ile Mahkeme’ye başvurabilir.” AİHS 33.maddesi devlet başvurusunu bu şekilde düzenlemiştir. Diğer bir taraf devlete dava açma hakkı doğrudan Sözleşmenin onaylanmasından doğar ve başka hiçbir koşula tabi değildir. Devlet, başvuruda bulunarak Sözleşme haklarının kolektif garantörlerinden

sırasına göre bir liste halinde belirtmeli, ardışık olarak numaralandırılmalı ve açık bir şekilde tanımlanmalıdır.

4. *Kimliğinin ifşa edilmesini istemeyen bir başvuran bu hususu belirtmeli, Mahkeme önündeki yargılamanın aleniliği ilkesinden ayrılmayı haklı kılacak nedenlere dair bir açıklama sunmalıdır. Mahkeme, başvuranın adının gizli tutulmasına izin verebilmekte veya bu yönde resen karar verebilmektedir.*
- 5.1. *İşbu maddenin 1 ila 3. fıkralarında belirtilen yükümlülüklerle uyulmaması durumunda, başvuru, aşağıda belirtilen hususlar haricinde Mahkeme tarafından incelenmeyecektir: a) Başvuranın söz konusu yükümlülüklerle uyulmaması konusunda yeterli bir açıklamada bulunması, b) Başvurunun bir ihtiyati tedbir talebine ilişkin olması, c) Mahkeme tarafından resen veya başvuranın talebi üzerine aksi yönde bir karar verilmesi. 5.2. Mahkeme hâlihazırda, başvurudan, belirli bir süre içinde, uygun görülebilecek bir biçim veya şekilde gereken her türlü bilgi veya belgeyi sunmasını talep edebilecektir.*
6. a) *Sözleşme’ nin 35. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, başvurunun, işbu maddenin gerekliliklerine uygun olarak hazırlanan başvuru formunun Mahkemeye gönderildiği tarihte yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Gönderim tarihi olarak, posta damgasının tarihi kabul edilmektedir. b) Ancak Mahkeme, haklı bir gerekçeye dayandığı kanaatine varması halinde, başka bir tarihin başvuru tarihi olarak kabul edilmesine karar verebilmektedir.*
7. *Başvuranlar, herhangi bir adres değişikliğini ve başvurunun incelenmesiyle ilgili olabilecek bütün durumları Mahkemeye bildirmelidir.*

²⁸ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 157.

biri olarak rolünü yerine getirmektedir.²⁹ AİHM öncesi Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (Komisyon) döneminde verilen 1961 tarihli Avusturya v. İtalya davasında³⁰ Sözleşme yükümlülüklerinin esas olarak nesnel bir karaktere sahip olduğu, öznel ve karşılıklı haklar yaratmaktan ziyade, bireylerin temel haklarını Yüksek Sözleşmeci Taraflardan herhangi birinin ihlaline karşı korumak üzere tasarlanmış olduğu belirtilmiştir. Komisyon, Sözleşme'nin niteliğine ilişkin bu tanımlamadan, bir sözleşme tarafının, mağdurların kendi vatandaşı olup olmadığına veya kendi çıkarlarının tehlikede olup olmadığına bakılmaksızın, Sözleşme'nin ihlal edildiği iddiasını Komisyon'a bildirebileceği sonucunu çıkarmıştır. Söz konusu kararda ortak bir değerler bütününden ve Avrupa kamu düzeni olarak bahsedilebilecek bir ortak düzenin varlığından söz edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bahsi geçen 1961 tarihli başvuruda, herhangi bir hakkın ihlali iddiası değil, Avrupa kamu düzeninin ihlal edildiği iddiası Komisyon önüne taşınmıştır.

Devlet başvurularında, bireysel başvurulardan farklı olarak, taraf devletler Sözleşme'nin ihlal edildiği iddiasında bulunabilirler. Oysa bireysel başvuruda, 34. madde uyarınca Sözleşme'deki ve Protokollerdeki spesifik bazı hak ve özgürlüklerin ihlali konusunda şikâyetle bulunulabilir.³¹ Bu nedenle, devlet başvurularında Sözleşme'nin esasa ilişkin hükümlerinin yanı sıra usule ilişkin hükümlerin de ihlal edildiğine ilişkin iddialarda bulunulabilir.

Diğer belirgin bir fark ise; bireysel başvuruda, başvuran ihlal edilen hak ve özgürlük sebebiyle doğan mağduriyetin öznesi ya da bundan etkilenenken, devlet başvurularında, bir taraf devlet doğrudan söz konusu durumdan etkilenmese bile şikâyetle konu olan devletin yapmış olduğu soyut bir yasal düzenleme için dahi başvuruda bulunulabilir.

²⁹ D. J. Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights**, 5. bs, Oxford, Oxford University Press, 2023, s. 122.

³⁰ Austria v. Italy, 788/60, (European Commission of Human Rights 11 Ocak 1961).

³¹ Ancak bu farkın önemi, Mahkeme'nin, bireyin 34/1(bireysel başvuru) , 38 (davanın incelenmesi) ve 46. Maddelerin (bağlayıcılık ve kararların icrası) ihlali konusunda şikâyetle bulunabileceğini kabul etmesiyle azalmıştır.

Devlet başvuruları açısından, bireysel başvurular için geçerli olan 4 aylık başvuru süresi ve iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, kabul edilebilirlik şartlarını düzenleyen 35.maddenin 2 ve 3.fıkrası lafzından yorumla bu iki fıkrada sayılan şartların devlet başvurularına uygulanmayacağı kabul edilmektedir.³²

Mahkeme İç Tüzüğü'nün 48, 51 ve 58. maddelerine göre; Devletlerarası bir başvuru, kabul edilebilirliğe ilişkin gözlemler için doğrudan davalı hükümete iletilir. Mahkeme'nin bu konuda takdir yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca, bireysel başvurulardaki usulden farklı olarak, devlet başvurularında kabul edilebilirlik kararı ve esasa ilişkin karar ayrı ayrı verilir.

AİHM'ye yapılan devlet başvuruları, bireysel başvurulardan çok daha azdır. Nitekim devletler arası ilişkilerin politik yanı sebebiyle bu anlaşılabilir bir durumdur. Açılan davaların çoğunda, söz konusu iki devlet arasında uzun süredir devam eden siyasi anlaşmazlıkla bağlantılı olarak, şikayetçi devletin ileri süreceği şey, siyasi çıkarlarıdır. Bu davalar genellikle, Avrupa'nın kamu düzeni için endişe uyandıran büyük ölçekli insan hakları ihlalleri iddialarıyla ilgilidir. Gerçek şu ki, devlet başvurularının bireysel başvurulara oranla çok daha az olmasının sebebi, devletlerin, aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için Sözleşme kapsamında yasal yollara başvurma konusunda isteksiz olmalarıdır. Avrupa Konseyi genel itibariyle, benzer değerlere sahip devletlerin oluşturduğu birbirine sıkı sıkıya bağlı topluluk olduğundan, sözleşmeciler devletler diğer devletlerle olan iyi diplomatik ilişkilerini tehlikeye atmak istemeyeceklerinden uzun, ters etki yapabilecek ve nihayetinde etkisiz olabilecek yasal bir sürece girmektense müzakere yolunu tercih edeceklerdir.³³

³² Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**, s. 123; Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 155.

³³ Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**, s. 124.

b) İhlal Tespit Kararları

(1) İhlalin Varlığını Tespit Eden Kararlar

İhlal tespit kararları AİHM'nin verdiği en yaygın kararlardan olup, sözleşmedeki haklardan bir ya da birkaçının ihlalini tespit etmesi hasebiyle diğer kararlara nispeten daha amir pozisyonundadır.³⁴ İhlal tespit kararları, ihlalin varlığını tespit eden kararları, ihlalin mevcut olmadığını tespit eden kararları ve Mahkeme'nin verdiği pilot kararları da kapsayan bir çatı kavram olarak değerlendirilebilir. Sözleşme'nin 46.maddesinde 'kararların bağlayıcılığı ve infazı' başlığı altında, Mahkeme tarafından verilen kararların icrasının denetimi için Bakanlar Komitesine gönderildiğinden bahsedilmekte, ihlal tespit kararlarında Mahkeme'nin öngördüğü bireysel ve genel tedbirlerin yerine getirilip getirilmediği konusunun denetiminin yapılacağı ifade edilmektedir. İhlal tespit kararlarıyla Mahkeme, ihlali tespit ettikten sonra, ihlali yapan taraf devletçe, ihlalin giderilmesi için alınması gereken bireysel ve genel tedbirlere de hükmedebilmekte, bu tedbirleri işaret edebilmektedir. Sözleşme 46.maddede belirtildiği gibi taraf devletler bu kararlara uymayı taahhüt ettiğinden ve kararların icrasını denetleyen bir organın da mevcut olmasından çıkarımla, ihlal tespit kararlarının amir kararlar olduğu açıkça görülmektedir.

Mahkeme İç tüzüğü'nün 74. maddesi 'kararın içeriği' başlığını taşımakta ve Mahkeme'nin vermiş olduğu kararlarda şekil ve esas açısından neler bulunmalı bunun üzerinde durmaktadır. Bu maddeye göre, bir kararda, " kararı veren Daire veya Komiteyi oluşturan Başkan'ın ve diğer hâkimlerin adları ile Yazı İşleri Müdürü ve Müdür Yardımcısı'nın adları, kararın verildiği ve açıklandığı tarihler, tarafların kim olduğu, tarafların temsilcilerinin, avukatlarının ve danışmanlarının adları, izlenen usulün anlatımı, davaya konu edilen olaylar, tarafların görüşlerinin bir özeti, hukuki gerekçeler hüküm kısmı, şayet gerekirse, masraf ve giderler bağlamında verilen karar", varsa verilen karara karşı oy açıklaması gibi bir çok unsur bulunur.

³⁴ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 182.

(2) İhlalin Mevcut Olmadığını Tespit Eden Kararlar

İhlalin varlığının tespit edildiği kararlara ek olarak ihlalin mevcut olmadığına ilişkin kararlar da aynı kapsamda ele alınır. İhlalin mevcut olmadığını belirten büyük daire kararları, AİHS 44/1’de belirtildiği üzere kesindir. Buna ek olarak Komite’nin vermiş olduğu AİHS 28.maddede belirtilen hallerde de karar kesindir. Komite, “davadaki temel sorun, Sözleşme ve Protokollerinin uygulanması veya yorumlanması ile ilgili olup, zaten Mahkeme’nin yerleşik içtihadının konusu ise, davayı kabul edilebilir bulabilir ve aynı zamanda davanın esasına ilişkin karar verebilir”. İşte Komite’nin vermiş olduğu esasa ilişkin bu kararlar kesindir. Dolayısıyla Komite esasa ilişkin olarak ihlalin mevcut olmadığına dair karar verdiğinde bu karar da kesindir. Bununla birlikte, Daire tarafından verilecek ihlal tespitine dair kararlar, ihlalin varlığını tespit eden ya da ihlal olmadığına hükmeden kararlar Büyük Daire’ye temyiz edilebilir (AİHS madde 44/2).

(3) Pilot Kararlar

Pilot kararlar da ihlal tespit kararları genel başlığında değerlendirilmelidir. Nitekim, usul olarak ve sonuçları açısından diğer kararlardan farklılık taşısa da ihlalin mevcut olup olmadığı konusunda tespit içeren kararlardır. Pilot kararlar, çalışmanın devamında bazı başlıklarda farklı yönleri açısından da ayrıca ele alınacaktır. Burada, Mahkeme’nin vermiş olduğu karar türleri arasındaki yerini belirtmek, genel olarak tanımını yapmak ve kapsamını belirlemek ile yetinilecektir. Pilot karar usulü sözleşmede açıkça düzenlenmese de 2011 yılında Mahkeme iç tüzüğüne eklenmiştir. İç tüzüğün 61. maddesi pilot karar usulüne ilişkin oldukça detaylı bir düzenlemedir.³⁵ Söz konusu

³⁵ Mahkeme iç tüzüğü 61.madde-Pilot Karar Usulü: 1. Mahkeme, kendisine sunulan bir başvuruya dayanak oluşturan olayların, ilgili Sözleşmeciler Tarafı yapısal veya sistemik bir sorunu ya da diğer benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte başka bir aksaklığın varlığını ortaya koyması durumunda, pilot karar usulünü uygulamaya karar verebilmekte ve bir pilot karar verebilmektedir. 2. a) Mahkeme, pilot karar usulünü uygulamaya karar vermeden önce, tarafları, incelenmesi gereken başvurunun ilgili Sözleşmeciler Taraf bünyesinde bu türden bir sorun ya da aksaklıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve başvurunun bu usule göre incelenmeye elverişli olup olmadığı hakkında görüşlerini sunmaya davet etmelidir. b) Mahkeme, pilot karar usulünü resen ya da bir tarafın veya her iki tarafın talebi üzerine uygulamaya karar verebilmektedir. c) Pilot karar usulünün uygulanmasına karar verilen her başvuru, Mahkeme İç Tüzüğü’nün 41. maddesi anlamında öncelikli bir incelemeye tabi tutulmalıdır. 3. Mahkeme, verdiği pilot kararında, tespit ettiği yapısal veya sistemik sorunun ya da aksaklığın niteliğini ve ilgili Sözleşmeciler Tarafın karar hükmü uyarınca ulusal düzeyde alması gereken tazminat tedbirlerinin

maddede pilot kararın tanımı olarak anlaşılabilecek şu ifadelere yer verilmiştir; “Mahkeme, kendisine sunulan bir başvuruya dayanak oluşturan olayların, ilgili Sözleşmecî Tarafıta yapısal veya sistemsel bir sorunu ya da diğ er benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte baş a bir aksaklığın varlığını ortaya koyması durumunda, pilot karar usulünü uygulamaya karar verebilmekte ve bir pilot karar verebilmektedir.” Pilot karar verilebilmesi için aynı konuda yapılmış birçok başvuru olması ve bu başvuruların sebebinin taraf devletteki bir aksaklık, sistemsel ya da yapısal bir sorundan kaynaklanması durumu söz konusu olmalıdır. Mahkeme verdiği pilot kararlarda sistemsel ve yapısal sorunun giderilmesi için birçok genel tedbir öngörür ki pilot karar olgusunun altında yatan fikir de genel tedbirlerin alınmasını sağlayarak sistemden kaynaklanan sorunu çözmek ve aynı konuda daha fazla başvuru gelmesini engellemektir. Bunu yaparken de sistemdeki yapısal sorunu tamamen ortadan kaldırmayı amaçlar. Mahkeme bir pilot karar verdiğinde, kararında belirtmiş olduğu tedbirler alınıncaya kadar, söz konusu kararla aynı gerekçelere sahip olan diğ er başvuruları incelemeyip, bekletebilir.

Doktrinde yarı pilot karar (*quasi-pilot*) olarak adlandırılan kararlar da mevcuttur, bu kararlar Sözleşme’nin 46.maddesi kapsamında ele alındığı ve buna göre denetlendiği

türünü belirtmelidir. 4. Mahkeme, verdiği pilot kararın hüküm kısmında, gereken tedbirlerin niteliğini ve tespit ettiği soruna ulusal düzeyde çözüm getirilebilecek hızı g  z önünde tutarak, yukarıda geçen 3. paragrafta belirtilen tedbirlerin alınması için belirlenen süreyi belirtebilmektedir. 5. Mahkeme, bir pilot karar verirken, kararda belirtilen hem bireysel hem de genel tedbirler davalı Sözleşmecî Tarafça alınıncaya kadar adil tazmin hususunu tamamen ya da kısmen saklı tutabilmektedir. 6. a) Mahkeme, gerektiği takdirde, pilot kararın hüküm kısmında belirtilen tazminat tedbirleri alınıncaya kadar aynı gerekçeye sahip olan bütün başvuruların incelenmesini erteleyebilmektedir. b) İlgili başvurular, uygun bir şekilde erteleme kararından haberdar edilmektedirler. Gerekli görüldüğü takdirde, davalarına ilişkin her türlü yeni unsur kendilerine bildirilmektedir. c) Mahkeme, herhangi bir aşamada, adaletin iyi işlemesinin gerektirmesi durumunda, ertelenen bir başvuru u inceleyebilmektedir. 7. Pilot davadaki tarafların dostane çözüm hususunda anlaşmaları halinde, bu tür bir anlaşma, kararda belirtilen genel tedbirlerin ve diğ er başvurular hakkında alınması gereken muhtemel tazminat tedbirlerinin uygulanmasına ilişkin olarak davalı Sözleşmecî Tarafın bir bildirimini içermelidir. 8. İlgili Sözleşmecî Tarafın pilot kararın hüküm kısmına uygun davranmaması halinde, Mahkeme, aksi yönde bir karar vermedikçe, yukarıda geçen 6. paragraf uyarınca ertelenen başvuruların incelemesine yeniden devam etmektedir. 9. Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Mahkeme’nin bir Sözleşmecî Tarafıta yapısal ya da sistemik sorunun bulunduğuna işaret ettiği bir pilot kararın ya da baş a bir kararın verildiğine dair sistematik olarak bilgilendirilmektedir. 10. Pilot karar usulüne göre bir başvuru u inceleme kararı, bir pilot kararın verilmesi, bu kararın icra edilmesi ve bu usulün sonlandırılması, Mahkeme’nin internet sitesinde bilgilerin yayımlanmasına imkân vermektedir.

için, yarı pilot kararlara ‘46. madde kararları’ da denmektedir.³⁶ Yarı pilot karar kavramı, Mahkeme’nin açıkça pilot karar usulünü uygulamadığı fakat verdiği kararda sistemsel sorunları belirterek genel tedbirleri öngördüğü kararlar için kullanılır. Pilot karar usulünde olduğu gibi, yarı pilot kararlarda da yapısal sorun ve bu sorundan kaynaklanan problemler ele alınır ve bu yapısal sorunun çözümü için genel tedbirler öngörülüp, sistemsel sorunun çözülmesi gerektiğine değinilebilir. Pilot karardan ayrılan yönü ise, yarı pilot kararların hüküm kısmında tespiti yapılan yapısal probleme ilişkin ne zaman ve nasıl bir önlem alınması gerektiğini belirten somut bir çözüm önerisi yer almaz.³⁷ Pilot karar ve yarı pilot kararları birbirinden ayıran diğer bir özellik de yarı pilot kararlar, aynı konuda yapılmış diğer başvuruların incelenmesini, pilot karar usulünde olduğu gibi durdurmaz. Yani yarı pilot kararlar, sistemsel sorunu gösterse bile, Mahkeme önündeki aynı sistemsel sorundan kaynaklı yapılmış başvuruların incelenmesinin bekletilmesi açısından bir gerekçe oluşturmaz.³⁸ Diğer bir ayırıcı özellik olarak Mahkeme iç tüzüğü 61.maddeye dayanarak, pilot karar usulünün uygulamaya konacağı kararda açıkça belirtilebilir. Pilot karar usulü açıkça ilan edilir.³⁹ Yarı pilot kararlar için durum böyle değildir, genel itibariyle, yarı pilot kararlar için Mahkeme’nin sistemsel bir soruna işaret ettiği ve 46. maddeye atıf yapılan, fakat pilot karar usulünün şartlarını taşımayan kararlardır denilebilir.⁴⁰

Sonuç olarak, Mahkeme’nin vermiş olduğu ihlal tespit kararlarından biri olan pilot kararlarla daha hızlı ve etkili bir telafi sağlanması amaçlanmaktadır. Pilot karar uygulamasının doktrinde eleştirilen birçok yönü olmasının yanında⁴¹, gerek taraf devletler gerekse Mahkeme ve başvuran açısından avantajlı olduğu iddia edilen yönleri

³⁶ P. Leach, H. Hardman, S. Stephenson, “Can the European Court’s Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systemic Human Rights Violations? Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia”, **Human Rights Law Review**, C. 10, No: 2, 2010, s. 351.

³⁷ Çalı, “Regional Human Rights Remedies”, s. 223.

³⁸ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 169.

³⁹ Emre Oğuz Meriç, “İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesinde Pilot Kararların Usuli Açıdan Etkililiği”, **Dicle Akademi Dergisi**, C. 1, No: 2, 2021, s. 33.

⁴⁰ Örnek kararlar için bkz. Sarıca ve Dilaver/Türkiye, (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 27 Mayıs 2010); Ramadhi and Others v. Albania, 3822/02, (Europan Court of Human Rights 02 Haziran 2008).

⁴¹ Kerem Altıparmak, “Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?”, **50. Yılında AİHM: Başarı mı? Hayal Kırıklığı mı?**, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s. 106-107.

de mevcuttur. Şöyle ki, pilot karar yöntemi Mahkeme'nin iş yükünü azaltmakta ayrıca yapısal sorunu ortadan kaldıracığı düşünüldüğünden sözleşme sisteminin etkililiğini arttırmaktadır. Taraf devletler açısından düşünüldüğünde, pilot kararlar verilen genel tedbirlere uyulduğu takdirde, yapısal sorun ortadan kaldırılacağından aynı konuda, söz konusu devletle ilgili ihlal kararları verilmeye devam edilmeyecektir. Bunun yanında, insan haklarının korunmasında iç hukuktaki koruma birincil mahiyette olduğundan, taraf devlet, ihlali kendi alanında telafi etmiş olacaktır. Diğer bir süje olan başvuran açısından bakıldığında pilot kararın avantajı, iç hukukta ihlalin telafisi açısından getirilen çözümün daha hızlı işleyecek olmasıdır. Uzun yargılama sürecini beklemek zorunda olmadan, pilot kararlar öngörülen telafi mekanizması ile ihlale uğrayan başvuranın mağduriyetinin hızlı şekilde ortadan kaldırılması beklenir. Pilot karar uygulamasının Mahkeme iş yükünü azaltma ve sözleşme sisteminin etkililiğini koruması gibi avantajları, AİHM tarihinin ilk pilot karar uygulaması olan Broniowski/Polonya kararında da vurgulanmıştır.⁴²

c) İhtiyati Tedbir Kararları

İhtiyati tedbir (*interim measure*) kararları AİHS ya da protokollerinde düzenlenmemekle birlikte, Mahkeme İçtüzüğü'nün 39.maddesinde hükme bağlanmıştır.⁴³ Dayanağını AİHS 34.maddede düzenlenen bireysel başvuru hakkının kullanımının özünden alır. Bu hakkın etkili şekilde kullanılabilmesini sağlayan araçlardan biri olarak değerlendirilebilir.⁴⁴ Mahkeme, yargılamanın eksiksiz işlemesi, taraflarının menfaatinin hakkıyla korunabilmesi için ihtiyati tedbire hükmedebilir. İhtiyati tedbir kararı genellikle istisnai ve ilerde telafisi mümkün olmayacak zararların doğma ihtimalinin mevcut olduğu

⁴² Broniowski v. Poland, 16153/09, (European Court of Human Rights [GC] 22 Haziran 2004).

⁴³ Madde 39 – İhtiyati Tedbirler: 1. Daire veya gerektiği takdirde, Bölüm Başkanı ya da işbu maddenin 4. fıkrası uyarınca görevlendirilen nöbetçi bir hâkim, taraflardan birinin ya da ilgili başka bir kişinin talebi üzerine veya resen, tarafların menfaati ya da yargılamanın uygun bir şekilde yürütülmesi için alınması gerektiğini düşündükleri ihtiyati tedbirleri taraflara bildirebilmektedirler. 2. Gerektiği takdirde, Bakanlar Komitesi, bir davada alınan tedbirlerden derhal haberdar edilmektedir. 3. Daire ya da gerektiği takdirde, Bölüm Başkanı veya işbu maddenin 4. fıkrası uyarınca görevlendirilen nöbetçi bir hâkim, tarafları, bildirilen ihtiyati tedbirlerin uygulanmasına ilişkin her türlü sorun hakkında kendilerine bilgiler sunmaya davet edilmektedir. 4. Mahkeme Başkanı, ihtiyati tedbir talepleri konusunda karar vermek üzere Bölüm Başkan Yardımcılarını nöbetçi hâkimler olarak görevlendirebilmektedir.

⁴⁴ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 151.

hallerde verilebilir. Bu tür durumlar yaşam hakkını düzenleyen 2.madde ve işkence yasağına ilişkin 3.madde kapsamında gündeme gelebilir. Örneğin, tutuklu bir kişinin cezaevi koşulları sebebiyle, sağlık hizmetine ulaşamaması ve benzeri sebeplerle yaşam hakkı ya da işkence yasağına ilişkin hak ihlaline uğrayabileceği ihtimalinde Mahkeme ihtiyati tedbir kararı alabilir.⁴⁵ Diğer yaygın bir örnek, geri gönderme örnekleridir, aranan bir kişinin gönderileceği ülkede işkence görme ihtimali ya da yaşam hakkı ihlalinin doğması ihtimali mevcutsa bu durumlarda da ihtiyati tedbir müessesesi devreye girebilir.⁴⁶ İhtiyati tedbir kararı, Sözleşmede düzenlenen hakların hangileriyle ilgili verilebileceği tartışmasından çok öz olarak aslında bir hakkın etkili bir şekilde kullanılıp kullanılmamasıyla ilgili ele alınır. Yani yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi sadece çok ciddi hak ihlalleri özelinde olmak zorunda değildir. Örneğin adil yargılanma hakkı ya da özel hayata saygı hakkına ilişkin olarak da ihtiyati tedbir kararı verilen örnekler mevcuttur.⁴⁷ Önemli olan, ileride telafisi imkânsız hale gelebilecek durumların ortaya çıkması riskinin bertaraf edilmesidir.

İhtiyati tedbir uygulaması, sözleşme metninde değil Mahkeme iç tüzüğünde düzenlense bile taraf devletler açısından bağlayıcıdır.⁴⁸ Bağlayıcı olduğu yorumu, AİHS'nin yaşayan, dinamik bir sözleşme olması, hak ve özgürlüklerin korunması esasına dayanması temelinde ele alınmaktadır.⁴⁹ İhtiyati tedbir kararlarının bağlayıcılığı AİHM'nin 2005 yılında verdiği Mahmutkulov ve Askarov/Türkiye kararından sonra kesinliğe kavuşmuştur. Söz konusu kararda da belirtildiği üzere ihtiyati tedbir kararına uyulmadığında AİHS 34. madde ihlali söz konusu olmaktadır.⁵⁰

⁴⁵ Kotsaftis v. Yunanistan, 39780/06, (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 12 Haziran 2008); Sy v. Italy, 11791/20, (European Court of Human Rights 24 Ocak 2022).

⁴⁶ Jabari v. Turkey, 40035/98, (European Court of Human Rights 11 Temmuz 2000); Ece Göztepe, **İnsan Haklarının Korunmasında Geçici Tedbir**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 44.

⁴⁷ Othman (abu Qatada) v. the United Kingdom, 8139/09, (European Court of Human Rights 17 Ocak 2012); Neulinger and Shuruk v. Switzerland, 41615/07, (European Court of Human Rights [GC] 06 Temmuz 2010).

⁴⁸ Ekin Deniz Uzun, "Sınır Adaleti ve AİHM'nin Geçici Tedbir Kararları Üzerine Kritik Bir İnceleme", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 28, No: 2, 2022, s. 761.

⁴⁹ Jo M Pasqualucci, "Interim Measures in International Human Rights: Evolution and Harmonization", **Vanderbilt Law Review**, C. 38, No: 1, 2005, s. 6.

⁵⁰ Mamatkulov and Askarov v. Turkey paragraf 129.

İhtiyati tedbir talebinde bulunulacağında, iç hukukta alınan kararı takip eden en kısa zaman içinde, bu talep yapılmalıdır.⁵¹ Buradaki herhangi bir gecikme telafisi mümkün olmayan ihlaller doğurabilecektir. Yapılan başvuruda, söz konusu telafisi mümkün olmayacak ihlalin doğabileceği riski kanıtlanmalıdır, somut gerekçeler mümkünse belgelerle beyan edilmelidir. Mahkeme, söz konusu başvuruyu değerlendirirken, başvuran tarafından öne sürülen iddiaların güvenilir olup olmadığını, söz konusu taraf devletteki genel durumun nasıl olduğunu dikkate alır.⁵² Mahkeme ihtiyati tedbir kararına hükmederken gerekçe kısmında belirsiz ve geniş yorumlanabilecek tabirlere yer vermemelidir. Muğlak ifadeler, taraf devletleri geçici tedbirlere uyma hususunda gönülsüzce davranmaya itebildiği gibi, yine belirsiz tabirlere dayanarak tedbir kararına uymamama eğiliminde olabilirler.⁵³

İhtiyati tedbir kararının konusu olabilecek şekilde yorumlanması mümkün görünse bile hakkında ihtiyati tedbir kararı verilmeyen bazı durumlar mevcuttur. İlke olarak, yalnızca istisnai durumlarda ve ilgili tüm koşulların titizlikle incelenmesi temelinde geçici tedbirlere işaret edilmektedir. Mahkeme'nin ihtiyati tedbir kararı verdiği başvurular genellikle, Sözleşme'nin temel hükümlerini ihlal eden ciddi bir zarar riskinin varlığı, kişinin hayatına ya da uzuvlarına yönelik gerçek bir tehdidin mevcut olduğu başvurulardır.⁵⁴ Bu sebeple "AİHM'nin bugünkü içtihatları çerçevesinde bir mülkün kısa süre içinde yıkılmasının önlenmesi, askerlik hizmetine alınmanın önlenmesi, yargılamanın adil olmadığı iddiasıyla yapılan başvurunun AİHM tarafından incelenmesi sırasında ceza infaz kurumunda bulunan başvurucunun serbest bırakılmasının sağlanması, bir referandum yapılması veya bir siyasi partinin kapatılmasının önlenmesi gibi konular açısından herhangi bir ihtiyati tedbir kararı verilmemektedir."⁵⁵ Mahkeme'nin halihazırdaki içtihadından bu gibi durumları geçici

⁵¹ "Practice Direction: Requests for Interim Measures", European Court of Human Rights-Rules of Court, 2024.

⁵² "Toolkit on How to Request Interim Measures under Rule 39 of the Rules of the European Court of Human Rights for Persons in Need of International Protection", United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR

⁵³ Aleksanyan v. Russia, 46468/06, (European Court of Human Rights 22 Aralık 2008).

⁵⁴ "ECtHR-Rules of Court, Practice Direction: Requests for Interim Measures".

⁵⁵ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 153; "ECtHR-Rules of Court, Practice Direction: Requests for Interim Measures".

tedbir kararı vermek için geriye döndürülemez zararın doğması için yeterli riski barındırdığı şeklinde yorumlamadığı anlaşılmaktadır.

d) Dostane Çözüm Kararları

Dostane çözüm (*Friendly Settlement*), Sözleşmede 37. maddede düzenlenen kayıttan düşme kararlarının bir alt başlığı olarak yorumlanabilecek şekilde 39.maddede⁵⁶ düzenlenmektedir. Kayıttan düşme kararlarının özel olarak düzenlenmiş bir türü olarak yorumlanabilir.

Yargılama boyunca her aşamada, Mahkeme, insan haklarına saygı ilkesine dayanan dostane çözüm yolunu davanın bu çekişmesiz yolla sonuçlanması amacıyla taraflara önerebilir.⁵⁷ Taraf devletin iç hukuk kurallarında sözleşmeye aykırılık teşkil eden kuralın ya da uygulamanın sözleşmeye uygun hale getirilmesini vaat etmesi dostane çözümün konusu olabilir. Benzer şekilde, taraf devletin ihlale uğrayan kişi için eski hale getirme sorumluluğunu yerine getireceği ya da tazminat yoluyla telafi edeceğini taahhüt etmesi de dostane çözüm konusudur.

Dostane çözüm yöntemi ile başvuru aslında tekrar iç hukuka yani asli koruma olan ulusal hukuka döndürülmektedir. İdeal olan da taraf devletler gönüllü olduğu ve hak ihlalini giderme konusunda iş birliği içinde olduğu takdirde, ihlale uğrayan kişilerin mağduriyetlerinin iç hukukta giderilmesidir. Böylece hem hızlı ve etkili bir yol izlenmiş olur ki adalet gecikmemiş olur hem de AİHM açısından iş yükünün azalmasına katkı sağlanmış olur.

Dostane çözüm yolunun eleştirildiği hususlar da mevcuttur. Böylesi kamuyu ilgilendiren hak ihlallerinin çözümü için yapılan bir başvurunun, taraflar arasındaki özel

⁵⁶ Sözleşme'nin 39.maddesi; "1. Yargılamanın her aşamasında, Mahkeme, davanın bu Sözleşme ve Protokoller ile tanınan insan haklarına saygı ilkesinden esinlenen bir dostane çözüm yoluyla sonuçlanmasını sağlamak için taraflara yardımcı olabilir. 2. 1. fıkrada tanımlanan işlemler gizlidir. 3. Dostane çözüm durumunda Mahkeme, olayların ve kabul edilen çözümün kısa bir özeti ile sınırlı bir kararlar başvurusu kayıttan düşürür. 4. Bu karar, dostane çözüme ilişkin olarak kararda yer alan esasların icrasını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne iletilir."

⁵⁷ Ahmet Kılıçparlar, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Dostane Çözüm veya Tek Taraflı Deklarasyon Sebebi İle Verilen Kayıttan Düşürme Kararı Sonrası Başvurunun Yeniden İncelenmesi", *Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dergisi*, No: 12, 2023, s. 36.

ve gizli görüşmelerle kayıttan düşürülmesinin yerinde olmadığı ve Sözleşme sisteminin şeffaflığının tehlikeye girdiği iddia edilmektedir. Bu durumun aynı zamanda Mahkeme'nin şeffaflığını da tartışmaya açabileceği iddia edilmektedir. Bu uygulamayla Sözleşmenin etkisinin azalması ve taraf devletlerin ihlaller sebebiyle mahkûm edilmekten kurtulması tehlikesinin mevcut olduğu belirtilmektedir.⁵⁸

AİHM'ye yapılan bir başvurunun dostane çözüm yoluyla sonuçlanması için, taraf devlet ve başvuran arasında uzlaşma yeterli değildir. Burada varılan uzlaşmanın Sözleşmede belirtilen insan haklarına saygı prensibine de uygun olması gerekir. Bunu takdir edecek olan da Mahkemedir. Mahkeme varılan uzlaşmayı insan haklarına saygı ilkesine dayanarak değerlendirir. Dolayısıyla Mahkeme dostane çözüm yoluyla varılan uzlaşmanın insan haklarına saygı yükümlülüğü çerçevesinde eksik olduğuna hükmediyorsa dostane çözüm kararı vermeyebilir.⁵⁹ Bu konuda takdir yetkisinin Mahkemede olmasının diğer bir sonucu da şöyle olabilecektir ki başvuran dostane çözüm konusunda taraf devletle anlaşamamış olsa bile, Mahkeme insan haklarına saygı ilkesi çerçevesinde şartların uygun olduğunu düşünüyorsa dostane çözüm kararı verebilir. Bu duruma ilişkin Akman/Türkiye davası örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kararda başvuran hükümetle uzlaşamamış olmasına rağmen, Mahkeme, taraf devletin tazminat ödeme önerisini ve gelecekte muhtemel benzer ihlallerin yaşanmasının önüne geçilmesi için alacağını öne sürdüğü tedbirlere dair taahhütlerini kabul etmiş ve başvuruyu kayıttan düşürmüştür.⁶⁰

Devletlerarası başvurularda da dostane çözüme varılabilmektedir. Bu konuda Türkiye aleyhine yapılan ve dostane çözümle sonuçlanan iki ayrı karar mevcuttur.⁶¹ Nihayet söz konusu iki kararda da Mahkeme, varılan uzlaşmanın insan haklarına saygı ilkesine uygun olduğuna hükmedip kayıttan düşürülmesine karar vermiştir.

⁵⁸ Yasemin Özdek, **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2004, s. 67.

⁵⁹ Bilir Faruk, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 55, No: 1, 2006, s. 151.

⁶⁰ Akman v. Turkey (striking out), 37453/97, (European Court of Human Rights 26 Haziran 2001).

⁶¹ Denmark v. Turkey, 34382/97, (European Court of Human Rights 08 Haziran 1999); France, Norway, Denmark, Sweden, Netherlands v. Turkey, 9940/82, 9941/82, 9942/82, 9943/82, 9944/82, (European Commission of Human Rights 7 December 1985).

14.no’lu protokolle 39.maddeye getirilen değişiklik ile, dostane çözüm kararlarının denetiminin yapılması amacıyla Bakanlar Komitesine gönderilmesi gerekir. Bu hususta denetim yetkisi Bakanlar Komitesinindir. Bakanlar Komitesi, taraf devletten, alınacak tedbirlerin yerine getirilip getirilmediğine dair bilgi ister. İhlalin giderilmesine yönelik alınması gereken şartlar hakkında tavsiye de verebilir.⁶² Denetim sürecinde dostane çözüm kararının uygulanmadığı sonucuna varılırsa, başvuru yeniden Mahkeme’nin incelemesi için listeye eklenir.

e) Kayıttan Düşme Kararları

AİHS 37.madde kayıttan düşme başlığını taşıyan bir düzenlemedir. Buna göre; yargılamanın her aşamasında şartların oluşması halinde Mahkeme başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebilir. Başvuran davasını takip etme niyetinde değilse, ihtilaf çözüldüyse, herhangi başka bir gerekçeyle başvurunun incelenmesine devam etmeyi haklı kılan bir neden görülmezse Mahkeme düşme kararı verir. Fakat Sözleşme ve Protokoller ile korunan insan haklarına saygının gerekli kıldığı hallerde, Mahkeme yapılan başvuruyu incelemeye devam eder. Mahkeme haklı gerekçeler oluştuğu kanaatindeyse başvurunun yeniden kayda alınmasına karar verebilir.

Bir davanın kayıttan düşürülmesi, AİHM’nin iş yükü listesinde yani halihazırda AİHM önünde derdest davalar listesinden silinmesi anlamına gelir. Düzenlemeden de anlaşıldığı üzere bunun birden fazla nedeni olabilir. Başvuran davayı takip etme niyetinde değilse, vazgeçtiyse, taraf devlet ve başvuran arasındaki uyuşmazlık bir şekilde çözüldüyse, Mahkeme başvurunun incelenmesini haklı gösteren bir neden kalmadığını öngörürse dava kayıttan düşürülür.

Tek taraflı deklarasyona (*unilateral declaration*) dayalı kayıttan düşme de kayıttan düşme kararlarının bir alt başlığı şeklinde yorumlanabilecek bir düzenlemedir. Sözleşme metninde açıkça tek taraflı deklarasyona yer verilmemiş olsa bile Mahkeme iç tüzüğünde detaylıca düzenlenmiştir. Sözleşme metninde açıkça düzenlenmese de

⁶² “Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements”, Committie of Ministers of the Council of Europe, amended on.2017; Volkan Aslan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Dostane Çözüm Yolu”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 111.

dayanağını, yukarıda yer verilen 37.madde 1/c fıkrasından “Mahkeme’nin saptadığı herhangi bir başka gerekçeden ötürü” ibaresinden aldığı ifade edilmektedir.⁶³ Mahkeme İç tüzüğü 62A⁶⁴ maddesi tek taraflı deklarasyon başlığını taşımaktadır. Söz konusu maddeye göre, başvuran kendisine yapılan dostane çözüm teklifini reddederse, taraf devlet Sözleşme’nin 37.maddesine dayanarak kayıttan düşürme talebinde bulunabilir. Taraf devlet bu talebiyle birlikte bir deklarasyon metni de sunar. Taraf devlet bu metinde, başvuran açısından Sözleşme ya da protokollerinin ihlal edildiğini, başvurana yeterli ve gerekli tazminatı ödeyeceğini kabul eder. Aynı şekilde gerektiği takdirde, alınması gereken genel tedbirler varsa bu tedbirleri de alacağını açıkça taahhüt eder. Bazen istisnai olarak, önceden dostane çözüm girişiminde bulunulmamışsa bile tek taraflı deklarasyon talebi ve metni Mahkemeye sunulabilir. Bu hususta Mahkeme’nin takdir yetkisi mevcuttur. Mahkeme Taraf devletin sunduğu deklarasyonu incelerken, insan haklarına saygı ilkesini temel alır. İnsan haklarına saygı ilkesi konusunda bir eksiklik görmediği durumda, başvuran başvurunun incelenmesinin devam etmesini istiyorsa bile Mahkeme başvurunun bir kısmının ya da tamamının kayıttan düşürülmesine karar verebilir. Bununla birlikte taraf devletin sunduğu deklarasyonda ihlalin varlığına dair kabul yahut bir üstlenim görülüyorsa Mahkeme kayıttan düşme kararı vermez.⁶⁵ Bu hususta tek

⁶³ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 162.

⁶⁴ Madde 62A1 – Tek Taraflı Deklarasyon 1. a) Başvuranın işbu İç Tüzüğün 62. maddesi uyarınca yapılan bir dostane çözüm teklifinin şartlarını reddetmesi halinde, ilgili Sözleşmeciler Taraf, Mahkemeden, Sözleşme’nin 37. maddesinin 1. fıkrasına dayanarak başvurunun kayıttan düşürülmesi talebinde bulunabilmektedir. b) Bu türden bir talebin yanında, başvuran açısından Sözleşme’nin ihlal edildiğini ve ilgili Sözleşmeciler Tarafın yeterli bir tazminat ödemeyi ve gerektiği takdirde, gereken toplu tedbirleri almayı taahhüt ettiğini açıkça kabul eden bir deklarasyon metni yer almalıdır. c) İşbu maddenin 1. fıkrasının b) bendi uyarınca bir deklarasyon metni, Sözleşme’nin 39. maddesinin 2. fıkrası ve işbu İç Tüzüğün 62. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen olası bir dostane çözüm prosedüründen bağımsız olarak yürütülen kamuya açık ve çekişmeli bir yargılama ve dostane çözüm prosedürünün gizliliğine saygı çerçevesinde düzenlenmelidir. 2. İstisnai koşulların haklı gösterdiği durumlarda, talep ve bununla birlikte deklarasyon metni, dostane çözüme ulaşma konusunda önceden bir girişimde bulunulmasa dahi Mahkemeye sunulabilmektedir. 3. Mahkeme, Sözleşme ve Protokolleri ile güvence altına alınan insan haklarına saygı ilkesinin başvurunun incelenmesine devam edilmesini gerektirmediği sonucuna varmak için deklarasyon metninin yeterli bir dayanak sunmadığı kanısına vardığında, başvuran başvurunun incelenmesine devam edilmesini istese dahi, başvurunun tamamının veya bir bölümünün kayıttan düşürülmesine karar verebilmektedir. 4. Mevcut madde, işbu İç Tüzüğün 54A maddesinde öngörülen usule de söz konusu duruma uygulanabildiği ölçüde (mutatis mutandis) uygulanmaktadır.

⁶⁵ Tahsin Acar v. Turkey, 26307/95, (European Court of Human Rights [GC] 06 Mayıs 2003). Özellikle 6 Mayıs 2003 tarihli kararda, Mahkeme’nin değerlendirmesi bölümü için 74-86. paragraflar incelenebilir.

tarafalı deklarasyonun özelliklerini, şartlarını ve kapsamını da detaylıca irdeleyen bir karar olması açısından Tahsin Acar-Türkiye kararı oldukça kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Söz konusu kararda özetle, başvuran kardeşinin zorla kaybedilme mağduru olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu başvuru ile ilgili olarak hükümet tek tarafalı deklarasyona dayalı kayıttan düşürme talebinde bulunmuş fakat Mahkeme gerekli incelemeleri yaptıktan sonra taraf devletin yapmış olduğu deklarasyonu, insan haklarına saygı ilkesi çerçevesinde başvuruyu düşürmeye karar verecek mahiyette görmemiştir. İlgili kararda, Mahkeme'nin değerlendirmesi başlığı altında tek tarafalı deklarasyona dair Sözleşme'nin ve Mahkeme iç tüzüğünün konuyla ilgili maddelerinin nasıl yorumlanacağına da değinilmiştir.

Dostane çözüm kararlarının aksine Bakanlar Komitesi tek tarafalı deklarasyonla kayıttan düşme kararlarının denetiminde yetki sahibi değildir. Bu konuda bakanlar Komitesine yetki veren bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte doktrinde sınırlı da olsa Bakanlar Komitesi'nin denetim yetkisinin olduğunu öne süren görüşler mevcuttur.⁶⁶ Yine de Sözleşmeye bakıldığında tek tarafalı deklarasyonla taraf devletin taahhüt ettiği yükümlülükler yerine getirilmediğinde ne yapılacağına dair bir hüküm ihdas edilmemiştir. Burada kıyas yoluyla başvurulabilecek maddeler olarak görülebilecek maddeler, Sözleşmenin 37/2. maddesi ve iç tüzüğün 43/5.maddesidir. Bu maddelerde farklı nedenlerle kayıttan düşme kararı verilmiş olan başvurulara ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Dolayısıyla tek tarafalı deklarasyonla kayıttan düşme kararları da buraya dahil edilebilir şeklinde bir yorum yapılabilir. Bu maddelere göre, çeşitli sebeplerle hakkında kayıttan düşme kararı verilen başvurular hakkında Mahkeme, bazı koşullar geliştiğinde, böyle bir karar vermesini haklı kılacak sebepler doğduğunda (örneğin taahhüt edilen tedbirlerin alınmamış olması gibi) kayıttan düşen başvurunun yeniden Mahkeme önündeki derdest başvuruların listesine alınmasına karar verebilecektir.⁶⁷

⁶⁶ Y. Metin Özdemir, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uygulamasında Tek Tarafalı Deklarasyon", **İzmir Barosu Dergisi**, C. Yıl: 83, No: 1, 2018, s. 170-185.

⁶⁷ Serkan Cengiz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Tek Tarafalı Deklarasyona Dayalı Kayıttan Düşürme Kararlarının İcrası ve İcranın Denetimi", **İzmir Barosu Dergisi**, C. Yıl: 87, No: 1, 2022, s. 139.

Tek taraflı kayıttan düşme kararları, diğer birçok düzenleme gibi başka amaçlarının yanında Mahkeme'nin iş yükünün azaltılmasında rol oynaması amacını taşımaktadır. Mahkeme önünde derdest halde olan hatırı sayılır miktarda başvurunun listeden silinmesi konusunda oldukça elverişli olmuştur. Kabul etmek gerekir ki ideal bir uygulamada, taraf devletin başvuranın mağduriyetini giderecek bireysel tedbirleri ve ihlale sebep olan soruna ilişkin genel tedbirleri öngördüğü, bunların çözümü için taahhütte bulunduğu bir deklarasyon metni sunması halinde, tek taraflı deklarasyonla kayıttan düşme kararları çok avantajlı bir uygulama olacaktır. Fakat, ideal bir uygulama her zaman mümkün görünmemekte ve üstelik tek taraflı deklarasyonla kayıttan düşme kararlarının denetimi için açıkça Bakanlar Komitesine yetki verilmemektedir. Bu eksikliğin giderilmesi, Sözleşme metninde yahut Mahkeme iç tüzüğünde tek taraflı deklarasyona dayanan kayıttan düşme kararlarıyla ilgili bir düzenlemeye denetim konusunda da bir ibare eklenmesi ve denetimi için açıkça yetkili organ öngörülmalıdır.

Tek taraflı deklarasyona dayanan kayıttan düşme kararlarının yanında Sözleşme 37.maddede düzenlenen diğer kayıttan düşme kararları da Mahkeme'nin vermiş olduğu yargısal karar türleri arasındadır. 37.maddede de belirtildiği gibi tek taraflı deklarasyon haricinde, başvuranın davayı takip etmekten vazgeçmesi, bir şekilde taraflar arasındaki uyuşmazlığın çözüme kavuşması, Mahkeme'nin davayı incelemek ve sonuçlandırmak için haklı bir nedeninin kalmaması gibi haller de kayıttan düşme kararı verilebilmesinin nedenleri arasındadır. Kayıttan düşme kararları için bir itiraz yolu tanınmamıştır. Bununla birlikte, başvuran her zaman, başvurusunun tekrar incelenmesi için Mahkeme'ye bir talepte bulunabilecektir. Burada Mahkeme'ye düşen, insan haklarına saygı ilkesi çerçevesinde değerlendirme yapmaktır. İnsan haklarına saygı ilkesi kapsamında Mahkeme, başvurunun tekrar incelemeye alınmasına karar verebilecektir.

2. Yargısal Nitelikte Olmayan Kararlar

Mahkeme'nin aldığı fakat yargısal niteliği haiz olmayan kararlar da mevcuttur. Mahkeme'nin kendi iç işleyişiyle ilgili kararları bu kategoride değerlendirebiliriz. Sözleşmenin 25. maddesinde Genel Kurul halinde toplanan Mahkeme'nin aldığı bazı kararlara değinilmiştir ki bu kararlar ve seçimler yargısal mahiyette değildir. Bu maddeye göre; Mahkeme başkan ve başkan yardımcısını üç yıllığına seçer. Aynı şekilde daire

başkanlarının seçimi de bu şekildedir. Dolayısıyla aslında Mahkeme tarafından alınan bu tür kararlar, yargısal olmayan karar türlerindendir.

Diğer bir yargısal olmayan karar türü danışma kararlarıdır. Danışma kararlarına ilişkin düzenleme 2013 yılında imzaya açılıp 2018 yılında yürürlüğe giren 16. Protokolle getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre, taraf devletlerdeki üst düzey mahkemeler ve taraf devletin bazı şartlar dahilinde belirleyeceği yargı kurumları, Sözleşme ya da protokollerdeki hak ve özgürlüklerin yorumlanmasına ilişkin ve uygulamaya dair ilke sorunlarla ilgili AIHM'den danışma görüşü alabilir. Talepte bulunan ulusal mahkeme danışma görüşü talebini sadece önünde derdest halde bulunan davalara ilişkin olarak isteyebilir. Bunu yaparken, talebiyle ilgili gerekçe belirtip, davayla ilgili hukuksal ve olgusal bilgi sunar.

16 no'lu Protokolün 2.maddesinde düzenlendiği şekliyle, danışma görüşünün kabul edilip edilmeyeceğine karar verenler, Büyük Daire bünyesinde beş hakimden oluşan bir kuruldur. Kurul kabule hükmederse, Büyük Daire danışma görüşünü verir. Hakkında danışma görüşü verilen taraf devlet yargıcı hem kabul kararı veren kurula hem de danışma görüşü veren Büyük Daireye resen dahil olur.

Danışma görüşü gerekçeli olarak verilir. Kararı veren tüm yargıçların karşı görüşü varsa bunu belirtme hakkı vardır. Danışma görüşü kararı talep eden yargı kurumuna ya da ilgili taraf devlete tebliğ edilir, yayınlanır. Nihayet danışma görüşleri bağlayıcı değildir (16. protokol 5. madde). Görüldüğü üzere, danışma görüşleri de Mahkeme tarafından verilen karar türlerinden olmakla beraber yargısal bir karar mahiyetinde değildir. Bununla birlikte, taraf devletlerin görüş talebinde bulunan yargı mercileri alınan görüşü doğrudan derdest davaya uygulayabilirler. Bu durum, Sözleşme sisteminin ulusal hukuka içkin hale gelmesine, Mahkeme ve taraf devlet yargı kurumları arasındaki iş birliğinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Buna ek olarak, Mahkeme'nin iş yükünün azalması iç hukuktaki ihlal iddialarının Mahkeme önüne gelmesinde azalma sağlanması gibi fonksiyonları da olacaktır.⁶⁸ AIHS sisteminin amacı Mahkeme

⁶⁸ Ayça Onural, İdil Özkoçak, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 16 No'lu Protokol'ün Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin İç Tüzüğü'ne Getirdiği Yenilikler", **Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dergisi**, No: 4, 2019, s. 49.

içtihatlarının taraf devletlerin iç hukuklarında benimsenmesi yoluyla insan haklarının korunmasını sağlamak olduğundan danışma görüşü uygulaması bu hususta da elverişli bir araç haline gelmektedir.

II. AİHM Kararlarının İcrası Aşamasındaki Aktörler

Mahkeme kararlarının icrası iki yönlü ele alınıp incelenmelidir. Kararların icrası sürecinde hem AİHS'ye taraf devletlerin hem de Avrupa Konseyinin rolü ve sorumluluğu söz konusudur. Avrupa Konseyi bünyesinde düşünülecek olursa icra organı olan Bakanlar Komitesine ve ayrıca Mahkeme'ye görevler düşmektedir. İlk olarak devletlerin icra konusundaki rolü üzerinde durulacaktır.

A. Kararların İcrasında Taraf Devletlerin Rolü

1. Taraf Devletin İcra Konusunda Yükümlülüklerine İlişkin Genel Prensipler

Kararların icrası sürecine ilişkin temel düzenleme AİHS'nin 46. maddesidir. Bu maddenin ilk fıkrasında açıkça devlete düşen sorumluluğa değinilmiş ve 'Taraflar, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler' diyerek taraf devletlerin, AİHM'nin vermiş olduğu kararlara uymakla yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla açıkça belirtmek gerekir ki, AİHM kararlarının uygulanması devletlerin tercihinin bırakılmamış olup, Sözleşmeye taraf olduğunda zorunlu olarak Mahkeme kararlarına uyulması gerekir. Bu manada AİHS'nin 46/1. Maddesi bağlayıcı bir hükümdür. Bu hükme uyulmaması da Sözleşmenin ihlali anlamına gelecektir.

Burada uymakla yükümlü olduğu belirtilen kesinleşmiş karar ile neyin kastedildiğini anlamak için Sözleşmenin 44. maddesine değinmek gerekecektir. Büyük dairenin verdiği kararlar kesin karar hükmündedir. Dairelerin kararının kesinleşmesi ise şu hallerde mümkün olur. Dairenin verdiği karar neticesinde taraflar kararı büyük daireye götürmeyeceklerini beyan ederse daire kararı kesinleşir. Taraflar dairenin kararını takip eden üç ay içinde büyük daireye götürülmesini istemezse karar yine kesinleşecektir. Diğer durumda ise tarafların büyük daireye götürme istemini değerlendiren kurulun, kararı büyük daireye taşıma istemini reddetmesi halinde karar kesinleşecektir.

Söz konusu madde haricinde 39. maddede düzenlenen ve yargılamanın tüm aşamalarında alınabilen dostane çözüm kararları da Komitenin önünde kesinleşmiş karar olarak değerlendirmeye tabi tutulan kararlar olarak ele alınır.⁶⁹

2. Kararların İcrası İçin Alınabilecek Önlemler

Mahkeme bir ihlal kararı verdiğinde, alınabilecek iki tür önlemle karşı karşıya kalınır. İlk olarak bireysel önlemler vardır ki bunlar; ihlale derhal son verilmesi, ihlale uğrayan kişinin durumunun eski hale getirilmesi yani ihlalden önceki haline kavuşturulması ve adil tazminat ödenmesidir. Bireysel tedbirlerden ayrı olarak alınabilecek genel önlemler de halihazırda hakkı ihlal edilen kişilerden ayrı olarak toplumdaki diğer bireylerin, muhtemel ve potansiyel ihlallere karşı korunmasını sağlayacak bütün alınabilecek tedbirlerdir.

a) İhlale Son Verilmesi

AİHM bir ihlal tespit ettiğinde taraf devletlere düşen yükümlülük ihlale hemen son verilmesidir. Bu yükümlülük dayanağını hem 46. maddede belirtilen devletlerin Mahkeme kararlarına uyma zorunluluğundan, hem de Sözleşmenin 1. maddesinde yer alan insan haklarına saygı konusundaki genel düzenlemeden alır. İhlale son verme önlemi, devam eden bir ihlal açısından olmazsa olmaz bir ön şarttır. Derhal ihlale son verilip, diğer tedbirlerin alınması aşamasına geçilir.

b) Eski Hale Getirme (*Restitutio in Integrum*)

Eski hale getirme ya da restitutio in integrum, bir ihlal gerçekleşmemiş olsaydı var olan durum nasıl olacaktıysa o halin tesisi anlamına gelmektedir.⁷⁰ Alınabilecek kişisel tedbirler arasında birincil derecede önemli olan restitutio in integrum'un sağlanmasıdır. Bunun için de Sözleşmenin ihlaline son verip, gerekli telafi yollarına gitmek gerekir. Kişinin durumunun, mümkün olduğunca, ihlal gerçekleşmeden önceki

⁶⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 39. maddesi dostane çözüm kararını düzenlemektedir. Bu kararın verilmesiyle başvurunun kayıttan düşürüldüğünü ve icrasının denetlenmesi amacıyla Bakanlar Komitesine gönderildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla dostane çözüm kararları kesinleşmiş kararlar arasında yer alır.

⁷⁰ Fehmi Kerem Bilgin, "Uluslararası Hukukta Restitutio in Integrum İlkesi", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014, s. 2,77.

hale döndürülebilmesi esastır.⁷¹ Mahkeme Papamichalopoulos and Others v. Greece kararında, ‘telafi öyle bir şeydir ki, hukuka aykırı durumun tüm sonuçlarıyla ortadan kaldırılması ve ihlal hiç olmamışçasına tüm olanakların önceki hale dönüştürülmesi olarak kendini gösterir’ şeklindeki ifadesiyle restitutio in integrum kavramına açıklama getirmiştir.⁷² Eski hale getirme ihlale uğrayan kişinin durumuna özel olarak farklı telafi yöntemlerini gerektirebilir. Örneğin, mülkiyet hakkı hukuka aykırı şekilde ihlal edilen kişinin, özel mülkünden mahrum kalan kişinin mülküyle buluşturulması olabileceği gibi, hukuka aykırı şekilde mesleğinden ihraç edilen kişinin, mesleğe iadesi gibi durumlar da eski hale getirme yöntemlerinden biri olabilecektir.

c) Adil Tatmin

AİHS’nin 41. maddesi adil tatmin⁷³ başlığıyla bu hususu düzenlemektedir. Söz konusu maddeye göre; Mahkeme, Sözleşme ya da protokollerin ihlaline karar vermişse ve söz konusu devletin iç hukuku, ihlalin sonuçlarını ancak kısmen ortadan kaldırılabiliyorsa, Mahkeme gerekli gördüğü takdirde, mağdur lehine, taraf devletin adil bir tatmin(telafi) yoluna gitmesine hükmedebilir. Adil tatmin mağdurun uğradığı zararın telafisi anlamına geldiğinden her türlü maddi, manevi zarar, masraf ve giderleri kapsayabilir.⁷⁴ Adil tatmin, *restitutio in integrum*’un ikamesi olup başvurana açısından,

⁷¹ Mahkeme birçok kararında bireysel önlemler arasında restitutio in integrum kavramına değinir ve yukarıda bahsettiğimiz şekilde bu kavramı, genel anlamda eski hale getirme şeklinde açıklar. Bkz Bekir-Ousta and Others v. Greece, 35151/05, (European Court of Human Rights 11 Ocak 2008).

⁷² Papamichalopoulos and Others v. Greece de parag.36.

⁷³ Kavram doktrinde karşımıza adil tazmin, ya da adil tazminat şeklinde çevirileriyle de çıkabilmektedir nitekim sözleşmenin Türkçe resmi çevirisinde (https://www.anayasa.gov.tr/media/3542/aihs_tr.pdf) de bu şekilde kullanılmaktadır. Biz daha yerinde bir çeviri olması ve maddenin düzenlenme şeklinden çıkarımla tazminattan daha geniş yorumlamaya açık olması sebebiyle (41. maddedeki “satisfaction” kelimesi tatmin ya da telafi şeklinde anlaşılmaya daha uygun görünmektedir) adil tatmin olarak kullanılacaktır. Bununla birlikte, AİHS 41. madde şimdiye kadar Mahkeme tarafından maddi ve manevi zararların tazmin edilmesi şeklinde somutlaşmış olduğundan adil tazminat şeklindeki kullanım da herhangi bir terminolojik sorun yaratmamaktadır. Çalışmada adil tazmin şeklindeki kullanımı da söz konusu maddedeki adil tatmin kavramına referansla kullanılmaktadır.

⁷⁴ Just Satisfaction Claims; Mahkeme başkanı tarafından İktüzüğün 32.maddesi uyarınca 28 Mart 2007 tarihinde çıkarılan ve 9 Haziran 2022 tarihinde değiştirilen uygulama talimatı, s.66, online erişim için bkz “Rules of Court-Just Satisfaction Claims”, 03.06.2022, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pd_satisfaction_claims_eng.

doğrudan müstakil bir hak ihdas etmez.⁷⁵ Adil tatmin yolu ancak *restitutio in integrum* tamamıyla gerçekleştirilemiyorsa söz konusu olur. Mahkeme her ne kadar önceliği *restitutio in integrum*'a verse de pratikte bu tam olarak gerçekleşmemekte, *restitutio in integrum* yeterli olmamaktadır. Bunun sebeplerinden biri, bazen ihlal sonucu oluşan durumu eski hale döndürmenin söz konusu olamayacağı bunun fiziki şartlar gereği imkânsız olması (örneğin; kişinin hayatını kaybetmesi sonucu yaşam hakkı ihlalinin doğması) gibi hallerin varlığıdır. İkinci bir sebep ise, AİHM'nin taraf devletin yargı organlarının kararlarını ortadan kaldırma ya da yeni bir düzenleme ortaya koyma yetkisinin olmamasıdır.⁷⁶

Mahkeme Başkanı tarafından İçtüzüğü'nün 32. maddesi uyarınca 28 Mart 2007 tarihinde çıkarılan ve 9 Haziran 2022 tarihinde değiştirilen uygulama talimatında da belirtildiği üzere, Sözleşmenin 41.maddesinin lafzından anlaşılan, adil tatmin için gerekli olan koşul, taraf devletin iç hukukunun, Sözleşmenin ihlaline sebep olan sonuçları tam olarak ortadan kaldırmakta yetersiz olmasıdır. Ancak, uygulamada Mahkeme Sözleşmenin 41. maddesinden doğan yetkisini oldukça geniş yorumlayıp, taraf devletin ulusal telafi yollarına bakmaksızın, başvuran talep ettiği takdirde, tazminata hükmetmekte serbest olduğunu düşünmektedir.⁷⁷ Adil tatmin, maddi ya da maddi olmayan zararlar için bir miktar paranın ödenmesi şeklinde kendini gösterir. Bu miktar, başvuranın yargılama sürecinde yapmış olduğu harcamaları gerek iç hukuktaki gerekse AİHM sürecindeki yargılama giderlerini de içerebilir.

Mahkeme ödemenin hangi para cinsinden olacağını belirleme yetkisini kendisine tanıyıp, değeri hızlıca düşebilecek bir para biriminin oluşturacağı sıkıntılardan da kaçınmak amacıyla, kullanılacak para birimini Euro olarak belirlemiştir.⁷⁸ Bunun

⁷⁵ Déborah Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", **ICL Journal**, C. 7, No: 3, 2013, s. 5.

⁷⁶ Tom Barkhuysen, M.L.van Emmerik, "A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights", **European Court of Human Rights: Remedies and Execution of Judgments**, ed. Theodora A. Christou, Juan Pablo Raymond, London, British Institute of International and Comparative Law, 2005, s. 4.

⁷⁷ Barkhuysen, Emmerik, **a.y.**

⁷⁸ Lambert Abdelgawad, **AİHM Kararlarının İnfazı**, s. 15.

yanında ödeme süresi konusunda ise *Moreira de Azevedo v. Portekiz* kararından⁷⁹ (Ağustos 1991) itibaren prensipte 3 aylık bir süre öngörmüştür. Ödenmesi gereken meblağı ödeme konusunda geciken devletlerle ilgili olarak gecikme faizi işletilmektedir. Bakanlar Komitesi söz konusu gecikme faizlerinin ödenmesini denetleme yetkisini kendisine tanımıştır.

Mahkeme'nin beş daire ve bir büyük daireden oluşması ve her dairenin benzer hak ihlalleri bile olsa farklı tazminat miktarlarına hükmetmesi bu konuda ciddi bir tutarsızlık sorunu yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Benzer ihlallerde farklı tazminat miktarlarına hükmedildiği gibi, daha ciddi hak ihlalleri için daha az, daha hafif hak ihlallerinde daha çok tazminata hükmetme gibi sorunlar da meydana gelmiştir.⁸⁰ Örneğin, yaşam hakkı ve işkence yasağıyla ilgili hak ihlalinde bir dairenin hükmettiği tazminattan daha çoğuna, diğer bir daire özgürlüğünden yoksun bırakma ya da mülkiyet hakkı ihlali gibi nispeten daha hafif sayılabilecek hak ihlallerinde hükmedebilmektedir. Mahkeme, benzer konularda tutarlı ve uygun tazminatlar konusunda dairelere tavsiye verilmesi açısından 41.maddeyle ilgili bir birim oluşturulmasını öngörmüştür. Bu konuda özellikle maddi olmayan zararların giderilmesinde hükmedilecek tazminatın belirlenmesi için yapılacak hesaplamalarda, Sözleşmenin her bir maddesi için kullanılacak detaylı tablolar oluşturulması öngörülmüştür. Bu konudaki endişe, sadece beş dairenin kendi arasındaki tutarlılığını sağlamak değil, faklı Sözleşme maddeleri açısından karar verilirken bu maddelerin ihlal ağırlıklarını da göz önüne alarak maddeler arasındaki tutarlılığı da sağlamaktır. Her bir Sözleşme maddesi için tablolarda minimum ve maksimum tazminat miktarı ihlal türü de göz önüne alınarak belirlenmelidir. Örneğin yaşam hakkı ya da işkence yasağının esasa ilişkin ihlalinde daha yüksek miktarda bir tazminata hükmedilirken, usul yönünden ihlal söz konusu olduğunda daha düşük miktarlara hükmedilecektir. Bunun yanında, başvuran ve mağdurun yakınlık derecesi göz önünde bulundurulacak. Aynı şekilde her bir Sözleşme maddesi için tablolarda belirlenecek miktar için yaşanan ülkenin ekonomik yaşam şartları da değerlendirmeye

⁷⁹ *Moreira De Azevedo v. Portugal*, 11296/84, (European Court of Human Rights 23 Ekim 1990) sonuç kısmı 3.paragraf.

⁸⁰ Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**, s. 164-165.

tabi tutulacaktır. Örneğin, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi yaşam masraflarının yüksek olduğu ülkeler için yüksek miktarlara hükmedilirken nispeten fakir kabul edilen diğer ülkeler için miktar değişecektir.⁸¹

Mahkeme söz konusu tabloları, daireler ve büyük daireye rehber niteliğinde kabul etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu tablolar taşta yazılmış belgeler olarak görülmemekte ve farklı durumlarda değiştirilebilir kabul edilmektedir. Bahsi geçen tablolar, Mahkeme'nin kullanımına yönelik, tutarlılığı sağlamak için oluşturulmuş kamuya açık olmayan belgelerdir. Taraf devletler, tazminat miktarlarının tahmin edilebilir hale gelmesi ve yerel mahkemelerinin de kullanabilmesi açısından bu tabloların kamuya açık hale getirilmesini talep etmiş olsalar da Mahkeme halihazırda bu hususta daha temkinli bir tutum sergilemektedir. Tabloları kamusal hale getirmenin, taraf devletler arasında yeni düzey uyuşmazlıkları ortaya çıkarabileceği konusunda çekincesi mevcuttur. Nitekim Mahkeme'nin hükmetmiş olduğu tazminat miktarı tablolarda verilenlerle uyuşmadığında, ki bu her olay için ayrıca değerlendirilmesi gereken durumların varlığı ve Mahkeme'nin her ihlalin ağırlık derecesine yönelik takdirinin farklı olabileceği sebebiyle mümkündür, bunun bir anlaşmazlık yaratabileceği gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.⁸² Her halükarda, aslında Mahkeme'nin taraf devletler açısından daha önceki benzer davalarda hükmetmiş olduğu tazminatla ilgili verilere ulaşmasının ve bu konuda çalışmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla kabul etmek gerekir ki, devletler, özellikle kopya davalarda nasıl bir tazminatla karşılaşacaklarını kolayca tahmin edebileceklerdir.

⁸¹ Harris vd., **a.g.e.**, s. 165.

⁸² Harris vd., **a.y.**

d) Yargılamanın Yenilenmesi

AIHS sisteminde tespit edilen ihlale karşı alınacak bireysel önlemlerden biri olarak yargılamanın iadesi, Bakanlar Komitesi'nin 2000 yılında almış olduğu tavsiye kararından⁸³ sonra oldukça yaygın hale gelmeye başlamıştır.⁸⁴

Söz konusu tavsiye kararında Komite, Sözleşme'nin 46. maddesi gereği taraf devletlerin AIHM kararına uyması yükümlülüğünün altını çizdikten sonra, 41.maddede belirtilen adil tazminat uygulaması dışında bir giderim yolu olarak yargılamanın yenilenmesinden bahsetmiştir. Yine aynı kararda, taraf devletlerin ulusal yargı sistemleri içinde eski hale getirme konusunda alınacak en uygun önlemlere karar verme yetkisinin ilgili devletin yetkili makamlarına ait olduğu belirtilmiştir. Ulusal düzeyde yargılamaların yeniden açılması kendi başına bir amaç değil, Mahkeme kararlarının tam ve düzgün bir şekilde uygulanması için kullanılabilecek önemli bir araçtır.⁸⁵ Yargılamanın yenilenmesi, ihlal tespitinde amaç, mağdurun durumunu eski haline getirmek (restitutio in integrum) olduğundan en elverişli tedbirlerden biridir. Yeniden yargılama, verilen AIHM kararı sonucunda mağdurun yargı sürecinin Mahkeme kararı doğrultusunda yeniden ele alınması anlamına gelecektir. Çoğu Avrupa Konseyi üyesi ülke gibi ülkemiz de yargılamanın yenilenmesi konusunun nasıl gündeme geleceğinin gösterilmesi açısından usuli düzenlemeler yapmıştır.⁸⁶ CMK 311/f şöyle düzenlenmiştir; “Ceza hükmünün, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlâli suretiyle verildiğinin ve hükmün bu aykırılığa dayandığının, AIHM'nin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması veya ceza hükmü aleyhine AIHM'ye başvuru hakkında dostane çözüm ya da tek taraflı deklarasyon sonucunda

⁸³ Bakanlar Komitesi'nin ilgili tavsiye kararı için bkz “Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2000, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16805e2f06> (erişim tarihi: 22.08.2023).

⁸⁴ Kerem Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu, 2021, s. 39.

⁸⁵ Mahkemenin ilgili bilgi notu; “(Information Note on the Court’s case law-120) Verein gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland (no. 2)”, 06.2009 (Erişim tarihi: 03.10.2023).

⁸⁶ 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, md. 311 (1) (f); 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, md. 375 (1) (i); İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 53.maddesine, ‘4928 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun’un’ 6.maddesiyle yargılamanın yenilenmesine ilişkin düzenleme eklenmiştir.

düşme kararı verilmesi. Bu hâlde yargılamanın yenilenmesi, AİHM kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl içinde istenebilir.” Söz konusu maddenin ilgili bendinden de anlaşılacağı üzere, yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunmak için, AİHS ve ek protokollerde yer alan bir hakkın ihlal edildiği kesinleşmiş karar ile sabit olmalı, başvuru dostane çözüm ya da tek taraflı deklarasyon sonucunda düşmüş olmalıdır. Elbette, AİHM’nin vermiş olduğu bütün ihlal kararları için yargılamanın yenilenmesi yoluna gidileceği kabul edilemez. İhlal kararı sonrasında mağduriyetin giderilmesi ya da eski hale getirme ancak yargılamanın yenilenmesi ile söz konusu olacaksa bu durumda yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilir. Bazen de Mahkeme açıkça kararında ihlalin giderilmesi için yargılamanın yenilenmesi gerektiğini belirtebilir bu gibi durumlarda da yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilir.

Yargılamanın yenilenmesi özellikle adil yargılanma hakkına ilişkin ağır ihlaller içeren dosyalar konusunda sıkça gündeme gelmektedir. Bakanlar Komitesi’nin tavsiye kararının ilk uygulama alanı bulduğu kararlardan olan Sadak ve Diğerleri kararı da bunlardan biridir. Mahkeme söz konusu karara ilişkin aldığı ara kararlarda başvuruçulara karşı ceza yargılamasının yenilenmesi ya da içinde bulundukları haksız mahkumiyetin ortadan kaldırılması için gerekli çözümlerin sunulmasını talep etmiştir.⁸⁷ Bu karar Mahkeme’nin açıkça yargılamanın yenilenmesini dile getirdiği ilk kararlardan biri olması hasebiyle önem arz eder. Mahkeme’nin taraf devletlere yargılamanın yenilenmesine ilişkin talimat verme yetkisi olmadığını vurguladığı kararları olduğu gibi⁸⁸ sonuç kısmında açıkça yargılamanın yenilenmesine atıfta bulunduğu kararlar da içtihatları arasında yer almaktadır.⁸⁹ Örneğin; Claes ve Diğerleri/Belçika kararında Mahkeme, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar verip, hüküm fıkrasında açıkça yargılamanın yeniden yapılmasını tavsiye etmiştir.

⁸⁷Bakanlar komitesinin, Mahkemenin Sadak ve Diğerleri kararına ilişkin final kararı (final resolution Res DH(2004)86); <https://rm.coe.int/09000016805bd5f2> (erişim tarihi; 26.09.2023)

⁸⁸ Örnek karar için bkz. Verein Gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland, 32772/02, (European Court of Human Rights 30 Haziran 2009) paragraf 89.

⁸⁹ Claes v. Belgium, 43418/09, (European Court of Human Rights 02 Eylül 2005); Lambert Abdelgawad, **AİHM Kararlarının İnfazı**, s. 26; Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 40.

e) **Muhtemel İhlallerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler**

Bir ihlalle karşılaşıldığında alınması gereken tedbirleri bireysel ve genel tedbirler şeklinde ayırmıştık. Yukarıda bahsi geçen bireysel yani ihlale uğrayan bireye dair olan tedbirler haricinde muhtemel ihlallerin önüne geçmek için alınması gereken genel tedbirler de mevcuttur. Burada amaç, gerekli yasal düzenlemelerin yapılarak, ihlal henüz gerçekleşmeden gelecekteki muhtemel ihlallerin önüne geçmek yahut halihazırda sistematik ya da yapısal bir sorundan kaynaklanan bir ihlal sebebi varsa onu ortadan kaldırmayı sağlamaktır. Özellikle sistematik ve yapısal sorunlardan kaynaklanan ihlallerde söz konusu bu yükümlülük ve sistematik sorunun çözülmesi açısından bu yükümlülüğe uymak hayati önem arz eder. Böyle bir durumda, devletin ihlale sebep olan sorunun bir sözleşmeden mi, bir kanundan mı yahut ulusal uygulamadan mı kaynaklandığına ilişkin çalışma yapması ve sorunu tespit etmesi bunun üzerine de söz konusu genel tedbiri hayata geçirmesi gerekmektedir.⁹⁰ Taraf devletlerden ihlal gerçekleşmeden önceki durumda bir çözüm getirmeleri beklenmese de ihlal gerçekleştikten sonra söz konusu normun uygulanmaya devam edilmemesi gerekir. Bunun gibi durumlarda devletten geçiş çözümleri bulması beklenir. Bu hususta sistematik ve yapısal soruna neden olan düzenlemenin yerine yenisi yapılaraya kadar bulunacak çözüm, getirilecek düzenleme geçiş tedbirleri kapsamında değerlendirilir. Geçiş dönemi tedbirleri, yeni bir ayrımcılık durumu ortaya çıkaran ya da bu durumu sürdüren tedbirler olmamalıdır. Bu durum, yerel mahkemelere, anayasal düzenlerine uygun olarak, hukuki kesinlik ilkesini göz önünde bulundurarak, Mahkeme tarafından yorumlandığı şekliyle Sözleşme standartlarının tam olarak uygulanmasını sağlama yükümlülüğü getirmektedir.⁹¹

Bazen Mahkeme, aldığı kararda, alınması gereken genel tedbirlerle ilgili olarak bir süre öngörebilir ve bu süreyi kararında belirtir. Örneğin, Greens and MT v. United Kingdom kararında Mahkeme, İngiltere'nin mahkumların oy kullanabilmesi için yapılması gereken düzenlemeyi bir türlü hayata geçirmediğini ve daha önceki kararlarda

⁹⁰ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 28.

⁹¹ Fabris v. France, 16574/08, (European Court of Human Rights 07 Şubat 2013).

da bununla ilgili ihlallere hükmedildiğini belirtmiştir. Bu sebeple söz konusu düzenlemenin onarılması için karar tarihinden itibaren 6 aylık bir süre öngörmüştür.⁹²

Mahkeme yapısal bir sorun tanımladığında ve bu konuda pilot karar uygulamasına gittiğinde, devletler halihazırda Mahkeme önündeki benzer davalar için de etkili bir iç hukuk çözüm yolu getirmek zorundadırlar.⁹³ Olası ihlallerin önüne geçmek için bu tür düzenlemelerin yapılması tam da devletlere yüklenen genel tedbirler alma yükümlülüğünün bir görünümüdür ki bu aynı zamanda Sözleşme'nin erga omnes etkisine işaret eder.

Muhtemel ihlallerin önlenmesi için alınması gereken tedbirler düşünüldüğünde devletlere doğrudan olmasa da dolaylı yoldan yüklenen görev, düzenlemeler yaparken Mahkeme kararlarını takip etmek, Mahkeme'nin Sözleşmeyi yorumlama şeklini ve standartlarını göz önünde bulundurmaktır. Aynı şekilde yargı mensuplarının da kararlarında Mahkeme içtihatlarını göz önünde bulundurması muhtemel ihlalleri azaltmakta önemli rol oynar. Şüphesiz, kural olarak Mahkeme'nin bir taraf devletle ilgili vermiş olduğu karar sadece o devlet açısından bağlayıcıdır. Bununla birlikte, uygulama göstermektedir ki, birçok devlet, Mahkeme'nin diğer devletlerle ilgili vermiş olduğu kararları göz önüne alarak hukukunda ve uygulamasında düzenlemelere ve onarımlara gitmekte, iç hukuk pratiklerini ve düzenlemelerini Mahkeme içtihatlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Örneğin, Hollanda gayrimeşru doğan çocuklara ilişkin yasal düzenlemeyi, Mahkeme'nin Belçika'ya ilişkin vermiş olduğu Marckx v. Belçika kararı sonrasında ve bu karar paralelinde değiştirmiştir.⁹⁴ Dolayısıyla Mahkeme kararlarının yasa yapıcılar ve uygulayıcılar üzerindeki dolaylı da olsa otoritesinden ve bunun yanında önleyici tedbirler alınmasını sağlama gücünden söz edilebilir. Nihayet devletler bunu

⁹² Greens and M.T. v. the United Kingdom, 60041/08, (European Court of Human Rights 23 Kasım 2010); Mark Hosking, "Enforcing the Right to Vote: UK Government Given Deadline to Reinstate Prisoners' Right to Vote", **Human Rights Law Centre**, 11.2010, (Çevrimiçi) <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/greens-and-mt-v-united-kingdom-2010-echr-1826-23-november-2010>, 12.12.2022.

⁹³ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 8.

⁹⁴ Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**, s. 36-37.

yapmadıklarında kınanma riskini göğüslemektedirler.⁹⁵ Bu durum kararların erga omnes (herkese karşı) etkisi ile ilgilidir ve Sözleşmenin 1.maddesi olan insan haklarının güvence altına alınması ilkesinden çıkarılabilir. Dayanağını sözleşmenin 1.maddesinden aldığından, devletler Sözleşmedeki hakları güvence altına alırken, Mahkeme'nin, içtihatlarında Sözleşmeyi nasıl yorumladığını dikkate almalıdırlar.⁹⁶ Görüldüğü gibi aslında devletler Sözleşmeyi kabul ettiği anda Sözleşme ve Mahkeme sistemi ile uyum içinde olmayı, Sözleşmeyi iç hukuklarının bir parçası haline getirmeyi de kabul etmiş sayılmaktadırlar. Dolayısıyla Mahkeme'nin vermiş olduğu kararlardan, Sözleşme sisteminin yaklaşımını anlamak ve bu doğrultuda hukuk sitemine yön vermek, muhtemel ihlalleri önlemek açısından bit tür yükümlülük haline gelmektedir.

Taraf devletlerin hukuki düzenlemeler ve uygulama konusunda Mahkeme kararları ile uyumlu olma gerekliliği hususunda diğer bir gösterge, Mahkeme'nin İtalya'ya ilişkin vermiş olduğu bir kararda karşımıza çıkmaktadır. *Maestri v. İtalya* kararında Mahkeme; "Sözleşmeden ve özellikle 1.maddeden, Sözleşmeciler devletlerin, Sözleşmeyi onaylarken iç mevzuatlarının Sözleşme ile uyumlu olmasını taahhüt ettikleri sonucu çıkmaktadır" şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁹⁷ Yine söz konusu hususta sadece Mahkeme değil, diğer Avrupa Konseyi organı ve kararların uygulayıcısı olan Bakanlar Komitesi de aynı görüştedir. Bakanlar Komitesi'nin, kanun tasarılarının, mevcut kanunların ve idari uygulamaların AİHS'nde belirtilen standartlara uygunluğunun doğrulanması konusunda tavsiye kararı vardır.⁹⁸ Söz konusu tavsiye kararında Bakanlar Komitesi, taraf devletlerin yasalarının ve uygulamalarının Sözleşmeyle uyumlu olduğu ölçüde ihlallerin önleneyeceği ve Mahkeme'ye gelen ihlal başvurularının da azalacağını

⁹⁵ Costas Paraskeva, **The relationship between the domestic implementation of the European Convention on Human Rights and the ongoing reforms of the European Court of Human Rights (with a case study on Cyprus and Turkey)**, Oxford, United Kingdom, Intersentia, 2010, s. 87.

⁹⁶ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 8.

⁹⁷ *Maestri and Others v. Italy*, 39748/98, (European Court of Human Rights 17 Şubat 2004).

⁹⁸ "Recommendation Rec(2004)5 of the Committee of Ministers to member states on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down in the European Convention on Human Rights", Committee of Ministers of the Council of Europe, 12.05.2004, (Çevrimiçi) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805dd194, 14.02.2024 (erişim tarihi: 14.02.2024).

belirtmektedir. Sözleşme taraf devletlerin hukukunun bir parçası olduğundan, Sözleşmenin ve protokollerinin taraf devletlerin hukukuna adaptasyonu önemlidir. Bakanlar Komitesi de aldığı tavsiye kararında bunun öneminden bahsetmektedir.

Devletler Sözleşmedeki hakları güvenceye almak için, Mahkeme'nin Sözleşmeyi nasıl yorumladığını dikkate almalıdır şeklindeki doktrine Avrupa Konseyi'nin diğer bir organı olan Parlamenterler Meclisi de katılmaktadır. Parlamenterler Meclisi Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi, Mahkeme içtihatlarının devletlerin tüm makamlarının bağlı olduğu bir hukuk bütünü oluşturduğuna dair bir rapor hazırlamıştır. Parlamenterler Meclisi de bu raporu⁹⁹ onaylayarak bu hususta Mahkeme ve Bakanlar Komitesi ile aynı yerde durduğunu göstermiştir. Parlamenterler Meclisi, devletlere yeni mevzuat taslakları hazırlarken Mahkeme'nin yerleşik içtihatlarını dikkate almalarını ve benzer sorunlarla karşılaşma ihtimalleri olduğunda, diğer devletlere karşı verilen kararlardan sonuçlar çıkararak gelecekteki ihlalleri aktif bir şekilde önlemelerini tavsiye etmektedir.

Sonuç olarak, ihlallerin önlenmesinde devlete düşen genel yükümlülük en geniş tabiriyle Sözleşme sistemi ve Mahkeme içtihatlarıyla uyum içinde olmaktır denebilir. Devletler muhtemel ihlalleri önlemek için, iç hukuklarında gerekli olan düzenlemeleri yapmakla yükümlüdürler. Özellikle sistematik sorunlardan kaynaklanan ihlal durumlarında söz konusu sorunu oluşturan düzenleme onarılmalı ve yerine Mahkeme içtihatlarıyla uyumlu bir düzenleme getirilmelidir ki, aynı konuda tekraren ihlal başvurusu yapılmasının ve ihlal kararı verilmesinin önüne geçilmiş olsun. Kabul etmek gerekir ki Mahkeme'nin ve Sözleşmenin, taraf devletlerin hukuk sistemine doğrudan müdahale yetkisi yoktur. Yahut Mahkeme verdiği ihlal kararıyla açıkça, soruna sebep olan düzenlemenin kaldırılmasını emretme ve yerine getirilecek düzenlemeyi söyleme yetkisini haiz değildir. Bununla birlikte Sözleşmeye taraf olmanın getirdiği yükümlülük söz konusu sistemle uyumlu olmayı gerektirmektedir. Bu sayede muhtemel ihlal kararlarının önüne geçilmiş olacaktır.

⁹⁹ Parliamentary Assembly Resaolution (Resolution no:1856) (24 Ocak 2012), "Guaranteeing the Authority and Effectiveness of the European Convention on Human Rights" bkz: <https://pace.coe.int/pdf/fbf17b392b40ae64952b5a76b2851bd6b2eb0187510ea2323c5f1eca2262826e/resolution%201856.pdf>

B. Kararların İcrasında Avrupa Konseyi'nin Rolü

1. Genel Prensipler

Kararların uygulanmasında başat rol taraf devletlere ait olsa da kararların uygulanmasının denetimi ve bu konuda yaptırımları uygulayacak olan kurum genel anlamda Avrupa Konseyi, doğrudan bu konuda yetkili ve görevli organ ise Bakanlar Komitesi'dir. Nasıl ki taraf devletler kararları uygulamakla, ihlali ortadan kaldırmak ya da telafi etmekle yükümlüyse, Avrupa Konseyi de bazı organları aracılığıyla verilen kararın uygulanıp uygulanmadığını denetlemek ve uygulanması için gerekli tedbirleri almak zorundadır. Kararların uygulanmasının denetiminde en önemli rol denetim organı olarak Bakanlar Komitesi'ne yüklenmiş olsa da diğer bazı Avrupa Konseyi organlarının da kararların icrasında etkisinin ve rolünün olduğunu unutmamak gerekir. Bakanlar Komitesi'nden sonra Mahkeme'nin de kararların icra aşamasında etkisi söz konusudur. Bunun yanında, Parlamenterler Meclisi ve İnsan Hakları Komiserliği gibi Avrupa Konseyi kurumlarına da icra ve denetim sürecinde bazı sorumluluklar düşmektedir.

2. Kararların İcrasında Denetim Organı: Bakanlar Komitesi

a) Komitenin Yetkisinin Hukuki Dayanağı ve Kapsamı

Bakanlar Komitesi'nin denetim konusundaki görev ve yetkisi AİHS'nin 46.maddesinden dayanağını alır. AİHS 46/2 maddesi, *"Mahkemenin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesine gönderilir"* şeklinde düzenlenmiştir. Bakanlar Komitesi, Mahkeme kararları konusunda icra organıdır. Avrupa Konseyi Statüsünün¹⁰⁰ IV. bölümünde 13-21. maddeler arasında Bakanlar Komitesi ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. Statü'nün 14. maddesi; *"Her üyenin Bakanlar Komitesinde bir temsilcisi vardır ve her temsilci bir oy hakkına sahiptir. Bakanlar Komitesindeki temsilciler Dışişleri Bakanlarıdır. Şayet bir Dışişleri Bakanı hazır bulunacak halde değilse veyahut diğer durumlar bunu gerektiriyorsa onun yerine hareket edecek bir temsilci tayin edilebilir. Bu temsilci mümkün olduğu takdirde Bakanın mensup olduğu*

¹⁰⁰ Avrupa Konseyi Statüsü için bkz. <https://rm.coe.int/1680935bd0> (erişim tarihi: 12.10.2023)

memleketin Hükümetinin bir üyesi olacaktır.” Bakanlar Komitesi taraf devletlerin Bakanları düzeyinde yılda bir kez toplanmaktadır. Bununla birlikte her devlet Strazburg’da Bakanlar Komitesi için daimi bir temsilci bulundurur. Daimi temsilci üst düzey bir bürokrat olabileceği gibi Dışişleri Bakanlarının bu konuda bir milletvekili ya da bakan yardımcısı atama yetkisi mevcuttur.

Bakanlar Komitesi yapısı gereği siyasi bir organdır. Komite kararlarının niteliği de bu anlamda hukuki olduğu kadar siyasi etkiyi de haiz karma nitelikte kararlardır.¹⁰¹ Komite’nin denetim-izleme görevinin niteliğine gelince, bu görev bir soruşturma yürütmek gibi tamamen hukuki bir görev olmayıp aslında Komite’nin kendi adlandırmasıyla bu görevin niteliğini iş birliği olarak adlandırmak daha yerinde olacaktır.¹⁰² Nihayet kabul etmek gerekir ki, kararların icrasının denetlenmesi taraf devletle Komite arasında yürütülen ve işbirliğini gerektiren bir süreçtir.

AİHM kararlarının ne şekilde icra edileceğine dair bir açıklık ne sözleşmenin 46.maddesinde yer alır ne de Mahkeme’nin kararlarında bu konuda net bir yol öngörülür. Kararlarda çoğunlukla sadece ihlal tespitine yer verilir. Bakanlar Komitesine denetim yetkisi tanıyan 46.maddede ise Komitenin bu görevi nasıl yerine getireceği açıkça belirtilmemiştir. Bu sebeple, Komite kararların uygulanmasına ilişkin kurallar oluşturmuştur.¹⁰³ Söz konusu metin, Kararların ve Dostane Çözüm Kararlarının İcrasının İzlenmesine Dair Bakanlar Komitesi Kuralları başlığını taşımaktadır. Bu kurallar bütünü aşağıda bu belgeye atıfla bahsedeceğimiz gibi, bir ihlal kararı verildikten sonra Bakanlar Komitesi’ne bakan yönüyle nasıl bir süreç işlediğini göstermektedir.

Öncelikle söz konusu Bakanlar Komitesi Kurallarının 6.maddesine göre; “Sözleşmenin 46. maddesinin 2. paragrafı uyarınca Bakanlar Komitesi’ne iletilen bir

¹⁰¹ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 75.

¹⁰² Information Documents CM/Inf (2004)8-Final 7 Nisan 2004, söz konusu belge için bkz. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd46e

¹⁰³ 10 Mayıs 2006 tarihli toplantısında Bakanlar Komitesi söz konusu kuralları kabul etmiştir. 18 Ocak 2017’de metinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu kurallar metni için bkz. Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements, <https://rm.coe.int/16806eebf0>

kararda Mahkeme, Sözleşmenin veya protokollerinin ihlal edildiğine karar verdiğinde ve/veya Sözleşmenin 41. maddesi uyarınca zarar gören tarafa adil tazmin verilmesine hükmettiğinde, Komite, ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafı, Sözleşmenin 46. maddesinin 1. paragrafı uyarınca bu karara uyma yükümlülüğünü göz önünde bulundurarak, kararın sonucu olarak aldığı veya almayı planladığı önlemler hakkında kendisini bilgilendirmeye davet eder.

Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesinin 2. paragrafı uyarınca *“bir kararın ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafça uygulanmasını denetlerken aşağıdaki hususları inceler;*

a. Mahkeme tarafından hükmedilen herhangi bir adil tazminatın, duruma göre gecikme faizi de dahil olmak üzere, ödenip ödenmediğini; ve

b. gerekiyorsa ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın karara uymak için gerekli araçları seçme konusundaki takdir yetkisini dikkate alarak, aşağıdaki hususların yerine getirilip getirilmediğini

i. ihlalin sona ermesini ve zarar gören tarafın mümkün olduğunca Sözleşme'nin ihlalinden önce sahip olduğu duruma getirilmesini sağlamak için bireysel önlemler alınıp alınmadığı

ii. tespit edilen veya tespit edilenlere benzer yeni ihlalleri önleyecek veya devam eden ihlallere son verecek genel tedbirlerin alınıp alınmadığı” inceler.

Bakanlar Komitesi, Bakanlar Komitesi'nin altta yatan sistemsal bir sorunu ortaya çıkaran kararlara ilişkin Res (2004)3 sayılı Kararı¹⁰⁴ uyarınca Mahkeme'nin sistemsal bir sorun olarak gördüğü kararların infazının denetlenmesine öncelik verir. Söz konusu davalara verilen öncelik, diğer önemli davalara, özellikle de tespit edilen ihlalin zarar gören taraf için ağır sonuçlar doğurduğu davalara verilecek önceliğin aleyhine olmaz. Komite kararların denetimi hususunda önceliği, taraf devletin ülkesinde bu konuda sistemsal bir sorun gördüğü ve aynı hususta çok fazla başvuru gelen hak ihlali kararlarına vermiştir.

¹⁰⁴ “Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2004.

Komite'nin belirlemiş olduğu 7 numaralı kurala göre; İlgili Yüksek Sözleşmeci Taraf, Mahkeme tarafından hükmedilen adil tazminatın ödenmesi veya olası bireysel tedbirler hakkında bilgi verene kadar, Komite aksine karar vermedikçe, dava Bakanlar Komitesi'nin her insan hakları toplantısının gündemine alınır. İlgili Yüksek Sözleşmeci Taraf Bakanlar Komitesi'ne, karara uyulmasını sağlamak için gerekli genel önlemlerin alındığını Komite'ye bildirecek durumda olmadığını bildirirse, Komite aksine karar vermedikçe, dava en fazla altı ay sonra yapılacak bir Bakanlar Komitesi toplantısının gündemine yeniden alınır; bu süre sona erdiğinde ve sonraki her dönem için aynı kural uygulanır.

Bakanlar Komitesi denetime ilişkin 10 numaralı kuralı 'bir kararın yorumlanmasıyla ilgili olarak Mahkeme'ye yönlendirme' başlığını taşıyıp şöyle düzenlenmiştir; Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesinin 3. paragrafı uyarınca, kesinleşmiş bir kararın infazının denetiminin, kararın yorumlanmasına ilişkin bir sorun nedeniyle engellendiği kanaatine varırsa, yorum sorununa ilişkin bir karar vermesi için konuyu Mahkeme'ye havale edebilir. Sevk kararı için Komite'de oturma hakkına sahip temsilcilerin üçte ikisinin oyu gerekir.

Bakanlar Komitesi'nin kararların uygulanmasını denetlemesi sırasında herhangi bir zamanda sevk kararı alınabilir. Sevk kararı bir ara karar biçiminde olur. Gerekçeli olur ve Bakanlar Komitesi içindeki farklı görüşleri, özellikle de ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın görüşlerini yansıtır. Gerekirse, Bakanlar Komitesi, Komite başka bir temsil şekline karar vermedikçe, Mahkeme önünde Başkanı tarafından temsil edilir. Bu karar, oy kullanan temsilcilerin üçte iki çoğunluğu ve Komite'de oturma hakkına sahip temsilcilerin çoğunluğu ile alınır.

Diğer önemli bir kural da ihlal prosedürünü düzenleyen 11 numaralı kuraldır. İhlal prosedürü son dönemlerde, devletlerin kararları uygulama konusunda göstermiş oldukları direnç dikkate alındığında eskiye nazaran daha fazla başvurulmuş bir yol olmaya başlamıştır. İhlal prosedürü söz konusu kurallar metninden yola çıkarak şu şekilde işletilmektedir; Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesinin 4. paragrafı uyarınca, bir Yüksek Sözleşmeci Tarafın taraf olduğu bir davada kesinleşmiş bir karara uymayı reddettiği kanısına varırsa, söz konusu Tarafa resmi bildirimde bulunduktan sonra ve

Komite'de yer alma hakkına sahip temsilcilerin üçte ikisinin oy çokluğuyla alınan bir kararla, söz konusu Tarafın yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği konusunu Mahkeme'ye havale edebilir.

İhlal prosedürü sadece istisnai durumlarda başvurulacak bir yöntemdir. Komite'nin bu tür bir takibat başlatma niyetine ilişkin resmi bildirim ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafa yapılmadıkça bir takibat başlatılamaz. Söz konusu resmi bildirim, Komite aksine karar vermedikçe, işlemlerin başlatılmasından en fazla 6 ay önce yapılmalı ve bir ara karar şeklinde olmalıdır. Bu Karar, Komite'de oturma hakkına sahip temsilcilerin üçte ikisinin oy çokluğuyla kabul edilir. Konunun Mahkeme'ye havale kararı bir ara karar şeklinde olur. Bu karar gerekçeli olur ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın görüşlerini özlü bir şekilde yansıtabilir.

Komite dostane çözüm kararlarının da denetimini yapmaktadır. Dostane çözüm yoluna gidildiğinde bunun şartlarının yerine getirilip getirilmediği Bakanlar Komitesi tarafından incelenir. Taraf devlet dostane çözüm şartlarının yerine getirilmesi konusunda Bakanlar Komitesi'ne bilgi vermeye davet edilir. İlgili taraf devlet, Mahkeme kararında belirtilen dostane çözüm şartlarının yerine getirilmesine ilişkin bilgi verene kadar, Komite aksine karar vermedikçe, dava Bakanlar Komitesi'nin her insan hakları toplantısının gündemine veya uygun olması halinde üç yahut en fazla altı ay sonra yapılacak bir Bakanlar Komitesi toplantısının gündemine alınır.

Bakanlar Komitesi, denetim görevini yerine getirirken iki tür karar alabilir. İlki ara karar diğeri ise nihai karardır. Ara karar, bir kararın veya bir dostane çözümün şartlarının icrasını denetlerken, özellikle icranın ilerleme durumu hakkında bilgi vermek veya uygun olduğu hallerde endişelerini dile getirmek ve/veya icraya ilişkin önerilerde bulunmak amacıyla alınan kararlardır. Nihai karar ise; ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın karara uymak için gerekli tüm tedbirleri aldığı veya dostane çözüm şartlarının yerine

getirildiğini tespit ettikten sonra, Sözleşme'nin 46. maddesinin 2. paragrafı veya 39. maddesinin 4. paragrafı kapsamındaki görevlerini yerine getirdiğini gösteren karardır.¹⁰⁵

Bakanlar Komitesi'nin denetimi ve bu konuda uygulayabileceği yaptırım olarak görülebilecek iki yöntem üzerinde durulabilir. Bu konudaki yaptırım araçlarından ilki Komite'nin alabileceği ara kararlar, ikincisi ise Avrupa Konseyi Statüsü 8.maddede düzenlenen konseyden çekilmeye davet ve bir sonraki aşama olan konsey üyeliğine son verme yaptırımıdır.¹⁰⁶ Bakanlar Komitesi aldığı ara kararlarla ihlali sürdüren ve karara uymayan taraf devleti karara uymaya zorlamakta, karara uyma konusunda nasıl adımlar attığına ilişkin devleti bilgi vermeye çağırmakta ve kararı uygulamamaya devam ederse ihlal prosedürüne geçileceğini belirtmektedir. Yaptırımların nitelikleri, taşıdıkları ağırlık ve zorlayıcılığı bağlamında tezin ileriki bölümlerinde etkililik kapsamında da tartışılacağı için burada sadece yaptırım aracı olarak kabul edilmelerinden bahsedilecektir. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki ara karar almanın ağır bir yaptırım sayılıp sayılmayacağı elbette tartışmalıdır. Bununla birlikte kararların uygulanması konusunda çok güçlü olmasa da zorlayıcı bir etkisi olduğunu kabul etmek gerekir. Bakanlar komitesi üç tür ara karar almaktadır. İlk ara karar türü, ilgili devletin kararın uygulanması konusunda hiçbir adım atmadığını herhangi bir tedbire başvurmadığını kayıt altına alan ara kararlardır ki bu kararlar sadece kararın uygulanması adına hareket edilmediğini tespit eder. İkinci ara karar türü, Bakanlar Komitesi'nin taraf devletin aldığı tedbirleri incelediği ve kararın uygulanmasını teşvik ederek daha elverişli araçlar konusunda önerilerde bulunabildiği ara karar türüdür. Bu ara karar Komite'nin en çok başvurduğu ara karar türüdür. Son olarak üçüncü ara karar türü en istisnai kullanımı olan türdür ki bu ara kararlar Komite, ilgili taraf devleti kararın uygulanmasını zorlamak için ciddi tedbirler alacağı konusunda deyim yerindeyse tehdit eder. Bu ara karar türü genellikle, kararın uygulanması konusunda tedbir alınmamasının üzerinden çok zaman geçmiş olması veya durumun aciliyet taşıması gibi örneklerde karşımıza çıkar.¹⁰⁷ Diğer bir yaptırım yolu ise Bakanlar Komitesi'nin en son yol olarak gidebileceği yöntem

¹⁰⁵ "Rules of the Committee of Ministers". İlgili belgenin 16 ve 17. maddelerine bakılabilir.

¹⁰⁶ Lambert Abdelgawad, **AİHM Kararlarının İnfazı**, s. 43.

¹⁰⁷ Lambert Abdelgawad, **a.g.e.**, s. 43-44.

Avrupa Konseyi Statüsü 8.maddesinin uygulanması hatta bu maddenin uygulanabilecek olmasının tehdididir. Statü'nün 8.maddesi, 3.maddede düzenlenen hukukun üstünlüğü prensibine ve her bireyin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibine aykırı davranan taraf devletin belirli süreliğine temsil hakkından mahrum edilebileceğini düzenlemektedir. Bu maddeye göre Bakanlar Komitesi taraf devleti üyelikten çekilmeye davet edebilir. Nihayet bu davet dikkate alınmadığı takdirde Komite belirlediği bir süreden itibaren, taraf devletin artık Konsey üyesi olmadığına karar verebilir. Görüldüğü üzere, Statü'nün 8.maddesi nispeten yaptırım olarak daha ağır kabul edilebilecektir. Avrupa Konseyi tarihinde çok sık başvurulmuş bir yol olmadığını belirtmek gerekir, hatta şimdiye kadar Avrupa Konseyi üyeliğine son verilen tek devlet Rusya'dır.¹⁰⁸ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ihlal prosedürünü başlattığı önceki pratiğinde¹⁰⁹ ilgili devlet kararı uygulama hususunda adım attığı için süreç bu aşamadan itibaren son bulmuştu. İleride diğer bazı bölüm ve başlıklarda da değinileceği üzere hakkında ihlal prosedürü başlatılan diğer bir devlet de Türkiye'dir. Kavala/Türkiye davasında Mahkeme ihlal kararı vermiş kararın uygulanmaması üzerine Bakanlar Komitesi ihlal sürecini başlatarak Mahkeme'nin Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği konusunda değerlendirme yapmasını istemiş, Mahkeme de Türkiye'nin 46.maddeden doğan

¹⁰⁸ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>. Her ne kadar, Rusya'nın Avrupa Konseyi üyeliğine son verilmesi kararların uygulanmaması değil, Ukrayna'ya karşı başlatılmış olduğu savaş olsa da sonuç itibarıyla Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8.maddesi işletilmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 'Rusya'nın Ukrayna'ya Karşı Saldırganlığının Sonuçları' başlıklı bir metin kaleme almış ve bu metinde Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3.maddesinin de ihlal edildiği üzerinde durulmuştur. İlgili metin için bkz. <https://pace.coe.int/en/files/29885/html>

¹⁰⁹ İhlal prosedürü 2017 yılında ilk defa Azerbaycan'a karşı işletilmiştir. Ilgar Mammadov/Azerbaycan davasında Mahkeme 18.maddenin de ihlal edildiğine karar verip Azerbaycan'ı iyi niyetli olmamakla itham etmişti ve söz konusu mağdurların bir an önce salıverilmesini istemişti. Buna rağmen Azerbaycan kararı uygulamaktan kaçınmış, aldığı ara kararlarla Komite taraf devleti kararı uygulamaya davet etmiş ve ihlal prosedürünü başlatarak Mahkeme'ye 46.maddenin ihlal edilip edilmediğini sormuş, Mahkeme de 2019 tarihli kararında([https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:\[%22001-193543%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:[%22001-193543%22]%7D)) Azerbaycan'ın 46.maddedeki yükümlülükleri yerine getirmediğini karara bağlamıştı. 2020 yılında Azerbaycan Komiteyi yargılamanın yeniden yapıldığı konusunda bilgilendirdi ve Ilgar Mammadov ve davadaki diğer mağdurlar serbest bırakıldı. Bunun akabinde Bakanlar Komitesi ihlal prosedürü de dahil olmak üzere söz konusu kararın denetlenmesine son vererek bu dosyayı kapattı. Bkz; <https://www.coe.int/en/web/portal/-/implementing-echr-judgments-council-of-europe-closes-infringement-procedure-against-azerbaijan> (erişim tarihi:24 ekim 2023)

yükümlülüğe aykırı davrandığına karar vermiştir.¹¹⁰ Henüz ülkemizle ilgili bu süreç, karar uygulanmadığı için devam etmektedir.

b) Bakanlar Komitesi'nin İzlediği Prosedür

(1) İki Aşamalı İzleme Prosedürü (*Twin-Track Procedure*)

Bakanlar Komitesi, 14.no'lu protokol ve Interlaken süreci¹¹¹ ile yeni bir izleme usulüne geçmiştir. Söz konusu usul iki aşamalı izleme usulü olarak isimlendirilmiştir. Çalışmanın ileriki bölümlerinde de bahsedileceği gibi AİHM kararlarının taraf devletlerce uygulanmaması yönündeki eğilim ve Mahkeme'nin artan iş yükünün azaltılması amacıyla çeşitli uygulamalar ve düzenlemeler üzerinde uzun süredir çalışılmaktadır. Nitekim 2010 yılında yürürlüğe giren 14.no'lu protokol ile getirilen çoğu düzenleme de bu amaca hizmet etmektedir. Yine aynı amaçla başlatılan Interlaken süreciyle de Mahkeme kararlarının uygulanması konusunda etkililiği arttırmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır.

İki aşamalı izleme usulü içinde standart ve geliştirilmiş izleme usulü olarak adlandırılan iki yöntemi barındırır. İki aşamalı sistem kapsamında, bir vaka özel niteliği nedeniyle geliştirilmiş prosedür kapsamında değerlendirilmeyi gerektirmedikçe, tüm vakalar standart prosedür kapsamında incelenir. Geliştirilmiş usul kapsamında takip edilmesi gereken dava türleri şunlardır; acil bireysel tedbirler gerektiren kararlar, pilot kararlar, Mahkeme veya Bakanlar Komitesi tarafından tespit edilen yapısal ve/veya karmaşık sorunları gündeme getiren kararlar ve devletlerarası davalar.¹¹² Bu özel durumlar dışındaki kararlar standart usul altında takip edilir.

¹¹⁰ Komite'nin Mahkemeye görüş sormasından sonra Mahkeme'nin 46.maddenin ihlaline ilişkin vermiş olduğu 11.07.20202 tarihli karar için bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22002-13743%22%7D> (erişim tarihi:25.10.2023)

¹¹¹ Interlaken Process olarak adlandırılan bu süreç 2010 yılında ilk olarak İsviçre'nin Interlaken kasabasında yapılan toplantıdan adını alır. Bu seri toplantılar ile başlatılan sürecin amacı uzun vadede sözleşme sisteminin etkililiğini arttırmak için neler yapılabileceği üzerine çalışmalar ve bunlara dayanarak etkililiğin artması için düzenlemeler yapmaktır. Süreç boyunca 2011 yılında İzmir'de, 2012 yılında Brighton'da olmak üzere çeşitli toplantılar yapılmıştır. Taraf devlet temsilcilerinin katılımıyla yapılan bu toplantılar sonucu 15 ve 16 no'lu protokollerin taslakları ortaya çıkmıştır.

¹¹² (<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a327f>) CM/Inf/DH (2010) 37-*Supervision of the execution of judgments and decisions of the*

Standart prosedürün etkili bir şekilde işleyebilmesi için, üye devletlerin mümkün olan en kısa sürede ve her halükârda bir kararın kesinleşmesinden sonra en geç altı ay içinde bir eylem planı veya eylem raporu sunmaları beklenir. Komite'nin standart prosedüre katılımı, üye devletler tarafından eylem planlarının veya eylem raporlarının sunulup sunulmadığını doğrulamakla sınırlı olacaktır. Komite'nin bu resmi katılımı sadece yürütme sürecinin sorunsuz işlemesi için gerekli olmayacak, aynı zamanda şeffaflığına ve görünürlüğüne de katkıda bulunacaktır. Kararların icra edilip edilmediğine dair sunulan raporlar Sekreteryaya tarafından incelenmektedir.

Geliştirilmiş izleme usulü kapsamındaki denetim, her bir vakanın sistematik olarak tartışılması gerektiği anlamına gelmez. Bu, özellikle Bakanlar Komitesi'nin Sekreteryayı ilgili devletlerle daha yoğun ve pro-aktif iş birliği yapmakla görevlendirdiği anlamına gelir. Örneğin; eylem planlarının hazırlanması ve/veya uygulanmasında öngörülen tedbirlerin türüne ilişkin uzmanlık yardımı, karmaşık ve önemli konular söz konusu olduğunda ikili/çok taraflı iş birliği programları (örneğin seminerler, yuvarlak masa toplantıları) düzenlenmesi konusunda yardım gibi. Bakanlar Komitesi, "İnsan Hakları" toplantılarında alınan kararlar yoluyla denetimini gerçekleştirir. Bu kararlar, gerektiğinde, uygulama sürecindeki gelişmeleri göstermeyi amaçlar (örneğin, halihazırda kabul edilmiş olan tedbirlerin envanterinin çıkarılması ve çözüm bekleyen konuların belirlenmesi gibi).¹¹³

Söz konusu usuller arasında geçiş mümkündür. Bir kararın uygulanıp uygulanmadığı standart prosedürle izlenirken, geliştirilmiş usulle izlenmeye karar verilebileceği gibi, geliştirilmiş usulle izlenen bir Mahkeme kararı standart prosedürle takip edilmeye de başlanabilir. Interlaken Aksiyon Planının hayata geçirilmesi amacıyla düzenlenen belgede sayılan sebepler dışında da Bakanlar Komitesi'nin öngöreceği herhangi bir sebeple izleme prosedürleri arasında geçiş yapılabilecektir. Örneğin;

European Court of Human Rights: Implementation of the Interlaken Action Plan – Modalities for a twin-track supervision system. Söz konusu belge Interlaken aksiyon planının uygulanması ve iki aşamalı izleme sisteminin çalışma usullerini açıklamak üzere AİHM Kararları İcra Bölümü(Department for the Execution of the European Court of Human Rights) tarafından hazırlanmıştır. Biz de çalışmanın bu bölümünde söz konusu belgeden faydalanılmıştır. Çalışmanın devamında söz konusu belge için dipnotlarda kısaca "İki Aşamalı İzleme Sisteminin Çalışma Usulleri" ismi kullanılacaktır.

¹¹³ İki Aşamalı İzleme Sisteminin Çalışma Usulleri, CM/Inf/DH (2010) 37, paragraf; 12,20,21

Bakanlar Komitesi sunulan eylem planından ve/veya uygulanmasından memnun kaldığında, uygulamanın önündeki engeller ortadan kalktığında, gerekli acil bireysel önlemler alındığında geliştirilmiş usulden standart izleme usulüne geçilebilir. Bir Mahkeme kararının uygulanmasının standart prosedürle izlenirken geliştirilmiş prosedürle izlenmeye başlaması da mümkündür. Bunun için, taraf devletin eylem planı ya da raporu sunmakta başarısız olması, bu yükümlülüğünü yerine getirmemesi gerekir. Kararın kesinleşmesinden itibaren geçen altı aylık süre boyunca herhangi bir eylem raporu/planı sunulmamışsa, Sekretarya ilgili devlete hatırlatma gönderir. Sekretarya ayrıca, herhangi bir eylem planı veya raporun ulaşmadığı vakaların bir listesinin her "İnsan Hakları" toplantısından önce delegasyonlara dağıtılmasını sağlar. Eğer bir üye devlet Sekretarya'nın hatırlatmasından sonra üç ay içinde hala bir eylem planı veya rapor sunmazsa, Sekretarya vakanın geliştirilmiş prosedür kapsamında incelenmesini önerir. Sonuç olarak, Komite'ye, üç aylık sürenin sona ermesini takip eden ilk "İnsan Hakları" toplantısında, ilgili üye devleti daha fazla gecikmeden bir eylem planı/rapor sunmaya davet eden bir karar alınması tavsiye edilir.¹¹⁴

Bir üye devlet ile Sekretarya arasında eylem planı veya raporun içeriği konusunda anlaşmazlık ortaya çıkması halinde ki, bazı durumlarda, bir üye devlet ve Sekretarya, eylem planı veya raporunda sunulan tedbirlerin gerekliliği veya kapsamı konusunda farklı görüşlere sahip olabilir, üye devlet ve Sekretarya bir anlaşmaya varamadığında, üye devlet ve/veya Sekretarya, Komite'nin yürütme sürecine yardımcı olmak amacıyla rehberlik sağlayabilmesi için davanın geliştirilmiş prosedüre aktarılmasını önerebilir.

Eylem planında açıklanan tedbirlerin uygulanmasında ciddi gecikmeler olması halinde, Komite ilgili davayı standart prosedürden geliştirilmiş usul kapsamında incelemeye devretmeye davet edilir.

¹¹⁴ Bahsi geçen Interlaken Aksiyon Planının hayata geçirilmesi için hazırlanan belgede bu sürecin işlemesi ve tarihlerle ilgili şablonlara da ulaşılabilir. Belgedeki tablolar için bkz. CM/Inf/DH(2010)37, s. 4,5,7,9. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a327f> (erişim tarihi:08.11.2023)

(2) Eylem Planı/Eylem Raporu

Eylem planı, ilgili taraf devletçe sunulması gereken ve AİHM tarafından verilmiş olan kararın ne zaman ve ne şekilde icra edileceğini gösteren yani bu hususta nasıl tedbirler alınacağını detaylı bir şekilde içeren bir plan belgesidir. Nasıl önlemler alınacağı açıkça gösterilemiyorsa, henüz belirlenmemişse bile bu alınacak tedbirlerin belirlenmesi için neler yapılacağı, nasıl adımlar atılacağı, zamanı da belirtilecek şekilde planda yer almalıdır. Eylem planıyla belirlenen alınacak tedbirler Sekretarya'ya sunulur. Sekretarya eylem planıyla belirlenen önlemler ve bu konudaki zamanlama planlarıyla ilgili taraf devletten ek bilgi ya da daha geniş açıklama talep edebilir. Sekretarya'ya sunulan bu plan sonraki adım olarak Bakanlar Komitesi'nin önüne getirilir. Bakanlar Komitesi, taraf devletin hazırladığı planın takibi konusunda bilgi vermesi gerektiğiyle ilgili bir karar alır. Süreç içindeki bu süre 6 aylık süredir, taraf devlet hükümeti eylem planına ilişkin kararını Komite'ye bildirir. Sekretarya ve taraf devlet alınan önlemlerle ilgili uzlaştıysa aynı kanaate vardıysa, Bakanlar Komitesi'ne dosyanın kapatılması talebi iletilir.¹¹⁵

Eylem raporunda ise alınan bütün tedbirler yahut tedbir alınamadıysa neden alınmadığının sebepleri, ya da başka tedbire gerek duyulmamasının sebepleri rapor edilir. Eylem raporuyla taraf devlet tarafından amaçlanan sözleşme yükümlülüğüne uygun davranıldığını kanıtlanmasıdır. Taraf devlet 46.maddeden doğan AİHM kararlarına uyma yükümlülüğünü yerine getirdiğini, karara aykırı davranmadığını bu rapor ile göstermiş olur.

Eylem planlarının gelişmekte olan belgeler olduğu ve bunların uygulanmasında kaydedilen ilerlemeye ilişkin bilgilerle düzenli olarak güncellenmesi gerektiği söylenebilir. İlk planların yeni gelişmeler ışığında ulaşılamaz veya uygunsuz olduğu ortaya çıkarsa, bu planlar değiştirilir.¹¹⁶

Temel olarak bu eylem planları ve eylem raporları kavramları yeni bir düzenleme getirmemektedir: Sözleşme'nin 46. Maddesi uyarınca, davalı Devletler, Bakanlar Komitesi'nin kolektif sorumluluğunu yerine getirmesini sağlamak için alınan veya

¹¹⁵ İki Aşamalı İzleme Sisteminin Çalışma Usulleri, CM/Inf/DH (2010), s.10, Altıparmak, Kerem; İHOP, s.79-80

¹¹⁶ İki Aşamalı İzleme Sisteminin Çalışma Usulleri, CM/Inf/DH (2010), s.10 vd.

öngörülen tedbirler hakkında bilgi sunma yükümlülüğüne sahiptir. Devletlerin hızlı bir şekilde kapsamlı eylem planları sunmaları fikri, 2004 yılında Bakanlar Komitesi'nin çalışma yöntemlerinin nasıl geliştirilebileceği üzerine yapılan çalışmalarla birlikte zaten kabul edilmişti. Eylem planları/raporları uygulaması o zamandan bu yana Bakanlar Komitesi tarafından daha çok uygulanmış ve kabul görmüştür. Bu nedenle, Bakanlar Komitesi, Haziran 2009'da davalı devletleri, bir kararın kesinleşmesinden sonraki altı ay içinde bu tür belgeleri sunmaya davet etmeye resmen karar vermiştir.

Interlaken konferansı, ilerde daha detaylı ele alınacağı üzere Mahkeme sistemindeki bir dizi reformdan biri olup, Mahkeme iş yükünü azaltmak ve Sözleşme sisteminin etkililiğini artırmak için yapılan konferanslardan biridir. Bu konferans uzun zamandan beri infaz sürecinin iyileştirilmesine duyulan acil ihtiyacın altını çizmiştir. Konferansın devamında, eylem planlarının/raporlarının hayati rolü vurgulanmıştır (bkz. özellikle CM/Inf (2010)28 ve (2010)28-rev, Fransa ve Norveç tarafından sırasıyla DD (2010)263 ve (2010)293'te yapılan yazılı teklifler ve diğer delegasyonlar tarafından yapılan çok sayıda müdahale). Eylem planları/raporları talilik ilkesinin kilit bir unsuru olarak algılanmaktadır. Bunların içeriği, davalı devletlerin Mahkeme kararlarını uygulama sorumluluğunun ve Bakanlar Komitesi'nin gözetimi altında uygulama araçlarına ilişkin seçim özgürlüğünün bir ifadesini oluşturmaktadır.

Bir aksiyon raporunun muhtemel içermesi gereken yapı şu şekilde olmalıdır; Öncelikle davanın adı, başvuru numarası, karar tarihi ve final karar tarihi belirtilmelidir. Daha sonra aşağıdaki gibi bir şablon¹¹⁷ izlenir;

1) Bireysel Tedbirler; Mahkeme'nin kararı ışığında, mümkünse ihlal bazında, alınan veya başvuranın tasarrufunda olan tedbirlerin ve bunların, ihlal(ler)in başvuran(lar) açısından sonuçlarını nasıl ortadan kaldırdığının veya kaldırabileceğinin belirtilmesi; Herhangi bir tedbirin gerekli görülmemesi halinde, bu yönde, tespit edilen ihlal(ler)in sonuçlarının neden devam etmediğinin açıklanması

¹¹⁷ Söz konusu şablon, Interlaken Aksiyon Planı'nın işletilmesine dair düzenlenen belgeden çevrili yapılarak alınmıştır. Bkz; s.11
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a327f>

2) Genel Tedbirler; Mahkeme kararı ışığında, ihlal(ler)in kapsamı ve kaynağı/kaynakları (uygulama, mevzuat vs...) hakkında yapılan değerlendirmenin ve mümkünse ihlal bazında alınan tedbirlerin ve bunların benzer ihlalleri nasıl önlediğinin belirtilmesi; Belirli bir ihlalin münferit bir durum olduğu düşünülüyorsa, bu yönde kısa bir açıklama.

3) Adil Tatmin; Ödeme kontrolleri için, önerilen özel ödeme kayıt formunun doldurulması yeterli olacaktır.¹¹⁸ Ödemelerin hızlı bir şekilde kaydedilmesini sağlamak için, bu bilgiler tercihen ödeme yapıldıktan sonra doğrudan İcra Dairesine gönderilmelidir ve bu nedenle eylem planına veya sonraki güncellemelere dahil edilmesine gerek yoktur. Daire Başkanlığı bu bilgilerin eylem raporuna ve Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilecek nihai karara dahil edilmesini sağlayacaktır.

Yukarıda muhtemel aksiyon raporunun ne şekilde düzenleneceğini gösteren şablon belirtilmiş olup, aksiyon planı için de benzer bir şablon ilgili belgede bulunmaktadır. Aksiyon planında, aksiyon raporundan ayrı olarak, bireysel ve genel tedbirler başlığı altında daha sonra alınabilecek tedbirlerin de gösterilmesi gerekmektedir.

(3) Bakanlar Komitesi'nin Denetim Sürecinde Aldığı Kararlar

Bakanlar Komitesi, denetim sürecinde bazı kararlar alabilir. Bunlar ara kararlar (*interim resolutions*), nihai kararlar (*final resolutions*) ve dostane çözüm (*friendly settlement*) kararlarına ilişkin denetime dair kararlar olarak ele alınabilir.

Bakanlar Komitesi'nin aldığı ara kararlar, denetimle ilgili süreçte yaşanan gelişmelerle ilgili bilgi talebinde bulunan, kararın infazıyla ilgili taraf devlete öneriler sunan ya da çekinceleri yahut endişeleri dile getiren kararlar olabilir. Alınan ara kararlar bazı durumları tespit mahiyetinde de olabilir.¹¹⁹ Örneğin, taraf devlet ihlalin giderilmesi

¹¹⁸Söz konusu belgede sayfa 13, ek III'de ilgili ödeme formu bulunabilir. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804a327f>

¹¹⁹ Bakanlar Komitesi'nin kararlar ve dostane çözüm kararlarının icrasına ilişkin denetim yetkisine dair kurallar metninde 16. madde ara kararlarla ilgili düzenlemeyi içermektedir. "Rules of the Committee of Ministers".

açısından hiçbir tedbire başvurmamışsa Bakanlar Komitesi bunu tespit eden bir ara karar verebilir. Bunun üzerine taraf devlet tedbirlerin alınması ekseninde kararı icra etmeye davet edilebilir. Daha istisnai durumlarda çok ciddi insan hakları ihlali taşıyan önemli hallerde ya da taraf devletin kararı uygulama konusunda çok uzun süre direnmesi halinde Bakanlar Komitesi'nin yaptırımları işaret ederek taraf devletleri tehditkâr şekilde kararın uygulanmasına davet ettiği ara kararlar da mevcuttur.¹²⁰ Tüm bunların yanında, Bakanlar Komitesi, taraf devletin kararın uygulanması konusunda girişimlerde bulunan, tedbirlerin alınmasını sağlamaya yönelik irade göstermesini ve attığı bazı adımların teşvik edildiği ve taraf devletin sağladığı gelişmeleri takdir ettiği ara kararlar da verebilir.¹²¹

Bakanlar Komitesi'nin almış olduğu nihai karar denetim sürecinin bittiğini belirten kararlardır.¹²² Nihai karar sonunda, taraf devlet Mahkeme'nin öngördüğü bireysel ya da genel tedbirleri aldığı anda, dostane çözüm söz konusuysa taraf devletin taahhütlerini yerine getirdiğinde denetim sürecinin bittiğine dair bir karar alır. Bakanlar Komitesi “öncül bir dava altında ele aldığı ve yapısal sorun kaynaklı grup davaların içinde bulunan bazı davalar açısından gerek bireysel tedbirlerin icra edilmesi gerekse de grup içindeki davalara dair yapısal problemlerden birisinin taraf devletçe ortadan kaldırılması şeklinde tezahür edebilecek ilerlemeyi ortaya koymak adına kısmi kapatma (*partial closure*) kararı verebilmektedir.”¹²³

Bakanlar Komitesi dostane çözüm kararlarının yerine getirilip getirilmediğinin denetiminden de sorumludur. Bu hususta taraf devletlerin dostane çözüme ilişkin vermiş olduğu taahhütler belirli bir miktar tazminat ya da alınması gereken bireysel ya da genel tedbirlere ilişkindir. Bakanlar Komitesi de bu taahhütlerin yerine getirilmiş olması halinde vermiş olduğu kararla denetime son verir. Yerine getirilmeyen dostane çözüm kararları, ilgili başvurunun tekrar Mahkeme'nin derdest dava listesine eklenmesiyle

¹²⁰ Lambert Abdelgawad, “Execution”, s. 502.

¹²¹ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 82.

¹²² Bakanlar Komitesinin kararların icrasına dair kurallar metninde 17.madde ile nihai kararlar düzenlenmiştir. 17.madde; “Bakanlar Komitesi, ilgili Yüksek Sözleşmecî Tarafın karara uymak için gerekli tüm tedbirleri aldığı veya dostane çözüm şartlarının yerine getirildiğini tespit ettikten sonra, Sözleşme'nin 46. maddesinin 2. paragrafı veya 39. maddesinin 4. paragrafı kapsamındaki görevlerinin yerine getirildiği sonucuna varan bir Karar kabul eder.”

¹²³ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 246.

sonuçlanır.¹²⁴ Bakanlar Komitesi dostane çözüm kararının denetim sürecinde taraf devletten alınması gereken tedbirlerin alınıp alınmadığı, öngörülen tazminatın ödenip ödenmediği gibi konularda bilgi talep eder. Bunun üzerine dostane çözüm kararında taraf devletin sunduğu taahhütlerin sağlanıp sağlanmadığını inceler ve buna göre karar verir.

Sonuç olarak görüldüğü üzere Bakanlar Komitesi, Mahkeme kararlarının icrasının denetiminden sorumlu olan organdır. Bu denetimi yaparken elindeki tüm enstrümanları kullanır fakat kabul etmek gerekir ki, kararlar bağlayıcı olsa bile Bakanlar Komitesinin kararlara uyulmadığında taraf devletlere uygulayacağı yaptırımların cebir kuvveti tartışmalıdır. Dolayısıyla kararların icrasında Bakanlar Komitesi ve taraf devlet arasındaki iş birliği, taraf devletlerin kararları uygulamaya yönelik gönüllülüğü ve niyeti oldukça elzemdir.

3. Kararların İcrası Sürecinde Mahkemenin Rolü

a) Mahkemenin Denetim Yetkisine İlişkin Düzenlemeler ve Denetim Sürecinde Fiili Olarak Aldığı Roller

AIHM kararlarının uygulanmasının denetiminde başat rol Bakanlar Komitesi'nindir. Mahkeme de bu yetkinin münhasıran Bakanlar Komitesinde olduğunu sıkça vurgulamaktadır.¹²⁵ Bununla birlikte, Mahkeme'ye de uygulama aşamasında bazı roller düşmektedir. Özellikle 14. protokol ile getirilen düzenlemelerle Mahkeme'ye kararların icra sürecinde aktif rol ve yetki verilmiştir.¹²⁶

14. Protokolde belirtilen şekliyle, Mahkeme'nin vermiş olduğu bir karar denetim için Bakanlar Komitesi'nin önüne gittikten sonra iki yolla tekrar Mahkeme önüne

¹²⁴ Katic v. Serbia, 13920/04, (European Court of Human Rights 07 Temmuz 2009). Söz konusu karar başvurunun tekrar işleme alınacağına dair 2009 tarihli karar olup ilgili davanın nihai kararı değildir. Mahkeme vermiş olduğu kararda, taraf devletin dostane çözümün yerine getirilmesinde ve verdiği taahhütleri gerçekleştirmede başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Mahkeme, Sözleşme'nin 37 § 2 maddesi uyarınca, mevcut davayı dava listesine geri koymayı ve başvuranların şikayetlerinin incelenmesine tekrar başlanmasını haklı görmektedir.

¹²⁵ Alice Donald, Anne-Katrin Speck, "The European Court of Human Rights' remedial practice and its impact on the execution of judgments", **Human Rights Law Review**, C. 19, No: 1, 2019, s. 94.

¹²⁶ Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", s. 127.

gelebilir. İlk olarak Sözleşme'nin 46/3.maddesinde belirtildiği üzere, Bakanlar Komitesi, denetimini yaptığı kararın yorumlamadan kaynaklı bir problem sebebiyle icra edilemediğini düşünüyorsa, yorum konusunda bir karar vermesi için, AİHM'ye başvurabilecektir. Bakanlar Komitesi yorum hakkında karar vermesi için AİHM'ye gönderme kararını, "Komite toplantılarına katılma hakkına sahip temsilcilerin üçte iki oy çokluğuyla" alır.

İkinci olarak, AİHS 46/4.maddede belirtildiği gibi, Komite bir taraf devletin hakkında verilmiş olan ihlal kararına uygun davranmadığını, karara uymayı reddettiğini düşünüyorsa, taraf devlete bildirimde bulunduktan sonra Komiteye katılma yetkisi olan temsilcilerin üçte iki oyuyla alınan bir karara dayanarak, taraf devletin Mahkeme kararlarına uyma taahhüdünü (AİHS 46/1) yerine getirmediği konusunu Mahkeme'ye taşır. Bu uygulama daha önceki başlıklarda bahsedilen, çalışmanın ikinci kısmında da ele alınacak olan "ihlal prosedürü" uygulamasının başlangıcı anlamına gelmektedir. Sözleşme'nin 46/4.maddesinde, *"Bakanlar Komitesi bir Yüksek Akit Taraf'ın, taraf olduğu davada verilen kesin karara uymayı reddettiği görüşünde ise"* ifadelerine yer verilmesi, lafzi olarak, taraf devletin ancak karara uymadığını açıkça ifade ettiği durumlar şeklinde anlaşılmaya uygun görünmektedir. Bu sebeple, söz konusu yönteme (AİHS 46/4) ancak taraf devlet karara uymadığını ya da uymayacağını resmi olarak açıklayınca mı gidilebilecek yoksa fiilen uymadığı anlaşıldığında ya da eksik yerine getirme durumlarında da bu yola başvurulup başvurulamayacağı konusu tartışmaya sebep olmuştur. Bununla birlikte kabul etmek gerekir ki taraf devletlerin, karara uymayacaklarını ya da uymadıklarını açıkça beyan etmeleri oldukça nadir karşılaşılabilecek bir durum olup, başka gerekçelerle ya da süreyi uzatarak karara uymama iradelerini belli ederler. Dolayısıyla açıkça ve resmi olarak karara uymama şeklinde bir açıklama beklemeye gerek olmadan, taraf devletlerin fiili olarak uymama iradesi anlaşıldığı anda söz konusu yönteme (AİHS 46/4) başvurulabilecektir.¹²⁷ Bahsi geçen, aslında ihlal prosedürü olarak da bahsedebileceğimiz bu yöntemde, Bakanlar Komitesi, Mahkeme'ye başvurmadan en fazla 6 ay önce taraf devlete bu yola başvuracağına dair resmi bildirimde bulunmalıdır. Bu bildirim bir uyarı mahiyetinde olup, Komite bunu ara

¹²⁷ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 87.

karar şeklinde vermektedir. Taraf devlet bu ara karara da uymayınca, Komite 2/3 çoğunlukla durumu Mahkeme'ye intikal ettirir. Mahkeme bu başvuruyu Büyük Daire şeklinde ele alıp karar verir. 14. Protokole ilişkin açıklayıcı raporda¹²⁸ belirtildiği üzere, kararı veren büyük daire, ilk verilen ihlal kararını tekrar tartışmaz, ya da taraf devleti mali bir cezaya tabi tutmaz. Burada asıl yapılmak istenen, Büyük Daire tarafından yapılan hukuki tespit ile taraf devlet üzerinde siyasi bir baskı oluşturmaktır.¹²⁹

14. Protokolle getirilen bu düzenlemelerin yanında Mahkeme'nin fiili olarak da denetim ve icra sürecinde bulunduğu, bu sürecin parçası haline geldiği bazı durumlar mevcuttur.¹³⁰ Mahkeme'nin vermiş olduğu bir kararla ilgili olarak kararın uygulanmamasına dayanarak tekrar Mahkeme önüne getirilmesi konusunda netlik bulunmamaktadır. Sözleşmenin 35/2b maddesinde Mahkeme'ye daha önce yapılmış olan başvuruyla aynı konuda ikinci bir başvurunun yapılamayacağı belirtilmiş olduğundan bu konu tartışma konusu edilmiştir. Bununla birlikte Mahkeme bu şekilde önüne gelen başvurulardan bazılarını kabul etmiş, bunu yaparken de söz konusu başvurunun artık ilk verdiği karardan ayrı bir ihlal iddiası taşıdığını belirtmiştir.¹³¹ Bu hususta en belirgin ve önemli örneklerden biri Case of Verein Gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland davasıdır. Bu davada, başvuran bir dernek olup, yayınlamak istediği reklam taraf devletin kurumları tarafından yasaklanmış ve başvurunun sonucunda Mahkeme 10. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bunun üzerine başvuran kararın icra edilmesini beklerken, taraf devlet ihlali sürdürmüş, yargılamanın yenilenmesi talebi kabul edilmemiş ve reklamın yayınlanmasına izin verilmemiştir. Bu durumda başvuran tekrar

¹²⁸ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, Council of Europe, 2004, par. 99.

¹²⁹ İhlal prosedürü istisnai olarak başvuru olan bir yol olduğundan ve daha önce fazlaca örneği bulunmayan bir durum olduğundan, burada ilk ihlal prosedürü örneği olan İlgar Mammadov v. Azerbaycan kararına bakmakta fayda vardır. Bu karar örneğinde yukarıda bahsi geçen siyasi baskı işe yaramış ve Bakanlar Komitesi söz konusu kararla ilgili Büyük Daireye başvurduğunda Azerbaycan başvuruçuyu serbest bırakmıştır.

¹³⁰ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 87-88.

¹³¹ Lize R. Glas, “The European Court of Human Rights supervising the execution of its judgments”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 37, No: 3, 2019, s. 234.

AİHM'ye geldiğinde, Mahkeme artık burada yeni bir ihlalin varlığını kabul edip bu başvurunun yeni ve farklı bir vaka olarak değerlendirileceğini ileri sürmüştür.¹³²

Mahkeme'nin bazı başvuruları yeni bir mesele olarak ele alması ve kabul etmesi, başka durumlarda da mevcuttur. Örneğin, Mahkeme'nin vermiş olduğu ilk kararda tespit edilen ihlalin belirli bir süre boyunca devam etmesi halinde Mahkeme bu ihlal halini yeni bir mesele olarak ele alabilmektedir. Bu durum Mahkeme'nin vermiş olduğu bir kararda da olduğu gibi, özgürlük ve güvenlik hakkı ihlal edilmesine rağmen başvuruçunun tutukluluğunun devam etmesi halinde yeni bir durumun varlığını Mahkeme'nin kabul etmesi hali olarak örneklendirilebilir.¹³³ Takip eden davada artık Mahkeme ilgili yeni verileri ve bu bağlamda ileri sürülen yeni şikayetleri inceler. Dolayısıyla, devam eden bir ihlalin varlığı da Mahkeme içtihadına göre, kabul edilebilirlik açısından yeni bir mesele olarak ele alınıp Mahkeme tarafından tekrar incelenebilir.

Mahkeme, devletlerin alması gereken bireysel ya da genel tedbirlerin alınıp alınmadığını denetlediği kararlara da imza atmış ve bu şekilde de icra sürecinde bir rol oynamıştır. Vermeire/Belçika¹³⁴ davasında, Mahkeme daha önceki bir kararın uygulanmasını sonraki bir davada dolaylı olarak kontrol etmiştir.¹³⁵ Bu kararda Mahkeme, başvuranın büyük ebeveynlerinin mirasçısı statüsünden mahrum bırakılması nedeniyle Sözleşme'nin 8. ve 14. maddelerinin yeni ihlallerine hükmetmiştir. Mahkeme, Belçika'nın evlilik dışı doğan çocuklar ve evli olmayan annelerle ilgili Belçika yasalarının 14. maddeyle bağlantılı olarak 8. maddeyi ihlal ettiğini, çünkü "gayrimeşru" bir ailenin üyelerinin geleneksel bir ailenin üyeleriyle eşit bir şekilde 8. maddenin güvencelerinden yararlanması gerektiğini belirten Marckx/ Belçika¹³⁶ kararını uygulamak için Belçika'nın yeterli önlemleri almadığını kaydetmiştir. Mahkeme'nin bu yaklaşımı yani, bir devletin daha önceki bir kararı gerektiği gibi uygulamamasından kaynaklanan yeni bir ihlalin söz konusu olması durumu, Mahkeme'nin son dönemlerde

¹³² Verein Gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland paragraf 46.

¹³³ Ivanțoc and Others v. Moldova and Russia, 23687/05, (European Court of Human Rights 15 Kasım 2011); Glas, "The European Court of Human Rights supervising the execution of its judgments", s. 234.

¹³⁴ Vermeire v. Belgium, 12849/87, (European Court of Human Rights 29 Kasım 1991).

¹³⁵ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 21.

¹³⁶ Marckx v. Belgium, 6833/74, (European Court of Human Rights 13 Haziran 1979).

oldukça sık uyguladığı bir yöntem haline gelmiştir. Greens ve M.T. v. UK¹³⁷ davasında Mahkeme, hüküm kısmında yeni ihlalin, davalı devletin aynı konuyla ilgili Hirst (No. 2) v. UK¹³⁸ kararını uygulamamasından kaynaklandığını açıkça belirtmiştir.

Görüldüğü üzere, Mahkeme sadece karar veren makam olmaktan öte, kararların icrası aşamasında da bazı roller üstlenmektedir. Gerek bazı düzenlemelerle kendisine bu rol verilmiş, gerekse kendisi verdiği bazı kararlarla yani içtihadıyla icra aşamasına dahil olmuştur.

b) Mahkemenin Pilot Karar Usulüne İlişkin Uygulamadaki Rolü

Mahkeme'nin pilot kararların uygulanması konusundaki rolü, vermiş olduğu kararlarda belirttiği genel tedbirlerin alınıp alınmadığının denetimindeki rolüyle paralel düşünülebilir. Bir nevi genel tedbirlerin alınıp alınmadığının denetimini pilot karar usulü yoluyla yaptığı söylenebilir. Pilot karar usulü Bakanlar Komitesi'nin 2004 tarihinde aldığı Res (2004)3 sayılı kararından dayanağını alır. Bakanlar Komitesi bu kararda, Mahkeme'yi "Sözleşme ihlali tespit ettiği kararlarında, yeni başvurulara sebep olması muhtemel temel sistematik sorunu ve bu sorunun kaynağını ortaya koymaya ve böylece davalı devletlere uygun bir çözüm yolu bulmak" konusunda yol göstermeye davet etmiştir. Aynı şekilde, Bakanlar Komitesi'ne de *"kararların yerine getirilmesini denetlemek konusunda yardımcı olmaya çağırıştır."*¹³⁹

Mahkeme vermiş olduğu pilot kararlarda, taraf devletlere yapısal sorunun giderilmesi için gerekli düzenlemeyi yapması hususunda bir süre vererek, diğer benzer başvuruları askıya alır. Taraf devlete verilen süre sonunda öngörülen tedbirlerin alınıp alınmadığı, alındıysa Sözleşmeye uygun olup olmadığı yeni bir karar yoluyla değerlendirilir. Mahkeme işte tam burada icra konusunda rol almış olur nitekim, bu değerlendirmeyi yapan Bakanlar Komitesi değil Mahkeme'dir. Mahkeme taraf devletin iç hukukta aldığı tedbirlerin, Sözleşmeye uygun olup olmadığını belirtir. Mahkeme

¹³⁷ Greens and M.T. v. the United Kingdom.

¹³⁸ Hirst v. the United Kingdom, 40787/98, (European Court of Human Rights 24 Temmuz 2001).

¹³⁹ Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", s. 134; "Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem".

Türkiye'ye ilişkin bir davada¹⁴⁰, Kuzey Kıbrıs ile alakalı gayrimenkul ihlalleri konusunda etkili bir mekanizma öngörmeye davet etmiş, daha sonra önüne gelen aynı konudaki bazı başvurularda¹⁴¹, Türkiye'nin kurmuş olduğu mekanizmanın etkili olup olmadığını değerlendirerek, taraf devletin kurduğu giderim komisyonlarını sözleşmeye uygun ve etkili bulduğundan, ikinci kez aynı konuda gelen başvuruları kabul edilemez bulmuş ve bu başvuruları iç hukukta kurulan giderim yollarına yönlendirmiştir. Benzer başka bir pilot karar uygulamasında, Yuriy Nikolayevich Ivanov/Ukrayna başvurusunda, Mahkeme, taraf devletin iç hukukunda sistemik bir sorun tespitinde bulunmuş, ulusal yargı kararlarının uygulanmama halinin oldukça yaygın ve yapısal bir sorun olduğunu vurgulamıştır. Taraf devlete, bu sorunu çözmesi için Sözleşmeye uygun tedbirler alması ve bir giderim yolu oluşturması amacıyla bir yıl süre tanımıştır.¹⁴² Tanındığı bu süre zarfında benzer davaları incelemeyi durdurmuştur. Tanınan süre sonunda, gerekli önlemlerin alınmadığı gerekçesiyle askıya aldığı 2500 başvuruyu inceleme kararı vermiştir.¹⁴³

Pilot kararların uygulanmasının denetimi hususunda Mahkeme'nin doğal bir yetkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim pilot karar ilan edilmesinin ardından benzer davaların incelenmesi askıya alındığından, bir şekilde Mahkeme pilot kararlarla belirtilen yapısal sorunun telafi edilip edilmediğini, bu sorunun ortadan kaldırılması için alınan tedbirleri inceleyerek denetimde rol oynar. Belirtilen tedbirlerin alınması için belirli süre öngörüldüğünden sürenin sonunda bir değerlendirme ve karar gerekmektedir.

4. Diğer Avrupa Konseyi Kurumlarının Kararların İcrasındaki Rolü

a) Parlamenterler Meclisi

AIHM kararlarının infazının denetimi konusunda Bakanlar Komitesi'nin başat rolünün yanında, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne (*AKPM/ Parlamenterler*

¹⁴⁰ Xenides-Arestis v. Turkey, 46347/99, (European Court of Human Rights 22 Aralık 2005).

¹⁴¹ Demopoulos and Others v. Turkey (dec.), 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, (European Court of Human Rights 01 Mart 2010).

¹⁴² Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, 40450/04, (European Court of Human Rights 15 Ekim 2009).

¹⁴³ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 91.

Meclisi) de bazı görevler düşmektedir. Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin parlamentolarından seçilen kişilerden oluşur. Parlamenter Meclisi'nde komiteler aracılığıyla çalışmalar yürütülmekte ve bu komitelerde uzmanlaşmış parlamenterler yer almaktadır. Parlamenter Meclisi'nin görev ve yetkilerine genel olarak değinmekte fayda vardır. İnsan hakları ihlalleriyle ilgili araştırma yaparak konuya dair ya da taraf devlete dair rapor hazırlayıp yayınlatabilir ki bu raporların hükümetler üzerinde bir tür baskı oluşturmaları söz konusudur. Parlamenterler Meclisi üyeleri, Bakanlar Komitesi'ne görev alanlarına ilişkin konularda soru yöneltebilir. Taraf devletlerdeki seçimlerin demokratikliğine ilişkin gözlemde bulunabilirler. Avrupa Konseyine dahil olmak isteyen bir ülkenin üyeliği konusunda AKPM'nin onayı önemli olup, aday ülkeye üyelik öncesi bazı şartları zorunlu kılabilir. Bir taraf devletin üyelik statüsüne ilişkin (askıya alma, üyelikten çıkarma gibi) konularda Bakanlar Komitesine tavsiyede bulunabilir.¹⁴⁴

AKPM'nin bu genel yetkilerinden öte, çalışmanın amacı açısından asıl ele alınacak olan Mahkeme kararlarının icrası sürecindeki rolü ve yetkisidir. En başta, AKPM'nin kararların icrası hususundaki temel gücü, üyelerinin statüsünden gelmektedir. Bununla kastedilen AKPM üyeleri taraf devletlerin parlamento üyeleri olduğundan, ulusal parlamentolarında baskı ve etki yaratma güçleri mevcuttur.¹⁴⁵

1997 yılında Parlamenterler Meclisi'nin aldığı bir kararla¹⁴⁶ kendi bünyesinde yeni bir mekanizma kurulmuştur. Bu mekanizma İzleme Komitesi (*Monitoring Committie*) olarak adlandırılır. Söz konusu İzleme Komitesi'nin taraf devletler üzerinde sınırlı da olsa bir etkisi vardır. Parlamenterler Meclisi'nin yılda dört kez olan oturumlarından biri Mahkeme kararlarının icrasını konu alır.¹⁴⁷ “AKPM, Bakanlar

¹⁴⁴ “The powers of the Assembly”, **Parliamentary Assembly of the Council of Europe**, (24.05.2024), (Çevrimiçi) <https://pace.coe.int/en/pages/powers>, 24.05.2024. Parlamenterler Meclisinin online sayfasında yetkileri ve görevlerine ilişkin daha detaylı bilgi bulunabilir.

¹⁴⁵ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 292; Forst, “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead”, s. 23.

¹⁴⁶ “Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee) Resolution 1115 (1997)”, **Parlementary Assembly**, 29.01.1997.

¹⁴⁷ Lambert Abdelgawad, “Execution”, s. 484.

Komitesi'ne soru yöneltmek, icra sürecinde anormal bir uzama görüldüğünde Bakanlar Komitesi'ne yönelik tavsiye kararları almak veya bir devlet bir kararı kasıtlı bir şekilde icra etmediğinde veya icrayı ihmal ettiğinde acil toplantı örgütlemek imkanlarına sahiptir.”¹⁴⁸

AKPM bünyesindeki Hukuki İşler ve İnsan Hakları Komitesi, yerinde araştırmalara, oturumlara ve uzmanlarla görüş alışverişine dayalı raporlar hazırlamakla görevli parlamento raportörleri atayarak çok çeşitli hukuk ve insan hakları konularıyla ilgilenir. Bu çalışma, AKPM üye devletlere ve diğer Avrupa Konseyi organlarına yönelik kararları ve tavsiyeleri ile sonuçlanmaktadır.¹⁴⁹ Bahsi geçen komite, büyük yapısal sorunlar sebebiyle haklarında ihlal kararları yoğun şekilde verilen taraf devletleri izlemek amacıyla bir usul takip etmektedir. Buna göre, kararların uygulanmasıyla ilgili sorunlar yaşanan bazı ülkeler belirlenmiştir. Bu ülkelerin belirlenmesinde bazı kriterlere bakılmıştır. Mahkeme kararlarının uzun süredir (örneğin 5 yıldır uygulanmayan) uygulanmadığı ülkeler seçilmiştir. Bu uygulanmayan kararlarla ilgili, Bakanlar Komitesi ara kararlarıyla bireysel ve genel tedbirlerin alınmadığı açıkça ortaya konmuş olmalıdır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu, sistemsel ve yapısal sorunları barındıran ciddi insan hakları ihlalleri mevcut olan ülkeler öncelikle izlenmektedir.¹⁵⁰ Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi bu izleme esnasında, ilgili taraf devletlerin Parlamenterlerinden, söz konusu kararların uygulanması sorununa ilişkin bilgi alabilecektir. Parlamenterler Meclisi temsilcileri, belirledikleri ve kararların uygulanmasıyla ilgili sorunlu olan ülkelere ziyaretler yapabilmekte ve buralarda görüşler alabilmektedir.

Görüldüğü üzere AKPM'nin de kararların icrası aşamasında etkisi olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Taraf devletler üstünde bir çeşit baskı oluşturmak da dahil olmak üzere düzenlediği raporlar, aldığı kararlarla (*resolutions*)¹⁵¹ ve Bakanlar

¹⁴⁸Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 85.

¹⁴⁹ “Committee on Legal Affairs and Human Rights (AS/Jur)”, **Parliamentary Assembly of the Council of Europe**, 01.2019, (Çevrimiçi) <https://pace.coe.int/en/pages/committee-5-presentation>, 26.05.2024.

¹⁵⁰ “Resolution 1787 (2011)-Implementation of Judgements of the European Court of Human Rights”, **Parliamentary Assembly**, 26.01.2011.

¹⁵¹ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, genel olarak insan haklarının geliştirilmesi ve korunması adına, özel olarak da Mahkeme kararlarının uygulanmasına ve bunun denetimini de kapsayan, bazen taraf devletlerle ilgili raporları ve bilgileri içeren, bazen de Bakanlar Komitesine tavsiyelerde bulunan kararlar (*resolutions*)

Komitesi'ne verebileceği tavsiyelerle icra aşamasında bir etki doğurmaktadır. Tüm bunların yanında Parlamenterler Meclisi üyelerinin taraf devletlerin Meclis üyelerinden oluşması da kararların icrasında dolaylı etki doğurabilecektir. Taraf devletlerin parlamentolarında insan hakları konularında yapılan tartışmalar ya da yasama faaliyetlerinde Avrupa Konseyi ve AKPM'nin bu konulardaki yaklaşımını bilen kişilerin bulunması, ihlallerin azalmasına etki edecek düzenlemeler yapılabileceği yönde bir beklenti doğurmaktadır.

b) Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri (*AKGS/ Genel Sekreterlik*) ve yardımcıları Parlamenterler Meclisi'nin tavsiyesi üzerine Bakanlar Komitesi tarafından seçilmektedir.¹⁵² Sözleşme'nin 52. maddesinde Genel Sekreterliğin yetkisine değinilmiştir. Buna göre, Genel Sekreterlik talep ederse, taraf devletler, Sözleşme hükümlerinin ulusal hukuklarındaki etkisine dair ve etkili uygulanabilmesi için aldıkları önlemlere dair bilgi vermek durumundadırlar. AKGS Sözleşme'nin 52.maddesine dayanarak, Azerbaycan'ın iç hukukunun Sözleşme'nin etkili bir şekilde uygulanmasını nasıl sağladığına dair bir soruşturma yürütmüştür. Genel Sekreter, 'Ilgar Mammadov davasında Mahkeme'nin tespit ettiği gibi, bir ülkenin yasal makamlarının yetkilerini kötüye kullanması nedeniyle bireylerin özgürlüklerinden mahrum bırakılmasından özellikle endişe duyduğunu' açıklamıştır. Bu durum Genel Sekreterin belirli bir devletle ilgili olarak bu yetkiye başvurduğu nadir vakalardandır.¹⁵³

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, taraf devletlerde insan haklarına dair gelişmeleri, Mahkeme kararlarına yönelik izleme faaliyetlerini icra eder. İnsan haklarının gelişimi açısından farkındalık oluşturmak ve arttırmak için raporlamalar yaparak, bazen

alabilmektedir. AKPM'nin aldığı kararlar ve tavsiyeleri de incelemek için bkz. <https://pace.coe.int/en/pages/official-documents>

¹⁵² Cengiz, *AİHM Kararlarının İcrası*, s. 301.

¹⁵³ Lize R. Glas, "The Committee of Ministers goes nuclear: infringement proceedings against Azerbaijan in the case of Ilgar Mammadov - Strasbourg Observers", *Strasbourg Observers*, 20.12.2017, (Çevrimiçi) <https://strasbourgothers.com/2017/12/20/the-committee-of-ministers-goes-nuclear-infringement-proceedings-against-azerbaijan-in-the-case-of-ilgar-mammadov/>, 24.10.2023.

belirli devletler özelinde çalışmalar yürüterek, tavsiye kararları alarak kararların icrası aşamasında rol oynar.¹⁵⁴

İnsan Hakları Komiseri, Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisi'ne sunduğu raporlar, tavsiyeler ve kararların uygulanmasına ilişkin görüşler aracılığıyla Mahkeme kararlarının uygulanmasının denetlenmesine az da olsa katılır. Ayrıca belirli davalarda bireysel tedbirlerin alınması ihtiyacına da ışık tutabilir. Örneğin 2011 yılında Ukrayna'ya yaptığı bir ziyaretin ardından Şubat 2012'de yayınlanan bir raporda¹⁵⁵ İnsan Hakları Komiseri, Mahkeme'nin Ukrayna'yı polis güçleri tarafından uygulanan kötü muamele ve işkence ve bu konuda etkili soruşturma yapılmaması nedeniyle çeşitli kararlarda mahkûm ettiğine dikkat çekmiş ve Mahkeme kararlarının gerekliliklerine uymak için yeterli genel önlemlerin belirlenmesini kolaylaştırmak amacıyla etkili soruşturmaları engelleyen temel faktörleri belirlemiştir.¹⁵⁶

Bakanlar Komitesi İç Tüzüğü m.9/4'e göre¹⁵⁷, İnsan Hakları Komiseri, Bakanlar Komitesi önünde denetim aşamasındaki tüm davalar için Komite'ye görüş ve öneri sunabilir. Bakanlar Komitesi bu görüşleri değerlendirmeye yetkilidir. Aynı şekilde Mahkeme önündeki derdest davalarla ilgili olarak da İnsan Hakları Komiseri görüş bildirebilir. Yaptırım gücü yahut bağlayıcılığı olan müdahale ve katılımlar olmasa da İnsan Hakları Komiseri, kararların denetim sürecinde katkı sağlayan organlardan biridir.

III. Kararların Uygulanmasında Karşılaşılan Zorluklar

AİHM kararlarının sorunsuz bir şekilde uygulanması taraf devletler, Mahkeme ve Bakanlar Komitesi'nin iş birliği ve uyum içinde çalışmasıyla mümkün olabilecektir. Özellikle taraf devletlerin kararları uygulama konusunda gönüllü olmaları oldukça önemlidir. Nihayet, kararlar her ne kadar bağlayıcı olsa bile, AİHM'nin ve hatta genel

¹⁵⁴ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 302.

¹⁵⁵ Thomas Hammerberg, "Report by the Commissioner for Human Rights Mr Thomas Hammarberg on His Visit to Ukraine, 19 to 26 November 2011", Council of Europe: Commissioner for Human Rights, 23.02.2012, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/reference/countryrep/coechr/2012/en/97220>, 26.05.2024.

¹⁵⁶ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 23.

¹⁵⁷ "Rules of the Committee of Ministers".

anlamda Avrupa Konseyi'nin bunu zorlayacak gücü, cebir yetkisi mevcut değildir.¹⁵⁸ Belli başlı yaptırımlar olsa da bu yaptırımların gücü ve etkililiği tartışmalıdır. Kararların uygulanmaması, başvuruçular açısından mağduriyetin sürmesi ve ihlalin ortadan kaldırılmaması anlamına gelirken, aynı zamanda Mahkeme açısından da etkililiğine gölge düşüren, meşruiyetini sorgulatan bir tablo ortaya çıkarmaktadır.

AIHM kararlarının uygulanmasında belirli bir başarı oranı mevcutsa bile, son yıllarda çeşitli sebeplerle taraf devletlerde kararları uygulamama yönünde bir eğilim mevcuttur. Bu sebepler bazen egemenlik endişesi bazen de siyasi sebepler olabilmektedir.¹⁵⁹ Kararların uygulanmasında yaşanan sorunların genellikle, insan haklarının korunmasında, temel hak ve özgürlükler konusunda kötüye gitme durumu söz konusu olan ülkelerde görüldüğü, bu gerilemeyi gösteren ülkelerde kararların uygulanmama durumunun daha belirgin olduğu söylenebilir.¹⁶⁰

Kararların uygulanmasında yaşanan zorluklar ve sorunlar, Bakanlar Komitesi'nin her yıl yayınladığı yıllık raporlardan da anlaşılmaktadır. Söz konusu raporlarda Bakanlar Komitesi'nin önünde icra aşamasında bekleyen ne kadar dava olduğu istatistiklerle gösterilmektedir. Bakanlar Komitesi'nin 2023 yılında yayınlanan yıllık raporuna bakıldığında, icrası beklenen, denetim aşamasındaki toplam dava sayısı 2023 yılı itibariyle 3819 olarak görünmektedir.¹⁶¹ Yine raporda yayınlanan istatistiklere göre 2014-2017 yılları arasındaki dava sayılarına göre azalmalar mevcutsa da 2019'dan itibaren nispeten gittikçe artış gözlemlenmektedir. Yani Bakanlar Komitesi'nin derdest

¹⁵⁸ Jan Schneider, **Reparation and enforcement of judgments: a comparative analysis of the European and Inter-American human rights systems**, Berlin, epubli GmbH, 2015, s. 155.

¹⁵⁹ Nils Muižnieks, "Non-implementation of the Court's judgments: our shared responsibility", **Commissioner for Human Rights**, 23.08.2016, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/tr/web/commissioner/-/non-implementation-of-the-court-s-judgments-our-shared-responsibility>, 13.07.2024.

¹⁶⁰ Tuğçe Duygu Köksal, "Devletin Egemenlik Yetkisi Gölgesinde Uluslararası Yargı Kararlarının İcra Edilmesine İlişkin Meseleler: 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Örneği'", **Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2022, s. 180.

¹⁶¹ "Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(17th Annual Report of CM)", Annual Report, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2023, s. 117.

haldeki icrası beklenen karar sayısı özellikle 2019'dan itibaren her yıl artmıştır.¹⁶² Bu durum kararların icra edilmesinde gecikmeler ve sorunlar olduğunu göstermektedir.

Kararların icrası aşamasında yaşanan zorlukları üç kategoride ele almak mümkündür.¹⁶³ İlk olarak AİHM kaynaklı görülebilecek bir sebep olan, kararların yorumlanmasında yaşanan zorluklar sebebiyle uygulamanın gecikmesi yahut uygulanamaması durumu söz konusudur. İkinci zorluk, taraf devletlerce siyasi saiklerle kararların uygulanmaması, üçüncü olarak da ekonomik ve bütçesel sebeplere dayanan uygulama zorluklarıdır.

A. Kararların Uygulanmasında Yorumlamadan Kaynaklanan Zorluklar

AİHM kararlarının uygulanmasında Mahkeme'den kaynaklanan bazı sebeplerle zorluk yaşanabilir. Mahkeme'nin verdiği kararın fazlasıyla uzun ve muğlak olması, kararda icraya ilişkin tespitler yapılırken yeterince açıklık getirilmemesi, ihlal tespiti içeren kararların hangi sonuçları barındırdığına dair bir açıklık olmaması sebebiyle taraf devletin karardan sonuca dair bir çıkarım yapamaması kararların icrasını etkileyen ve zorlaştıran sebeplerden bazıları olabilir. Bu gibi durumlarda, temel olarak kararın yorumlanmasıyla ilgili bir problem söz konusudur ve bu pratik bir zorluktur.¹⁶⁴

¹⁶² Bakanlar Komitesi'nin 2023 raporunda tek tek ülkeler bazında icrası beklenen, icra aşaması son bulan kararlar da istatistiklerle gösterilmektedir. Ülkemize ilişkin Bakanlar Komitesi önünde icra aşamasında olan 446 dava mevcuttur. Söz konusu rapora göre, bu davaların 124'ü öncü dava (leading cases) (35'i geliştirilmiş usulle takip edilmekte, 89'u standart usulle takip edilmekte, 1'i de sınıflandırılmayı beklemektedir), 322 tanesi tekrar eden dava (repetitive cases) (150'si gelişmiş usulle, 151'i standart usulle takip edilmekte, 2 tanesi de sınıflandırılmayı beklemektedir) olmak üzere toplam 446 dava denetim aşamasındadır. Detaylar için ilgili Bakanlar Komitesi raporu 121.sayfaya bakılabilir.

¹⁶³ Parlamenterler Meclisi, AİHM kararlarının uygulanması başlığıyla aldığı 1226(2000) sayılı kararında, uygulama sorunlarıyla ilgili yedi başlık saymıştır. Bunlar; siyasi nedenler; gerekli reformlarla ilgili nedenler; ulusal yasama usulleriyle ilgili pratik nedenler; bütçeyle ilgili nedenler; kamuoyuyla ilgili nedenler; kazuistik veya belirsiz kararlar; diğer kurumlardan kaynaklanan yükümlülüklerle müdahaleyle ilgili nedenlerdir. Çalışmada burada sayılan diğer nedenlere de değinilerek kararların uygulanmasındaki sorunlar üç başlık halinde incelenecektir. Parlamenterler Meclisinin ilgili kararı için bkz. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16834>

¹⁶⁴ "The longer-term future of the system of the European Convention on Human Rights (Steering Committee Report)", Steering Committee for Human Rights-Council of Europe, 11.12.2015, s. 29, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/the-longer-term-future-of-the-system-of-the-european-convention-on-hum/1680695ad4>, 28.05.2024.

Mahkeme'nin farklı daireleri tarafından verilen kararlardaki tutarsızlıkları önlemek için her bir dairenin bölüm başkanlarından oluşan bir uyuşmazlık çözüm komitesinin kurulması ve hukuk müşavirliği makamının ihdas edilmesi gibi kurumsal tedbirler alınmıştır.¹⁶⁵ Buna rağmen, taraf devletler reform sürecinin bir parçası olan Interlaken Süreci'nin en başından beri düzenli olarak Mahkeme'nin kararlarının uygulanmasını kolaylaştırmak için kararlarının açıklığına ve tutarlılığına daha fazla dikkat etmesi gerektiğini hatırlatmışlardır.¹⁶⁶ Gerçekten de ulusal olmayan bir mahkemenin gerekçesinin etkililiği, devletleri kararlara uymaya ve ulusal mahkemeleri Sözleşme'nin yorumunu takip etmeye ikna etmede önemli bir rol oynamaktadır. Sözleşme'nin temelinde yatan ortak asgari standartlar konusunda devletlere rehberlik etmesi için Mahkeme içtihadının tutarlı ve gerekçeli olması gerekmektedir. Fakat burada irdelenmesi gereken, Mahkeme kararlarıyla ilgili hakikaten açıklık bulunmaması kararın anlaşılabilmesi sebebiyle uygulanamayan karar sorunu olup olmadığı ya da bu durumun ne kadar ciddi olduğunun tespiti konusudur. Taraf devletler Mahkeme'nin tutarlı ve muğlak olmayan kararlar vermesi gerektiğini vurgulasalar da en azından Interlaken süreci boyunca yapılan konferans ve çalışmalarda, Mahkeme'nin açık, tutarlı ve gerekçeli kararlar vermediğine yönelik kanıt niteliğinde örnek kararlar öne sürülmemiştir. Aksine, Mahkeme'nin davaları incelerken ve kararları verirken, Sözleşme'ye ilişkin önceki davalarda yaptığı yorumlarını da açıklığa kavuşturmaya çalıştığı örnekler mevcuttur.¹⁶⁷ Vilho Eskelinen v. Diğerleri/Finlandiya davasında, Mahkeme'nin Sözleşme'nin yorumuna açıklık getirme konusundaki iyi bir uygulamasını görmek mümkündür. Söz konusu karar, devlet memurlarının işe alınması, kariyerleri ve hizmetlerine son verilmesine ilişkin uyuşmazlıklarla ilgilidir. Mahkeme bu kararda daha önce vermiş olduğu kararlarla, işe alınma ya da görevlerine son verilme gibi hususların, genel bir kural olarak 6/1 maddesinin (Finlandiya yasalarındaki) kapsamı dışında

¹⁶⁵ Robin C.A. White, Iris Boussiakou, "Voices from the European Court of Human Rights", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 27, No: 2, 2009, s. 180-181.

¹⁶⁶ "High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights Interlaken Declaration", 02.2010, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2010_interlaken_finaldeclaration_eng, 01.01.2024.

¹⁶⁷ Forst, "The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead", s. 36.

olduğuna zaten karar verdiğini belirtmiştir. Aynı şekilde, bu genel dışlama ilkesinin daha önce vermiş olduğu bir dizi başka kararda sınırlandırılmış ve açıklığa kavuşturulmuş olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁸

Mahkeme'nin kararların icrası sürecinde Bakanlar Komitesi'nin yanında rol alması konusuna daha önce değinilmişti. Aslında Mahkeme'nin uygulamadaki rolünün bir parçası da işte tam olarak kararların açık, uygulanabilir ve tutarlı olması hususudur. Mahkeme'ye düşen sorumluluk kararların uygulanabilir kılınması için, ihlal tespitinde bulunduktan sonra, ihlalin nasıl giderileceğine dair alınması gereken tedbirleri bildirmek, kararın kapsamını açıklamak ve taraf devletlere önerilerde bulunmaktır. Her ne kadar kural, alınacak önlemler konusunda takdir yetkisinin taraf devletlere ait olmasıysa da son dönemlerde Mahkeme icra aşamasına, kararlarının açıklamasını genişleterek ve alınması gereken tedbirleri neredeyse emrederek dahil olmaktadır.¹⁶⁹ öyle ki Mahkeme artık çoğu kararında, taraf devlete tam olarak hangi bireysel ve genel tedbirlerin alınacağını söyler konuma gelmiştir. Bu hususta örnek bir karar olarak Hirst/Birleşik Krallık kararı ele alınabilir. İngiltere söz konusu AİHM kararını uygulamamasındaki gerekçe olarak, Mahkeme'nin bazı kararlarıyla talilik prensibini aşındırarak ve buradan öteye geçerek, taraf devletlerin takdir marjını daralttığını iddia etmiştir. Bu durumun da Mahkeme'nin, taraf devletlerin egemenlik kaynaklı yetkilerini göz ardı ettiği şeklinde yorumlanmaya açık olmasına değinmiş ve AİHM kararını bu şekilde eleştirmiştir.¹⁷⁰ Kabul etmek gerekir ki bu durum devletlerin egemenliği, taraf devletlerin takdir yetkisi ve kararların uygulanması konuları arasında bir menfaat dengesi gtmeyi gerektirir. Özetle, Mahkeme kararlarını açıklarken, devletlerin egemenliği ve AİHM'nin taliliği prensibini zedeledikten, taraf devletlerin takdir yetkilerini ellerinden almadan, ama insan haklarının

¹⁶⁸ Vilho Eskelinen and Others v. Finland, 63235/00, (European Court of Human Rights 19 Nisan 2007). Söz konusu kararın 43. paragraf ve devamında Mahkeme daha önce vermiş olduğu kararlarda nasıl yorumlama yaptığını ve ilgili maddenin nasıl yorumlanması gerektiğine dair de açıklamalar yapmaktadır. Başka ülkelere dair verilen aynı konuyla ilgili kararlara da karşılaştırarak yoruma ilişkin muğlak oluşmasına izin vermemiştir.

¹⁶⁹ Lambert Abdelgawad, "Execution", s. 475.

¹⁷⁰ Fiona Londras, Kanstantsin Dzehtsiarou, "Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights", **The International and Comparative Law Quarterly**, C. 66, No: 2, 2017, s. 476-477.

korunması açısından gelinmiş olan noktadan taviz vermeden hatta geliştirerek önerilerini ve alınabilecek tedbirleri belirtmelidir.

B. Kararların Uygulanmasında Politik Sebeplerden Kaynaklanan Zorluklar

Taraf devletlerin siyasal tercihleri ve önceliklerine dair politikaları Mahkeme kararlarında belirtilen gerek bireysel gerekse genel önlemlerin alınmasını, kararın hayata geçirilmesini geciktirebilir, hatta bazen kararın uygulanmasını tamamıyla sürüncemede bırakabilir.¹⁷¹ “Kamuoyu desteği olmayan konularda genel önlem almak hükümetler açısından siyasal sorunlar yaratabilir. Bu durum, bazı hallerde kararın icrasının eksik gerçekleşmesine, bazı durumlarda gecikerek hayata geçirilmesine ve nihayet bazı durumlarda ise kararın hiç icra edilmemesine yol açabilir. Azınlıklar, din, mahkûm hakları, genel ahlak konuları kamuoyu desteği de olmadığı için hükümetlerin icra konusunda olumlu irade göstermekten sıklıkla kaçındıkları alanlardır.”¹⁷² Londras bu tür davaları hassas davalar olarak adlandırmış ve bunların taraf devletlerin hükümetleri açısından olumsuz sonuçlar yaratmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, bu tür davaların genellikle taraf devletlerce ilkesel olarak icra edilmediğini ya da sürüncemede bırakarak dolaylı olarak icra edilmediğini belirtmiştir. Taraf devletlere göre değişebilse de hassas dava olarak adlandırılacak konuların başlıcaları kürtaj, LGBTİQ hakları, tutukluların oy kullanma konusu, vicdani ret ve benzeri hususlardır.¹⁷³

AİHM kararlarının bir kısmının uygulanmama sebebi bu tür siyasal olarak hassas denebilecek konularla alakalıdır. Kamuoyunda ayrışmalara ve fikir ayrılıklarına sebep olabilecek, dini temelli, genel ahlak kavramına dayalı, politik görüşlerle alakalı hususlar hassas davaların esasını oluşturur. Bakanlar Komitesi’nin yıllık raporlarındaki istatistiklere bakıldığında karşımıza uygulanmayan kararlarla ilgili en yüksek oranlar tekrar eden davalar (*repetitive cases*) kategorisinde çıkmaktadır. Tekrar eden dava kavramı ise altında sistemsal ve yapısal bir sorunun yatması sebebiyle ve bu sorun

¹⁷¹ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 280.

¹⁷² Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 55.

¹⁷³ Londras, Dzehtsiarou, “Mission Impossible?”, s. 471, 474-476.

çözülmediği için sürekli olarak benzer konuda ihlal iddiasıyla AİHM'ye yapılan başvurular ve bunun sonucunda Mahkeme'nin hep aynı hususta ihlal kararı vermesi olarak anlaşılabilir. Buradan çıkarımla söylenmek istenen şey, toplumsal uzlaşya varılmasında problem yaşanan konular, siyasal irade göstererek derhal çözülebilecek konular olmadığından, sistemsal ve yapısal bir sorun haline gelebilmekte dolayısıyla Mahkeme'ye gidildiğinde bu başvurulardan sonra verilen ihlal kararları da denetim aşamasında tekrar eden dava kategorisine eklenmektedir. Bu tür sorunların çözümü genellikle, mevzuat değişikliklerini veya taraf devletlerdeki yasal ve siyasi uygulama değişikliklerini gerektirmektedir. Bu bağlamda, A, B ve C/ İrlanda¹⁷⁴ davası iyi bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu dava kürtaja ilişkin olup, taraf devlet kararın uygulanmasına ilişkin yasalarında bir değişikliğe giderek 2013 yılında İrlanda da 'Hamilelik Esnasında Yaşam Hakkının Korunması' şeklinde bir düzenleme yapmıştır. İrlanda devletinin kararın uygulanmasında genel tedbir olarak iç hukukunda düzenleme yapma yoluna gitmiş olduğu görülmektedir.¹⁷⁵

Türkiye özelinde bakıldığında Loizidou davası¹⁷⁶ olmak üzere Kıbrıs'a ilişkin mülkiyet davalarının sürüncemede kalması, vicdani ret konusundaki yahut zorunlu din dersleri ekseninde alınan kararların uygulanmasıyla ilgili sorunlar, "yargılamanın yenilenmesine ilişkin usul kurallarının süre bakımından uygulanmadığı davalar, siyasal irade eksikliği nedeniyle genel önlem de alınmayan davalara örnek olarak gösterilebilir."¹⁷⁷ Sadece Türkiye'de değil diğer bazı taraf devletlerde de politik irade yokluğu sebebiyle uygulanmayan davalar mevcuttur. Örneğin, İnsan Hakları İzleme Örgütünün 2009 tarihli raporuna göre, verilen 115 karardan sonra bile Çeçenistan'da gerçekleştirilen ciddi insan hakları ihlallerinin hiçbirinde etkili bir soruşturma yürütülmemiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ A, B and C v. Ireland, 25579/05, (European Court of Human Rights 16 Aralık 2010).

¹⁷⁵ Londras, Dzehtsiarou, "Mission Impossible?", s. 471.

¹⁷⁶ Loizidou davalarıyla ilgili ara kararlar için bkz. <https://rm.coe.int/16805decda>

¹⁷⁷ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 55.

¹⁷⁸ "Human Rights Watch- World Report 2009", New York, Human Rights Watch, 2009.

Ülke/Türkiye kararında¹⁷⁹, özet olarak başvuran bir pasifist ve vicdani retçi olarak inançları nedeniyle zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddettiği için defalarca mahkum edilmiş ve hapsedilmiş, Mahkeme bu durumun Sözleşme'nin 3. maddesi anlamında aşağılayıcı muamele teşkil ettiğini tespit etmiş ve ihlal kararı vermiştir. Mahkeme ayrıca, Türk hukukunda vicdani veya dini gerekçelerle askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddedenlere uygulanacak yaptırımları düzenleyen özel bir hüküm bulunmaması nedeniyle mevcut yasal çerçevenin yetersiz olduğunu da vurgulamıştır. Bu konuda genel tedbirler alınması gerekmektedir. Söz konusu karar denetim için Bakanlar Komitesi önüne gittiğinde de uzun süre uygulanmamış Bakanlar Komitesi birçok ara karar almıştır. Bakanlar Komitesi kararın uygulanmasının denetimi sürecinde, vicdani retçilerin sürekli tekrar eden kovuşturmalara maruz bırakıldığı ve durumlarının iç hukukça tanınmaması nedeniyle sivil ölüme benzer gizli bir yaşam sürdürmek durumunda kaldıklarını vurgulayarak, konuyla ilgili mevzuat değişikliğinde bir gelişme kaydedilmemesinin üzüntü verici olduğunu belirterek, taraf devlet yetkililerinin yasal mevzuatta değişiklik yapacaklarına ilişkin vermiş oldukları taahhüdü esas alarak Türkiye'yi, Mahkeme'nin ihlal tespitlerine yönelik somut tedbir önerilerini gösteren bir eylem planı sunma hususunda davet etmiştir.¹⁸⁰ Vicdani ret konusu, bazı taraf devletlerce siyaseten hassas davalar kategorisinde kaldığından bu tür kararların uygulanması hususu sürüncemede bırakılmaktadır. Vicdani ret konusunda, bazı ülkeler askerlik hizmetine alternatif kamu hizmeti mecburiyeti getirebilmektedir. Ülkemizde henüz bu konuyla ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.¹⁸¹

Ülkemize dair diğer bir tartışmalı karar, yaygın bilinen şekliyle zorunlu din dersine ilişkin karar olarak da adlandırılan Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye¹⁸² kararıdır. Bu karar da benzerleriyle birlikte grup davalara ilişkin Bakanlar Komitesi

¹⁷⁹ Ülke v. Turkey, 39437/98, (European Court of Human Rights 24 Ocak 2006).

¹⁸⁰ "Interim Resolution CM/Res DH(2009)45-Execution of the Judgement of the European Court of Human Rights Ülke against Turkey", Committie of Ministers of the Council of Europe, 19.03.2009.

¹⁸¹ Ülkemizde vicdani ret konusunu tanıyan ve askerlik hizmetine alternatif bir kamu hizmeti belirleyen yasal düzenleme mevcut değildir. Bu konuya ilişkin bedelli askerlik seçeneğinin, yeterli bir düzenleme olup olmadığı hususu için bkz. Gamze Yıldız Tarman, "Vicdani Ret Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, No: 170, 2024, s. 39-64.

¹⁸² Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, 1448/04, (European Court of Human Rights 09 Ekim 2007).

denetimindedir.¹⁸³ Bakanlar Komitesi denetim sürecinde, Alevi olan başvuranın okul aşamasının sona erdiğini, kararın da etkisiyle 2018 yılında ilköğretim ve ortaöğretimde zorunlu olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersine Aleviliğe dair bilgilerin de eklendiğini tespit ve not etmiştir. Aynı şekilde Bakanlar Komitesi, ebeveynlerin talep ettikleri taktirde çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulmasını sağlayabileceklerini de not etmiştir. Bununla birlikte, bu durum ebeveynleri bir tür orantısız yük altına sokmaktadır. Çocuğunun zorunlu din dersinden muaf tutulmasını isteyen ebeveynler, dini ve felsefi inançlarını açıklamak zorunda kalmaktadır.¹⁸⁴ Bakanlar Komitesi, söz konusu durumun, taraf devletçe alınan bu tedbirlerin yeterli olmadığını gösterdiğini ve Mahkeme'nin belirlediği ihlalleri tamamen ortadan kaldırmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁵

Bakanlar Komitesi yıllık raporları incelendiğinde, her ülke için verilen istatistikler, farklı konuların farklı ülkelerde hassas davalar olarak ele alınabildiğini göstermektedir. Bakanlar Komitesi önünde her bir taraf devletle ilgili icra edilmesi beklenen dava yükünden taraf devletlerin, siyasi ya da faklı sebeplerle hassas yaklaştığı konulara dair belli çıkarımlar yapmak mümkün görünmektedir. Hangi dava grupları ya da hangi öncü davalar hangi ülkelerde uzun süredir uygulanmamakta ya da sürüncemede bırakılmakta bununla ilgili doğrudan bir çalışma mevcut değilse bile Bakanlar Komitesi yıllık raporlarında, ülkelerin uzun süredir icra etmedikleri kararları, Komite açıkça belirtmektedir. Bazı ülkeler üzerinden yıllık raporlardaki verilere bakıldığında, İspanya'da gelişmiş usulle denetlenen beş yıl ve üzerinde senedir denetlenen bazı davalar mevcuttur. İspanya'ya ilişkin bekleyen dava yükü, özellikle hızlandırılmış iltica prosedürü çerçevesinde alınan göçmenlerin geldikleri ülkelere gönderilmesi

¹⁸³ Söz konusu karar, Bakanlar Komitesi denetim aşamasında Zengin grup davaları olarak da adlandırılmaktadır. Cemevleri ile alakalı ve genel olarak Alevilik konusu temelli başvuruları Komite bir grup halinde ele almaktadır. Bakanlar Komitesi'nin bu kararların icrası kapsamında yaptığı toplantı metinleri için bkz. <https://rm.coe.int/09000016809fb05d>

¹⁸⁴ "Committee of Ministers 1362nd Meeting(DH-DD(2019)1294)- Enforcement of the Judgements of the Zengin Group of Cases v. Turkey; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı v. Turkey; İzzettin Doğan and Others v. Turkey", 2019.

¹⁸⁵ "Committee of Ministers 1383rd Meeting (DH-DD(2020)836)- Enforcement of the Judgements of the Zengin Group of Cases v. Turkey; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey; İzzettin Doğan and Others v. Turkey", 2020. Bu konudaki diğer bir çok Bakanlar Komitesi toplantısı ve raporu için bkz. <https://publicsearch.coe.int/#k=zengin%20turkey#f=%5B%5D>

kararlarına karşı etkili bir hukuk yolunun bulunmamasına ilişkin sorunlar; terörizmin yüceltilmesi ve Kraliyete hakarete ilişkin ceza hükümlerinin yerel mahkemeler tarafından uygulanması gibi konulardaki ihlal kararları Bakanlar Komitesi önünde icrası beklenen kararlardandır.

Ukrayna'ya ilişkin bekleyen dava yükü, özellikle yargı reformu (hâkimlerin atanması ve görevden alınması, yerel mahkeme kararlarının uygulanmaması, etkili hukuk yollarının bulunmadığı uzun yargı süreçleri); etkili soruşturmaların eksikliği; kötü gözaltı koşulları ve iltica prosedürüyle ilgili konuları içermektedir. Mahkeme tarafından 2023 yılında verilen özellikle önemli kararlar, Anayasa Mahkemesi hâkimlerinin görevden alınması ve eşcinsel çiftler için herhangi bir yasal tanıma ve korumanın bulunmaması ile ilgilidir.¹⁸⁶ İngiltere hakkında bekleyen dava yükü, özellikle 1980'ler ve 1990'larda Kuzey İrlanda'da başvuranların yakınlarının ölümüne ilişkin soruşturmaların etkisiz kalması; tutuklama ve/veya mahkumiyetlerin ardından kişisel verilerin (DNA profilleri, parmak izleri ve fotoğraflar) gerekçesiz olarak saklanması ve potansiyel çocuk kaçakçılığı mağdurlarını kovuşturmadan korumak için yeterli operasyonel önlemlerin alınmaması ile ilgili davaları içermektedir.

Bakanlar Komitesi yıllık raporunda Türkiye hakkında bekleyen dava yükü, özellikle ifade ve toplanma özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, yeterli gerekçe olmaksızın tutukluluk, etkisiz soruşturmalar ve cezasızlık ve aile içi şiddet ile ilgili dava gruplarını içermektedir. Mahkeme tarafından 2023 yılında tespit edilen yeni ihlallerden biri, diğerlerinin yanı sıra, suçun unsurları bireyselleştirilmiş bir şekilde belirlenmeden terör örgütü üyeliğinden mahkûmiyet nedeniyle kanunsuz ceza olmaz ilkesinin ihlaliyle ilgilidir. Bu davada Mahkeme, benzer şikâyetlerle önünde bekleyen çok sayıda başvuruya dikkat çekmiş ve genel tedbirler açısından 46. maddeye atıfta bulunmuştur.¹⁸⁷

İtalya ile ilgili Bakanlar Komitesi önünde bekleyen dava yükü, özellikle, adli makamlarla işbirliği yapmamaları halinde, müebbet hapis cezasına çarptırılmış mahkumların şartlı tahliye için uygun hale gelmelerinin imkansızlığı; yetkililerin,

¹⁸⁶ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(17th Annual Report of CM)”, s. 110.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 109.

çevredeki nüfusun sağlığına zarar veren hava kirliliğine tepki göstermemesi; aile içi şiddetle ilgili şikayetlerin etkisiz ve gecikmeli olarak ele alınması; ve uzmanlaşmış kurumlarda bu kişileri barındıracak yeterli kapasite bulunmaması nedeniyle akıl sağlığı sorunları olan kişilerin normal cezaevlerinde alıkonulması ile ilgili davaları içermektedir. Mahkeme tarafından 2023 yılında tespit edilen yeni ihlallerden bazıları, göçmenlerin Erken Kabul Merkezinde kötü koşullarda hukuka aykırı olarak alıkonulmaları ve toplu olarak sınır dışı edilmeleri ile ilgilidir.

Almanya'ya dair bekleyen bir dava mevcut olup, ırksal profillemeye iddialarına yönelik etkisiz soruşturmalarla ilgili bir davadır. Bakanlar Komitesi, 2023 yılı içerisinde, dördü standart denetim altındaki önde gelen davalar olmak üzere beş davayı kapatmıştır. Özellikle, cezaevlerindeki idari uygulamaların uyarlanmasıyla, tutukluların uyuşturucu ikame tedavisi ile yeterli tıbbi tedaviye tabi tutulmasına ilişkin önde gelen bir davanın kapatılması mümkün olmuştur.

Her taraf devletle ilgili farklı öncü dava ya da tekrar eden davalar söz konusu olsa da tutukluluk süreleri, ceza infaz kurumlarının şartlarına dair sorunlar, uzun yargılama sorunları karşılaşılan en yaygın yapısal sorunlardandır. Siyasi sebeplerle uygulanmadığı varsayılabilir olan kararlar genellikle, ifade özgürlüğü basın özgürlüğü konusundaki ihlallerden kaynaklı icrası beklenen davalar, yeterli gerekçe olmaksızın tutukluluk hallerine dair ihlaller, inanç özgürlüğü konusundaki ihlal kararlarıdır. Bakanlar Komitesi'nin yıllık raporuna göre, taraf devletlerin ceza kanunlarındaki bazı hükümlerin (devlet görevlilerine hakaret, terörizm ya da devletin bütünlüğüne dair hükümler vb.) uygulanması sebebiyle yapılan başvurulara ilişkin Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararları da Komite önünde icrası beklenen iş yükünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Sözleşme sistemi, egemen devletlerin kendilerini gönüllü olarak bağladıkları uluslararası bir antlaşma rejimidir.¹⁸⁸ Bu sebeptir ki taraf devletlerden bu gönüllülüğü Mahkeme kararlarının uygulanmasında da sürdürmeleri beklenir. Bununla birlikte, taraf

¹⁸⁸ James A. Goldston, "Challenges in Executing Judgments of the European Court of Human Rights: The Case of the Roma", **EJIL: Talk!**, 08.12.2023, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/challenges-in-executing-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-the-case-of-the-roma/>, 26.05.2024.

devletler siyasi sebeplerle aleyhlerinde verilen kararlara uymama eğilimi gösterdiklerinde ve buna direndiklerinde Bakanlar Komitesi'nin bu durumla baş edebilecek araçları yeterince güçlü değildir.¹⁸⁹ Eğer usule ilişkin ve maddi bir sebebe dayalı uygulayamama hali değilse Mahkeme kararlarının uygulanmaması tutumunun siyasi bir yönü olduğu söylenebilir.¹⁹⁰ Bu durumda, taraf devletlerin kararları uygulaması için geliştirilecek yöntemlerin ya da yaptırımların da siyasi olması gerektiği iddia edilmektedir.¹⁹¹ Siyasi baskı Avrupa Konseyi kurumlarınca, özellikle Parlamenterler Meclisi aracılığıyla da yapılabilir. Bazen Avrupa Birliği'nin müdahalesi söz konusu olabilir ve siyasi baskısı kararların uygulanmasında etki doğurabilir.¹⁹² Buna ek olarak, taraf devletler uluslararası toplumda demokratiklikten uzak görünmekten ve bu toplumdan dışlanmaktan kaçınırlar ki bu da uluslararası mekanizmaların yumuşak gücüdür. Dolayısıyla uluslararası toplumun da siyasi baskı uygulama gücü söz konusudur. Her nasıl baskı ya da yaptırım amaçlanırsa amaçlansın, kararların uygulanabilmesinin en önemli itici gücü taraf devletlerin kendi iç dinamikleri ve kendi rızalarıdır. Taraf devletlerce kararların uygulanmasında asıl rol sahipleri, doğrudan ya da dolaylı olarak, kendi iç kurumları, karar verici organları, siyasi partileri, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşları olacaktır.

C. Kararların Uygulanmasında Ekonomik Sebeplerden Kaynaklanan Zorluklar

AİHM kararlarının ekonomik sebeplerle uygulanmaması çok sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte, özellikle çok sayıda kişiyi etkileyen yapısal bir sorun sebebiyle çok sayıda aynı konuda ihlal tespiti yapılan davalarda, alınması beklenen tedbirler taraf devlet bütçesini oldukça etkileyebilecek hale gelebilir. Bu nedenledir ki Mahkeme'nin bu tür davalarda söz konusu olabilecek sınırlılıkları dikkate aldığı vakidir.

¹⁸⁹ Y. Metin Özdemir, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, No: 2, 2018, s. 147-148.

¹⁹⁰ Cengiz, *AİHM Kararlarının İcrası*, s. 274.

¹⁹¹ Londras, Dzehtsiarou, "Mission Impossible?", s. 490.

¹⁹² Lambert Abdelgawad, *AİHM Kararlarının İnfazı*, s. 71.

Broniowski/Polonya¹⁹³ davasında Mahkeme, mevcut davadaki gibi, geniş kapsamlı ancak tartışmalı ve ülke genelinde önemli ekonomik etkileri olan bir yasal düzenlemeyi içeren durumlarda, ulusal makamların sadece mülkiyet haklarına saygıyı güvence altına alacak veya ülke içindeki mülkiyet ilişkilerini düzenleyecek tedbirleri değil, aynı zamanda bunların uygulanması için uygun zamanı seçme konusunda da önemli ölçüde takdir yetkisine sahip olması gerektiğini kabul etmiştir. Mahkeme alınacak tedbirlerin seçiminin, zorunlu olarak, mülkiyetin alınması veya iadesi için ödenecek tazminatın piyasa değerinin altında bir seviyeyle sınırlandırılması kararlarını içerebileceğini belirtmiştir. Mahkeme'ye göre, 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi her koşulda tam tazminat hakkını garanti etmemektedir. Devletin ekonomisini ve hukuk sistemini dönüştürme sürecinden etkilenen farklı kişilerin kazanç ve kayıplarının yanı sıra, söz konusu hakların dengelenmesi son derece zor bir uygulamadır. Bu tür durumlarda, eşyanın tabiatı gereği, davalı Devlete geniş bir takdir yetkisi tanınmalıdır. Bununla birlikte Mahkeme, bu marjın, ne kadar büyük olursa olsun, sınırsız olmadığını ve devletin takdir yetkisini kullanmasının, devletin en karmaşık reformu bağlamında bile, Sözleşme standartlarına aykırı sonuçlar doğuramayacağını vurgulamıştır.¹⁹⁴ Broniowski kararı akla Türkiye aleyhinde verilen Kıbrıs ile alakalı mülkiyet temelli davaları getirirse de burada ekonomik sebeplerle uygulamada yaşanan bir zorluktan bahsedilemeyecektir. Nitekim söz konusu davalarda Abdelgawad'ın da belirttiği gibi politik sebeplerle uygulamama durumu mevcuttur.¹⁹⁵

İtalya, aleyhinde verilen yargılamaların uzun sürmesi, makul sürede yapılmaması gibi durumlarla ilgili pilot kararları uygularken ödemesi gereken tazminatlarla ilgili bütçe düzenlemesi yapmamış olduğundan, tazminatların ödenmesi fazlasıyla gecikmiştir.¹⁹⁶ İtalya'da yaşanan bu durum ekonomik sebeplerle kararların yerine getirilmesinde yaşanan zorluklara örnek teşkil etmektedir.

¹⁹³ İkinci dünya savaşı sonrası Polonya'nın Bug nehrinin doğusunda kalan bir kısım topraklarının SSCB'ye bırakılması sonucu yaklaşık 80 bin Polonyalı'nın ev ve topraklarından olması bebeyle doğan mülkiyet hakkına ilişkin dava. Söz konusu dava aynı zamanda AİHM'nin ilk pilot karar örneğidir.

¹⁹⁴ Broniowski v. Poland paragraf 182.

¹⁹⁵ Lambert Abdelgawad, **AİHM Kararlarının İnfazı**, s. 71.

¹⁹⁶ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 58.

Ekonomik sebeplerden kaynaklanan kararların icra edilmemesi sorunu yaygın bir sorun ve gerekçe değildir. Taraf devletlerin altından kalkamayacağı kadar mali bir yük ve tazminat yükü altında bırakmak Mahkeme'nin de tercih etmeyeceği bir yaklaşımdır. Elbette pilot kararlar gibi yapısal bir problemten kaynaklanan tekrar eden mahiyetteki davalarda birikme olması durumu söz konusu olduğundan, tazminat ödenecek mağdur sayısı da fazla olmaktadır. Tazminat ödenmesi gereken mağdur sayısının çok fazla olduğu hallerde Mahkeme yukarıda da bahsedildiği gibi taraf devlete takdir yetkisini oldukça geniş tanımaktadır. Bununla birlikte, güçlü devlet organizasyonunun karşısında bireyin statüsü düşünüldüğünde, bir taraf devlet her durumda ekonomik anlamda mağduriyeti gidermeye muktedirdir. Dolayısıyla, taraf devletler açısından ekonomik sebeplerle kararları yerine getirememe ihtimali kabul edilebilir görülmemektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Broniowski kararı 183.paragrafta Mahkeme bu durumu şu şekilde dile getirmektedir; 'Mahkeme, ülkenin siyasi ve ekonomik sistemindeki radikal reformun ve ülkenin mali durumunun Bug Nehri davacılarına (Broniowski pilot kararıyla ilgili mağdurlardan bu şekilde de bahsedilmektedir) tazminat ödenmesi konusunda katı sınırlamalar getirilmesini haklı gösterebileceğini kabul etmekle birlikte, Polonya Devleti, 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi bakımından, Polonya mevzuatı tarafından binlerce Bug Nehri davacısına olduğu gibi başvurana da tanınan bir hakkı uygulamakta uzun yıllar boyunca sürekli olarak ne ölçüde başarısız olduğunu haklı çıkaracak tatmin edici gerekçeler sunamamıştır.'

II. BÖLÜM:

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARININ ETKİLİLİĞİ

I. Etkililiğe İlişkin Faktörler

AIHM kararlarının etkili olup olmadığının ölçütü kural olarak kararların uygulanıp uygulanmadığı ve taraf devletlerin iç hukuklarında bir sonuç doğurup doğurmadıklarıdır. Kararların uygulanmasını etkileyen birçok unsur söz konusudur. Çalışmanın ilk bölümünde kararların icrasına yönelik hususlar incelenmiş, kararların uygulanmasında yaşanan zorluklara değinilmiştir. Bu bölümde ise öncelikle, kararların etkililiğinde tesiri olan bazı temel kavramlar incelenecek, Sözleşmenin ve kararların iç hukuktaki yeri tespit edilecek ve taraf devletlerin kararları uygulamaya yönelik taahhüdü üzerinde durularak, kararların bağlayıcılığı konusu ele alınarak kararların etkililiği hususu teorik bir çerçeveye oturtulacaktır.

A. Kararların Etkililiğinde Rol Oynayan Bazı Temel Prensipler

1. Devletlerin Egemenliği Prensibi

Devletlerin egemenliği ilkesi uluslararası hukukun temel kavramlarından olmakla birlikte buradaki çalışma bağlamında devletlerin egemen eşitliği prensibi ile karıştırılmamalıdır. Elbette, bu ilkenin devletlerin egemen eşitliği prensibi ile bağlantısı hatta iç içe geçen yönü mevcuttur fakat devletlerin egemen eşitliği ilkesi daha çok uluslararası alanda bütün devletlerin birbirine eşit olduğu, dışarıya karşı diğer devletlerle aynı konumda bulunması anlamında kullanılan teknik bir tabir hatta uluslararası hukukun bir normudur.¹⁹⁸ Bu çalışmada devletlerin egemenliği ilkesi ile kastedilen, bir devletin iç hukukunda egemen olması, başka bir ulusal ya da uluslararası güçten emir almaması, gibi

¹⁹⁸ A Füsun Arsava, “Devletlerin Egemen Eşitliği Prensibi ve Fiili Eşitsizlik”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 2, 2016, s. 45-46. Söz konusu kavramın uluslararası hukukun bir normu olduğu Birleşmiş Milletler anlaşmasının 2.maddesinde düzenlenmesinden de anlaşılmaktadır.

anlaşılmalıdır. Devlet kavramı zaten egemenlik kavramına haizdir. Egemenlik devletin asli unsurlarından olup, bir devletin egemen olmaması mümkün değildir. Tek ve biricik emir veren konumunda olması ve iktidar alanında ortağının olmaması devletin ve egemenlik kavramının tanımında yer alır.¹⁹⁹ Çalışmanın konusu bağlamında ise, en yalın haliyle, Sözleşme sisteminde bir taraf devletin iç hukukuna müdahale edilememesi, Mahkeme tarafından kendisine emir verilememesi şeklinde anlaşılabilir. Bununla birlikte Sözleşme sisteminde başından beri tartışılan, taraf devletlerin Sözleşmeye taraf olurken bir nebze de olsa egemenlik ilkesini esneterek kendilerini Sözleşme ve Mahkeme sistemiyle bağlamış oldukları kabul edilir. Söz konusu husustaki asıl çatışma kararların uygulanması konusunda karşımıza çıkar. Taraf devletler Sözleşme sistemine dahil olurken, Mahkeme kararlarına uyacaklarını taahhüt etmekle birlikte bazen Mahkeme'nin iç işlerine doğrudan müdahalesi olarak yorumladıkları bazı kararları egemenlik ilkesinin zedelendiği hususunu öne sürerek uygulamaktan kaçınırlar. Burada meseleye nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda kafa karışıklıkları mevcut olsa da kabul etmek gerekir ki, kararları uygulayacak olan taraf devletlerdir ve onların kararları uygulamaya gönüllü olmaları esas teşkil eder. Taraf devletlerin kararları uygulama konusunda gönüllü olmaları ise, Mahkeme tarafından taraf devletlere tanınan takdir yetkisinin geniş tutulmasıyla ve egemenlik yetkilerinin zedelenmemesi ile mümkün olacaktır. Ancak burada madalyonun diğer tarafı diyebileceğimiz kişilerin hak ve özgürlüklerinin ikinci plana atılmaması gerekmektedir. Ciddi insan hakları ihlallerinin mevcut olması durumları, sırf taraf devletlerin egemenlik yetkileri aşınacak diye görmezden gelinemez ki zaten böyle bir durum Mahkeme'nin varlık sebebiyle çelişir. Abdelgawad'a göre, Mahkeme kararlarının uygulanmasına dair gereklilikler ve bunların yerine getirilmesi, Sözleşme sistemine dahil olmanın doğal bir sonucudur. Buna bağlı olarak da kaçınılmaz olarak egemenlik ilkesine bir sınır getirilmiş olur ki bunun “devletlerin egemenliklerini hukuktan yana sınırlandırma” olarak adlandırıldığı görülmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Egemenlik kavramını modern anlamda bir teori haline getiren Bodin'in egemenliğe dair yaklaşımı hakkında bkz. Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, 19. bs, İstanbul, Der Yayınları, 2023, s. 101-102; Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 200-202; Rukiye Akkaya Kia, **Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk**, 2. bs, İstanbul, Beta Basım, 2011.

²⁰⁰ Lambert Abdelgawad, **AİHM Kararlarının İnfazı**, s. 76.

Hukuktan yana sınırlandırma kavramı hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve egemenlik prensibini ortak bir noktada buluşturma adına ölçülü bir kavram olarak kabul edilebilir. Hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması gibi üstün değerlere dayandırılan bir sınırlandırma, egemenlik prensibinin esnetilmesinde meşruiyet gerekçesi olabilse de Mahkeme sisteminin kararların uygulanması konusunda devletlerin iş birliğine ihtiyacı olduğundan, taraf devletlerin egemenlik prensibi hassasiyeti önemle gözetilmelidir. Mahkeme bunun önemini bildiğinden kararlarında taraf devletlerin takdir yetkisine sıkça atıf yapmaktadır. Bununla birlikte son zamanlarda taraf devletlerin Mahkeme kararlarına ilişkin bazı konularda duydukları rahatsızlık sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle İngiltere ve Danimarka'nın öncülüğünü yaptığı bir grup devlet, ileride de değinilecek olan reform sürecinin parçası olan üst düzey konferanslarda Mahkeme'nin, taraf devletlerin egemenlik yetkilerini aşındırdığını, bir nevi üst mahkeme gibi davranmaya başladığını öne sürmüşlerdir.²⁰¹

Egemenlik ilkesi Mahkeme kararlarının uygulanması ve etkililiğinde önemli bir unsur olup, taraf devletlerin kararları uygulama ve uygulamama eğilimlerinde altta yatan gerekçelerden ve bileşenlerden biridir. Kabul etmek gerekir ki günümüzdeki egemenlik ilkesi devletlerin birbirleriyle uluslararası ilişkileri bu kadar yoğun olmayan dönemlerdeki klasik egemenlik anlayışından oldukça farklılaşmış, klasik egemenlik anlayışı aşındırılmıştır. Klasik egemenlik anlayışındaki bu aşınma, uluslararası anlaşmalar, insan hakları hukuku, demokratikleşme gibi kavramlarla gerçekleştirilmiş ve günümüz dünyasında devletlerin egemenliği önemli derecede sınırlandırılmıştır.²⁰² Mahkeme kararlarının etkililiğini sağlamak açısından bu hususta bir dengenin gözetilmesi önem arz eder. İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve genişletilmesine zarar vermeden, taraf devletlerin de egemenlik konusundaki hassasiyetleri gözetilmelidir.

²⁰¹ Ian Cram, "Protocol 15 and Articles 10 and 11 Echr—the Partial Triumph of Political Incumbency Post-Brighton?", *International and Comparative Law Quarterly*, C. 67, No: 3, 2018, s. 478.

²⁰² Oktay Uygun, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", *Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2011, s. 239-243.

2. Talilik Prensibi

a) Genel Olarak

Talilik prensibi, insan haklarının korunması bağlamında, asıl olan korumanın iç hukuk tarafından yani ulusal yolla korunması olduğu, uluslararası korumanın ise tali yani ikincil bir yol olarak var olduğunu açıklayan bir prensiptir. Talilik ilkesi, taraf devletlerin egemenliği ve Sözleşme sistemi arasında denge kurmayı amaçlayan en temel ilkelerdendir. Devletlerin egemenliği, temel hakların geliştirilmesi ve korunması için merkezi konuların kendilerine bırakılmasını gerektirir. Mahkeme, Sözleşme'nin etkililiğinde en önemli rolün ulusal koruma sistemlerine bağlı olduğunu sıkça vurgular.²⁰³

Interlaken konferansı sonrası Mahkeme tarafından yayınlanan biz izlem belgesi, talilik prensibine atfedilmiştir. Bu belgede talilik ilkesinin nasıl tanımlandığı ve hukuki dayanağına ilişkin raporlama yapılmıştır. Buna göre; talilik ilkesi, tüm Sözleşme sisteminin temelini oluşturan temel ilkelerden biridir. Bu kavram, kullanıldığı alana bağlı olarak farklı anlamlara gelebilse de AİHM özelinde, Sözleşme'de yer alan haklara saygı gösterilmesini sağlama görevinin Mahkeme'den ziyade öncelikle Sözleşmeciler devletlerdeki yetkililere ait olduğu anlamına gelir. Mahkeme ancak yerel makamların bu görevi yerine getiremediği durumlarda müdahale edebilir ve etmelidir.²⁰⁴

Talilik prensibi ne Sözleşme ne de protokollerinde açıkça düzenlenen bir ilke değildir. Bununla birlikte, talilik prensibine dayanak gösterilebilecek bazı Sözleşme maddeleri mevcuttur. Sözleşme'nin 1. maddesinden yani insan haklarına saygı yükümlülüğünden çıkarımla, taraf devletlere kendi yetki alanlarındaki herkes için temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma konusunda asli sorumluluk yüklendiği açıktır. Bir başvurunun kabul edilebilirlik kriterlerini düzenleyen 35. maddeden çıkarımla, Mahkeme'nin ancak tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra devreye girebileceği açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu bu maddeler dikkate alındığında, talilik

²⁰³ Murat Tumay, "The Subsidiary Protection of European Convention on Human Rights", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, 2009, s. 186.

²⁰⁴ "2010 Interlaken Follow Up-Principle of Subsidiarity", European Court of Human Rights, 08.07.2010.

prensibinin hem usul hem de esas bakımından var olduğu ve bu durumun Sözleşmede sabit olduğu söylenebilir.²⁰⁵

Parlamenteler Meclisi bünyesinde bulunan Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi'nin Brighton deklarasyonuna ilişkin raporunda, talilik ilkesinin mevcudiyetine vurgu yapılmasının ve bu ilkenin öneminden bahsedilmesinin ardından, Strazburg'a ulaşan mükerrer davaların sayısının çokluğunun, talilik ilkesinin her zaman etkili bir şekilde işlemediği ve ulusal düzeyde etkili koruyucu mekanizmaların var olduğu varsayımının yersiz olabileceğini gösterdiği belirtilmiştir. Interlaken sürecinde, taraf devletlerin, talilik ve takdir marjıyla ilgili sürekli bu ilkelere atıf yapılmasına dair talepleri olmuştur. Bu nedenle, özellikle Interlaken Deklarasyonu'nda talilik ilkesinin uygulanmasına duyulan açık ihtiyaç taraf devletlerce defalarca vurgulanmıştır. Taraf devletlerin bu talebi karşısında, Deklarasyonda yer almasına rağmen, Sözleşme metninde talilik ilkesine ve hatta takdir marjı doktrinine atıfta bulunulmasının gerekli olduğu veya bunun Sözleşme'nin uygulanmasını daha da güçlendireceği yönünde yeterli ve ikna edici kanaat oluşmadığının üstünde durulmuştur. Bu görüş, Mahkeme'nin eski Başkanı Sir Nicholas Bratza tarafından Brighton Konferansı'nda yaptığı konuşmada da dile getirilmiştir.²⁰⁶ Talilik ilkesi ve takdir marjı gibi kavramların Sözleşmede ya da protokollerinde yer almasından ziyade, Sözleşme standartlarının ulusal sistemlerde etkili bir şekilde kullanılması, Mahkeme içtihatlarının iç hukuka entegre edilmesinin talilik prensibini güçlendirecek asıl unsurlar olduğu üzerinde durulmuştur. Görüldüğü üzere, bu konuda genel anlamda Avrupa Konseyi daha dar anlamda Mahkeme'yi ve taraf devletleri iki ayrı taraf gibi düşündüğümüzde arada bir gerilim olduğu açıktır. Taraf devletler talilik ilkesinin vurgulanmasını egemenlikleri açısından oldukça elzem görürken, Mahkeme bu ilkenin vurgulanmasının halihazırdaki duruma olumlu bir katkısı olmayacağını, talilik prensibinin uygulanması için, taraf devletlerin asli rolleri olan iç hukukta kişi temel hak ve özgürlüklerini koruması gerektiğini böylece uluslararası ve tali koruma olan

²⁰⁵ "Report of Committee on Legal Affairs and Human Rights-The Future of the European Court of Human Rights and the Brighton Declaration", Committee on Legal Affairs and Human Rights, 03.12.2012, (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/ajdoc42_2012.pdf, 13.12.2023.

²⁰⁶ "Proceedings-High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights-Brighton, 18-20 April 2012", Directorate General of Human Rights and Rule of Law Council of Europe, 04.2012.

Mahkeme'ye çok fazla yetki ve sorumluluk düşmesine gerek kalmayacağını vurgulamaktadır.

b) Dördüncü Derece Doktrini

Talilik ilkesinde olduğu gibi taraf devletlerin Mahkeme'nin rolüne dair diğer bir eleştirel yaklaşımından ortaya çıkan 'dördüncü derece doktrini' (*fourth instance doctrine*) kavramını da burada ele almak yerinde olacaktır. Söz konusu kavramın doktrinde, 'dördüncü derece mahkemesi olmama'²⁰⁷ olarak kullanıldığı da vakidir. Hatta kavramın anlatmak istediği olguyu daha iyi karşıladığı da söylenebilir, fakat çalışmada yaygın ve etkili kullanım olarak kabul edilen 'dördüncü derece doktrini'²⁰⁸ kullanılacaktır. Dördüncü derece mahkemesi olmama şeklindeki kullanımın amaca hizmet etmesinin altında yatan sebep, söz konusu kavramın, Mahkeme'nin bir dördüncü derece mahkemesi gibi hareket edemeyeceği doktrinini vurgulaması sebebiyledir. Dördüncü derece doktrini, kısaca uluslararası organların ulusal mahkemenin olgulara ilişkin bulgularını veya ulusal mahkemenin iç hukuku doğru uygulayıp uygulamadığını ikinci kez değerlendirmeyeceğini belirtir.²⁰⁹

Dördüncü derece doktrini, talilik prensibi ve takdir marjı gibi kavramlarda da olduğu gibi doğrudan devletlerin egemenliği prensibi ile ilişkilidir. Uluslararası bir mahkeme, ulusal hukuktaki hiyerarşide yer alan bir üst derece mahkemesi gibi davrandığı takdirde, ulusal hukuka müdahale etmiş ve devletin egemenliğine zarar vermiş olur. Bu sebeptendir ki egemenlik ilkesi ve söz konusu dördüncü derece doktrini birbiriyle alakalıdır.

Dördüncü derece doktrini, kaynakların kullanımında bir verimlilik meselesi olarak da görülmüştür. Ulusal kurumlar, mahkemeler ve özellikle idari makamlar, ilgili davalarla alakalı kanıtlar ve taraf devletin ulusal özellikleri hakkında ilk elden bilgi gerektiren türde meseleleri değerlendirmek için en iyi konumda kabul edilir. Bir davayla

²⁰⁷ Özgür Duman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Karşılaştırmalı Hukuk Penceresinden 'Dördüncü Derece Olmama Doktrini' ve Yansımaları", **Anayasa Yargısı**, C. 39, No: 1, 2022, s. 47-92.

²⁰⁸ Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**.

²⁰⁹ Maija Dahlberg, "' . . . It Is Not Its Task to Act as a Court of Fourth Instance': The Case of the European Court of Human Rights", **European Journal of Legal Studies**, C. 7, No: 2, 2014, s. 88.

ilgili gerçeklerin değerlendirilmesinde en önemli rol ulusal makamlardadır. AİHM'nin bu konuda elindeki imkanlar, delil bulma ve değerlendirme süreçleri açısından oldukça sınırlıdır. Bu sebeple, Strazburg organları, ulusal mahkemelerin oynadığı birincil rolün yerini almamaları gerektiğinden, belirli bir davanın esasına ilişkin ayrıntılı inceleme yapmaktan kaçınırlar.²¹⁰ Bir davaya ilişkin delillerin hukuka aykırı olup olmasını ve kabul edilebilir bulunup bulunmamasını değerlendirme konusunda ulusal mahkemeler daha avantajlı ve ayrıcalıklı bir konumdadır.²¹¹ Mahkeme de bazı kararlarında bu durumu şu şekilde dile getirmiştir; "...Mahkeme, bir ilke olarak ulusal mahkemelerce belirli delil parçalarına atfedilen ağırlığın veya incelemeleri için onlara iletilen bulgular ve değerlendirmelerin, Sözleşme ile korunan haklar ve özgürlükleri ihlal etmediği ya da ulaşılan bulguların keyfi veya açıkça gayri makul olarak değerlendirilemediği ölçüde ve yargılamaların Sözleşme'nin 6 § 1 maddesinin gerektirdiği üzere bir bütün olarak adil olduğu sürece ulusal mahkemelerin yetki alanı dâhilinde kalan konular olduğunu yinelemektedir".²¹² Hakikaten, doğası gereği taraf devletler, bireyi koruyabilecek en yakın ve güçlü aktörler olup, asli koruma taraf devletlerin yetkisi ve yükümlülüğüdür. Bununla bağlantılı olarak da dördüncü derece doktrini, Mahkeme'nin iç hukuktaki gibi bir temyiz makamı olamayacağını ve olmaması gerektiğini gösterir. Taraf devletler de bu konuda, yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle Brighton üst düzey konferansında tepki göstermiş ve Mahkeme'nin dördüncü derece bir temyiz makamı gibi davranmaması gerektiğini vurgulamışlardır.²¹³

Dördüncü derece doktrininin iki ana kaynaktan beslendiği üzerinde durulmaktadır. Birincisi, kaynakların kullanımında basit bir verimlilik meselesidir ki yukarıdaki paragrafta ele alınmıştır. İkinci olarak, meşruiyet düzeyinde, Strazburg'daki demokratik olarak hesap vermeyen yargıçların yargı yetkilerini ulusal makamları

²¹⁰ Yutaka Arai, **The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR**, First Edition, New York, Intersentia, 2002, s. 235.

²¹¹ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 106.

²¹² Ayetullah Ay v. Turkey, 29084/07 ve 1191/08, (European Court of Human Rights 08 Mart 2021).

²¹³ Cram, "Protocol 15 and Articles 10 and 11 Echr—the Partial Triumph of Political Incumbency Post-Brighton?", s. 477-503.

geçersiz kılmak için kullanmamaları gerektiğinin kabulüdür.²¹⁴ Burada ana kuralın, Mahkeme önüne getirilen davanın gerçeklerinin sorgulanamayacağı olduğu belirtilmektedir ki bunun pratikte anlamı, Mahkeme'nin ulusal makamlar tarafından araştırılan davanın gerçeklerini kabul ettiğidir. Bununla birlikte, her ne kadar, Mahkeme'nin ulusal makamların belirlediği gerçekleri kabul etmesi gerektiği belirtilmekteyse de iç hukukta bu gerçeklere dayanarak verilen kararlar Sözleşmedeki hakların ihlal edilmiş olması halinde Mahkeme'nin devreye girmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.²¹⁵

Dördüncü derece doktrininin devletlerin egemenliği ilkesiyle olan ilişkisinden bahsedilmişti. Buna ek olarak söz konusu doktrinin demokrasi ilkesiyle de bağlantılı olduğu ve bu ilkeyi desteklediği üzerinde durulmaktadır. Genel anlamda dördüncü derece doktrini, iç hukuku önceleyen ve uluslararası kurumların iç hukuka müdahalesini sınırlayan bir doktrin olması sebebiyle demokrasi ilkesiyle de bir şekilde bağlantısı olduğu belirtilmektedir. Şöyle ki, dördüncü derece doktrini, ulusal mahkemeler tarafından yapılan değerlendirmelere saygı göstermenin, dolaylı olarak, demokratik yollarla seçilmiş parlamento üyelerine ve temsilcilerine ve hatta onlara oy vermiş olan halka saygı göstermek anlamına geldiğini vurgular.²¹⁶

Dördüncü derece doktrini ve Sözleşme'nin 6.maddesi olan adil yargılanma hakkına ilişkin madde arasında tartışmalı bir alan bulunmaktadır.²¹⁷ Mahkeme, ulusal bir mahkemenin kararının kendi ulusal hukukuna göre doğruluğu konusunda yarı temyiz mahkemesi olarak hareket etmenin kendi görevi olmadığını sık sık yinelemektedir.²¹⁸ Ulusal bir temyiz mahkemesinin aksine, mahkumiyetin güvenli olup olmadığı, cezanın uygun olup olmadığı veya hükmedilen tazminat seviyesinin ulusal hukuka uygun olup

²¹⁴ Arai, **The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR**, s. 235-236.

²¹⁵ Ben Emmerson, Andrew Ashworth, Alison MacDonald, **Human Rights and Criminal Justice**, 3. ed, London, Sweet & Maxwell, 2012, s. 129,134.

²¹⁶ Susan Marks, "The European Convention on Human Rights and its 'Democratic Society'", **British Yearbook of International Law**, C. 66, No: 1, 1996, s. 209.

²¹⁷ Dahlberg, "“ . . . It Is Not Its Task to Act as a Court of Fourth Instance’: The Case of the European Court of Human Rights”, s. 96.

²¹⁸ Pelipenko v. Russia, 69037/10, (European Court of Human Rights 02 Ekim 2012).

olmadığı vb. konularla ilgilenmemektedir.²¹⁹ Bununla birlikte, Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamında yerel yargılamaların adilliğine ilişkin sorular sınırları bulanıklaştırmaktadır. Mahkeme, ulusal mahkemenin davanın hukuki niteliğini değerlendirirken belirli faktörleri dikkate almadığını düşünürse, yetkisinin ötesine geçme ve dördüncü derece mahkemesi olarak hareket etme riskiyle karşı karşıya kalır.²²⁰ Burada, riskli görünen ve sınırları bulanıklaştıran olgu, Mahkeme'nin dördüncü derece mahkemesi olarak hareket etmeden ilk etapta adil yargılanma (Sözleşmenin 6.maddesi bağlamında) konusundaki adil olmayı nasıl değerlendirebileceği sorusudur. Ulusal mahkemenin usulünün genel olarak adil olup olmadığının değerlendirilmesi, Mahkeme'nin ulusal yasaların argümanları ve uygulanması ile bunların ulusal makamlar tarafından yorumlanmasına ilişkin somut bir değerlendirme yapmasına yol açmaktadır.²²¹ Bu da belirsiz ve kafa karıştırıcı bir durum yaratmaktadır. Bir yandan, başlangıç noktası açıktır, ulusal makamlar ulusal hukukun araştırılması ve yorumlanmasında başrolü oynamaktadır. Öte yandan, ulusal yorumun Sözleşme hükümlerini ihlal etmesi halinde Mahkeme'nin devreye girecek olması suları bulandırmaktadır. Bu gibi durumlarda, sınırın ne zaman aşıldığına karar verecek hakemin kim olduğu sorusu ortada kalmaktadır. Görüldüğü gibi, doktrinde 6. madde ile ilgili olarak, dördüncü derece doktrini konusunda tartışmalar mevcuttur. Nihayet bütün bu tartışmalar aslında ana kavram olan devletlerin egemenliği ve Mahkeme'nin burayı esnetebilme yetkisinin sınırları ile ilgili bir konudur. Bu mevzu her zaman tartışılan ve dinamik olarak hep devam edecek olan bir tartışmadır. Taraf devletler her zaman egemenliklerini korumaya ve genişletmeye çalışacak, Mahkeme de insan haklarının korunması açısından bu alanı zorlayacaktır.

3. Takdir Marjı

Takdir marjı kavramı, Sözleşmede açıkça yer almadığı gibi, hazırlık belgelerinde de bu kavrama rastlanmamaktadır. İlk defa 1949 tarihli Avrupa Hareketi taslağında ifade

²¹⁹ Bernadette Rainey, Pamela McCormick, Clare Ovey, **Jacobs, White, and Ovey: The European Convention on Human Rights**, Eighth Edition, Oxford, New York, Oxford University Press, 2021.

²²⁰ Brežec v. Croatia, 7177/10, (European Court of Human Rights 18 Temmuz 2013). Söz konusu değerlendirme için ilgili karardaki Yargıç Dedov'un müşterek görüş yazısına bakınız.

²²¹ Hermi v. Italy, 77543/01, (European Court of Human Rights 18 Ekim 2006). İlgili kararda Yargıç Zupancic'in karşıt görüş yazısına bakınız.

bulmuş olup, taraf devletlere, Sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirirlerken bir hareket alanı tanımak amacıyla bir doktrin olarak ortaya konulmuştur.²²² ‘Takdir marjı’ terimi resmi olarak ilk kez Komisyon tarafından 1958 tarihli raporunda, Yunanistan’ın Kıbrıs’taki isyan karşısı operasyonlar sırasında insan hakları ihlalleri iddiasıyla İngiltere aleyhine açtığı davada kabul edilmiştir.²²³ 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde, bu kavram Komisyon’un çok sayıda diğer kararı ve Mahkeme’nin yedi yüzden fazla kararı tarafından onaylanmıştır.²²⁴

Mahkeme tarafından uygulanan takdir marjının maddi ve yapısal olmak üzere en az iki anlamda kullanıldığı söylenebilir. Mahkeme, devletin kamu düzeni, kamu sağlığı veya ahlaki gibi kolektif hedefleri korumak için kişisel haklara haklı olarak müdahale edip etmediğini değerlendirdiğinde maddi takdir marjı kullanılır. Buna karşılık, yapısal takdir marjı, Mahkeme’nin ulusal makamlara kurumsal olarak saygı göstermesi ihtiyacını yansıtır.²²⁵ Yapısal takdir marjının haklı görülebileceği ama maddi takdir marjının oldukça sorunlu olduğu iddia edilmektedir. Takdir marjı fikrinin kendi içinde, bireysel haklar ile kamu yararı arasında bir denge kurmaya yardımcı olabilecek herhangi bir normatif güçten yoksun olduğu açıktır. Bu sebeple, şikayet edilen eylemlerin takdir marjı içinde mi yoksa dışında mı olduğu, yani özgürlüğe yapılan müdahalenin her şey göz önünde bulundurulduğunda izin verilebilir olup olmadığı, Mahkeme tarafından her davada sorulan bir sorudur.²²⁶

Takdir marjı en temelde taraf devletlerin egemenliklerine saygı gösterilmesinde bir araç olarak görülebilir. Bunun yanında, takdir marjıyla, Mahkeme’nin kendi yetkisini sınırlandırdığı da kabul edilmektedir.²²⁷ Mahkeme, bir uyuşmazlığı çözüme kavuşturmak

²²² Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 102-103; Steven Greer, **The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects**, New York, Cambridge University Press, 2008, s. 222-223.

²²³ Greece v. the United Kingdom (volume I), 176/56, (The European Commission of Human Rights 1958).

²²⁴ Steven Greer, “The Interpretation of the European Convention on Human Rights: Universal Principle or Margin of Appreciation?”, **UCL Human Rights Review**, C. 3, 2010, s. 2.

²²⁵ Fiona De Londras, Kanstantsin Dzehtsiarou, **Great Debates on the European Convention on Human Rights**, First published, London, Palgrave, Macmillan Education, 2018, s. 104-105.

²²⁶ George Letsas, “Two Concepts of the Margin of Appreciation”, **Oxford Journal of Legal Studies**, C. 26, No: 4, 2006, s. 711.

²²⁷ Derya Doğru, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı”, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2018, s. 44.

için en iyi konumda olanın yerel makamlar olduğunu kabul ederek, kendi denetim yetkisine bir sınırlama getirmektedir ve taraf devletlere takdir yetkisi alanını tanıyarak kendi denetim yetkisinden taviz vererek yetkisini sınırlandırmaktadır. Takdir marjı taraf devletlere bir hareket alanı tanınması sebebiyle de talilik prensibinin bir yansıması olarak görülebilir. Asıl olan iç hukuk koruması olduğundan Mahkeme, bazı yorum konularını doğrudan taraf devletlerdeki yargı meciilerine bırakmaktadır.

Takdir marjının kapsamı, genişliği ya da darlığı her davada farklı tutulabilir. Burada farklı faktörlerin devreye girdiğinden söz edilebilir. Hak ihlalinin ciddiyeti, takdir marjına konu olacak ihlale dair husus hakkında tüm ülkeler arasında belli bir konsensusun var olup olmaması, ulusal güvenlik gibi konuların söz konusu olup olmaması gibi birçok farklı etken, takdir yetkisinin taraf devletlere daha geniş mi yoksa daha dar mı tanınacağına önem arz eder. Örneğin, taraf devletler arasında bir konuda konsensus varsa o alanda genelde takdir marjı dar tutulacaktır. Fakat her ülkede söz konusu hususta farklı yaklaşımlar, kültürel değerler devreye giriyorsa Mahkeme takdir yetkisini daha geniş tutabilmektedir. Aynı şekilde ulusal güvenlik gibi hususlara ilişkin bir konu söz konusu olduğunda takdir marjı yine geniş tutulur.²²⁸ Her dava açısından farklı takdir marjı öngörülmesiyle ilgili olarak Lautsi v. Italy davasında, yargıç Malinverni; takdir marjı doktrinin faydalı veya gerçekten kullanışlı olsa da dikkatli kullanılması gereken bir araç olduğunu çünkü bu marjın kapsamının pek çok faktöre bağlı olacağını belirtmiştir. Mahkeme'nin, takdir marjını dar tuttuğu kararlarında genellikle ihlalin var olduğuna karar vereceğine, takdir marjını geniş bıraktığı kararlarda ise davalı Devletin genellikle 'beraat edeceğine' vurgu yapmıştır.²²⁹

Sözleşme hükümlerinde takdir marjı kavramı açıkça yer almasa da bazı madde hükümlerinde haklarla ilgili getirilen kısıtlamalar, tam da devletlere ve onların takdirine bırakılan alanlara işaret eder. Sözleşme'nin 8, 9, 10 ve 11. maddelerinde öngörülen haklara (özel ve aile hayatı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, dernek

²²⁸ Dean Spielmann, "Allowing the Right Margin: The European Court of Human Rights and The National Margin of Appreciation Doctrine: Waiver or Subsidiarity of European Review?", **Cambridge Yearbook of European Legal Studies**, C. 14, 2012, s. 399.

²²⁹ Lautsi and Others v. Italy, 30814/06, (European Court of Human Rights 18 Mart 2011). İlgili yorum için kararda Yargıç Malinverni'nin karşıt görüş yazısı bölümüne bakılabilir.

kurma özgürlüğü) getirilen kısıtlamalar doğal olarak bir takdir marjının uygulanmasını gerektirmektedir. Söz konusu maddelerde, hakkın düzenlenmesinin ardından kısıtlama serhleri öngörülmüştür. Ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlemenin önlenmesi, sağlığın ve ahlakın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi oldukça geniş ve genel kavramlar sınırlandırma sebebi olarak öngörülmüştür. Kuşkusuz sınırlı sayıda olan bu tür kısıtlama sebepleri, Mahkeme'nin bir müdahalenin gerekçesine bakmasına ve orantılı veya orantısız olup olmadığını değerlendirmesine engel değildir. Sayılan maddeler dışında Sözleşme'ye Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesi, ulusal makamların takdir yetkisini diğer maddelere nispetle daha açık ortaya koyan tek hükümdür. Mülkiyet hakkının korunmasına hasredilen söz konusu madde, *“Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka hâlel getirmez.”* şeklinde sınırlama düzenlemekte ve devletin bu konudaki yetkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu bağlamda bile marjın sınırsız olamayacağı, çünkü keyfi veya orantısız bir müdahalenin Madde'nin ihlalini gerektireceği kabul edilmektedir.²³⁰

Sözleşme hükümleriyle alakalı olarak takdir marjına dair diğer vurgulanması gereken husus 15. maddedir.²³¹ Olağanüstü hallerde yükümlülüklerin askıya alınmasına ilişkin bu düzenleme, bir taraf devletin ülkesindeki olağanüstü hâl durumunda Sözleşmeden doğan bazı yükümlülüklerle aykırı önlemler alabileceğine cevaz vermektedir. Mahkeme, Sözleşme'nin 15. maddesinin amaçları doğrultusunda istisnai bir durum sebebiyle devletlere önemli bir manevra alanı tanımaktadır. Ulusun yaşamını

²³⁰ Spielmann, “Allowing the Right Margin”, s. 388.

²³¹ 15.madde: Olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma; 1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. 2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez. 3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.

tehdit eden bir durum, ulusal makamlar tarafından daha iyi değerlendirilecektir. Dean'e göre bu gibi olağanüstü hâl dönemleri açısından Mahkeme kendi görüşünü ulusal istihbarat servislerinin görüşünün yerine koyamaz.²³² Görüldüğü üzere 15. madde özelinde takdir marjının oldukça geniş yorumlanabileceğinden, taraf devletlere hatırı sayılır bir marj genişliği tanındığından söz edilebilir.²³³ Bununla birlikte burada, maddenin kendi içinde de belirtildiği gibi, olağanüstü hâl sebebiyle olsa bile bazı alanlar vardır ki hiçbir halde hilafına sınırlandırma yapılamaz. Yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kanunsuz suç ve ceza olmaz gibi ilkeler ve bu hakları düzenleyen maddelerle ilgili sınırlandırma yapılamayacağı 15. maddede belirtilmiştir.²³⁴

Sınırlandırılmaz haklar (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı gibi) söz konusu olduğunda takdir marjı neredeyse hiç yoktur. Örneğin, tespit edilen olguların, işkence ve insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleyi yasaklayan 3. maddenin korumasından yararlanacak ciddiyet düzeyine ulaşip ulaşmadığı takdir marjının konusu olamaz. İşkence yasağının mutlak niteliği, terörle mücadele bağlamında Mahkeme tarafından ciddiyetle yeniden vurgulanmıştır. Tunus'a sınır dışı edilmekle karşı karşıya kalan bir başvuranla ilgili 28 Şubat 2008 tarihli Saadi / İtalya davasında, Mahkeme şu şekilde karar vermiştir; “..buna göre, Mahkeme, Birleşik Krallık Hükümeti'nin, 3. madde uyarınca, doğrudan imzacı bir Devlet tarafından uygulanan muamele ile başka bir Devletin yetkilileri tarafından uygulanabilecek muamele arasında bir ayrım yapılması gerektiği ve bu ikinci tür kötü muameleye karşı korumanın, bir bütün olarak toplumun çıkarlarına karşı tartılması gerektiği yönündeki argümanını kabul edemez. Madde 3 tarafından yasaklanan muameleye karşı koruma mutlak olduğundan, bu hüküm, kabul eden ülkede bu tür bir muameleye maruz kalma riski bulunan herhangi bir kişiyi iade etmeme veya sınır dışı etmeme yükümlülüğü getirmektedir. Mahkeme'nin

²³² Spielmann, “Allowing the Right Margin”, s. 394.

²³³ Arai, **The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR**, s. 74.

²³⁴ Anayasamız'da bu dokunulamayacak alan daha da genişletilmiş olup, suç ve cezaların geriye yürütülemeyeceği, kimsenin dini ve vicdani kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve masumiyet karinesi de olağanüstü hallerde dahi sınırlanamayacak çekirdek haklar kategorisindedir. Detaylı bilgi için bkz. Akad, Vural Dinçkol, Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, s. 331-332.

defalarca belirttiği gibi²³⁵, bu kuraldan sapma olamaz...Bu bağlamda, ilgili kişinin davranışı, ne kadar istenmeyen veya tehlikeli olursa olsun, dikkate alınamaz.”²³⁶

Takdir marjına ilişkin bazı eleştiriler de mevcuttur. Örneğin, Brighton üst düzey konferansı esnasında o dönemin AİHM başkanı Sir Nicholas Bratza açılış konuşmasında takdir marjının Mahkeme'nin Sözleşme kapsamındaki bazı hakları karara bağlarken kullandığı bir yorum aracı olduğunu ve bu nedenle özel bir vurgu yapılmasının veya Sözleşme metninde belirtilmesinin gerekmediğini tespit etmiştir. İkincilik ve takdir marjına yapılan yasal atıfların, Mahkeme'nin denetim yetkisini ortadan kaldırmak için kullanılamayacağını vurgulamıştır.²³⁷ Bundan başka olarak çok daha sert bir eleştiriye Yargıç Meyer. Z v. Finland kararındaki karşıt görüş yazısında yer vermiştir. Takdir marjının genişliğini eleştiren bir görüş olarak “Mevcut kararda Mahkeme bir kez daha ulusal makamların ‘takdir marjına’ dayanmaktadır. Mahkeme'nin bu kavramı gerekçelerinden çıkarmasının zamanının çoktan geldiğine inanıyorum. Bu basmakalıp ifadeyi terk etmekte ve ima ettiği göreceliliği reddetmekte zaten çok gecikmiştir. Belirli alanlarda bir takdir marjı öngörmek mümkündür. Örneğin, bir ceza mahkemesinin davanın ciddiyetine ilişkin değerlendirmesine göre yasama organı tarafından belirlenen ceza aralığı dahilinde cezayı belirlemesi son derece doğaldır. Ancak insan hakları söz konusu olduğunda, devletlerin neyin kabul edilebilir neyin kabul edilemez olduğuna karar vermelerini sağlayacak bir takdir marjına yer yoktur. Bu konuda, aşılmaması gereken sınır mümkün olduğunca açık ve kesin olmalıdır. Bu konuda karar vermek her bir devletin değil, Mahkeme'nin görevidir ve Mahkeme'nin görüşleri her bir devletin yargı yetkisi dahilindeki herkes için geçerli olmalıdır. Mahkeme'nin kararlarında çok uzun süredir tekrarlanan devletin takdir marjına ilişkin boş ifadeler, sadece devletlerin

²³⁵ Mahkeme'nin bu konudaki içtihadı şu şekildedir; “İşkenceyi ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezayı mutlak olarak yasaklayan 3. Madde, demokratik toplumların temel değerlerinden birini yüceltmektedir. Sözleşme'nin ve 1 ve 4 No.lu Protokollerin maddi hükümlerinin çoğundan farklı olarak, 3. madde istisnalara yer vermemektedir ve 15. madde uyarınca, ulusun yaşamını tehdit eden kamusal bir acil durum söz konusu olsa bile, bu maddeden herhangi bir sapmaya izin verilmemektedir” Selmouni v. France, 25803/94, (European Court of Human Rights 28 Temmuz 1999); Shamayev and Others v. Georgia and Russia, 36378/02, (European Court of Human Rights 12 Nisan 2005).

²³⁶ Saadi v. Italy, 37201/06, (European Court of Human Rights 28 Şubat 2008).

²³⁷ “Proceedings-High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights-Brighton, 18-20 April 2012”, s. 21.

Mahkeme'nin insan haklarıyla bağdaşmadığını düşündüğü her şeyi yapabileceğini abartılı bir şekilde göstermeye hizmet eden gereksiz dolambaçlı ifadelerdir. Pratikte anlamsız olduğu kadar prensipte de yanlış olan bu tür terminoloji gecikmeksizin terk edilmelidir.”²³⁸

Gerçekten Yargıç Meyer'in dediği gibi söz konusu insan hakları olduğunda, neyin kabul edilebilir neyin kabul edilemez olduğuna dair bir takdir marjı taraf devletlere tanınmamalı mıdır? Bu konuda değerlendirmenin sadece Mahkeme tarafından yapılması ve bunun devletlerce doğrudan kabul edilmesi mümkün müdür? Bu gerilim Sözleşme sisteminin en başından beri var olan, taraf devletlerin egemenliği ilkesi ve Sözleşmeden doğan yükümlülükleri arasındaki çatışmayla doğrudan bağlantılıdır. Bireyler her zaman devlet gibi güçlü bir aygıt karşısında oldukça zayıf konumdadır ve uluslararası organlar yoluyla bireyin korunması insan hakları hukuku açısından son derece destekleyici bir katkı olmuştur. Bununla birlikte, asıl korumanın ulusal koruma olduğu, ideal ve etkili olanın da yine iç hukuk koruması olduğunu kabul etmek gerekir. Kararların uygulanmasında devletlerin iş birliği şart olduğundan, bu süreçte taraf devletlere de alan açmak ve manevra alanı tanımak şarttır. Bunun ne derecede olacağı her durum için ayrı değerlendirilebilir elbette fakat bu alanı tamamen kapatmak sadece taraf devletlerin egemenlik ilkesi kavramına daha çok sarılmasına hatta Mahkeme sistemiyle hep bir çatışma içinde olmasına sebep olacaktır. Nihayet hiçbir devlet, egemenliğinden taviz vermek istemeyecektir. Dolayısıyla kararların uygulanması için taraf devletlerin gönüllülüğü esastır. Bu da ancak hem Mahkeme hem taraf devletlerin karşılıklı olarak birbirine alan tanınmasıyla mümkündür. Sonuç olarak takdir marjının kapsamı ve genişliği her olay için ayrı kriterlerle belirlenecek şekilde, kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması temele yerleştirilerek var olmaya devam edecektir.

B. Mahkeme Kararlarının İç Hukuktaki Yeri

Mahkeme kararlarının iç hukuktaki yerine değinmeden önce genel anlamda Sözleşme'nin bir taraf devletin iç hukukundaki yerinden kısaca bahsetmek gerekir.

²³⁸ Z v. Finland, 22009/93, (European Court of Human Rights 25 Şubat 1997) İlgili yorum için, Yargıç Meyer'in karşıt görüş yazısı kısmına bakılabilir.

Sözleşme taraf olunduğu anda Sözleşmeci devletin hukukunun parçası haline gelir. Her bir ülke uluslararası anlaşmaların kendi hukuk sistemindeki yerini kendi iç hukukuyla belirler.²³⁹ Örneğin, Hollanda, Anayasasına koyduğu bir hükümle, parlamentosunda belirli bir ağırlıkla kabul edilen milletlerarası anlaşmaların Anayasayla aynı değerde kabul edileceğini belirlemiştir.²⁴⁰ AİHS, Arnavutluk, Norveç ve Avusturya için de Anayasal statüdedir.²⁴¹ Almanya ve Fransa da birbirine benzer şekilde, uluslararası anlaşmaları iç hukuk sistemlerinin bir parçası olduğunu kabul ederek, ulusal kanunlarından üst bir yerde konumlandırmışlardır.²⁴²

Türk hukuku açısından uluslararası sözleşmeler, Anayasa tarafından hükme bağlanmıştır. Anayasa 90.madde “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu maddeden de çıkarımla uluslararası anlaşmaların (temel hak ve özgürlüklere ilişkin) dolayısıyla da Sözleşme’nin yasalarla aynı güçte olduğu hatta düzenlemedeki ibareden çıkarımla kanunun da üstünde olduğu söylenebilir.²⁴³ Uluslararası anlaşmalar ve ulusal kanunların farklı hükümler içermesi durumunda uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınacağına dair ibare 2004 yılında Anayasa’ya eklenmiştir. Bu ibare “temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası

²³⁹ A.Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11. bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016, s. 21; Ahmet Burak Bilgin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 22, No: 1, 2017, s. 84.

²⁴⁰ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, 3. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2019, s. 721; Helen Keller, Alec Stone Sweet, “Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems”, **A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems**, ed. Helen Keller, Alec Stone Sweet, New York, Oxford University Press, 2008, s. 683-686.

²⁴¹ Türker Ertaş, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Ulusal Statüsü ve Uygulanması**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2023, s. 73-74.

²⁴² Ali Güzel, Deniz Ugan Çatalkaya, “Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin İç Hukuka Doğrudan (Self Executing) Etkisi ve Örnek Bir Yargıtay Kararı Üzerine”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, No: 81, 2024, s. 431.

²⁴³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bahadır Kılınç, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 323 vd.

anlaşmaların” ulusal hukuk kurallarının üstünde olup olmaması konusuna açıklık getirmiş ve bu hususu açıkça düzenleyerek tartışmaya kapatmıştır.²⁴⁴

Sözleşme hukukumuzun bir parçası olup, ayrıcalıklı bir yeri haizdir ve iç hukukumuzda doğrudan uygulanır.²⁴⁵ Sözleşmenin kendiliğinden ve doğrudan uygulanmasına ilişkin Komisyon döneminde verilmiş olan bir kararda şu ifadeler yer verilmiştir; *“Ancak İrlanda Hükümeti’nin argümanı, Mahkeme’yi kendi denetimi altındaki taahhütlerin niteliğine açıklık getirmeye sevk etmektedir. Klasik türdeki uluslararası antlaşmalardan farklı olarak Sözleşme, taraf Devletler arasındaki karşılıklı taahhütlerden daha fazlasını içermektedir...Sözleşme’yi hazırlayanlar, 1. madde metninde “güvence altına almayı taahhüt ederler” (undertake to secure) ifadesi yerine “güvence altına alırlar” (shall secure) ifadesini kullanmak suretiyle, Bölüm I’de belirtilen hak ve özgürlüklerin Sözleşmecî Devletlerin yargı yetkisi dahilindeki herkes için doğrudan güvence altına alınacağını açıkça belirtmek istemişlerdir.”*²⁴⁶ Fakat burada kendiliğinden uygulama ile kastedilen Mahkeme kararlarının doğrudan iç hukukta sonuç doğurması olarak anlaşılmamalıdır. Nitekim, kararların kendiliğinden iç hukukta bir infaz kabiliyeti olmayıp, sonuç doğurması için taraf devletin özel ya da genel tedbirler alması gerekir.²⁴⁷ Burada bahsedilen, Sözleşme’nin doğrudan sonuç doğurması olup, daha teorik açıdan, yukarıda bahsi geçen karardan alıntılandığı gibi, Sözleşme’nin kabulüyle birlikte taraf devletlerin temel hak ve hürriyetleri yargı yetkisi içindeki herkes açısından taahhüt altına almasıdır.

Sözleşme’nin bir iç hukukta nasıl etki doğurduğu aslında Mahkeme’nin aldığı kararların iç hukuktaki etkisi üzerinden okunmaktadır. Şöyle ki, Sözleşme kabul edildiği anda, taraf devletler iç hukuklarında bazı düzenlemelere hemen gitmeyebilir. Bununla birlikte Sözleşmedeki bir hakkın ihlali sebebiyle yapılan başvuru sonucu verilen bir ihlal kararı, iç hukukta uygulanmak zorunda olduğundan aslında Sözleşme Mahkeme’nin

²⁴⁴ Akad, Vural Dinçkol, Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, s. 345.

²⁴⁵ Gözübüyük, Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, s. 23.

²⁴⁶ Ireland v. the United Kingdom, 5310/71, (European Commission of Human Rights 18 Ocak 1978).

²⁴⁷ İnanç İştin, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Terörle Mücadelede İnsan Haklarının Sınırlandırılması”, Ankara, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2010, s. 42.

verdiği karar üzerinden genellikle sonuç ve etki doğurur. Sözleşme'nin iç hukuktaki yeri de Mahkeme kararlarının iç hukuktaki yeriyle doğrudan bağlantılıdır. Mahkeme kararlarının iç hukuktaki yeri konusu doğurduğu sonuçlar açısından bakıldığında, kendi başına oldukça kapsamlı ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturur. Bazı Mahkeme kararları sonucu taraf devletlerin iç hukukunda gidilen yasal düzenlemeler ya da mevzuat değişiklikleri, tek tek incelenecek olursa başlı başına ayrı bir çalışma üretilmesi gerekir. Bu çalışmada, kararların iç hukuktaki yeri ve iç hukukta nasıl bir değişikliğe sebep olduğuna dair kısa ve genel bilgiler verilecektir.

Mahkeme kararlarının iç hukuktaki yerine bakıldığında, öncelikle kararların iç hukuk açısından en önemli özellikleri bağlayıcı olmalarıdır. Sözleşme'nin 46.maddesi taraf devletlerin Mahkeme kararlarına uymayı taahhüt ettikleri ibaresini içermektedir. Bununla birlikte Mahkeme kararları kural olarak genel ve soyut sonuçlar doğurmayıp, başvuru konusu ve sadece başvuru açısından bir sonuç doğurur. Ayrıca sadece davalı devlet açısından sonuç doğurmakta ve verilen karar diğer taraf devletleri bağlamamaktadır.²⁴⁸ Her ne kadar kural bu olsa da kararların etkisinin genişlemesi olarak ifade edilebilecek bir fenomen mevcuttur. Bir Mahkeme kararı özellikle yapısal bir sorundan kaynaklanan ihlale sebep veren durumla alakalıysa ve taraf devlet bu konuda kalıcı bir çözüm üretmiyorsa, sürekli aynı konuda ihlal kararı verilmesi söz konusu olacaktır. Yine kural olarak taraf devletler ihlalin ortadan kaldırılması için alınacak tedbirler konusunda geniş bir takdir marjına sahip olup bu alan onlara bırakılmış olsa da yapısal ve sistemsal bir sorundan kaynaklı ihlal kararlarından çıkarılması gereken ödev ve yükümlülük aslında o konuda mevzuata yönelik bir değişikliğe ihtiyaç olmasıdır. Hakikaten yapısal sorunun çözülmesi, genellikle bir yasama faaliyetiyle ortadan kaldırılabilecek değişikliği gerektirmektedir. İşte Mahkeme kararlarının etkisinin genişlemesi olgusu sistemde bir değişikliği gerektirmesi anlamına gelebildiği gibi bunun ötesinde davalı taraf devleti de aşan bütün Konsey üyesi devletler arasında da dolaylı olarak etki doğurması şeklinde anlaşılabılır. Bir taraf devlet hakkında verilen karar diğer taraf devletlerin de takip etmesi gereken ve Mahkeme içtihatlarına göre kendi iç hukuklarını düzenlemelerini gerektiren bir işaret olarak görülebilir. Başta belirtildiği gibi

²⁴⁸ Altıparmak, **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, s. 62-63.

elbette bu Sözleşmeyle açıkça ve resmi olarak yüklenmiş bir ödev değildir fakat, Sözleşme sistemi bir bütün olduğundan ve insan haklarının korunması açısından bir Avrupa standardı öngördüğünden, taraf devletler Mahkeme'nin temel hak ve özgürlüklere ilişkin oluşturduğu içtihat çizgisine doğru gelmediğinde, nihayet kendileriyle ilgili yapılan bir başvuruda ihlal kararıyla baş başa kalabilmektedirler. Mahkeme kararlarının etkisinin genişlemesi²⁴⁹, bir taraf devletin başka bir taraf devletle ilgili verilen karardan vazife çıkararak, kendi ülkesinde de benzer bir sorun mevcutsa bununla ilgili önlem ve tedbir alması sonucunu doğurabilecek bir fenomendir. Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi bir raporunda bu durumu dayanışma ilkesi olarak adlandırmış ve şu ifadeleri kullanmıştır; “Dayanışma ilkesi, Mahkeme içtihadının Sözleşme'nin bir parçasını oluşturması ve böylece Sözleşme'nin hukuken bağlayıcı gücünün erga omnes (diğer tüm taraflara) yayılması anlamına gelir. Bu, taraf devletlerin sadece taraf oldukları davalarda verilen Mahkeme kararlarını uygulamak zorunda olmadıkları, aynı zamanda diğer davalarda verilen kararların kendi hukuk sistemleri ve yasal uygulamaları üzerindeki olası etkilerini de dikkate almak zorunda oldukları anlamına gelir.”²⁵⁰

Bir Mahkeme kararının taraf devletin iç hukuku açısından etkisi ve sonucu özel ve genel sonuçlar olmak üzere iki yönlü ele alınabilir. İlk yönü olarak bahsedilen, özel sonuçlar kavramıyla anlatılmak istenen sadece başvuru açısından doğan sonuçlardır ki bunlar çalışmanın birinci bölümünde ele alındığı üzere, ihlalin ortadan kaldırılması için alınan bireysel tedbirlere denk düşmektedir. Başvurucuya ödenecek tazminat ve başvuranın mağduriyetinin giderilmesi için alınan bireysel önemler bu kategoridedir.²⁵¹ İkinci yönü itibarıyla genel sonuçlar ile kastedilen ise, bir Mahkeme kararının başvuru ve özel olarak o konuyu da aşan, bazen sisteme yönelik ya da mevzuata yönelik

²⁴⁹ “AİHM Kararlarının Etkisinin Genişlemesi” Kerem Altıparmak'ın atıf yapılan eserindeki bir başlıktan esinlenilerek kastettiği fenomeni (olay, olgu) açıklamak için çalışmada kullanılmıştır. Altıparmak, **a.g.e.**, s. 62.

²⁵⁰ “Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808”, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 07.2000.

²⁵¹ Çalışmanın birinci bölümünde, “Kararların İcrasında Taraf Devletlerin Rolü” başlığı ve alt başlıklarında bu konu oldukça detaylı incelendiğinden burada sadece kararların genel sonuçları üzerinde durulacak ve Mahkeme kararlarının sonucu ve etkisiyle taraf devletlerin iç hukuklarında ne tür değişiklikler doğduğuna dair örnekler verilecektir.

değişiklikleri de gerektiren etkilidir. Çalışmada Mahkeme kararlarının iç hukuka etkisi başlığı ile amaçlanan da tam olarak bir kararın taraf devletin iç hukukunda ne tür değişiklikler ya da düzenlemelere sebep olabileceğinin kısaca ve bazı örneklerle anlatılmasıdır.

Mahkeme'nin ihlal kararları sonrası genel önlemlerin alınması gerekliliği doğduğunda taraf devletler Mahkeme kararlarıyla uyumlu bazı değişiklikler yapılabilecektir. Fakat Mahkeme bu konuda doğrudan yol gösteremeyeceğinden, taraf devletler bu konuda inisiyatif sahibidirler ve ne tür değişiklikler yapılacağına kendileri karar vereceklerdir.²⁵² Taraf devletler bu değişiklikleri bazen ilgili bir hukuk kuralını tamamen kaldırarak, bazen bu normla ilgili bir düzeltme yaparak bazen de tamamen yeni bir hukuk kuralı ihdas ederek yapabilir. Mahkeme kararının tespit ettiği ihlal sonrasında ve somut durumun gereğine göre bu yollardan biri seçilebilir. Burada amaç, iç hukukun Mahkeme içtihadıyla uyumlu hale getirilmesidir.

Mahkeme kararı sonrası taraf devletlerin iç hukukunu yapısal bir sorunun da giderilmesi bakımından mevzuatsal anlamda etkileyen kararlardan en eskilerinden biri Dudgean/Birleşik Krallık kararıdır. 1981 tarihli Komisyona yapılan bir başvuruyla ilgili olan kararda, *“Başvuran, Kuzey İrlanda’da yürürlükte olan yasalar uyarınca, eşcinsel davranışları nedeniyle cezai kovuşturmayla tabi tutulabileceğinden, taciz ve şantaj korkusu da dahil olmak üzere, söz konusu yasaların varlığından doğrudan kaynaklanan korku, acı ve psikolojik sıkıntı yaşadığından şikayetçi olmuştur. Ayrıca, Ocak 1976’da evinin aranmasının ardından, polis tarafından bazı eş cinsel faaliyetleri hakkında sorgulandığını ve arama sırasında kendisine ait kişisel evraklara el konulduğunu ve bir yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen iade edilmediğinden şikayetçi olmuştur.”*²⁵³ Sözleşme’nin 8. maddesi özel ve aile hayatına saygı hakkını düzenlemektedir. Mahkeme verdiği kararla 8. maddeden ihlal edildiğine ve bu ihlalin ortadan kaldırılması için bireysel ve genel tedbirler alınması gerektiğine hükmetmiştir. Bir süre bu konuda genel tedbir alınmadığı gibi, aynı hususta başvurular gelmeye devam etmiştir. Nihayet 1993

²⁵² Veronika Fikfak, “Changing State Behaviour: Damages before the European Court of Human Rights”, **European Journal of International Law**, C. 29, No: 4, 2018, s. 1099.

²⁵³ Dudgeon v. the United Kingdom, 7525/76, (European Court of Human Rights 22 Ekim 1981).

yılında, İrlanda hükümeti tarafından, eş cinsel faaliyetlerin suç olarak düzenlenmesine son verilmiş, bu tür ilişkiler suç olmaktan çıkarılmıştır.²⁵⁴

Mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin bir pilot karar olan Hutten-Czapska/Polonya²⁵⁵ kararında başvuran, iskana ilişkin mevzuatta kiraya dair hükümlerde eksiklikler olmasından şikayetçidir. Özellikle, mal sahipleri açısından dezavantajlı olan kira ücretlerindeki düşük tavan sınırından dolayı mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin bir başvuru söz konusudur. Mahkeme burada ihlale hükmedip, mülk sahipleri ve toplumun yararı arasındaki dengenin gözetileceği etkili bir mekanizma öngörülmesi ve bu konuda tedbir alınması için taraf devlete belli bir süre vermiştir. Bunun üzerine Polonya’da mevzuat değişikliğine gidilerek, mal sahiplerinin de mağduriyetlerini giderecek bir hukuki düzenleme yapılmış, Mahkeme de bu düzenlemeyi etkili bir mekanizma olarak gördüğünden 2011 yılında söz konusu pilot kararın denetimine son verilmiştir.²⁵⁶

Türkiye açısından, iç hukukun Sözleşmeyle uyumlu hale getirilmesi için yapılan bazı düzenlemeler arasında Ceza Muhakemesi Kanunu’nun Yargılamanın Yenilenmesi başlıklı 311/f maddesi de sayılabilir. Söz konusu düzenlemede hükümlü lehine yeniden yargılama nedenleri sayılırken, f bendinde; AİHS ve ek protokollerinde düzenlenen hakların ihlali sebebiyle verilen bir hükmün hukuka aykırılığı Mahkeme tarafında kesin kararla tespit edildiğinde, dostane çözüme ya da tek taraflı deklarasyona dayalı düşme kararı verilmesi halinde yargılamanın yenilenmesi talebinin bir yıl içinde yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Yargılamanın yenilenmesi, AİHM tarafından verilmiş olan bir ihlal kararı sonrasında ihlalin ortadan kaldırılması için öngörülen bireysel önlemlerden biri olarak değerlendirilir. İhlalin ortadan kaldırılması ve mağdurun durumunun eski hale getirilmesi amacıyla başvurulacak yollardan biridir. Elbette gerekli şartları taşıması halinde bu yola başvurulabilecektir ki çalışmanın ilk bölümünde bu konuya değinilmiştir. Burada vurgulanmak istenen, iç hukuk sisteminin AİHS sistemiyle uyumlu hale getirilmek

²⁵⁴ Micheal McLoughlin, “Crystal or Glass?: A Review of Dudgeon v United Kingdom on the Fifteenth Anniversary of the Decision”, **Murdoch University Electronic Journal of Law**, C. 3, No: 4, 1996.

²⁵⁵ Hutten-Czapska v. Poland, 35014/97, (European Court of Human Rights 19 Haziran 2006).

²⁵⁶ Leyla Nur Oduncu, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü”, **İnsan Hakları Yılı**, C. 38, 2020, s. 97.

istendiğinde ulusal mevzuatta bazı ek düzenlemeler ya da değişiklikler yapılmasının bu konudaki elverişli araç olduğunun tespit edilmesidir.

Bazen, Sözleşme ihlaline sebep olan temel sorun, mevzuatın kendisinden ziyade yerel mahkemelerin uygulamaları olabilir. Bu durumda, belirli bir norma ilişkin düzenleme, yerel mahkemelerin uygulamalarında da değişikliğe yol açabilir. Saygılı ve Bilgiç/Türkiye²⁵⁷ davasında başvuran Yeni Evrensel adlı bir gazetenin sahibidir. Söz konusu gazetenin bir süreliğine yayınlanması durdurulmuştur. Daha sonra ise, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi Birinci Dairesi'nin bir kararıyla, gazetede yayınlanan bazı makalelerin 5680 sayılı Basın Kanunu'na²⁵⁸ aykırı bulunması sebebiyle gazete kapatılmıştır. Bunun akabinde Günlük Evrensel adıyla yeni bir gazete çıkarılmıştır. İlgili Sulh Ceza Mahkemesi bu yeni gazetenin de kapatılan eskisinin halefi olması sebebiyle yeni gazeteye de el koyma kararı vermiştir. Başvuranlar, ifade özgürlüğünün ihlali sebebiyle Mahkeme'ye gitmiştir. Mahkeme Sözleşme'nin ihlaline karar verirken, taraf devletin el koyma kararını yeterince iyi araştırıp incelemeyeğine de vurgu yapmıştır. Türkiye bu kararın ardından bazı genel tedbirlere başvurarak mevzuatında değişikliklere gitmiştir. Örneğin, 5271 sayılı Ceza Kanunu'nun "Taşınmazlara Hak ve Alacaklara El Koyma" başlığını taşıyan 128.maddesine "somut delillere dayanan" ve "somut olarak belirlenen" ifadeleri eklenmek suretiyle düzenlemeler yapılmıştır.²⁵⁹

Incal/Türkiye²⁶⁰ davası adil yargılanma hakkı konusunda Türkiye aleyhine ihlal kararı verilen kararlardan biri olup adil yargılanma hakkını ihlal eden gerekçe Devlet Güvenlik Mahkemeleri bünyesinde Askeri yargıç bulunması konusudur. Bu karar sonrasında 1999 tarihinde Anayasa'nın 143.maddesi değiştirilerek, DGM'lerdeki askeri

²⁵⁷ Saygılı and Bilgiç v. Turkey, 33667/05, (European Court of Human Rights 20 Mayıs 2010).

²⁵⁸ Söz konusu kanun şimdi mülga olsa da burada bahsi geçen ve kararda da atıfta bulunulan, yasaklama ve el koyma gerekçesini gösteren düzenleme güncel haliyle 5187 sayılı Basın Kanunu'nun 25.maddesinin "El koyma, Dağıtım ve Satış Yasağı" başlıklı hükmüdür. "...Türk Ceza Kanununun 146 ncı maddesinin ikinci fıkrasında, 153 üncü maddesinin birinci ve dördüncü fıkralarında, 155 inci maddesinde, 311 inci maddesinin birinci ve ikinci fıkralarında, 312 nci maddesinin ikinci ve dördüncü fıkralarında, 312/a maddesinde ve 12.4.1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanununun 7 nci maddesinin ikinci ve beşinci fıkralarında öngörülen suçlarla ilgili olarak basılmış eserlerin tamamına hâkim kararıyla el konulabilir."

²⁵⁹ Murat Poyraz, "The Impact of the European Court of Human Rights Over Local Norms: The Case of Turkey", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 29, No: 4, 2021, s. 3314.

²⁶⁰ Incal v. Turkey, 41/1997/825/1031, (European Court of Human Rights 09 Haziran 1998).

savcı ve hakimlerin görevlerine son verilmiştir.²⁶¹ Akkuş/Türkiye²⁶² davası mülkiyet hakkı ihlaline ilişkin açılmış bir dava olup, kamulaştırma sebebiyle başvurana ödenecek bedelin geç ödenmesi ve yeterli olup olmaması hususu üzerinden incelenmiş bir davadır. Mahkeme Türkiye aleyhine 1.no’lu protokolün 1.maddesi mülkiyet hakkının ihlaline karar vermiştir. Bu karar sonucu alınan ve ihlalin ortadan kaldırılmasına yönelik genel tedbir, 2001 tarihli ve 4650 sayılı kanun aracılığıyla kamulaştırma yasasının değiştirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.²⁶³

Türkiye’ye ilişkin mevzuata etki eden ya da bu konuda yeni bir düzenleme yapılmasını gerektiren karar örneklerinden biri de Ümmühan Kaplan/Türkiye kararıdır. Söz konusu karar bir pilot karar olup, makul sürede yargılanma hakkı ekseninde adil yargılanma hakkının ihlali üzerinden karara konu olmuştur. Pilot karar ilan edilmesinden de anlaşıldığı üzere aynı konuda birden çok başvuru mevcut olup, Mahkeme burada yapısal bir sorun görmekte ve genel tedbirler alınmasını önermektedir.²⁶⁴ Mahkeme bu kararda, önünde derdest haldeki ve AYM’ye bireysel başvuru hakkının getirildiği 2012 yılı öncesinde kaydedilmiş olan, yargılamanın uzun sürmesine yönelik şikayetler açısından Türkiye’de “yeterli ve uygun tazmin sunan etkili bir iç hukuk yolunun” bulunmadığına ve bu yolun ihdas edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Türkiye bu ihlal kararlarından hareketle ve ülkenin “AIHM önündeki ve uluslararası platformdaki olumsuz görünümünün düzeltilmesi yönünde sürdürülen çalışmalar kapsamında” bir kanun tasarısı hazırlamıştır. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Olan Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun Tasarısı” başlığını taşıyan tasarı 2013 yılında yasalaşmış ve yürürlüğe girmiştir.²⁶⁵ Bugünkü haliyle 6384 sayılı kanunun adı “Tazminat Komisyonunun Görevleriyle Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun”²⁶⁶ olarak değiştirilmiş olup, Ümmühan Kaplan pilot kararı sonrası

²⁶¹ Osman Doğru, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, No: 17, 2000, s. 209.

²⁶² Akkuş v. Turkey, 19263/92, (European Court of Human Rights 09 Temmuz 1997).

²⁶³ Cengiz, **AIHM Kararlarının İcrası**, s. 342.

²⁶⁴ Ümmühan Kaplan v. Turkey, 24240/07, (European Court of Human Rights 2012).

²⁶⁵ “Adalet Bakanlığı-Tazminat Komisyonu Başkanlığı”, (02.07.2024), (Çevrimiçi) <https://ihtk.adalet.gov.tr/SayfaDetay/Komisyonhakkinda>, 02.07.2024.

²⁶⁶ “6384 sayılı Tazminat Komisyonunun Görevleriyle Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun”

ihlalin giderilmesi açısından alınan genel tedbire örnek teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere, alınan genel tedbirlerle yeni düzenlemeler yapılarak ulusal hukukun Mahkeme içtihadıyla uyumlu hale getirilmesi söz konusudur. Özellikle verilen pilot kararlar sonucu Tazminat Komisyonları kurmak Türkiye’de özellikle bir dönem oldukça sık uygulanmıştır. Mahkeme tarafından önerilen bu yöntem daha önce de terör eylemleri ve terörle mücadele kapsamında girişilen faaliyetler sebebiyle zarara uğramış olan kişilerin Mahkeme’ye başvurusunu engellemek için iç hukuk yolu olarak öngörülen 5233 sayılı kanun aracılığıyla gündeme gelmiştir.²⁶⁷ Söz konusu kanun aracılığıyla benzer başvurular Mahkeme’ye gitmemiş ve halihazırda Mahkeme gündeminde ve iş yükü içinde olan başvurular da kayıttan düşürülmüştür.²⁶⁸ Mülkiyet hakkına ilişkin Kıbrıs/Türkiye kararları ve devamında pilot karar ilan edilen Xenides-Arestis başvurusu sonrasında etkili bir iç hukuk yolu oluşturmak amacıyla Taşınmaz Mal Komisyonu kurularak, ihlalin giderilmesi için genel tedbir öngörülmüştür. Mahkeme bir süre bu yolun ve sadece tazminat ödenmesinin yeterli olup olmamasını tartışsa da 2010 yılında verdiği bir kararda, Taşınmaz Mal Komisyonunu etkili bir iç hukuk yolu olarak görerek, aynı konuda yapılan bazı başvuruları, iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur.²⁶⁹

Son olarak güncel olması sebebiyle evli kadının kendi soyadını kullanabilmesine ilişkin Mahkeme kararına ve sonrasındaki sürece de burada değinmek uygun olacaktır. Medeni Kanun 187. maddesi özetle, evlenen kadının eşinin soyadını alacağını fakat dilerse, eşinin soyadının önünde bekarlık soyadını da kullanabileceğini düzenlemekteydi. Dolayısıyla iç hukukumuzda evli kadının sadece kendi soyadını kullanabileceğine dair bir hüküm mevcut değildir. Evli kadının sadece kendi soyadını kullanamaması sebebiyle Mahkeme nezdinde ilk dava 2004 tarihinde açılmıştır. Ünal Tekeli/Türkiye²⁷⁰ davasında özel ve aile hayatına saygı ve ayrımcılık yasağını düzenleyen 8. ve 14. maddenin ihlal

²⁶⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5233&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

²⁶⁸ Zeki Yıldırım, “6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, No: 1-2, 2013, s. 1737.

²⁶⁹ Cenan Eskimuhtaroglu, Kutluhan Bozkurt, “AİHM Kararları Çerçevesinde KKTC’de Taşınmaz Mal Mülkiyeti”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, No: 2, 2020, s. 501-527.

²⁷⁰ Ünal Tekeli v. Turkey, 29865/96, (European Court of Human Rights 16 Şubat 2005).

edildiğine karar verilmiştir. Mahkeme daha sonra aynı konuda önüne gelen diğer bazı kararlarda da aynı şekilde ihlal kararı vermeye devam etmiş fakat iç hukukta bu konuya ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır.²⁷¹ Yargıtay bu süreçte 2015 yılında Anayasa 90. maddeyi de referans göstererek AİHS 8. maddesinin iç hukukta doğrudan uygulanabileceğini, kadının evlendikten sonra da sadece kendi soyadını kullanabileceğini belirtmiştir.²⁷² Fakat bütün bu süreçler yaşanırken genel tedbir anlamında mevzuatta bir değişikliğe gidilmemişti ta ki Anayasa Mahkemesi’nin 2023 yılında vermiş olduğu bir iptal kararına kadar.²⁷³ Anayasa Mahkemesi, AİHM içtihatlarının da etkisiyle Medeni Kanun 187. Maddesini (aslında 1.ve 2.cümlesinin iptaline karar verilmiştir fakat bu söz konusu maddenin tamamı etmektedir.) iptal etmiş ve bu kararın yürürlüğünü 9 ay sonraya ertelemiştir. Erteleme süresi, yasama organının bu konuda bir düzenleme yaparak, doğan kanun boşluğunu doldurması içindir. Halihazırda gelinen noktada bu 9 aylık süre dolduğu halde, yasama organı hala bu konuda bir düzenleme yapmamıştır.²⁷⁴ Burada çalışmanın kapsamı açısından önemli olan ve vurgulanmak istenen AİHM kararları ve içtihatlarının taraf devletlerin iç hukukunda gecikmeli de olsa sonuç doğurduğu hususudur. Söz konusu olayda, Mahkeme kendisine yapılan başvurularda, kadının evlendikten sonra sadece kendi soyadını kullanamamasının Sözleşme’nin 8 ve 14. maddesini ihlal ettiğini belirtmiş ve taraf devletin iç hukukunda bu konuda tedbirler almasını beklemiştir. Nihayet Anayasa Mahkemesi de AİHM içtihadıyla paralel olarak ve verdiği iptal kararında Mahkeme’nin içtihadına atıflar yaparak söz konusu Medeni Kanun maddesini iptal etmiştir. Henüz yasama organı bu konuda kesin bir adım atmış olmasa da AİHM kararlarının iç hukuka etkisi sonucu bu konuda mevzuatta bir değişikliğe gidileceği açıktır.

²⁷¹ Murat Oruç, “Evli Kadının Münhasıran Bekârlık Soyadını Kullanabilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 27, 2016, s. 455.

²⁷² Yargıtay Hukuk Genel Kurulu E. 2014/2-889, (03.07.2024); Ertaş, **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Ulusal Statüsü ve Uygulanması**, s. 85.

²⁷³ E. 2022/155, 2023/38, (Anayasa Mahkemesi 22 Şubat 2023).

²⁷⁴ Seda Baş, Sezgin Baş, “Anayasa Mahkemesi’nin Tmk M. 187 Hükmüne İlişkin İptal Kararından Sonra Evlenen Kadının Soyadı”, **Kırıkkale Hukuk Mecmuası**, C. 4, No: 2, 2024, s. 505.

C. Taraf Devletlerin Mahkeme Kararlarını Uygulama Taahhüdü ve Kararların Bağlayıcılığı

Sözleşme'nin 46.maddesi “Kararların Bağlayıcılığı ve İnfazı” başlığını taşımaktadır. 46. maddeye göre taraf devletler taraf oldukları davada, Mahkeme'nin verdiği kesin karara uymayı taahhüt etmektedirler. Buradan çıkarımla hem taraf devletlerin bu konuda kararları uygulayacaklarına dair bir taahhüt verdiklerini hem de kararların buradan çıkarımla bağlayıcı olduklarını söylemek yanlış olmaz.²⁷⁵ Taraf devletler Sözleşme'yi kabul ettiği anda AİHM'nin yargılama yetkisini de kabul etmiş olurlar. Dolayısıyla Mahkeme'nin verdiği kararları uygulamak taraf devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüğü olup, devletler bu yükümlülüğün altına gönüllü olarak girmişlerdir. Taraf devletlerin bu taahhütlerine aykırı davranışları Sözleşme'yi ihlal etmeleri anlamına gelmektedir.²⁷⁶ Sözleşme'ye ve Mahkeme kararlarına uymak *pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesinin bir gereğidir.²⁷⁷ Taraf devletler açısından bu konuda ahlaki bir sorumluluğun da söz konusu olduğu inkar edilemez. Nihayet taraf devletlerin Sözleşmeye bağlanma kanaatlerinin güvenilirliği de uygulamada ne kadar verdikleri vaat ve taahhütlere uyduklarıyla ilgilidir.

Sözleşme'nin 46.maddesinin başlığında bağlayıcılık ifadesi geçmekteyse bile hükmün içinde bağlayıcılık konusuna değinilmemiştir. Bununla birlikte 16.no'lu Protokolün 5.maddesinde tavsiye kararlarının (*advisory opinion*) bağlayıcı olmadığı açıkça belirtilmiş olup, buradan yorumla Mahkeme'nin vermiş olduğu kesin kararların taraf devletler açısından bağlayıcı olduğunu kesin bir dille ifade etmek gerekir. Mahkeme kararları, sadece davanın tarafı olan Sözleşmecî devlet açısından bağlayıcılık taşır. Taraf devlet verilen Mahkeme kararıyla bağlı olup, ihlali ortadan kaldırmak ve ileride yaşanabilecek muhtemel ihlalleri de önlemek için gerekli tüm tedbirleri almakla yükümlüdür.

²⁷⁵ Gözübüyük, Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, s. 153.

²⁷⁶ Haider, *The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights*, s. 83.

²⁷⁷ Schneider, *Reparation and enforcement of judgments*, s. 137.

Kararların bağlayıcılığı konusu Mahkeme sisteminin yaptırım gücüyle doğrudan alakalıdır. Nasıl ulusal hukuk düzeninde, bir kuralın etkililiği ve bağlayıcılığı, kurala uyulmadığında yaptırım uygulanıp uygulanmadığıyla ilgiliyse, Sözleşme'nin gücü ve etkililiği de Mahkeme sisteminin yaptırımlarının ağırlığıyla bağlantılıdır. Aşağıda kararların bağlayıcılığını da kapsar şekilde yaptırım konusuna yer verilecektir.

D. Mahkeme Kararlarının Etkililiği Açısından Sözleşme Sisteminin Yaptırım Sorunu ve Taraf Devletlerin Kolektif Sorumluluğu

1. Kararların Etkililiği Açısından Sözleşme Sisteminin Yaptırım Gücü

a) Genel Olarak

Yaptırım kavramı, zorlamayı ve cebir kullanmayı öngören bir kavramdır. Ulusal hukuk sistemlerinde zor kullanma yetkisinin Devletin tekelinde olduğu açıktır.²⁷⁸ Fakat uluslararası hukuk söz konusu olduğunda bu konu, devletlerin egemenlik ilkesi de göz önünde tutulduğunda, her zaman tartışmalı bir alandır. Bununla birlikte, çalışmanın konusu özelinde bakıldığında, taraf devletler Sözleşmeyi kabul ederek Mahkeme'ye yargı yetkisi tanımış ve onun meşruiyetini onaylamış olurlar. Dolayısıyla Mahkeme yargı yetkisi sebebiyle aslında yaptırım uygulama yetkisini de haiz olur. Burada önemli olan Mahkeme'nin uygulayabileceği yaptırımın gücü ve ağırlığıdır. Kabul etmek gerekir ki Mahkeme her ne kadar vermiş olduğu kararlar uygulanmadığında belli yaptırımlar uygulayabilir haldeyse de çok sınırlı bir yaptırım gücüne sahiptir.²⁷⁹ Sınırlı olmasının sebebi nihayet Taraf devlet karara uymamakta direnirse Mahkeme'nin (genel anlamda Avrupa Konseyi olarak düşünülebilir) kararı zorla uygulatabilecek kolluk gücü gibi zor kullanma aktörlerinin olmamasıdır. Buradan da anlaşıldığı üzere, AIHM kararlarının uygulanması ve etkili olmasında taraf devletlerin rolü çok büyüktür. Kararları uygulamaya gönüllü olmaları, Mahkeme ve Bakanlar Komitesiyle iş birliği içinde olmaları gerekir.

²⁷⁸ Yaptırım teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmut Koca, İlhan Üzülmüş, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 16. bs, Ankara, Seçkin, 2023, s. 569 vd.

²⁷⁹ Burada kastedilen, Mahkeme kararları uygulanmadığında başvurulacak olan yaptırım konusudur. Yoksa Mahkeme'nin ihlal kararı verdiği başvurularda, başvurana ödenmesine karar verilen tazminat ya da herhangi bir adil tatmin unsuru, burada bahsedilen yaptırım konusuyla karıştırılmamalıdır.

Her ne kadar sınırlı ve zayıf bir yaptırım gücünden bahsedilse de AİHM'nin uluslararası yargı merciileri arasında en etkili kurum olduğunu kabul etmek gerekir. Yaptırım gücünün zayıflığına yapılan vurgu, ulusal hukuklardaki yaptırım gücüne kıyasla yapılmaktadır.

Kararlara uyulmadığı durumlarda ne tür yaptırımların söz konusu olabileceğine dair Sözleşme'nin 46. maddesi ve Avrupa Konseyi Statüsü 8. maddesi bazı hükümler içermektedir. Bu yaptırım konusuna ek olarak, Konsey üyesi ülkelerin kolektif sorumlulukları da diyebileceğimiz kararı uygulamayan devletlere etki edebilme güçleri de bir çeşit yaptırım olarak kabul edilebilir.

b) Sözleşme'nin 46. maddesinde Öngörülen Yaptırım; İhlal Prosedürü

Sözleşme'nin 46/5-6.fıkraları bir taraf devletin karara uymayı reddettiği durumlarda devreye giren araçlardır. Bu durumda ilk olarak Bakanlar Komitesi taraf devlete ihtarda bulunur. Komite toplantılarına katılan temsilcilerin üçte ikisinin oyuyla, taraf devletin 46/1.maddesine aykırı davranıp davranmadığı konusunu değerlendirmesi için konu Mahkeme'ye intikal ettirir. Sözleşmenin 46. maddesi 1.fıkrası, taraf devletlerin Mahkeme kararlarına uymayı taahhüt ettiklerini belirten hükümdür. Mahkeme konuyu değerlendirip, 1. fıkranın ihlal edildiğine karar verdiğinde, bu konuda alınması gereken tedbirleri belirlemesi ve değerlendirmesi için olayı Bakanlar Komitesine geri gönderir. Mahkeme burada önüne Sözleşme'nin 46/5. maddesi işletilerek gelen konuyla ilgili 46/1 hükmünün ihlal edildiğine dair yeni bir karar vermiş olur. Eğer 1.fıkranın ihlal edilmediğine kanaat getirirse, incelemesine son verecek olan kararı alması için Komite'ye iletir.

46.maddeyle ilgili anlatılan bu aşamalar ihlal prosedürü adı verilen bir sürecin de adıdır ve Sözleşme'ye ek 14. Protokol ile bu yaptırım yöntemi 46. maddeye eklenmiştir. Bir taraf devletin ihlal kararına uymayı reddettiği durumda, Bakanlar Komitesi'nin elinde ihlal prosedürünü işletme yaptırımı mevcuttur. İhlal prosedürüne çok istisnai durumlarda başvurulur. Taraf devletin kararı yerine getirme aşamasındaki problem bir yorum sorunu ölçüsünü aşıp, “Mahkeme hükmüne uymayı red” hududuna vardığında bu yola

başvurulur.²⁸⁰ “Kararların ve Dostane Çözüm Kararlarının Uygulanmasının Denetlenmesine İlişkin Bakanlar Komitesi Kuralları” adlı belgenin 11 numaralı kuralı ihlal prosedürünü düzenlemektedir. Komite bu tür bir takibat başlatmadan önce, bu niyetine dair resmi bildirimde bulunur. Taraf devlete yapılacak olan bu resmi bildirim bir ara karar şeklinde yapılacak olup en fazla 6 ay öncesinde²⁸¹ bildirimde bulunulmalıdır. Mahkeme’ye intikal ettirilen husus bir ara karar şeklinde olup gerekçeli olmalı ve taraf devletin görüşlerini de içermelidir.²⁸² Söz konusu Bakanlar Komitesi Kuralları belgesi dışında Mahkeme İç Tüzüğü’nün 99-102. maddeleri arasında ihlal prosedürüne dair düzenlemelere rastlanır. Buna göre; ihlal prosedürü yoluyla Mahkeme önüne gelen dava Büyük Daire’ce ele alınır. “*Büyük Daire Başkanı, Bakanlar Komitesini ve ilgili tarafları sevk edilen sorun hakkında yazılı görüşlerini sunabileceklerine dair bilgilendirir.*” Büyük Daire, söz konusu davayı incelerken duruşma talep edebilir.²⁸³

İhlal prosedürünün amacı öncelikle taraf devletin Sözleşme'nin 46. maddesinin 1. paragrafı kapsamındaki yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği konusunda Mahkeme’den bir karar almak ve bu durumu saptamaktır. Bu konunun saptanması Bakanlar Komitesine Mahkeme tarafından hukuki destek verilmesi olarak değerlendirilebilir.²⁸⁴ Sözleşmeye ek 14. protokole ilişkin açıklayıcı raporda belirtilen şekliyle buradaki diğer bir amaç ise Büyük Daire tarafından alınacak karar sayesinde, karara uymayı reddeden taraf devlet üzerinde siyasi bir baskı oluşturarak, kararın uygulanmasını sağlama çabasıdır. İhlal prosedürünün getirilmesi çalışmalarında, Mahkeme kararlarının uygulanmasını denetleyen yetkili organ olarak Bakanlar Komitesi’ne, kararların uygulanmasını sağlamak için daha geniş bir baskı aracı yelpazesi

²⁸⁰ Rona Aybay, “AİHM’in Yapısı içinde Oluşturulan “Kararlar”ın Sınıflandırılması”, **Prof Dr. İlhan Unat’a Armağan**, Ankara, Mülkiyeler Birliği Yayın No: 2012/1, 2012, s. 110.

²⁸¹ Düzenlemenin en fazla 6 ay öncesinde bildirimde bulunulması gerekliliğini içermesi, süre sınırı koyarak, prosedürün ciddiyetinin artırılması amacını taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Burada bildirimden sonraki sürenin uzun tutulmaması 6 ayı aşmamak şeklinde sınırlandırılması söz konusudur.

²⁸² İhlal Prosedürünü 11.maddesinde düzenleyen Bakanlar Komitesi Kuralları için bkz. “Rules of the Committee of Ministers”.

²⁸³ “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzük”.

²⁸⁴ Helen Keller, Cedric Marti, “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”, **European Journal of International Law**, C. 26, No: 4, 2015, s. 849.

verilmesi gerekliliği üzerinde durularak söz konusu usul 14. protokole eklenmiştir. İhlal prosedürünün sadece varlığı ve kullanılma tehdidinin bile işlev göreceği öngörülmüştür.²⁸⁵ İhlal prosedürünün Sözleşme'nin 46.maddesine eklenmesinden önce Bakanlar Komitesi'nin elinde sadece baskı aracı olarak, Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi nihai tedbir olarak bulunmaktaydı. Fakat kabul etmek gerekir ki aşağıda da açıklanacağı üzere Statü'nün 8.maddesi oldukça ağır bir yaptırım olup, kişi hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda etkili bir yol olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. Mahkeme'nin ihlal prosedürü sonunda verdiği 46/1. maddenin ihlali tespiti sonunda, Bakanlar Komitesi denetim sürecinde siyasi baskı yolunu güçlendirir. Yapacağı toplantılarda konuyu sürekli gündemde tutarak, toplantıları ve alacağı kararlarında her zaman olduğundan daha net ve kesin ifadeler kullanır. En önemlisi de sürekli taraf devlet ve Konsey organları diyalog halinde olup, gelişmeler, alınan ve alınacak tedbirler konusunda diplomatik araçları kullanmaya devam ederler.²⁸⁶

İhlal prosedürünü başlatma yetkisi sadece denetimden sorumlu organ olan, Bakanlar Komitesindedir. Bu konuda kararın uygulanmamasından zarar gören mağdurun bu süreci başlatma konusunda yetkisinin ve tetikleyici rolünün olmaması eleştirilen bir husus olmuştur.²⁸⁷ İhlal prosedürü istisnai bir yol olsa da özellikle Parlamenterler Meclisi'nin bazı tavsiye kararlarında Komite'yi bu usulü uygulaması konusunda yoğun bir şekilde teşvik ettiği görülmektedir. Örneğin; 2017 yılında verdiği bir tavsiye kararında, Bakanlar Komitesi'ni, bazı taraf devletlerin Mahkeme kararlarını uygulama konusunda açıkça direnç göstermesi halinde Sözleşme'nin 46. maddesinin ilgili fıkralarını uygulamaya davet etmiştir.²⁸⁸

İhlal prosedürünün başlatılabilmesi için özellikle iki şey aranmaktadır. İlk olarak 46/4.maddede ifade bulunduğu şekliyle bir taraf devletin kararı uygulamayı reddetmesi

²⁸⁵ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, s. 17-18.

²⁸⁶ Selman Karakul, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde İhlal Prosedürü**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2022, s. 154.

²⁸⁷ Keller, Marti, “Reconceptualizing Implementation”, s. 849; Özdemir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, s. 159.

²⁸⁸ “Recommendation 2110 (2017)-The implementation of judgments of the European Court of Human Rights”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2017.

gerekliliğidir ki bu husus tartışmalıdır. Bir taraf devletin kararı uygulamayı reddetmesi ne şekilde olacak, bunun tayini nasıl yapılacaktır. Taraf devletin kararı uygulamayı reddettiğini var saymak için kriterlerin neler olacağı açıkça hükümde belirtilmemiştir. Bu konuda, karara uymayı açıkça reddetmek ya da tutumuyla reddetmek şeklinde bir açıklama²⁸⁹ mevcutsa da kabul etmek gerekir ki bir taraf devlet çok nadiren açık ve resmi şekilde karara uymayacağını beyan edebilir. Dolayısıyla burada taraf devletin karara uymayı reddettiğinin değerlendirilmesi Bakanlar Komitesi'ne bırakılmıştır. Komite, kararın denetimine başlanmasından itibaren geçen süreyi, taraf devletin tutumunu, en önemlisi de sebepsiz yere hareketsiz kalmasını dikkate alarak, kararı uygulamayı reddettiğine ilişkin bir kanaat geliştirebilir.²⁹⁰ Aslında, taraf devletin kararı uygulama konusunda gönüllü olup olmadığı ve bu konuda açık tutumu, ihtar aşamasından sonra anlaşılır. Bakanlar Komitesi taraf devlete resmi bildirimde bulunduktan sonra, devletin tutumu sürecin devam ettirilip ettirilmeyeceğine dair bir yol gösterecektir.

Prosedürü başlatabilmek için gereken diğer unsur şekli şart olan taraf devlete resmi bildirimin yapılmasıdır. İhlal prosedürünün başlatılacağı bilgisini içeren ihtar, gerekçeli ara karar biçiminde olur. Komitede Mahkeme'ye gönderme meselesinin ele alınacağı tarihten en fazla 6 ay önce taraf devlete iletilmelidir.²⁹¹ Taraf devlete yapılacak ihtar için Komite'de temsil edilmeye hakkı olan üyelerin 2/3 oranda oyunun aranması şartı yoktur. Bu şart davanın Mahkeme'ye intikali için aranır.

Mahkeme önüne gelen davada, kararın taraf devletçe uygulanmadığı kanaatindeyse 46/1. maddenin ihlal edildiği tespitine ilişkin karar verir. Bakanlar Komitesi'ne gerekli tedbirleri alması için gönderir.

İhlal prosedürü AİHM tarihinde ilk kez Azerbaycan'a karşı uygulanmıştır. Söz konusu olayda 2014 yılında verilen bir ihlal kararı 2017 yılında karara uyulmaması

²⁸⁹ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”.

²⁹⁰ Özdemir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, s. 162-163.

²⁹¹ “Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 10.05.2006, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16806eebf0>, 19.05.2024.

sebebiyle Bakanlar Komitesi aracılığıyla Mahkeme önüne taşınmıştır. Ilgar Mammadov/Azərbaycan²⁹² kararında Mahkeme, Sözleşme'nin özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5.maddesi ile adil yargılanma hakkına ilişkin 6.maddenin ve buna ek olarak 5.madde ile bağlantılı olarak 18.maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, 18.madde²⁹³ bağlamında, başvuru hakkındaki tutuklama tedbirinin makul şüpheyeye dayanmadığı konusuna dikkat çekerek, buradaki tutukluluğuna asıl amacının Azerbaycan Hükümeti'ni eleştirdiği için susturulması ve bu şekilde cezalandırılması olduğu yönünde tespitte bulunmuştur. Bakanlar Komitesi'nin denetim aşamasında uzun süre karara uyulmaması sonucu 2017 yılında taraf devlete yapılan bir ihtar sonucu ihlal prosedürü başlatılmıştır. 2018 yılında Mahkeme ihlal prosedürü ile önüne gelen davaya bakarken Ilgar Mammadov serbest bırakılmıştır. Fakat hakkında verilen mahkumiyet kararı kaldığı için Mahkeme davayı görmeye devam etmiş ve 2019 yılında Büyük Daire 46/1.maddenin ihlal edildiğine karar vererek²⁹⁴, taraf devletin karara uyma taahhüdünü yerine getirmediğine hükmetmiş ve Bakanlar Komitesi'ne geri göndermiştir. 2020 yılında Mammadov hakkındaki mahkumiyet kararı Azerbaycan yargı mercilerince yeniden görüşülüp kaldırılmış ve bu aşamadan sonra Bakanlar Komitesi dosyanın denetimine son vererek kapatmıştır.

İlk ihlal prosedürü uygulaması Mammadov kararı olmakla beraber son uygulama olmamıştır. Bundan sonra Kavala/Türkiye kararı ile ilgili de bu yola başvurulmuştur. Hatta Demirtaş/Türkiye kararı konusunda da ihlal prosedürü yoluna gitme ihtimali gündemdedir. Söz konusu diğer iki karar çalışmanın son kısmında Türkiye'ye dair örnek kararlar kapsamında detaylıca incelenecektir.

İhlal prosedürü Bakanlar Komitesi tarafından istisnaen başvuru olan bir yol olmakla beraber neden bu yolun tercih edildiği özellikle Mammadov kararı sonrasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. İhlal prosedürüne konu olan davanın başvurusunun

²⁹² Ilgar Mammadov v. Azerbaijan(2014-Final Decision), 15172/13, (European Court of Human Rights 22 Mayıs 2014).

²⁹³ Haklara Getirilecek Kısıtlamaların Sınırlandırılması başlığını taşıyan 18.madde; sözleşmede bazı haklar için getirilmesine izin verilen kısıtlamaların öngörüldükleri amaç dışında kullanılamayacaklarını düzenlemektedir.

²⁹⁴ Ilgar Mammadov v. Azerbaijan(46/4), 15172/13, (European Court of Human Rights 29 Mayıs 2019).

muhalif duruşu, siyasi kişiliği gibi sebeplerin Bakanlar Komitesi'nin bu yolu tercih etmesinde bir gerekçe olduğu iddia edilmiştir.²⁹⁵ Bunun yanında, bu yolun tercih edilmesinin popülist siyasetle yönetilen bazı devletlerdeki insan hakları ve hukuk devleti konusundaki aşınmaya dur denilmesi ve Avrupa ortak değerlerinin korunması gibi amaçları taşıdığı iddiaları da mevcuttur.²⁹⁶

Yukarıdaki yorumlarla da bağlantılı olarak incelenecek olan diğer iki kararda da görüleceği üzere, ihlal prosedürü yoluna gidilen kararların üçünde de Mahkeme 18. madde ihlaline hükmetmiştir. 18. madde tabir yerindeyse taraf devletlerin iyi niyetle davranmadıkları şeklinde bir iddia halinde devreye giren bir düzenlemedir. Şöyle ki, 18. madde ihlali taraf devletlerin Sözleşmede tanınan ve bazı haklar için öngörülen kısıtlama sebeplerini amacı dışında kullandıklarının Mahkeme tarafından tespit edilmesi anlamına gelir. İhlal prosedürüne başvuru üç davada da siyasi kimliği haiz ve muhalif duruşa sahip kişilerin hükümetlerce susturulmaya çalışılması sebebiyle tutuklanmaları anlamında 18. madde ihlaline karar verilmiştir.²⁹⁷ Sözleşme'nin 18.maddesinin ihlal edildiği kararların genellikle siyasi yönü de olan durumları içeren ve taraf devletlerce uyulmasına direnç gösterilen kararlar olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sözleşme'nin 18. maddesi kendi başına ihlale konu olmayıp, diğer bir Sözleşme maddesiyle bağlantılı olarak ihlal edilir. Kamu makamlarınca sınırlandırılan bir hak olmalı ve bu hak sınırlandırılırken, sınırlandırma amacı dışında başka bir saikle kısıtlandıysa 18. madde bu durumlarda ihlal edilmiş olur. Sözleşme'nin 18. maddesi hakkında taraf devletlerce hakkın kötüye kullanılması yasağının düzenlendiği hükümdür denilebilir.²⁹⁸

²⁹⁵ Özdemir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, s. 173.

²⁹⁶ Evrim Elvin Dalkılıç, “Neden ve Şimdi? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mammadov Kararı Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, C. 1, **Prof.Dr Metin Günday Armağanı**, Ankara, Atılım Üniversitesi yayınları, 2020, s. 362.

²⁹⁷ Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2), 14305/17, (European Court of Human Rights [GC] 22 Aralık 2020); Kavala v. Turkey (Final Decision); İlgar Mammadov v. Azerbaijan(2014-Final Decision).

²⁹⁸ Gülay Arslan Öncü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Yetki Saptırması Yasağı (md. 18) Bağlamında İspat Yükü ve İspat Standardı Meselesi”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C. 10, No: 19, 2021, s. 106, 156.

Bir devlet iyi niyetle hareket ediyor olmasına rağmen bir karara uyacak kaynaklara sahip değilse veya ihlalin giderilmesi için, bir kişiyi serbest bırakmaktan daha karmaşık önlemler gerekiyorsa, örneğin mevzuatta değişiklik yapılması gerektiğinde, Komite'nin ihlal davası açma konusunda daha tereddütlü ve hatta isteksiz olacağı kabul edilebilir. İhlal prosedürüne giden yolda her ne kadar açıkça belirlenmemiş olsa da temel kıstas taraf devletin iyi niyetli olup olmamasıdır.²⁹⁹

c) Konsey Üyeliğinin Askıya Alınması veya Üyeliğe Son Verme

(1) Genel Olarak

Sözleşme sistemindeki yaptırım araçlarından biri ve en son başvurulacak olanı Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8.maddesinde düzenlenen hükümdür;

“Avrupa Konseyinin, üçüncü madde³⁰⁰ hükümlerini ciddi surette ihlal eden, her üyesi temsil hakkından bir süre için mahrum edilebilir ve Bakanlar Komitesi tarafından 7. Maddedeki³⁰¹ koşullar dahilinde Konsey'den çekilmeye davet edilebilir. Bu davet dikkate alınmadığı takdirde Komite, bizzat Komitenin tayin edeceği tarihten itibaren söz konusu üyenin artık Konseye mensup olmadığına dair karar verebilir.”

Hukukun üstünlüğü ilkesini ve yetki alanındaki kişilerin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlamayı yüklenen devletler bu yükümlülüklerine ciddi şekilde aykırı davrandıklarında son çare olarak Bakanlar Komitesi'nin elinde taraf devletin Konsey'deki temsil yetkisini bir süreliğine askıya alma, Konsey'den çekilmeye davet etme ve bu daveti dikkate almayan devletin Konsey üyeliğine son vermeye kadar giden bir skalada yaptırım yetkisi mevcuttur. Bununla birlikte, Konsey'in bir raporunda da

²⁹⁹ Glas, “The Committee of Ministers goes nuclear: infringement proceedings against Azerbaijan in the case of Ilgar Mammadov - Strasbourg Observers”.

³⁰⁰ Avrupa Konseyi Statüsü 3.madde; “Avrupa Konseyinin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini kabul eder. Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette katılmayı taahhüt eder.”

³⁰¹ Avrupa Konseyi Statüsü 7.madde “Avrupa Konseyinin her üyesi bu husustaki kararını Genel Sekretere bildirmek suretiyle Konseyden çıkabilir. Bu ihbar içinde bulunulan mali senenin ilk dokuz ayı zarfında yapılmış ise aynı senenin sonunda eğer son üç ayı zarfında yapılmış ise takip eden mali senenin sonunda hüküm ifade eder.”

belirtildiği gibi, bu çoğu durumda ters etki yaratacak aşırı bir önlemdir; 46. Maddenin 4. paragrafında öngörülen durumda bulunan Yüksek Sözleşmeci Taraf, Avrupa Konseyi'nin disiplinine diğerlerinden çok daha fazla ihtiyaç duymaya devam etmektedir.³⁰² Üyeliğin askıya alınması ve geri çekilmesine ilişkin Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. Maddesi ile bağlantılı olarak 8. Maddenin uygulanması yalnızca Avrupa Konseyi organlarının kullanabileceği diğer tüm ikna ve baskı yollarına başvurulmasına rağmen ısrarla kararlara uymanın reddedilmesi durumunda uygulanması gereken yaptırımlardır.³⁰³

(2) Rusya'nın Konsey Üyeliğine Son Verilmesi

Bakanlar Komitesi şimdiye kadar Mahkeme kararlarını icra etmemesi sebebiyle hiçbir taraf devlet hakkında bu yola başvurmamıştır. Burada Rusya'nın durumuna değinilmesi gerekmektedir. Rusya'nın Konsey üyeliği 24.02.2022 tarihinde Bakanlar Komitesinin olağanüstü toplanmasıyla 1426 sayılı kararı³⁰⁴ almasıyla askıya alınmıştır. Hem Parlamenterler Meclisinde hem Bakanlar Komitesindeki temsil yetkisi için geçerli olacak şekilde alınmış bir karardır. Bu karardan sonraki gelişmelerde de Rusya'nın tutumunun değişmemiş olması ve diğer gelişmeler sonrasında Statü'nün 8.maddesine dayanarak ve Statü'nün 3. maddesindeki taahhütlere aykırı davranılması gerekçesiyle Rusya'nın Konsey üyeliğine son verilmiştir.

Bu hususta vurgulanması gereken iki husustan ilki üyeliğe son verilme gerekçesi, ikincisi de Rusya örneği de dikkate alındığında üyeliğe son vermenin hakikaten etkili bir yaptırım olup olmaması meselesidir. İlk olarak, Rusya'nın üyeliğine son verilmesinin arka planında kararların icra edilmemesi gerekçesi değil, Statü'nün 3.maddesini de zedeler şekilde Ukrayna'ya karşı girişmiş olduğu saldırı yatmaktadır. Fakat bu demek değildir ki Rusya Mahkeme kararlarının uygulanması konusunda iyi bir karneye sahiptir. Bu kararın alınmasına kadar gelinen süreçte Rusya'nın Mahkeme kararlarını uygulama konusunda en sorunlu ülkelerden biri olduğu açıktır. Bakanlar Komitesi'nin her yıl

³⁰² “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, s. 18.

³⁰³ “Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808”.

³⁰⁴ <https://www.coe.int/en/web/cm/-/1426th-meeting-of-the-ministers-deputies-23-february-2022->

kararların icrasına yönelik yayınladığı raporlara bakıldığında, 2022 tarihli raporunda Rusya Komite önünde icra aşamasındaki kararlarla ilgili en yüksek iş yükü oranına sahip ülkedir.³⁰⁵ Bu raporda Rusya'nın artık Konsey üyesi olmadığı da vurgulanarak Komite önündeki iş yüküne dair istatistiklerine yer verilmiştir. Söz konusu tarihte, icra aşamasındaki karar sayılarına bakıldığında, uygulanması beklenen karar sayısı açısından en yüksek oranla Rusya birinci sırada, Ukrayna ikinci, Türkiye ise üçüncü sıradaydı. Yine aynı raporda hem geliştirilmiş icra prosedürü hem standart icra prosedürü yoluyla denetimi yapılan kararlar arasında icrası 5 yıl ve üzeri süredir beklenen kararlarla ilgili oran ve sayılara bakıldığında da Rusya bu konuda ilk sırada gelmektedir. Anlaşıldığı üzere Rusya kararları uygulama konusunda direnç gösteren ve sistemik ve yapısal sorunlardan kaynaklı ihlal kararlarının çok yaygın olduğu bir ülkedir. Örneğin, Rusya'ya ilişkin verilmiş olan Anchugov ve Gladkov/Russia³⁰⁶ kararı sonrasında, Rusya Federal Anayasa Mahkemesi “uygulanması için gerekli tedbirlerin Anayasa'ya aykırılık oluşturacağı gerekçesiyle ilk defa bir AİHM kararının uygulanamazlığına karar vermiştir.”³⁰⁷ Görüldüğü üzere Rusya her ne kadar üyelğine son verilmesi bu sebeple olmamış olsa da kararları uygulamama konusunda oldukça dirençli bir ülkedir.

Bu konudaki ikinci önemli husus, Rusya'nın üyelikten çıkarılması hakikaten etkili bir yaptırım olmuş mudur? Genel anlamda bakıldığında bir ülke kararları uygulamaması sebebiyle üyelikten çıkarılırsa, bu durumun insan hak ve özgürlüklerinin korunması adına avantaj sağlayacağı söylenebilir mi? Statü'nün 8.maddesinin bir tehdit olarak Komite'nin yaptırım repertuarında olması anlaşılabilir olsa da bu yaptırımın ters tepme ihtimali çok yüksek olan bir yanının olduğu muhakkaktır. Söz konusu yaptırıma başvurmak, zaten kararları uygulamama eğilimi taşıyan bir devlet için güçlü bir etki doğurmayacağı gibi, böyle bir devletin etki alanında yaşayan kişilerin daha çok mağdur edilmesi, hak arayışı yollarından biri olan AİHM'ye gitme ihtimallerinin ellerinden alınması anlamına geleceği açıktır. Dolayısıyla 14 no'lu Protokolün açıklayıcı raporunda

³⁰⁵ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(16th Annual Report of CM)”, Annual Report, Committie of Ministers of the Council of Europe, 2022, s. 109.

³⁰⁶ Anchugov and Gladkov v. Russia, 11157/04, 15162/05, (European Court of Human Rights 04 Temmuz 2013).

³⁰⁷ Özdemir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, s. 155.

da belirtildiği gibi, Komite'nin hakkında ihlal davası açtığı devlet "Avrupa Konseyi'nin disiplinine diğerlerinden çok daha fazla ihtiyaç duymaya devam etmektedir."

Konseyin Rusya'yı üyelikten çıkarması, Mahkeme'nin uluslararası bir insan hakları koruma örgütü olarak, diğer taraf devletlerde olduğu gibi Rusya'da da insan haklarının gözeteni rolünden insan haklarını koruma gerekçesi ile vazgeçmesi anlamına geldiği ve bu yola başvurulması ile "en az 145 milyon Rusya vatandaşı başta olmak üzere, milyonların insan haklarına ilişkin inisiyatifin Rus devletine terk" edilmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Konseyin bu tutumunun militan insan hakları yaklaşımı olduğu yönünde de eleştiriler söz konusu olmuştur.³⁰⁸

2. Taraf Devletlerin Mahkeme Kararlarına Uymama Eğilimi ve Kolektif Sorumluluk

a) Taraf Devletlerin Kararlara Uymama Eğilimi

Sözleşmeyi imzalayarak, taraf oldukları davalarda AİHM'nin nihai kararlarına uymayı taahhüt etmişlerdir. Ancak Sözleşme'de, kararların uygulanmaması halinde yaptırım uygulanmasına yönelik çok güçlü araçların olmadığı yukarıda ele alınmıştır. Kararların uygulanmaması tüm koruma sistemini zayıflatmaktadır. Sistemin etkililiğine gölge düşürmektedir.³⁰⁹ Yukarıda değinilen yaptırımların hem çok istisnai yollar olması hem de insan haklarının korunmasında etkili olup olmadığı düşünüldüğünde alternatif baskı yöntemlerine duyulan ihtiyaç açıktır.

Taraf devletler Mahkeme'nin verdiği kararlara uyacaklarını taahhüt etmiş olsalar da özellikle son yıllarda kararlara uyulmama yönünde bir eğilim olduğu gerçeği mevcuttur. Genelde Sözleşmeciler devletlerce talilik ilkesi ve takdir marjı gündeme getirilerek, Mahkeme'nin yargı yetkisini daraltma amacı güdülmektedir. Mahkeme, diğer uluslararası insan hakları sistemleri arasında yargısal açıdan en gelişmiş ve etkili olanı olmasına rağmen, adalet arayan başvuru sahiplerinin beklentileri ile meşru menfaatleri

³⁰⁸ Fethullah Bayraktar, "Rusya'nın Avrupa Konseyi Üyeliğinden Çıkarılması ya da 'Militan İnsan Hakları' Üzerine Bir Değerlendirme", **Adalet Dergisi**, No: 68, 2022, s. 145-146.

³⁰⁹ "Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808".

uygulamada talilik ilkesini en üst düzeye çıkarmak olan ulusal hükümetlerin beklentilerini yönetmekte çoğu zaman zorlanmaktadır.³¹⁰

Son yıllarda, taraf devletler kararları zamanında ve uygun şekilde yerine getirme konusunda gönüllü davranmamaktadır. Bu durum Komite'nin yıllık raporlarındaki Komite önünde icrası beklenen kararlara ilişkin istatistiklerden de kolayca anlaşılmaktadır. Tabir yerindeyse, karara uyma konusunda direnç gösteren taraf devlet diğer devletlere karara uymama konusunda cesaret kaynağı olmaktadır. Bazı durumlarda taraf devletlerin tutumunun AİHM karşıtı bir dayanışmaya dönüştüğü bile söylenebilir.³¹¹ Bu konuda Ukrayna eski adalet bakanının bir ifadesi oldukça çarpıcıdır. Kararlara uymayan tek devletin Ukrayna olmadığını, İngiltere'nin Sözleşme'den dahi çekilme ihtimali bulunduğunu söyleyerek, kararlara uymama tutumlarını destekleyen bir argüman öne sürmeye çalışmıştır. Kararlara uymama eğilimi bulaşıcı bir hastalığın yaygınlaşması örneğine benzetilmektedir.³¹²

Konsey'in eski İnsan Hakları Komiseri Nils Muiznieks, yayınladığı insan hakları yorum metninde, son yıllarda bir avuç üye devlet içinde Mahkeme'nin otoritesine yönelik doğrudan meydan okumaların daha açık ve sesli hale geldiğini belirtmiştir. Bu konuda verdiği örneklerin Mahkeme'nin birkaç kararının uzun süre uygulanmamasının da ötesine geçtiğini vurgulamıştır.³¹³ Örneğin; İsviçre'deki ilk siyasi parti olan İsviçre Halk Partisi, “Yabancı yargıçlar yerine İsviçre hukuku” başlıklı popüler bir girişim başlatmış ve İsviçre Anayasa hukuku ile tekrarlanan temel çatışmalar durumunda İsviçre'nin Sözleşme'den ayrılma olasılığını göz ardı etmediklerini bunun bir seçenek olduğunu vurgulamışlardır. 2010 yılında Birleşik Krallık'ta Muhafazakâr Parti'nin manifestosunda, Sözleşme'yi ulusal hukukta yürürlüğe koyan yerel bir mevzuatın (İnsan

³¹⁰ Andrew Forde (ed.), “Collective Responsibility for European Public Order”, **European Human Rights Grey Zones: The Council of Europe and Areas of Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2024, s. 62, doi:10.1017/9781009473255.005.

³¹¹ Özdemir, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, s. 150-151.

³¹² Philip Leach, Alice Donald, “Hostility to the European Court and the risks of contagion”, Blog, **UK Human Rights Blog**, 2013, (Çevrimiçi) <https://ukhumanrightsblog.com/2013/11/21/hostility-to-the-european-court-and-the-risks-of-contagion-philip-leach-and-alice-donald/>, 13.07.2024.

³¹³ Muiznieks, “Non-implementation of the Court's judgments”.

Hakları Yasası) yürürlükten kaldırılması ve bunun yerine Birleşik Krallık Haklar Bildirgesi'nin getirilmesi önerisi yer almıştır. Strazburg kararlarının otoritesi Rusya'da da sorgulanmaktadır. 2015 yılında Federal Anayasa Mahkemesi Kanunu'nda yapılan değişiklikle Rusya Anayasa Mahkemesi'nin Strazburg Mahkemesi'nin (ve diğer insan hakları organlarının) bazı kararlarını anayasaya aykırı ve dolayısıyla uygulanamaz ilan etmesine imkan tanınmıştır. Rusya'nın bu tutumunun ardından, Azerbaycan'da, Milli Meclisin 2016 bahar oturumunda parlamento üyelerinden biri tarafından Rusya Anayasa Mahkemesi kanunu doğrultusunda bir Anayasa Kanunu Tasarısı sunulmuştur.

Yukarıda, eski İnsan Hakları Komiseri tarafından verilen örneklerden de anlaşılan taraf devletler arasında genellikle egemenlik ilkesi gerekçe gösterilerek, Mahkeme'nin yetkisi sorgulanmakta ve bu yetkiye direnç gösterilmektedir. Taraf devletlerin bu tutumu otoriter uygulamaların yaygınlaşması ile de gerekçelendirilmektedir. Hatta Sözleşme'nin 18. maddesi hakkında verilen ihlal kararlarındaki artış da bunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.³¹⁴ Yine diğer bir gösterge, Bakanlar Komitesinin yıllık raporlarında, Komite önünde beş yıl ve üzeri süredir icrası beklenen karar sayılarının yüksekliğinin dikkat çekici olmasıdır. 2023 yılındaki raporda 5 yılı aşkın süredir Komite önünde bekleyen öncü dava sayısı 500'dür.³¹⁵ Rusya'nın üyelikten çıkarılmadan öncesini de kapsaması sebebiyle 2022 yılındaki rapora bakıldığında ise 5 yıl ve üzeri süredir icrası beklenen dava sayısı ise 641'dir.³¹⁶ Bu sayılar Bakanlar Komitesi önünde derdest haldeki icrası beklenen karar sayısının 2023 yılı itibariyle toplam 3819 olmasıyla kıyaslandığında, 5 yıl ve üzeri süredir bekleyen dava diliminin toplama oranla oldukça fazla olduğu görülmektedir.

b) Taraf Devletlerin Kolektif Sorumluluğu

Mahkeme kararlarının uygulanması konusunda en az Bakanlar Komitesi kadar taraf devletlere de sorumluluk düşmektedir. Hatta kararların uygulanması doğrudan taraf

³¹⁴ Köksal, "ÇÜHFD", s. 197.

³¹⁵ "Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(17th Annual Report of CM)".

³¹⁶ "Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(16th Annual Report of CM)".

devletlerin iş birliğine ve bu konudaki olumlu iradelerine bağlıdır. Mahkeme, Bakanlar Komitesi ve taraf devletlerin bu konudaki durumlarına paylaşılan sorumluluk (*shared responsibility*) denmektedir. Mahkeme'nin reform sürecinde, özellikle yapılan üst düzey konferanslarda bu kavram sıkça kullanılmıştır. AİHM'nin hiçbir zaman yalnız bir polis gibi hareket etmek için tasarlanmadığı, Sözleşme'nin uygulanmasının yükünü omuzlamak üzere kurulmadığı ifade edilmektedir.³¹⁷ Bunun gibi, Komite de icra sürecinde tek başına bırakıldığı takdirde oldukça işlevsiz kalacaktır. Hatta bu üçlü arasında aslında en önemli ve başat rol taraf devletlerindir. 15.Protokolle Sözleşme'nin giriş kısmına eklenen talilik ilkesi ile bağlantılı olarak, taraf devletlerin rolü şu şekilde açıklanmıştır; *“İkincilik ilkesi gereğince, bu Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlükleri güvence altına alma hususunda birincil sorumluluğun Yüksek Sözleşmeciler Tarafına ait olduğunu ve bu sorumluluğun yerine getirilmesinde, Sözleşme ile tesis edilmiş bulunan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin denetleyici yargı yetkisine tabi olmak üzere, Yüksek Sözleşmeciler Tarafının takdir alanına sahip olduklarını bir kez daha tekrarlayarak..”*

Paylaşılan sorumluluk ile kastedilen iş bölümünün işleme şekli Mahkeme'nin Sözleşmedeki hakların ne şekilde yorumlanacağını ve ne anlama gelebileceklerini belirlemesi ile başlar. Bunun üstüne, Taraf devletler Mahkeme'nin belirlemiş olduğu prensiplere uygun tedbirleri alır ve son olarak Bakanlar Komitesi, alınan bu tedbirlerin Mahkeme'nin vermiş olduğu kararlarla uyumlu olup olmadığını denetler.³¹⁸

Bu üç aktör arasındaki paylaşılan sorumluluk bu şekilde anlaşılacakla beraber, daha dar anlamda sadece taraf devletlerin de kendi aralarında Sözleşme sistemi ve ortak Avrupa düzeni açısından, Sözleşme sisteminin güçlendirilmesi için paylaştıkları bir

³¹⁷ “Speeches 2015-High level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights: Our shared responsibility’”, Secretary General of Council Of Europe, 26.03.2015, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/secretary-general/-/high-level-conference-on-the-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights-our-shared-responsibility->, 13.07.2024.

³¹⁸ Kerem Altıparmak, Ali Rıza Çoban, “Yüksel Yalçınkaya/Türkiye: AİHM Tarihinin En Büyük Buzdağı”, Çalışma Metni, İnsan Hakları Okulu, 2024, s. 17.

sorumlulukları olduğunu da söylemek gerekmektedir.³¹⁹ Elbette yazılı ya da düzenlenmiş bir kolektif sorumluluk ya da bu konuda bağlayıcı bir taahhüdün varlığından bahsedilemez. Bununla birlikte, taraf devletlerin Sözleşme sistemine dahil olduğu anda ahde vefa ilkesi gereği ve ahlaki bir yükümlülük olarak bu sorumluluğu üstlendikleri kabul edilmelidir. Avrupa Konseyi Statüsü'nün 1.maddesi de bu sorumluluğa gerekçe olarak gösterilebilir. Bu maddede Avrupa Konseyi'nin amacı düzenlenmiş olup, "üyeleri arasındaki ortak mirasları olan ülke ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek, ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak üzere aralarında daha güçlü bir birlik oluşturmak" ifadelerine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere, Avrupa Konseyi üyeleri arasında ortak bir ülkenin varlığından bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu sisteme dahil olduğunda bu ülkenin kabul edildiği ve bu ülkenin yaşatılması için gerekli sorumlulukların alınacağı da kabul edilmiş olmaktadır. İşte taraf devletlerin kolektif sorumluluğu bir yönüyle, bu ülkeye aykırı davranılan durumlarda, aykırı davranan taraf devlete karşı, diğerlerinin bir duruş sergilemesi, siyasi ya da ekonomik baskı kurmak yoluyla bu aykırılığa son verilmesini sağlaması anlamlarına gelebilir. Burada ortak ülke kavramı ile ortak bir Avrupa düzeninden bahsedildiği açıktır. Elbette uluslararası hukukta bu gibi kavramlar ve her bir taraf devlet için tam anlamıyla ve her yönüyle bu ortak ülkenin kabul edilip edilemeyeceği konusu tartışmalıdır.³²⁰ Yine de taraf devletlerin kolektif sorumluluğu daha çok Avrupa kamu düzeni kavramı üzerinden ele alınmakta ve bu kavram etrafında tartışılmaktadır. Örneğin taraf devletlerin, kolektif

³¹⁹ Taraf devletler açısından kolektif bir sorumluluğun (Collective national responsibility) olduğu tespitinin yapıldığı bir rapor örneği için bkz. "Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808".

³²⁰ Kanstantsin Dzehtsiarou, **Can the European Court of Human Rights Shape European Public Order?**, Cambridge University Press, 2021. Söz konusu eserde yazar, 'Avrupa kamu düzeni' kavramının muğlak ve belirsiz olduğunu savunmaktadır. AİHM, AİHS'nin Avrupa Kamu Düzeni'nin anayasal bir aracı olduğunu vurgulasa bile bu birçok anlama gelebilmektedir ve içtihatları görünümü sorunludur. Yazar, Avrupa kamu düzenini tanımlamanın neredeyse imkansız olduğu üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte Avrupa kamu düzeni kavramının, Mahkeme'nin farklı kararlarında bazen hukukun üstünlüğü bazen demokrasi gibi değerleri kastederek ve içerik biçiminde kullanıldığı vakidir. Buna ek olarak yazarın genel argümanı, AİHM'nin Avrupa kamu düzenine şekil veren stratejik aktör olamayacağı yönündedir. Mahkeme'nin, Avrupa insan hakları standartlarının belirlenmesi ve ince ayarının yapılmasında eşitler arasında sadece bir tanesi olduğu, Avrupa kamu düzeninin geliştirilmesinin, Sözleşme'ye taraf kırk yedi ülkenin ortak çabası olduğu üzerinde durulmuştur. AİHS'nin, Avrupa Konseyi'nin kırk yedi üye ülkesinden herhangi birinin kurucu belgeleri kadar Avrupa kamu düzeninin anayasal bir aracı olduğu öne sürülmektedir.

sorumluluğa dayanarak kararlara uymayan bir diğer taraf devlete siyasi baskı uygulamadaki motivasyonları söz konusu ortak ülkünün gerçekleştirilmesi ve Avrupa kamu düzeninin tesis edilmesi sebebiyle olabilir. Bir taraf devletin kararlara uymaması bu bağlamda düzenin tesisi açısından diğer tüm devletler için bir nevi sorumluluk doğurur.³²¹

Taraf devletlerin kolektif sorumluluğu önceki başlıklarda üzerinde durulan yaptırım konusu ve aslında Sözleşme sisteminin yaptırım gücünün zayıflığı düşünüldüğünde, alternatif bir baskı ve zorlama yolu olarak görülebilir.³²² Taraf devletlerin birbirleri üzerinde denetim yetkisinin olmasına benzetebileceğimiz bir yaklaşım düşünüldüğünde, ortak bir Avrupa düzenini sağlamak taraf devletlerin hepsinin bu konuda dayanışma içinde olmasına bağlıdır.

Kararların uygulanması her bir taraf devletin bu konuda aynı iradeyi göstermesine bağlıdır. Bazı kararların uygulanması teknik nedenlerden dolayı, ulusal meselelerle ilgili “son derece hassas ve karmaşık konulara değindikleri için ya da çoğunluk tarafından sevilmedikleri için” zor olabilir. Bununla birlikte, önce bir üye devlet, sonra bir diğeri hangi kararları uygulayacağını seçtiğinde Sözleşme sistemi çökecektir. Kararların uygulanmaması sorunu bu anlamda herkesin ortak sorumluluğudur. Avrupa Konseyi üyesi her devletin kendi iç anayasal hiyerarşisini Sözleşme'nin önüne geçecek şekilde yeniden düzenlediği bir gelecek, o devlette ve diğer tüm devletlerde hukukun üstünlüğü için bir tehlike olarak görülmektedir.³²³

Schneider'in Bakanlar Komitesi için söyledikleri ve “akran denetimi” kavramı taraf devletlerin kolektif sorumluluğu açısından düşünüldüğünde oldukça anlamlı hale gelmektedir. Buna göre, Komite, AIHS'nin ortaya çıkış sürecinde, devletlerin akran olarak bir arada bulunduğu bir meslektaşlar organı olarak tasarlanmıştır ve burada akranların birbirini denetlemesi söz konusudur. Akran denetimi kavramı, Avrupa

³²¹ Christos Giakoumopoulos, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı ve Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 33, No: 1, 2016, s. 36.

³²² Alice Donald, “Tackling Non-Implementation in the Strasbourg System: The Art of the Possible?”, **EJIL: Talk!**, 28.04.2017, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/tackling-non-implementation-in-the-strasbourg-system-the-art-of-the-possible/>, 09.07.2024.

³²³ Muižnieks, “Non-implementation of the Court's judgments”.

Konseyi Statüsü'nün 1.maddesinin ruhuna uygun olarak, devletlerin genellikle Mahkeme kararlarına uyma eğiliminde olduklarını varsayar. Bu koşullarda, akran devletlerin görevi, karara uymakta başarısız olan üyeye gerekli telafi tedbirlerini uygulaması ve uyuşmazlıkları tek başına çözmesi için yardımcı olmaktır. Bir üyenin bir kararı uygulamakta isteksiz olması halinde, diğerleri Konsey'den uzaklaştırma gibi resmi güç araçlarına başvurmak zorunda kalmadan, üyenin karara uyması için siyasi baskı yapabilirler.³²⁴ Benzer şekilde Dothan da Komite'nin kararlara uyulmasını teşvik etmek için tartışmalarında ve "ara kararlar" olarak bilinen kamuya açık belgelerde taraf devletlerin kararlara uymama yönünde meydan okuyan davranışlarını ifşa ederek onları kamuoyu önünde utandırması gerektiğini vurgulamaktadır.³²⁵ Böylece diğer taraf devletler de karara uymayan "akranları" üzerinde siyasi ilişkileri üzerinden baskı kurabileceklerdir.

Sonuç olarak taraf devletlerin arasında ortak bir ülkünün varlığı ya da Avrupa kamu düzeni kavramı her ne kadar tartışmalı yönleri barındırsa bile, Mahkeme'nin insan hakları konusunda asgari bir standart getirdiği asla reddedilemez. Taraf devletlerin de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından birbirlerini teşvik hatta bazı durumlarda zorlama yoluna gidebilmeleri kolektif sorumluluklarının bir yansıması olarak kabul edilir. Kolektif sorumluluk kararların uygulanmasını sağlamak açısından bir çeşit dolaylı yaptırım yolu olarak görülebilecek bir olgudur. Taraf devletler gerek siyasi gerek ekonomik baskı yollarıyla kararlara uymayan ve tabir caizse Avrupa kamu düzenini bozan "akranlarını" zorlayabilirler. Belki de taraf devletlerin birbirleri üzerindeki siyasi ve ekonomik baskısı, en az Mahkeme ve Komite'nin zorlama ve yaptırım yolları kadar etkili olabilir. Nihayet taraf devletlerin birbirine uyguladığı baskı eşitler arası bir baskı olacaktır ve taraf devletler diğer ülkelerle aralarındaki siyasi ve ekonomik ilişkinin zedelenmesini istemezler.

³²⁴ Schneider, **Reparation and enforcement of judgments**, s. 157.

³²⁵ Shai Dothan, "A Virtual Wall of Shame: The New Way of Imposing Reputational Sanctions on Defiant States", **Duke Journal of Comparative & International Law**, C. 27, 2017, s. 143.

II. Mahkemenin Etkililiğinin Sağlanması Bağlamında Reform İhtiyacı, Reform Süreci ve Öneriler

A. Reform İhtiyacı: Mahkemeye Yapılan Başvuru Yoğunluğu ve Mahkemenin İş Yüğü

Mahkeme'ye gelen başvuru sayısının ve Mahkeme'nin iş yükünün önemli ölçüde artması reform ihtiyacını gündeme getirdi. Öncelikle birikmiş iş yükü (*backlog*) ve derdest davalar (*pending cases*) kavramlarını tanımlamak gerekir. 2012 yılına kadar, Mahkeme'ye yapılan tüm başvurular, sonuca bağlanmamış veya incelenmeye başlanmamış olanları da içeriyordu. 2012 yılında Brighton deklarasyonunun³²⁶ 20/h maddesi yığılmış iş yükü kavramını tanımlamak için gerekli koşulları belirlemiştir. Deklarasyondan önceki durumdaki derdest davalar da iş yükünün bir parçasıydı. Brighton Deklarasyonu'na göre yığılmış iş yükü, başvuru yapıldıktan itibaren bir yıl içinde incelemeye alınmayan ve hükümete bildirilmesinin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen sonuçlandırılmayan başvuruları içerir.³²⁷

İş yükü fazlalığının sebeplerinden biri, AİHS'nin uygulandığı alanın kapsamının genişliği olarak görülebilir.³²⁸ Avrupa Konseyi'ne üye olan ülke sayısı an itibarıyla 46'dır.³²⁹ Sözleşmenin etki alanının kayda değer bir genişliği haiz olduğu açıktır. Başka bir sebep de AİHM'ye bireysel başvuru yoluyla başvurmanın daha yaygın ve popüler hale gelmiş olmasıdır. Taraf devlet vatandaşları önceye oranla bireysel başvuru yolunu seçme konusunda daha gönüllü görünmektedirler.³³⁰ AİHM'nin yıllık olarak açıkladığı

³²⁶ “High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights: Brighton Declaration”, 09.2012, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2012_brighton_finaldeclaration_eng, 25.12.2023.

³²⁷ Cengizhan Arslan, “AİHM Çalışma Sisteminde Yapılan Bir Reform: Derhal ve Basitleştirilmiş İletişim Prosedürü”, *İnsan Hakları Dergisi*, No: 12, 2023, s. 29.

³²⁸ Rona Aybay, “Aihm'in İş Yükünün Azaltılması İçin Bir Öneri: ‘Zorunlu Uzlaştırma’”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, No: 67, 2006, s. 113.

³²⁹ Rusya'nın üyelikten çıkarılmasıyla beraber güncel durumda Avrupa Konseyi üyesi 46 devletin hangileri olduğuna, belirtilen linkten ulaşılabilir: “Our Member States”, The Council of Europe, erişim 28 Aralık 2023, <https://www.coe.int/en/web/about-us/our-member-states>; Ayrıca bkzn. Bayraktar, “Rusya'nın Avrupa Konseyi Üyelikinden Çıkarılması ya da ‘Militan İnsan Hakları’ Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 133-151.

³³⁰ Aybay, “Aihm'in İş Yükünün Azaltılması İçin Bir Öneri: ‘Zorunlu Uzlaştırma’”, s. 113.

istatistiklere göre³³¹ AİHM'ye yapılan bireysel başvuru sayısı her geçen gün artmaktadır. Örneğin, güncel duruma bakıldığında, 2023 yılının ocak ayında yayınlanan rapora göre 2021 yılına oranla 2022 yılında %3'lük bir artış görünmektedir. Rapor, bu durumun özellikle Türkiye, Sırbistan, Yunanistan ve Belçika'dan gelen başvuruların artmasıyla açıklanabileceğini belirtmektedir. 2022 yılına ait raporda yüksek vaka sayısına sahip ülkeler konusunda ilk sırada Türkiye, ikinci olarak Rusya, üçüncü olarak Ukrayna ve dördüncü sıradaysa Romanya gelmektedir. 2022 yılının sonunda Mahkeme'ye yapılan toplam başvuru sayısı 45.500'dür.³³²

Aslında raporda 2012 yılındaki başvuru sayısına bakıldığında bugüne oranla çok daha fazla başvuru olduğu görünmektedir. 2012 yılından sonra ise başvuru sayılarında nispeten düşüş gözlemlenmektedir. Bunun altında yatan sebep yapılan reformların sınırlı da olsa sonuç doğurması olabilir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da ele alınacağı üzere Interlaken süreci ve ardından gelen reformlar başvuru sayılarında yaşanan düşüşlerle aynı zamanlara rastlamaktadır. Yapılan reformlar istenilen derecede olmasa bile Mahkeme'ye yapılan başvuru yoğunluğunun azaltılmasında etkili olmuştur. 2012 yılından sonraki üç veya dört yıl boyunca başvuru sayısında düşüş yaşanmışsa da 2016-2017 yıllarında tekrar bir artış olmuştur. 2017 yılından sonra birkaç yıl yine düşüş gözlenmiş 2022 yılına gelindiğinde ise başvuru sayıları yükselişe geçmiştir. 2023 yılında Mahkeme'nin daireler ve komiteleri önünde ilk incelemeyi bekleyen dava iş yükü 40.396'dır.³³³ Ülkeler bazında bakıldığında Mahkeme önünde derdest halde bulunan dava sayısı en yüksek ülke 23.397 dava ile Türkiye'dir. 12.453 derdest dava sayısı ile ikinci sırada Rusya gelmektedir. Sonuçta ortada değişken ve dalgalı bir istatistik mevcuttur. Mahkeme'nin halihazırda yapılan reformlarla istediği oranda iş yükünü azaltamadığı aşikardır. Ancak kabul etmek gerekir ki bu dinamik bir süreç olduğundan reformlara devam edilmekte ve Mahkeme'nin iş yükünün azaltılması ve etkililiğinin artırılması için çalışmalar sürmektedir.

³³¹ "ECHR-Analysis of Statistics 2022", 01.2023.

³³² "Annual Report 2022 - European Court of Human Rights", Annual Report of European Court of Human Rights, Strausbourg, 2022.

³³³ "Annual Report of European Court of Human Rights-2023", Annual Report, European Court of Human Rights, 2023, s. 110.

Mahkeme'nin yoğun iş yükü altında ezilmesi şüphesiz insan haklarının korunması ve geliştirilmesine olumsuz yönde etki eder. Bu sebeple Mahkeme etkililiğinin artırılması ve iş yükünün azaltılması açısından reform sürecine oldukça önem vermektedir. Dikkat edilmesi gereken reform süreci yoluyla iş yükünün azaltılması hedeflenirken, insan haklarını koruma ve geliştirme idealinden, bireylerin haklarının genişletilmesi amacından taviz verilmemelidir. İş yükünün azaltılması için önerilen ve hayata geçirilen yöntemler, devletler karışındaki bireyin zayıf konumuna ve başvuru haklarına zarar vermeyecek şekilde dizayn edilmelidir. Reform ihtiyacının, koruma mekanizmasının etkililiğini arttırmak ve daha pratik bir amaç olan Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak gibi nedenlerden kaynaklandığını belirttikten sonra, bu reformların neler olduğu üzerinde durulacaktır.

B. Reform Süreci

1. Genel Olarak

Reform süreci, AİHM'nin yapısına ve işlevine dair değişikliklerin yapıldığı düzenlemeler ve çalışmaların toplamına verilen bir isim ve teknik bir tabir haline gelmiştir. Reform ihtiyacının gerekçesini de oluşturan, dava sayısı ve iş yükünü azaltma konusundaki çalışmalar hala devam ettiğinden, bir kereye mahsus yapılan düzenlemeler ya da çalışmalarla nihayete ermediğinden söz konusu reformların süreç kavramıyla ifade edilmesi oldukça isabetlidir.

AİHM, insan haklarının uluslararası alanda korunması konusunda en önemli ve etkili role sahip olup, etkililiğini korumak ve devam ettirmek için her zaman değişim ve gelişim içerisindedir. Reform sürecinde Sözleşmeye ek protokoller kabul edilmiş ve zaman zaman bazı üst düzey konferanslar düzenlenmiştir. Sözleşme'nin kapsamı, taraf devletlerce imzalanıp kabul edilen ek protokollerle genişletilmiştir. Böylece Sözleşme sistemi dinamik kalmaya devam etmiştir. Örneğin 11. Protokol, İnsan Hakları Komisyonu'nun kaldırılması ve yerine tam zamanlı çalışan tek bir Mahkeme'nin getirilmesine aracılık etmiştir. Bu düzenlemeyle, Komisyon'un filtreleme işlevi ortadan kaldırılarak ve bireysel başvuruda bulunan kişilerin davaları doğrudan Mahkeme'ye gelmeye başlamıştır.

Başvuru sayılarındaki kayda değer artış ve Mahkeme'nin birikmiş iş yükünü azaltmayı hedefleyen ikinci büyük reform, 14. Protokol'ün 2010 yılında yürürlüğe girmesiyle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu Protokol, Mahkeme'nin bugünkü yapıya ulaşmasındaki en önemli adımlardan olmuştur.

Protokollerle yapılan değişikliklerin, Mahkeme'nin giderek artan iş yükünü azaltma hususunda yeterli olmaması, Mahkeme ve Sözleşme sisteminin dinamik yapısının, sürekli değişmeye ve gelişmeye uygun olması gibi nedenlerle reform süreci devam etmektedir.

2010 yılından itibaren Sözleşme sisteminin uzun vadede etkinliğinin garanti altına alınmasını amaçlayan Mahkeme'nin geleceğine ilişkin dört ayrı üst düzey konferans düzenlenmiştir. Bu konferansların da etkisiyle, 15 ve 16 No.lu Sözleşme'ye ek Protokoller kabul edilmiştir.

Reform süreci genel olarak Mahkeme ve Sözleşme sisteminin etkililiğini korumak ve geliştirmek için olumlu çabaları içeriyor olsa da bazı yönleriyle eleştirilmektedir. Şimdiye kadar reform süreci dahilinde yapılan çalışmalar etkililiğin artırılması amacını içermenin ötesinde daha çok Mahkeme'nin iş yükünü azaltılmayı temel almış ve öncelemişlerdir. Bu nedenle reform sürecinde “insan haklarının değişen doğasının ve bazı ciddi-sistemik insan hakları ihlallerinin” ele alınması gibi konularda biraz eksik kalındığı söylenebilir.³³⁴ Bir diğer eleştiri ise tüm reform sürecinin Konsey'in siyasi organı olan Bakanlar Komitesi aracılığıyla yürütülmüş olmasıdır. Koruma mekanizmasının tüm süjelerinin dahil olduğu bir reform sürecinden daha çok Bakanlar Komitesi'nin başat rol oynadığı ve icra ettiği bir süreç tabir yerindeyse eksik kalan bir süreç olmuştur. Tüm kazanımları ve eksik görülen yanlarıyla reform sürecinin bir çeşit araçları kabul edilebilecek bazı protokoller ve yapılan üst düzey konferanslar incelenecektir.

³³⁴ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 111; Kerem Altıparmak, “The European System for the Protection of Human Rights in Crisis: The End of the Road?”, **Journal of European Criminal Law**, C. 3, No: 4, 2009, s. 7.

2. Reform Sürecindeki Araçlar

Reform süreci Mahkeme'nin geleceği üzerine ve etkililiğinin artırılması amacıyla bazı çalışma ve değişikliklerin ortaya konduğu girişimleri tanımlayan bir tabirdir. Bu süreçte Mahkeme'nin iş yükünün azaltılması yoluyla Mahkeme'nin etkililiğini arttırabilmek için bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar reform sürecinin işletilmesindeki araçlar olarak görülebilir. Bu araçlardan ilki Sözleşme'ye ek getirilen protokollerdir. İkincisi ise Komite'nin önderliğini yaptığı bir dizi üst düzey konferans ve bu konferanslar sonrasında yayınlanan deklarasyonlardır.

a) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokoller

(1) Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılması (11 No'lu Protokol)

Reform süreci ele alınırken ilk olarak akla 14. Protokol gelse de aslında sürecin başlangıcı olarak 11. Protokolü ele almak daha doğru olacaktır. Mahkeme'nin yapısına ilişkin en marjinal reformu, AİHM'nin ikili yapısına son verip bugünkü temel haline getiren 11. Protokol gerçekleştirmiştir. Protokol'den önceki durumda Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve AİHM olarak, Sözleşmenin uygulanıp uygulanmadığını denetleyen ikili bir yapı mevcuttu. 11. Protokol yürürlüğe girdiği tarih 1998 yılıdır. Protokol metninin giriş kısmında hazırlanış amacı şöyle dile getirilmiştir; “Özellikle başvuru sayısındaki artış ve Avrupa Konseyi'nin artan üyeliği göz önünde bulundurularak, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasındaki etkinliğin sürdürülmesi ve geliştirilmesi amacıyla Sözleşme tarafından oluşturulan denetim mekanizmasının yeniden yapılandırılmasına duyulan acil ihtiyacı göz önünde bulundurarak;”.³³⁵ 1998 yılı öncesinde Komisyon'un yargı yetkisini tanımak zorunlu değilken, söz konusu protokolden Konseye üye ve Sözleşme'nin tarafı her devlet için

³³⁵ “Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby”, Council of Europe, 1994, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/168007cda9>, 20.12.2023.

bireysel başvuru yolunun ve Mahkeme'nin yargı yetkisinin kabul edilmesi zorunlu hale gelmiştir.³³⁶

11.no'lu Protokolden önce, yapılan başvurular Komisyona gelir, incelenir daha sonraki aşamada Mahkeme inceleme yapardı. Hem Komisyon hem de Bakanlar Komitesi'nin aynı Mahkeme gibi yargısal yetkisi mevcuttu. 11. Protokol aracılığıyla yarı zamanlı görev yapan iki organdan (Komisyon ve Mahkeme) tam zamanlı olarak çalışan tek bir Mahkeme sistemine geçilmiştir. Buna ek olarak Bakanlar Komitesi'nin yargısal yetkisine son verilmiştir.³³⁷

(2) Kabul Edilebilirlik Açısından Önemli Derecede Mağduriyet Kriteri (14 No'lu Protokol)

14. Protokol reform sürecinin kilometre taşlarındandır. Adeta şikâyet ve başvuru sürecini yeniden gözden geçirerek, en baştan ele alan bir reform niteliğindedir.³³⁸ Protokol 2004 yılında imzaya açılmıştır. Mahkeme'nin yapısına ve usule ilişkin değişiklikler içerdiğinden ancak tüm devletlerin imzalaması sonucunda 2010 yılının Haziran ayında yürürlüğe girmiştir. Protokol metninin giriş bölümünde, koruma mekanizmasının uzun vadede etkililiğinin artırılması ve sürdürülmesi hazırlanış amacı olarak sunulmuştur. Buna ek olarak, Mahkeme ve Bakanlar Komitesi'nin artan iş yükünün azaltılması da yine protokolün hazırlanış amaçlarındandır.³³⁹

14. Protokol ile Mahkeme'nin yapısına ilişkin olarak yargıçların görev süreleri ve görevden alınmalarına dair değişiklikler yapılmış; yargıçların görev süreleri 9 yıl olarak düzenlenmiş ve tekrar seçilmeme kuralı getirilmiştir.

³³⁶ Ali Rıza Çoban, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Koruma Mekanizmasında Reform: 14. Protokol Mahkemenin İş Yükü Derdine Deva Olur Mu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 54, No: 2, 2005, s. 320.

³³⁷ Faruk, “AİHM'nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol”, s. 136.

³³⁸ Desart Avdulaj, Indrit Shtupi, Aldo Shkëmbi, “Protocol No. 14 Innovations for the Operation of the European Court of Human Rights”, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2016, s. 320.

³³⁹ “Protocol No. 14 To The Convention For The Protection of Human Right and Fundamental Freedoms, Amending The Control System of The Convention”, Council of Europe, 2004, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/library_collection_p14_ets194e_eng, 20.12.2023.

Mahkeme'nin yapısına ilişkin tek yargıç düzeni sisteme bu protokol ile entegre edilmiştir. Tek yargıç, 34. Madde (bireysel başvuru maddesi) uyarınca sunulan bir başvuruyu kabul edilemez ilan edebildiği gibi, başvuruyu kayıttan düşürme görev ve yetkisini de haizdir. Tek yargıcın alabileceği böyle bir karar başka herhangi bir incelemeye gerek kalmadan alınabilir. Tek yargıcın verdiği karar nihaidir. Eğer tek yargıç yapılan başvuruyu kabul edilemez bulup kayıttan düşürmezse, üç yargıçtan oluşan komite yahut 7 yargıçtan oluşan daireye göndermek yükümlülüğüne sahiptir.

14. Protokolle başvurunun uygun bulunması ve kabul edilmesi kriterlerinde de değişiklik yapılmıştır. AİHS'nin 35. maddesinde yapılan değişiklikle önemli derecede zarara uğrama/önemli mağduriyet kriteri getirilmiştir. 35/3; *“Mahkeme 34. maddede uygun olarak iletilen bireysel başvuruyu aşağıdaki hallerde kabul edilemez bulur:*

a. Başvurunun Sözleşme veya ilgili Protokol hükümleri dışında kalması, açıkça dayanaktan yoksun olması veya bireysel başvuru hakkının suiistimali mahiyetinde olması veya;

b. Sözleşme ve Protokollerde belirtilen insan haklarına saygı ilkesi gereğince başvurunun esası hakkında incelemeye gerek bulunması ve başvuruya konu olayın iç hukuk mahkemesince yeterince incelenmemiş olması durumları hariç olmak üzere, başvuranın önemli mağduriyetinin bulunmaması.” Söz konusu maddenin b fıkrasında bahsi geçen önemli mağduriyet (*significant disadvantage*)³⁴⁰ kriteri, bu protokolle kabul edilebilirlik kıstasları arasına girmiştir. Bu düzenleme ile başvuruların elenebilmesinde AİHM'nin yetki alanı genişletilmiştir. Başvuranlar açısından bakıldığında bireysel başvuru alanının daraltıldığı söylenebilir. Düzenlemeden önceki durumda, başvuranın mağdur sayılması için, ihlalden etkilenmesi yeterli bulunmakta ve ayrıca zarar görme şartı aranmamaktaydı.³⁴¹ Aslında bu düzenleme ile kayda değer derecede mağduriyeti barındıran dosyalara ulaşabilmek için, Mahkeme'yi oyalayıcı nitelikte yahut daha

³⁴⁰ ‘Significant disadvantage’ kavramıyla, metne bütün halinde bakıldığında, kişinin önemli derecede dezavantajlı durumdan muzdarip olması şartının aranması kastedilmiş olsa da çoğu eserde ve protokolün resmi çevirisinde önemli mağduriyet olarak kullanıldığından biz de bu kavramı tercih ettik.

³⁴¹ Burak Gemalmaz, “Aİhm Yargısında Yeni Dönem: Protokol No. 14’le Getirilen Yeni Kabul edilebilirlik Ölçütünün Uygulanmasına Eleştirel Bakış”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 31, No: 1, 2011, s. 211.

önemsiz kabul edilebilecek şikayetler daha başta elenmiş olacaktır. Fakat koruma mekanizmalarının özü olan insan haklarının korunması geliştirilmesi hassasiyetinden taviz vermemek adına, önemli derecede mağdur olma şartının hakkaniyetle değerlendirilmesi oldukça elzemdir. 35. maddede bu durumun ortadan kaldırılabilmesi adına iki istisnaya yer verilmiştir. Başvuru “insan haklarına saygı ilkesi gereğince esastan incelemeyi gerektiriyorsa” ve “başvuru konusu olay iç hukuk mahkemelerince yeterince incelenmemişse”³⁴² önemli mağduriyet şartının aranmasına bakılmaz. Başvuru konusunun “iç hukuk mahkemeleri tarafından yeterince incelenmemiş olması” kriteri kişilerin hak arama özgürlüğünü genişlettiğinden oldukça önemlidir. Özellikle, faili meçhul cinayetler ya da zorla kaybetme fiilleri gibi ağır insan hakları ihlali pratiklerinin mevcut olduğu bazı devletlerde ulusal mahkemelerin bu konulara dair yeterli ve nitelikli inceleme ve soruşturma yapmadığı bilinmektedir. Ulusal mahkemelerce yeterli araştırma yapılmamış olması kriteri bu tarz ağır ihlallerin yargılanabilmesi, cezasızlık sorununun ortadan kaldırılması ve bu gibi durumların Mahkeme’nin yetki alanı dışına çıkarılmaması bakımından büyük önem taşımaktadır.³⁴³

AİHS’nin 39. maddesinde yapılan yeni düzenleme ile dostane çözümün davanın her evresinde ileri sürülebileceği kabul edilmiş ve dostane çözüm için kabul edilebilirlik kararının beklenmesi gerektiği şartı ortadan kaldırılmıştır. Buna ek olarak dostane çözüm kararlarının da denetimi Bakanlar Komitesi’ne verilmiştir.

14. Protokolle, kopya davaların sebep olduğu birikme ve iş yükünün azaltılması için etkili bir ilerleme kaydedilmiştir. Mahkeme’nin yerleşik içtihadıyla çözüme kavuşturulmuş kopya davalara ilişkin üç yargıçlı komiteye tanınan, başvuruların kabul edilebilir bulunması ve esasa dair karar verme yetkisi halihazırda sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede kopya davalar AİHM’nin iş yükü listesinden silinmeye başlanmıştır.³⁴⁴

³⁴² Söz konusu kriter 15. No’lu protokol ile kaldırılmıştır. Çalışmanın devamında 15. protokol başlığı altında detaylı bilgi bulunabilir.

³⁴³ Çoban, “AİHS Reform”, s. 336.

³⁴⁴ Gemalmaz, “AİHM Yargısında Yeni Dönem: Protokol No. 14’le Getirilen Yeni Kabuledilebilirlik Ölçütünün Uygulanmasına Eleştirel Bakış”, s. 239.

14. Protokolün diğ er en önemli getirisi de Bakanlar Komitesi'nin denetim yetkisini kullanırken başvurabileceğ i bir tür yaptırım aracı olan ihlal prosedürüdür. Protokolün hazırlık aşamasında Bakanlar Komitesi'nin kararların uygulanması konusunda daha etkili bir baskı aracına ihtiyaç duyduğ u tartışılmış ve kararlara uymayan taraf devlete en ağır yaptırımı uygulamadan önce ara bir yaptırım mahiyetinde ihlal prosedürü getirilmiştir. Bu yaptırımın sadece Sözleşme'de var olmasının bile, başvurmaya gerek olmadan etki doğurabileceğ i, kullanılma tehdidinin kararların uygulanmasına olumlu etki edeceğ i varsayılmıştır. 46.maddeye eklenen 4 ve 5.fıkra ile Komite yeni bir yetki ile donatılmış oldu.³⁴⁵ İhlal prosedürü yukarıda ayrı bir başlık olarak da ele alındığ ı üzere, Bakanlar Komitesine icrasının denetimi için gönderilen bir Mahkeme kararının uygulanmaması ve bu konuda direnç gösterilmesi sonucunda Mahkeme'ye karara uymayan taraf devletin, kararlara uyma taahhüdüne aykırı davranıp davranmadığ ı konusunda bir karar vermesi için başvurulmasıdır. Mahkeme taraf devletin AİHS'nin 46/1 hükmüne aykırı davrandığ ına karar verdiğ inde ise bu konuyla ilgili gerekli tedbirlere başvurusu için Komite'ye kararı gönderir. Bunun üzerine Komite, taraf devletin Konsey üyeliğ inden çıkarılmasına kadar gidebilecek yaptırım skalasında bazı tedbirlere başvurur.

(3) Mahkemeye Başvuru Süresinin Kısaltılması (15 No'lu Protokol)

Bu Protokol 23 Haziran 2013 tarihinde imzaya açılmış, tüm taraf devletlerce imzalandıktan sonra Ağustos 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 15. ve 16. Protokoller aşağıda ele alınacak olan ve reform sürecinin parçası olan Üst Düzey Konferanslar'da üzerinde çalışılmış ve hazırlık yapılmış olan belgelerdir. 15. Protokolün giriş kısmında bu üst düzey toplantılara atıf yapılarak, AİHM'nin Avrupa'da insan haklarını koruma konusunda öncü bir rolünün olduğ una ve buna devam etmesinin sağlanması amacına vurgu yapılmıştır.³⁴⁶

³⁴⁵ Karakul, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde İhlal Prosedürü**, s. 101-105.

³⁴⁶ "Protocol No. 15 amending the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", 2013, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/protocol_15_eng, 30.12.2023.

Protokolün hazırlık aşamasında talilik ilkesi ve takdir marjı kavramları üzerinde durulmuş ve tartışılmıştır. Bunun üzerine protokole özel bir madde eklenerek; “Yüksek Sözleşmeciler Tarafların, talilik ilkesi uyarınca, bu Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlükleri güvence altına alma konusunda birincil sorumluluğa sahip olduklarını ve bunu yaparken, bu Sözleşme ile kurulan AİHM’nin denetim yetkisine tabi olarak bir takdir marjından yararlandıklarını teyit ederek” ifadeleri protokolde yer almıştır. Aslında söz konusu şerhi düşme amacının altında yatan sebepler genel perspektiften okunmaya çalışıldığında Mahkeme ve taraf devletler arasındaki egemenlik prensibi ve talilik ilkesi ekseninde gelişen gerilimin izleri görülebilir. Nihayet, son dönemlerde artan otoriterleşme eğiliminin de bir sonucu olarak, AİHM kararlarının uygulanması hususunda taraf devletlerin gönülsüzlükleri fazlasıyla görünür hale gelmiştir. 15. ve 16. Protokollerin hazırlanış çalışmalarında ve Interlaken sürecinde bu tartışmalar fazlasıyla gündem konusu olmuştur. Asıl korumanın ulusal koruma olduğu ve Mahkeme’nin insan haklarının korunmasında tali koruma olduğu yönündeki tartışmalar önemlidir.³⁴⁷

15. Protokolle getirilen düzenlemeler arasında usul bakımından en önemli değişiklik, AİHS’nin 35.maddesinde düzenlenen Mahkeme’ye yapılan bireysel başvuru süresinin iç hukuk yollarının tüketilmesinden itibaren 4 aya düşürülmesidir. 15. Protokol 2021 yılında yürürlüğe girdiyse de süreye ilişkin değişiklik, Şubat 2022 tarihinden itibaren kesinleşmiş olan kararlar açısından geçerli olmaya başlamıştır. Daha önce 6 ay olarak belirlenen başvuru süresi 4 aya düşürülmüştür. Söz konusu düzenlemeyle amaçlanan Mahkeme’nin iş yükündeki artışın düşürülmesidir. Zaten genel olarak reform sürecinin en belirgin varlık sebeplerinden biri Mahkeme’ni iş yükü sorunudur. Elbette, başvuru sürenin düşürülmesi hak ihlaline uğrayan kişiler bakımından aleyhte bir durum yaratmaktadır. Nihayet bireysel başvuru süresindeki azalma, Mahkeme’ye başvuru yapabilme imkanının zorlaştırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu düzenlemenin AİHM’nin iş yükünün azalmasında etkili olma ihtimali mevcuttur. Başvurucular bakımından yapılması gereken iç hukukta kararın kesinleşmesinin hemen

³⁴⁷ Söz konusu tartışmaların bir yönü için bkz. Cram, “Protocol 15 and Articles 10 and 11 ECHR—the Partial Triumph of Political Incumbency Post-Brighton?”, s. 477-503.

ardından süreyi göz önünde bulundurarak hak kaybına uğramamak adına hızla hareket etmek olacaktır. AİHM'nin protokolle ilgili açıklayıcı raporunda,³⁴⁸ başvuru süresinin düşürülmesi konusunda “iletişim teknolojilerindeki gelişme” gerekçe gösterilmiştir. Öğretide, iletişim teknolojilerindeki ilerlemenin de getirişiyle, kişilerin 4 aylık sürede kolaylıkla başvuru yapabilecekleri ve bu sürenin makul kabul edilebileceği yaklaşımı mevcuttur.³⁴⁹

Sözleşme'nin 30. maddesi, Dairelerin Büyük Daire lehine davadan feragat etmesine tarafların itiraz edebilecekleri şeklindeki uygulamayı değiştirerek kaldırmıştır. Tarafların itiraz edebilmesine dair kullanılan ibare silinmiştir. Bu tedbir sayesinde bir Daire'nin yerleşik içtihadından ayrılmasını gerektiren durum oluştuğunda, Daire yargı yetkisinden Büyük Daire lehine feragat edecekse buna engel olacak ya da sürecin uzamasına yol açabilecek durumlar ortadan kaldırılarak Büyük Daire'ye bırakmak zorunlu hale gelmiştir. Bunun sonucunda Mahkeme içtihadında tutarlılığın sağlanması öngörülmüştür. Ayrıca Mahkeme İç Tüzüğündeki (İç Tüzük 72) düzenleme ile de uyumlu bir değişiklik olmuştur.³⁵⁰ Tarafların Daire'nin Büyük Daire lehine davadan feragat edebilmesine itiraz haklarının kaldırılması, Sözleşme veya Protokollerin yorumlanmasını etkileyen önemli bir soruna sebep olan veya mevcut içtihattan ayrılma ihtimali bulunan davalarda AİHM önündeki yargılamaları hızlandırmayı da amaçlamaktadır.³⁵¹

Sözleşme'nin kabul edilebilirlik kriterlerinden "önemli dezavantaja maruz kalma" kıstasını içeren 35/3b. maddesi, davanın yerel bir mahkeme tarafından usulüne uygun şekilde görülmüş olması gerekliliğinin kaldırılması yoluyla değiştirilmiştir. Düzenlemenin önceki halinde, Mahkeme'nin, ulusal bir mahkeme tarafından usulüne

³⁴⁸ “Explanatory Report-Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Explanatory Report, Council of Europe, 2013.

³⁴⁹ Abdullah Sezer, “İHAS’a Ek 15 ve 16 No.lu Protokollere İlişkin Genel Gözlemler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C. 4, No: 8, 2015, s. 119.

³⁵⁰ Mahkeme İç Tüzüğü 72.maddesi “Yargılama Yetkisi'nin Büyük Daireye Bırakılması” başlığını taşımaktadır; “Daire önünde görülen derdest bir davada ileri sürülen bir sorunun çözümünün, Mahkeme içtihadı ile çelişkili olması halinde, Daire, yargılama yetkisini Büyük Daireye bırakmalıdır.”

³⁵¹ “Explanatory Report-Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”.

uygun şekilde incelenmemiş bir başvuruyu kabul edilemez bulmasını yasaklayan bir hüküm mevcutken, bu düzenleme ile söz konusu kriter kaldırılmış oldu.³⁵² Bununla birlikte insan haklarına saygının gerektirdiği durumlarda başvurunun esastan incelenmesi kriteri sözleşmede varlığını devam ettirmektedir. 15. Protokolün açıklayıcı raporunda belirtildiği üzere, bu değişiklikle, “*de minimis non curat praetor*” (yargıç küçük şeylerle meşgul edilmemelidir) prensibinin daha etkili olması amaçlanmıştır. Ancak, yukarıda 14. protokolü incelerken de ele alındığı gibi hükümden kaldırılan bu kriter cezasızlık sorununun yaygın olduğu bazı ülkelerde ihlallerin telafisi ve bireylerin hak arayışları açısından önem arz etmekteydi. Dolayısıyla bu kriterin kaldırılmasının insan haklarının korunması bağlamında olumsuz bir etkisinin olduğunu söylemek gerekmektedir. Her ne kadar Mahkeme’nin önemsiz kabul edilebilecek başvurularla meşgul edilmesi, iş yükü artışı nedeniyle etkililiğe zarar verse de 35.maddede yer verilen önemli derecede dezavantajlı durumdan mustarip olma şartı da kabul etmek gerekir ki başvurular açısından kısıtlayıcı bir yaklaşım anlamına gelmektedir. Kabul edilebilirlik açısından önemli derecede dezavantaja maruz kalma şartını ararken getirilen, başvuru konusu olayın iç hukukta yeterince ciddi şekilde ele alınmamış olma kriteri mağdurlar lehine bir durum oluşturmaktaydı ve söz konusu kısıtlamayı nispeten pozitif bir yere taşımaktaydı. Yeni durumda ise 15. Protokolle kaldırılmış olması insan haklarına ilişkin temel ilkeler açısından geriye düşmek olarak kabul edilmelidir.

(4)Ulusal Mahkemelerin AİHM’den İstisari Görüş Talep Edebilmesi (16 No’lu Protokol)

Ekim 2013 tarihinde imzaya açılan protokol toplamda 10 devletin imzalamasıyla birlikte 2018 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye protokolü 2013 yılında imzaladıysa da

³⁵² Değişiklik öncesinde 35/3 maddesi bu şekilde düzenlenmiştir. “Aşağıdaki hallerde Mahkeme, 34. madde uyarınca sunulan bireysel başvuruları kabul edilemez bulur: a) Başvurunun konu bakımından Sözleşme veya Protokollerinin hükümleriyle bağdaşmaması, dayanaktan açıkça yoksun veya bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılması niteliğinde olması, veya; b) Başvurucunun önemli bir zarar görmemiş olması; meğer ki Sözleşme ve Protokollerini ile güvence altına alınan insan haklarına saygı ilkesi başvurunun esastan incelenmesini gerektirsin. Ancak ulusal bir mahkeme tarafından gereği gibi incelenmemiş hiçbir dava bu gerekçe ile reddedilemez.” Güncel halde 35/3b deki son cümle “Ancak ulusal bir mahkeme tarafından gereği gibi incelenmemiş hiçbir dava bu gerekçe ile reddedilemez” ibaresi tamamen kaldırılmıştır.

henüz onaylamamıştır.³⁵³ 16. Protokol'ün başlangıç bölümünde talilik prensibine vurgu yapılmış; “Mahkeme'nin istişari görüş verme yetkisinin genişletilmesinin, Mahkeme ile ulusal makamlar arasındaki etkileşimi daha da artıracak ve böylece talilik ilkesine uygun olarak Sözleşme'nin uygulanmasını güçlendireceğini göz önünde bulundurarak;” ifadeleri kullanılmıştır.

16. Protokolün getirdiği en önemli değişiklik taraf devletlerin yüksek mahkemelerinin, Mahkeme'den istişari mütalaa/danışma görüşü talep etme başvurusu yapabilmeleri yetkisinin tanınmasıdır.³⁵⁴ Bu durumun AIHM ile yerel mahkemeler arasındaki diyalogu arttırması ve geliştirmesi beklenmektedir. 16. Protokolün 1. maddesi şöyle düzenlenmiştir; “*Bir Yüksek Sözleşmeci Tarafın 10. madde uyarınca belirlenen en yüksek mahkemeleri ve yargı mercileri, Sözleşme'de veya protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlüklerin yorumlanması veya uygulanmasına ilişkin ilke sorunları hakkında Mahkeme'den istişari mütalaa vermesini talep edebilir. Talepte bulunan mahkeme veya mahkeme heyeti, yalnızca önünde görülmekte olan bir dava bağlamında istişari görüş isteyebilir. Talepte bulunan mahkeme veya hakem heyeti, talebinin gerekçelerini belirtir ve görülmekte olan davanın ilgili hukuki ve fiili arka planını sunar.*”³⁵⁵ Görüş talebinde bulunan yüksek mahkeme sadece derdest bir davayla ilgili görüş isteyebilir. Burada soyut norm denetimine ilişkin olan bir başvuru için Mahkeme'den görüş alınamaz bu durum istişari görüş alma yetkisinin kapsamına dahil değildir.³⁵⁶

İstişari görüş usulünün getirilmesinin özellikle iki önemli katkısı üzerinde durmak gerekir. Birincisi, Sözleşme ilkelerinin uygulanmasında taraf devlet yargıçlarının önemli rolünü vurgular ve Strazburg'dan gelen “istilacı- belki de zarar verici - karşıt görüş” olarak algılanan şeyle karşı karşıya kalan ulusal makamların hassasiyetlerini

³⁵³ Güncel imza ve onay listesi için bkz. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty=214> (erişim tarihi: 24.07.2024)

³⁵⁴ Aslında söz konusu yetki yeni sayılmaz nitekim 2. No'lu protokol (1963) ile o zaman için Komisyon ve Divan şeklindeki ikili yapıda Divan'a, elbette şimdiki düzenlemeden ayrılan birçok yönü olmakla beraber, istişari görüş sunma yetkisini tanımıştı. Fakat, 16. Protokol ile bu yetkinin kapsamı nispeten değişmiş ve genişletilmiştir.

³⁵⁵ “Protocol No. 16 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, 2013, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/protocol_16_eng.

³⁵⁶ Hakan Kolçak, Ünal Gençtürk, “Danışma Görüşü Başvurusu: İHAS'a Ek 16 Nolu Protokol Üzerine Kapsamlı Bir Değerlendirme”, **Selcuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 30, No: 3, 2022, s. 1642.

dikkate alır. Karar alma sürecine katılımları sağlanırsa, yerel yargıçlar ve yetkilileri Mahkeme'nin kararlarından daha az 'yaralanmış' hissedeceklerdir. İkinci olarak, bireysel başvuru usulüyle yan yana işleyen bir istişari görüş sistemi, taraf devletlerin daha etkin bir filtreleme sistemi kurmayı ve finanse etmeyi kabul etmelerini kolaylaştıracaktır, çünkü Sözleşme sistemi müdahale eden, dışsal bir yargı mercii olarak değil, ulusal sistemin bir tamamlayıcısı olarak algılanacaktır.³⁵⁷

Protokolün diğer maddelerine bakıldığında usule ilişkin bazı düzenlemeler mevcuttur. Örneğin; istişari mütalaa talebinin kabulüne karar verecek olan beş yargıçtan oluşan bir heyet Büyük Daire'den seçilir. Bu heyetin, kabul etmeme kararı vermesi halinde karar gerekçeli olmak zorundadır. Eğer başvuru kabul edilirse, Büyük Daire istişari görüş bildirir. İstişari mütalaa talebi yapan taraf devletin AİHM'deki yargıç hem kabul kararı veren heyette hem de Büyük Daire'de bulunmalıdır.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri ve taraf devlet yahut talepte bulunan yerel mahkeme duruşmalara katılma ve yazılı olarak görüş bildirme hakkına sahiptir. Yargıçlar görüş alınmak istenen hususta aynı kanaatte değilse, ayrık görüşlerini belirten farklı mütalaa sunma hakkını haizdirler. Oluşturulan istişari mütalaa, bunu talep eden mahkemeye bildirilir. Ayrıca yazılı olarak da yayınlanır. Büyük Dairenin sunmuş olduğu görüş bağlayıcı olmayıp, tavsiye niteliğindedir. İstişari görüşün bağlayıcı değil de tavsiye niteliğinde oluşu, düzenlemenin getiriliş amacıyla çelişkili olduğu iddiasıyla eleştirilmektedir. Düzenlemenin amacı iş yükünün azaltılması, gelen başvuru sayılarının düşürülmesi ise, Mahkeme'nin vereceği görüş bağlayıcı olmadığı takdirde gelen başvuru sayısında düşüş yaratamayabilecektir. Diğer bir eleştiri konusu da Mahkeme'nin bu vermiş olduğu kendi görüşü ile bağlı olup olmayacağı hususunun yoruma açık bırakılarak, düzenlenmemiş olmasıdır.³⁵⁸ Bağlayıcılık konusundaki eleştirilere AİHM'nin 16. Protokole ilişkin açıklayıcı raporunda açıklama getirilmiştir. Mahkeme, bu düzenlemenin amacının yerel mahkemeler ve AİHM arasındaki diyalogun geliştirilmesi olduğunu, görüş talep eden mahkemenin önündeki davaya uygularken

³⁵⁷ Jonathan Sharpe (ed.), **The conscience of Europe: 50 years of the European Court of Human Rights**, London, Third Millenium Publishing Limited, 2010, s. 199.

³⁵⁸ Evrim Elvin Dalkılıç, "İlk İstişari Görüşünün Ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 'Yeni' Yetkisinin Kısa İncelemesi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 36, No: 2, 2019, s. 161.

Mahkeme'nin verdiği görüş ile davanın ilişkisi ölçüsünde bunu kullanabileceğini belirtmiştir.³⁵⁹ Dolayısıyla aslında istişari görüşün etkililiğinin ölçüsü, görüş talep eden ulusal mahkeme hakimlerinin bu görüşe uyup uymadıkları hususudur.³⁶⁰

Sonuç olarak 16. Protokolle gelen bu düzenleme ulusal mahkemeler ve AİHM arasındaki diyalogun gelişmesi sayesinde, Sözleşme'nin yerel hukuk sistemleri üzerindeki etkisini artıracak faydalı bir araç haline gelebilir. Bunun yanında, belirli alanlarda Mahkeme içtihadının netleştirilmesine ve hatta içtihadın geliştirilmesine katkı sağlayabilir.³⁶¹

b) Üst Düzey Konferanslar

AİHM'nin, Avrupa genelinde insan haklarının korunmasını sağlama konusundaki önemi yadsınamayacak kadar açık olsa da son yıllarda, bekleyen davaların birikmesi ve Mahkeme'nin etkililiğine dair endişeler, Avrupa Konseyini reform sürecine katkı amacıyla, bir dizi Üst Düzey Konferans başlatmaya itmiştir. Söz konusu konferanslar başlıklarında da taşıdıkları kavram gibi Mahkeme'nin geleceği üzerine çalışmaların, tartışmaların, çözüm arayışlarının söz konusu olduğu konferanslardır.

Konferanslardan ilki İsviçre'nin Interlaken kentinde 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. Birincil amacı, gelecekteki tartışmalar için gündemi oluşturarak ve iyileştirilmesi gereken kilit alanları belirleyerek, yeni reform sürecini başlatmaktır. Interlaken'in ardından bir yıl sonra İzmir konferansı düzenlenmiştir. 2011 yılında düzenlenen bu konferansta Mahkeme'nin verimliliğini artırmak, daha güçlü ulusal çareleri teşvik etmek gibi konular gündeme gelmiştir. 2012 yılında İzmir Konferansından sonra, koruma mekanizması sistemi için uzun vadeli çözümleri araştırmak amacıyla Brighton konferansı düzenlenmiş, Mahkeme'nin yapısı ve işlevindeki olası değişiklikler, bu konferansta tartışılan temel konular arasında yer almıştır.

³⁵⁹ “Explanatory Report-Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Explanatory Report, Council of Europe, 2013. (Erişim tarihi: 23.01.2024)

³⁶⁰ Sezer, “İHAS’a Ek 15 ve 16 No.lu Protokollere İlişkin Genel Gözlemler”, s. 123.

³⁶¹ Ada Paprocka, Michał Ziólkowski, “Advisory Opinions under Protocol No. 16 to the European Convention on Human Rights”, *European Constitutional Law Review*, C. 11, No: 2, 2015, s. 292.

Brüksel konferansı 2015 yılında düzenlenmiş, Sözleşme sisteminin korunmasını ve meşruiyetine dair endişelerin ele alınmasını konu edinmiştir. Konferansın sonunda yayınlanan deklarasyon da sistemin değerini teyit etmekle yetinmeyip, aynı zamanda ulusal uygulamanın daha iyi hale getirilmesi ve kararların etkin şekilde uygulanması ihtiyacına vurgu yapmıştır. Kopenhag konferansı 2018 yılında gerçekleştirilmiş olup yapılan son konferans olmuştur. Konferansın odak noktası, sistemin etkinliğini artırmaya yönelik bazı pratik tedbirlerin neler olabileceği konusu olmuştur. Bu süreçte düzenlenen üst düzey konferansların hepsinin sonunda, konferansla aynı adı taşıyan deklarasyonlar yayınlanmıştır. Çalışmanın devamında söz konusu üst düzey konferanslar ve yayınlanan deklarasyonlar incelenecek ve yaptıkları katkılar üzerinde durulacaktır.

(1) Interlaken Üst Düzey Konferansı ve Interlaken Deklarasyonu

İsviçre'nin Interlaken kentinde 18-20 Ekim 2010 tarihleri arasında AİHM'nin geleceği konulu bir konferans düzenlenmiştir. Mahkeme'nin iş yükü fazlalığı ve etkililiği konusundaki endişeler oldukça belirgin hale geldiğinden, söz konusu konferans Mahkeme için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Interlaken Konferansı, gelecekteki tartışmalar için gündemi belirlemek ve iyileştirilmesi gereken önemli noktaları tespit etmek amacıyla bir platform sağlamıştır.

Konferansta özellikle artan iş yükü ve kararlara ilişkin ulusal uygulamanın nasıl işlediği konuları ele alınmıştır. Artan dava birikimi konusunda konferansta, başvuru sayısının giderek arttığı buna bağlı olarak işlemlerdeki gecikmeler ve Mahkeme'nin etkinliği üzerindeki potansiyel risklere ilişkin endişeler dile getirilmiştir.

Ulusal uygulama temelinde AİHS'nin üye devletler tarafından güçlü bir şekilde uygulanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Bu sadece Mahkeme'nin iş yükünü azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda insan haklarının ulusal düzeyde daha güçlü bir şekilde korunmasını da sağlayacaktır. Talilik ilkesi gereği zaten asıl korumanın ulusal koruma olduğu çok açıktır.³⁶² Sözleşmeciler devletler, hukukun üstünlüğü ilkesi ve insan haklarının korunması konusunda ilk savunma hattını oluştururlar. Dolayısıyla Sözleşme

³⁶² Alastair Mowbray, "The Interlaken Declaration—The Beginning of a New Era for the European Court of Human Rights?", *Human Rights Law Review*, C. 10, No: 3, 2010, s. 525.

ihlallerinin giderilmesi için etkili iç hukuk yollarının mevcut olmasını sağlamak ve Mahkeme kararlarının düzgün bir şekilde uygulanmasını garanti etmek onların görevidir. Ancak, Strazburg'a ulaşan çok sayıda mükerrer davanın varlığı bile, talilik prensibinin yeterince işlemediğini göstermektedir.³⁶³ İşte bu ilkenin etkililiğini arttırmak amacı da Konferansın temel gündemlerinden biri olmuştur.

Mahkeme'nin etkinliği ve işleyişi konusunda görüşmelerde AİHM'nin iç süreçlerini düzene sokmanın, dava yönetimini iyileştirmenin ve ulusal makamlarla iletişimi geliştirmenin yolları araştırılmıştır.

Interlaken Konferansı, sonucunda, AİHM'nin geleceğine ilişkin temel ilkeleri ortaya koyan dönüm noktası niteliğindeki Interlaken Deklarasyonu kabul edilmiştir. Deklarasyonda, Sözleşme'nin Avrupa genelinde insan haklarının korunmasındaki hayati rolü, Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak için Sözleşme'nin ulusal düzeyde daha iyi uygulanmasına duyulan ihtiyaç, Mahkeme'nin etkinliğinin ve işleyişinin iyileştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Deklarasyon, AİHM'nin karşılaştığı zorlukları ele almak üzere çeşitli somut girişimlerin de önünü açmıştır. Örneğin, haksız başvuruları filtrelemek için daha katı kabul edilebilirlik kriterlerinin getirilmesi, ulusal uygulamayı desteklemek ve ulusal hukuk yollarını iyileştirmek için pilot projelerin geliştirilmesi, Mahkeme ve ulusal makamlar arasındaki diyalog ve iş birliğinin güçlendirilmesi gibi.³⁶⁴

Interlaken Konferansı, başarılarına rağmen bazı sınırlamalar ve zorlukların da altını çizmiştir. Öncelikli olarak usule ilişkin reformlara odaklanılmış ve fakat Sözleşme haklarına ilişkin esaslı konulara daha az ilgi gösterilmiştir. Elbette bu durum konferansın gündemine bütün konuların alınamayacağı ve kapsamın daraltılması açısından yerinde bir tutum olarak kabul edilebilir. Reformların hayata geçirilmesinin zaman alacağı oldukça açıktır ve bu süreçteki bir zorluk olarak değerlendirilmiştir. Reformların hayata geçirilmesi, taraf devletler tarafından sürekli bir siyasi kararlılık gerektirmektedir. Konferans sonucu bir zorluk olarak değerlendirilen diğer bir husus da önceliklerin

³⁶³ H. Keller, A. Fischer, D. Kuhne, "Debating the Future of the European Court of Human Rights after the Interlaken Conference: Two Innovative Proposals", *European Journal of International Law*, C. 21, No: 4, 2010, s. 1031.

³⁶⁴ "High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights Interlaken Declaration".

belirlenmesi konusudur. Gerçekten, verimlilik ile insan haklarının korunmasına ilişkin yüksek standartların muhafaza edilmesi arasında doğru dengeyi bulmak hassas ve zor bir görevdir. Mahkeme'nin verimliliğini arttırmak iş yükünü azaltmak için insan haklarına ilişkin yüksek standartlardan taviz verilemeyeceğine göre bu dengenin korunması oldukça zorlu bir durum yaratmaktadır.

Sonuç olarak; Interlaken Üst Düzey Konferansı, AİHS tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zorlukları kabul ederek ve yapıcı bir reform süreci başlatarak, Avrupa çapında insan haklarını korumak için daha donanımlı, daha verimli ve etkili bir Mahkeme için zemin hazırlanmıştır. Ancak kabul etmek gerekir ki bu süreç, Mahkeme'nin etkililiğini sağlamak için tüm paydaşların sürekli bağlılığını ve iş birliğini gerektirmektedir. “Temel ilke, Sözleşme’deki hakların ulusal düzeyde güvence altına alınmasının Devletlere, bireysel başvuruların (veya istisnai olarak Devletlerarası davaların) incelenmesi yoluyla Devletlerin yükümlülüklerine gerçekten riayet etmelerinin sağlanmasının ise Mahkeme'ye ait olduğudur.”³⁶⁵

(2) İzmir Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu

2010 yılında düzenlenen Interlaken Konferansının sağladığı ivme üzerine inşa edilen ve 27-28 Ekim 2011 tarihlerinde İzmir’de düzenlenen Üst Düzey Konferans özellikle iki önemli konuya odaklanmıştır. Bunlardan birincisi, AİHM'nin etkinliğinin artırılması, ikincisi ise taraf devletlerde insan hakları ihlallerine dair daha güçlü ulusal hukuk yollarının geliştirilmesinin teşvik edilmesidir.

Temel olarak, Mahkeme'nin etkililiği üzerinde durulmuş, iç süreçleriyle ilgili düzenlemeye gitmenin ve gittikçe yükselen başvuru birikimini azaltmanın yolları araştırılmıştır. Bazı davaların önemine göre sınıflandırılarak, önceliklendirilmesi için filtreleme işlemlerinin ve yollarının iyileştirilmesi üzerinde durulmuştur.³⁶⁶ Bazı pilot

³⁶⁵ “Memorandum of the President of the Court with a view to Preparing the Interlaken Conference”, 03.07.2009, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20090703_Costa_Interlaken_ENG, 19.12.2023.

³⁶⁶ “High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights-İzmir Declaration”, 04.2011, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2011_izmir_finaldeclaration_eng, 01.01.2024.

projelerin ve alternatif ihtilaf çözüm usullerinin kullanımının artırılması gerekliliği gündeme gelmiştir.

Taraf devletler bazında çözüm yolları konusunda, insan haklarının korunması ve ihlallerin önlenmesi için sağlam ve etkili ulusal sistemlere duyulan ihtiyaç ve bu hususun öneminin altı çizilmiştir. Bu bağlamda, üye devletlerin AİHS ihlalleri konusunda etkili iç hukuk mekanizmaları sağlamaya teşvik edilmesi, taraf devletlerdeki yargıçlar ve hukukçuların AİHS hakkında farkındalığının artırılması ve AİHM ile ulusal makamlar arasındaki iletişim ve iş birliğinin güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

Konferansın sonucu olarak kabul edilen, İzmir Deklarasyonu, Interlaken ilkelerini yeniden teyit eden ve daha somut girişimlerin ana hatlarını belirleyen bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Deklarasyonda, tek yargıç sisteminin filtreleme usulü olarak iyi sonuçlar verdiği memnuniyetle dile getirilmiştir. Buna ek olarak Mahkeme'nin kabul ettiği pilot karar uygulamasının iç tüzüğe geçirilmesinin oldukça olumlu bir gelişme olduğu belirtilmiştir.³⁶⁷ Pilot karar uygulamasının iş yükünün azalmasında oynayacağı rolün önemi de vurgulanmıştır.³⁶⁸

İnterlaken konferansında olduğu gibi burada da bazı zorluklar ve kısıtlamalar üzerinde durulmuştur. Bu zorlukların en başında yavaş uygulama konusu gelmektedir. Alınan kararlar ve amaçlanan bazı konular doğası gereği hemen sonuç alınamayacak türdeki gelişmeler olabilir. Örneğin, tavsiyelerin etkili ulusal yasal çerçevelere dönüştürülmesi, üye devletlerden sürekli siyasi irade ve kaynak tahsisi gerektirmektedir. Bu durum her zaman istikrarla ilerleyen bir süreç olarak karşımıza çıkmayabilir. Ulusal hukuk yollarının tüm insan hakları ihlalleri için gerçekten yeterli ve erişilebilir çözümler sunmasını sağlamak karmaşık bir görev olmaya devam etmektedir.

³⁶⁷ a.g.e., s. 4-5.

³⁶⁸ “Reforming the European Court of Human Rights: Interlaken, İzmir, Brighton and Beyond- A compilation of instruments and texts relating to the ongoing reform of ECHR”, Directorate General Human Rights and Rule of Law Council of Europe, 2014, s. 65, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/reforming-the-european-convention-on-human-rights-interlaken-izmir-bri/1680695a9d>, 25.12.2023.

Sonuç olarak, İzmir üst düzey konferansı, AİHM'nin reform sürecinde önemli bir adım olmuştur. Verimliliğin artırılması ve ulusal hukuk yollarının teşvik edilmesine odaklanarak, Avrupa'da insan haklarının korunmasına yönelik daha sürdürülebilir ve iş birliğine dayalı bir yaklaşımı teşvik etmiştir. Bununla birlikte, reform yolunda devam eden süreç, AİHM'nin insan haklarının etkili ve erişilebilir bir garantörü olarak kalmasını sağlamak için tüm paydaşların çabalarını sürdürmesini gerektirmektedir.

(3) Brighton Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu

Interlaken ve İzmir konferanslarının ardından, 15-16 Ekim 2012 tarihlerinde düzenlenen Brighton Üst Düzey Konferansı, AİHM'nin geleceğine daha derinlemesine bakarak, karşılaştığı zorlukları ele almak için uzun vadeli çözümleri araştırmış, odak noktasını, usule ilişkin reformlardan, değişen insan hakları ihtiyaçları bağlamında Mahkeme'nin yapısı ve işlevine ilişkin daha temel sorulara kaydırmıştır.

Brighton konferansı önceki iki konferansta olduğu gibi benzer amaç ve çalışmaların çoğunu tekrar etmiş, bu konferansta da etkililik ve Mahkeme'nin rolü üzerinde durulmuştur. Fakat özellikle bu konferansı diğerlerinden ayıran özellik, talilik prensibine ve takdir marjı doktrinine dikkate değer derecede vurgu yapmasıdır. “İkincilik, Sözleşme sisteminin üzerine inşa edildiği temel bir ilkedir ve Sözleşme'nin 1. Maddesi (Taraf Devletlere kendi yetki alanlarındaki herkes için temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma konusunda birincil sorumluluk yükler) ile 35(1) Maddesinde (Mahkeme ancak tüm iç hukuk yolları tüketildikten sonra devreye girmelidir) açıkça belirtilmiştir.”³⁶⁹

Üye devletler ve Mahkeme arasında talilik prensibine dair gerilim denebilecek, özellikle Birleşik Krallığın önderliğini yaptığı bir tartışma söz konusudur. Nitekim bazı, taraf devletler, egemenlik prensibini ve talilik ilkesini gerekçe göstererek Mahkeme'yi tabir yerindeyse kısıtlamak istemektedir. Özellikle Birleşik Krallık'ta bu husus oldukça

³⁶⁹ “Report of Committee on Legal Affairs and Human Rights-The Future of the European Court of Human Rights and the Brighton Declaration”.

tartışmalıdır³⁷⁰ ve Brighton konferansı bu konunun gündeme geldiği en önemli platform olmuştur. Sadece Birleşik Krallık değil, örneğin Danimarka da 2017 yılında Avrupa Konseyi başkanlığını üstlendiğinde, ülkenin öncelikleri arasında “AİHM’nin kararları aracılığıyla üye devletler ve halkları için kritik öneme sahip politika alanları üzerinde giderek daha fazla etkiye sahip olmasından kaynaklanan zorluklar” ışığında "talilik ilkesini ve onun işlevsel aracı olan takdir marjını dikkate alma ihtiyacını" vurgulamıştır.³⁷¹ Konferansta öne çıkan eleştiri, Mahkeme’nin ulusal yargı makamları tarafından görülen ve karara bağlanan davaların Strazburg'da yeniden görüldüğü bir 'dördüncü derece' mahkemesi haline gelmekte olduğuydu. “Dördüncü derece mahkeme sistemi uygulaması” Sözleşme’nin, hakların etkili bir şekilde hayata geçirilmesinin güvence altına alınmasında ulusal makamlara birincil rolün verilmesi kuralına zarar vermektedir ve taraf devletlere göre, bunun önüne geçmenin yolu, halihazırdakinden daha geniş bir takdir marjı yetkisinin devletlere tanınmasıdır.³⁷²

Eski AİHM başkanı Robert Spano da söz konusu tartışmaya ilişkin taraf devletlerin yaklaşımına dair çarpıcı bir tespit yapmaktadır. Buna göre, “pek çok ulusal yargıç ve uygulayıcı, Sözleşme’yi parçası oldukları, kendilerinin de dahil oldukları bir sistemle oluşturulmuş kabul etmeyip, uluslararası bir normlar bütünü olarak görüyor. Aslında kendilerini sistemin dışında tutarak bakıyor, bu nedenle bağımsız olarak Sözleşme haklarını geliştirmeleri istendiğinde tereddüt ediyorlar. Hatta, bazı politikacılar, Mahkeme sistemini, kendi iradesini Avrupa halklarına empoze eden bir sistem olarak görüp, kendilerinin uluslararası yargıçlar tarafından tehdit edildiğini

³⁷⁰ Birleşik Krallık, Aralık 2021 yılında insan haklarına ilişkin bir dizi reform seçeneği hakkında görüşlerin alındığı bir istişare belgesi yayınlamıştır. Söz konusu istişare belgesi boyunca Hükümet, değişiklik planlarını gerekçelendirmek için ikiz ilkeler olan talilik ve takdir marjını kullanmaktadır. Belge bu ilkelere dar bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve bunları çoğunlukla AİHM’yi kısıtlamaya ve aşırıya kaçmaya karşı korumaya yönelik araçlar olarak tasvir etmektedir. Söz konusu istişare belgesi için bkz. <https://www.gov.uk/government/consultations/human-rights-act-reform-a-modern-bill-of-rights/human-rights-act-reform-a-modern-bill-of-rights-consultation> (erişim tarihi 18.08.2024 19:54:00)

³⁷¹ Antoine Buyse, “Invoking Subsidiarity to Weaken ECHR Protection in the UK”, 06.2022, (Çevrimiçi) <https://www.echrblog.com/2022/06/invoking-subsidiarity-to-weaken-echr.html>, 03.01.2024.

³⁷² Cram, “Protocol 15 and Articles 10 and 11 Echr—the Partial Triumph of Political Incumbency Post-Brighton?”, s. 478.

düşünüyorlar.”³⁷³ Gerçekten de bu ifadeler sorunun tam da kökenine değinmektedir. Bazı taraf devletler, Sözleşme sistemini kabul ettiği halde bu sistemi ve değerleri özümsemediklerinde ve sistemin dışındaymış gibi yaklaştıklarında, AIHM sistemi tarafından tehdit edildikleri kanaatine varıp, Sözleşme sistemine karşı direnç geliştirmeye başlamaktadırlar. Bu durum da insan haklarının korunması anlamında negatif sonuçlar doğurmaktadır.

Görüldüğü gibi taraf devletler, talilik prensibini ileri sürerek Mahkeme’nin müdahalesini daraltma amacı gütmektedirler. Mahkeme’nin bu konuya yaklaşımı, Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi’nin Brighton Deklarasyonu raporundan³⁷⁴ da çıkarımla yorumlanabilir. Raporda, talilik ve takdir marjına yapılan yasal atıflar, Mahkeme’nin denetim yetkisini ortadan kaldırmak için kullanılamaz ifadeleri yer almıştır. Ayrıca Mahkeme’ye göre, Strazburg’a ulaşan mükerrer davaların sayısı, talilik ilkesinin her zaman etkili bir şekilde işlemediğini ve ulusal düzeyde etkili koruyucu mekanizmaların var olduğu varsayımının yersiz olabileceğini göstermektedir, vurgusu da yapılmıştır. Mahkeme’nin de üstünde durduğu gibi, iç hukukta yeterli ve etkili bir koruma sağlanmış olsa birbirinin tekrarı şekilde ve özellikle hep belirli konularda ihlal başvuruları gelmeye devam etmezdi. Dolayısıyla taraf devletlerin yapısal sorunları çözmeleri ve gerekirse yasama yoluyla bu ihlallerin önüne geçecek düzenlemeler yapmaları gerekmektedir. Elbette, Mahkeme’nin yetkisi talidir yani birincil ve asıl olan ulusal korumadır fakat bu gerekçe gösterilerek kişilerin başvuru hakları ya da insan haklarının temel prensipleri göz ardı edilemeyecektir.

Brighton Deklarasyonunda diğer en önemli vurgulardan biri de kararların icrası hususudur. Üye devletler, taraf olduğu her davada Mahkeme’nin nihai kararlarına uymayı taahhüt etmiştir. Bakanlar Komitesi, sistemsal sorunların çözümüne yönelik genel önlemlerin uygulanması da dahil olmak üzere, Mahkeme’nin kararlarının uygun şekilde yerine getirilmesini denetim yoluyla sağlar. Komite, bir üye devlet tarafından alınan önlemlerin bir ihlali çözüp çözmediğini etkili ve adil bir şekilde

³⁷³ Robert Spano, “The Future of the European Court of Human Rights—Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law”, **Human Rights Law Review**, C. 18, No: 3, 2018, s. 485-486.

³⁷⁴ “Report of Committee on Legal Affairs and Human Rights-The Future of the European Court of Human Rights and the Brighton Declaration”, s. 9-10.

değerlendirmelidir. Bakanlar Komitesi, Sözleşme'nin 46. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir taraf devlet hakkında etkili önlemler alabilmelidir. Ulusal düzeyde sisteme ilişkin bir konuyu açığa çıkaran ihlallere özellikle dikkat etmeli ve taraf devletlerin pilot kararları hızlı, etkili bir şekilde uygulamasını sağlamalıdır. Bakanlar Komitesi, giderek artan sayıda kararın infazını denetlemektedir. Mahkeme, önünde bekleyen potansiyel olarak sağlam temellere dayanan başvurular üzerinde çalışırken, Komite'nin iş hacminin daha da artması beklenebilir.³⁷⁵ Buna ek olarak, Bakanlar Komitesi'nin bir tür yaptırım aracı olan ihlal prosedürü usulünün de kararların icrası konusunda etkili bir yol olduğuna değinilmiştir.

Sonuç olarak Brighton Konferansının en önemli çıktıları, talilik prensibine yapılan önemli vurgu ve kararların icrasını etkili ve hızlı hale getirmek için yapılması gereken çalışmalar olmuştur. İnsan haklarını korumada asıl yetkinin taraf devletlerde olduğunun altı çizilmiş ve bununla ilişkili olarak devletlerin takdir marjından bahsedilmiştir. Kararların icrası konusunda taraf devletlerin sorumluluğuna değinilmiş, bu konunun denetimiyle ilgili olarak Bakanlar Komitesinin yetkisi vurgulanmış, kararların icra edilmemesi halinde Komite'nin elindeki araç olan ihlal prosedürü uygulamasından bahsedilmiştir.

(4)Brüksel Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu

20-21 Mart 2015 tarihlerinde düzenlenen Brüksel Üst Düzey Konferansı, AİHS'nin reform sürecinin diğer bir ayağını oluşturmaktadır. Konferans ve ardından yayınlanan Deklarasyon'da bundan önceki konferansların da etkisiyle gözlemlenen olumlu sonuçların memnuniyetle karşılandığı vurgulanmıştır. Brüksel konferansının odak noktası kararların icrası konusu olmuştur. Mahkeme kararlarının uygulanmamasından kaynaklanan mükerrer başvurulara, Mahkeme'nin başvuruları değerlendirmek ve hükme bağlamak için harcadığı süreye vurgu yapılmıştır. Bakanlar Komitesi denetimi altındaki kararların sayısının giderek artması ve ortaya çıkan sorunların boyutu, niteliği veya maliyeti nedeniyle taraf devletlerin belirli kararları

³⁷⁵ “Report of Committee on Legal Affairs and Human Rights-The Future of the European Court of Human Rights and the Brighton Declaration”.

uygulama konusunda yaşadıkları zorluklara değinilmiştir. Mahkeme'nin, sağlam temellere dayanan ve tekrarlanan davalardan oluşan yığılmayı azaltmasına ve özellikle ciddi insan hakları ihlalleriyle ilgili olanlar olmak üzere, potansiyel olarak yapısal sorunlara dayanan yeni davalar hakkında makul bir süre içinde karar vermesine olanak sağlamaya devam etmesi için ek önlemler alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.³⁷⁶

Konferans, Sözleşme sisteminin uzun vadeli sürdürülebilirliğini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla kararların infazının etkin bir şekilde denetlenmesinin önemine vurgu yaparak, Bakanlar Komitesini bazı konularda teşvik etmiştir. Bunlardan ilki geçici kararlar da dahil olmak üzere elindeki tüm araçları kademeli olarak kullanması ve koşullar sağlandığında, gerekirse Sözleşme'nin 46. maddesinde öngörülen prosedürlerin kullanılmasını değerlendirmesi konusudur.³⁷⁷ Bu bağlamda, Deklarasyon aracılığıyla kararların infaz edilmeme durumlarıyla başa çıkmak için, teknik desteğe uygun siyasi gücün eklenmesi de dahil olmak üzere mevcut kaynakların ve araçların geliştirilmesi konusunda Komite teşvik edilmiştir. İkinci olarak, başta Mahkeme, Parlamenterler Meclisi ve İnsan Hakları Komiseri olmak üzere, Avrupa Konseyi'nin diğer paydaşlarıyla, güçlendirilmiş bir iş birliği geliştirilmesi tavsiye edilmiş ve desteklemiştir. Deklarasyonla teşvik edilen diğer bir konu da İnsan Hakları toplantılarının verimliliğini (toplantıların uzunluğu ve sıklığı da dahil olmak üzere) artırma olanaklarının araştırılmasıdır.³⁷⁸

Görüldüğü üzere Brüksel deklarasyonunda başat konu, kararların icrasında temel rol sahibi olan taraf devletler ve Bakanlar Komitesi'nin yetki ve sorumlulukları hususu olmuştur. Deklarasyon metninin sonundaki Aksiyon Planıyla da taraf devletlere, bu Aksiyon Planının ışığında, kararların infaz sürecini iyileştirmeye yönelik olası yeni tedbirleri benimsemeleri ve Bakanlar Komitesine bu konuda bilgi vermeleri çağrısında bulunulmuştur. Tüm taraf devletleri, Kararların İcra Dairesiyle birlikte, bekleyen davaları incelemeye, kapatılabilecek olanları ve geri kalan önemli sorunları belirlemeye

³⁷⁶ “High-Level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights, Our Shared Responsibility’-Brussels Declaration”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2015.

³⁷⁷ Cengiz, **AİHM Kararlarının İcrası**, s. 142.

³⁷⁸ Committie of Ministers of the Council of Europe “Brussels Declaration”.

ve bu analize dayanarak, bekleyen davaların birikmiş listesini değerlendirmeye davet etmiştir.

(5) Kopenhag Üst Düzey Konferansı ve Deklarasyonu

8-9 Ekim 2018 tarihlerinde düzenlenen Kopenhag Üst Düzey Konferansı, AİHM'nin reform sürecinin bir devamı niteliğindedir. Önceki konferansların üzerine inşa edilen bu konferansta, sistemin etkinliğini artırmaya yönelik pratik tedbirlere, özellikle de birikmiş davalar gibi kritik bir meselenin ele alınmasına odaklanılmıştır.

Konferansta ortak sorumluluk (*shared responsibility*) kavramı vurgulanmıştır. Bu kavramla, taraf devletler, Bakanlar Komitesi ve AİHM arasında insan haklarının korunması bağlamında ortak sorumluluğun mevcudiyeti açıklanmaya çalışılmaktadır. İnsan hakları ihlalleriyle başa çıkmanın en etkili yolunun ulusal düzeyde olduğunu ve ulusal düzeyde hak sahiplerinin ve karar vericilerin Sözleşme standartlarının desteklenmesinde öncülük yapmalarının teşvik edilmesinin insan hakları konusunda büyük kazanımlar sağlayacağı vurgulanmıştır.³⁷⁹

Dikkate değer sonuçlara rağmen, Mahkeme'nin dava yükünün hâlâ ciddi endişelere yol açtığı hususu da konferansın temel meseleleri arasında yer almıştır. Bu konudaki en büyük zorluk, Dairelerde birikmiş olan çok sayıda davanın azaltılmasında yatmaktadır. Mahkeme'nin bu tür davalara ilişkin mevcut yıllık çıktısı göz önüne alındığında, bu konuda ilerleme katedilmesi birkaç yıl sürebilir.

Danimarka konferans öncesinde hazırladığı bir taslakta taraf devletlerin takdir marjını genişleten yaklaşımları ele almıştır. Fakat Konferansta bu hususa değinilmiş olsa da Kopenhag Deklarasyonunda istenilen düzeyde değerlendirilmemiştir.³⁸⁰ Hazırlanan taslak bildiri oldukça eleştiriye maruz kalmıştır. Bu deklarasyonun ilk versiyonu, taraf devletlerin talilik prensibi ve Sözleşme'ye angajmanları konularında kullanılan dil ve üzerine bir tartışma ve anlaşmazlığa yol açmıştır.³⁸¹ Taslak bildirinin, devletlerin

³⁷⁹ “The High Level Conference-Copenhagen Declaration”, 04.2018, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/copenhagen-declaration/16807b915c, 01.01.2024>.

³⁸⁰ Geir Ulfstein, “Copenhagen – Much Ado about Little?”, **EJIL: Talk!**, 14.04.2018, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/copenhagen-much-ado-about-little/, 04.01.2024>.

³⁸¹ Harris vd., **Harris, O'Boyle & Warbrick**, s. 183.

Sözleşme'ye olan “derin ve sürekli bağlılıklarının” ve Sözleşme sisteminin temel taşı olan bireysel başvuru hakkına olan güçlü bağlılıklarının altını çizerek umut verici bir şekilde başlasa da taslağın geri kalanının devletlerin “Mahkeme üzerinde siyasi baskı kurmaları için bahanelerle dolu olduğu” yönünde eleştiriler mevcuttur. Bu taslakta Mahkeme'nin içtihat hukukunda iki köklü yorum ilkesi olan talilik ve takdir marjı doktrininin yanlış tanımlandığı iddia edilmiştir. Talilik prensibinin devletlerin kendi yetki alanları dahilindeki herkese Sözleşme hak ve özgürlüklerini güvence altına almak ve bunlar ihlal edildiğinde, her zaman Mahkeme'nin denetimine tabi olmak üzere, etkili bir hukuk yolu sağlamak konusunda asli sorumluluğa sahip olduğunu gösteren bir ilke olduğu ve ulusal hukukun Sözleşme hukukuna üstünlüğünü iddia etmek ya da Strazburg'un denetiminden muaf ulusal münhasır yetki alanlarını sınırlandırmak için bir temel olarak görülemeyeceği belirtilmiştir.³⁸² Alice Donald taslaktaki bir öneriyi “Strazburg yargıçlarını kelepçelemeye yönelik bir başka girişim” olarak adlandırmıştır. Taslağın 26. paragrafında Mahkeme'nin sığınma veya göçle ilgili davaları incelerken, ulusal usullerin etkinliğini tam olarak dikkate alması ve bu usullerin adil ve insan haklarına saygılı bir şekilde işlediğinin değerlendirildiği durumlarda, “en istisnai durumlar dışında müdahale etmekten kaçınması” yönünde bir öneri yer almıştır. Burada ifade bulan “müdahale etmeme” şeklindeki kullanımın tamamen uygunsuz bir dil olduğu ve Mahkeme'nin Sözleşme haklarını bağımsız olarak yorumlama yetkisini ihlal ettiği şeklinde eleştirilmiştir. Ayrıca taslakta sığınma ve göç davalarının neden Mahkeme tarafından daha düşük bir inceleme standardı gerektirecek şekilde ayrıldığına dair herhangi bir gerekçe sunulmamaktadır.³⁸³ Kopenhag konferansı Brighton konferansında olduğu gibi taraf devletlerin egemenliğine daha çok vurgunun yapıldığı ve Mahkeme'nin yetkilerinin talilik prensibi ve takdir marjı doktrinleri öncelenerek tabir yerindeyse kısıtlanmak istendiği konferanslardan olmuştur. Hem konferansta hem öncesinde Danimarka tarafından hazırlanan taslak bildiride bu tür eleştiriler fazlasıyla dile getirilmiş olsa da Deklarasyonda ve resmi yazılı metinlerde takdir marjı ve talilik

³⁸² Alice Donald, “A Wolf in Sheep’s Clothing: Why the Draft Copenhagen Declaration Must Be Rewritten”, **EJIL: Talk!**, 21.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/a-wolf-in-sheeps-clothing-why-the-draft-copenhagen-declaration-must-be-rewritten/>, 11.07.2024.

³⁸³ Donald, a.y.

prensibinin önemine vurgu yapılmakla yetinilmiştir. Bunun dışında genel olarak, Kopenhag Konferansı da diğer konferanslarda olduğu gibi Mahkeme'nin iş yükü sorununu temel mesele olarak incelemiştir. Konferansın yeni bir şey söylemediği iddia edilmiş ve akademik çevrelerce eleştirilmiştir.³⁸⁴

3. Reform Sürecinin Değerlendirilmesi

AİHM özellikle 11. Protokolle beraber tam zamanlı çalışan tek bir mahkeme halini aldığından beri günümüze kadar gelen süreçte çok fazla bireysel başvuru almış bu sebeple de Mahkeme'nin iş yükü fazlasıyla artmıştır. Bu durumun Mahkeme'nin etkili bir şekilde çalışmasına engel olacağı endişesi Mahkeme'yi reform sürecini başlatmaya itmiştir. İş yükünün azaltılması, Mahkeme'nin etkililiğinin artırılmasıyla ters orantılı olduğundan, iş yükünün azaltılmasıyla etkililiğin artırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda 14, 15 ve 16. Protokoller ile getirilen birçok yeni düzenleme ve gelişme, Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak amacını gütmüştür. Örneğin 15. Protokolle, Mahkeme'ye bireysel başvuru yapma süresi 6 aydan 4 aya düşürülmüş, 16. Protokolle ise taraf devletlerin üst derece mahkemelerine, AİHM'den istişari görüş alma imkânı tanınmıştır. Yine reform sürecinin parçası olan “Mahkeme'nin Geleceğine İlişkin Üst Düzey Konferanslarda” da ana konu her zaman Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak ve etkililiği arttırmak için neler yapılabileceği konusu olmuştur.

AİHM'nin etkililiğinin artırılması için yapılacak tek şey Mahkeme'nin iş yükünü azaltılması konusu olamaz, ancak iş yükünün azalmasının altında yatabilecek sebepler asıl önemli olandır. Örneğin, iç hukukta yani ulusal düzeyde Mahkeme içtihatları ve insan hakları prensipleri benimsenerek uygulanmaya başlandığında, talilik prensibinin de gereği olarak ihlaller ulusal düzeyde çözümlenecek ve telafi edilecek böylece AİHM'ye başvuru yapmaya gerek olmayacaktır. Hatta öyle ki böyle bir durumda önleyici etkinin de sonucu olarak ihlallerin daha en başta oluşmasının bile önüne geçilebilir. Zaten

³⁸⁴ Lize R. Glas, “From Interlaken to Copenhagen: What Has Become of the Proposals Aiming to Reform the Functioning of the European Court of Human Rights?”, **Human Rights Law Review**, C. 20, No: 1, 2020, s. 128.

insan haklarının korunmasında AİHM ve taraf devletler ortak sorumluluğa sahiptir hatta taraf devletler bu konuda asıl yetkili ve görevli olan öznedir.

Mahkeme'nin geleceğini konu edinen söz konusu konferanslarda, Mahkeme'nin altında ezildiği iş yükünden kurtarılması ve bu yükün azaltılması için çalışmalar yapılırken, uluslararası düzenin süjesi olan bireyin biraz göz ardı edildiğine dair bazı çevrelerce eleştiriler olmuştur. İş yüküne odaklanması sonucu, insan haklarını korumanın ve öncelemenin gerekliliği üzerinde yeterince durulmadığı iddia edilmiştir. Mahkeme, iş yükünün azaltılması yoluyla gelecekte sadece ilke kararlar veren bir Mahkeme halini alma amacı gütmektedir ki normal şartlarda bu durum yerinde ve hatta ideal görülebilir. Ancak bunun için, tüm taraf devletlerde insan haklarının korunmasının geliştirilmesi idealinin var olması ve bu konuda devletlerin gönüllü olmaları gerekir. Zaten taraf devletler insan haklarının gelişmesi ve korunması adına hareket ettiklerinde AİHM'ye gerek bile duyulmayacak sadece bazı tartışmalı konularda görüşüne başvurulmuş, bazı temel sorunlarda içtihat belirleyen bir Mahkeme halini alacaktır. Fakat halihazırda AİHM'ye gelen onca başvurudan da anlaşıldığı gibi taraf devletler insan haklarını koruma konusunda henüz tam anlamıyla yeterli görünmemektedir. Dolayısıyla birey halen, sadece taraf devletin korumasına değil, AİHM'nin de korumasına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple, AİHM'nin sadece ilke kararlar veren bir Mahkeme haline gelmesi için henüz önünde uzun bir yol olduğu kabul edilmelidir. Bunun için de tüm bu reform sürecinde, kazanımları olumlu karşılayanın yanında, bireyin göz ardı edilmemesi, iş yükünü azaltmak uğruna insan haklarını koruma amacının özünden taviz verilmemesi gerektiği açıktır.

C. Mahkeme Kararlarının Etkililiği ve Uygulanması Açısından Bazı Öneriler

Mahkeme sisteminin etkililiği konusunda en somut gösterge kararlarına uyulup uyulmamasıyla ilgilidir. Dolayısıyla AİHM'nin geleceğiyle ilgili yorum yapabilmek için etkili bir sistem olup olmadığı bununla bağlantılı olarak da kararların taraf devletlerce uygulanıp uygulanmadığı konusu önem arz eder. Mahkeme sisteminin etkililiği ve geleceği konusundaki endişeler sebebiyle başlatılan reform sürecinin de gösterdiği üzere kararların uygulanmasında zorluklar yaşandığı açıktır. Bu konuda yaşanan sorunlar gerek

Mahkeme gerekse Bakanlar Komitesi tarafından her yıl yayınlanan raporların gösterdiği istatistiklerden de kolayca anlaşılmaktadır. Özellikle Komite'nin yıllık raporlarında denetim sürecinde olan ve uygulanması beklenen derdest dosya sayıları durumun ciddiyetini göstermektedir. Kararların uygulanması konusunda özellikle yapısal ve sistemsel sorunlardan kaynaklanan ihlal kararlarıyla ilgili oldukça sorunlu bir tablo mevcuttur. Etkililiğe en çok olumsuz etki eden de bu tür ihlal kararlarıdır.³⁸⁵ Mahkeme kararlarının yorumlanmasında yaşanan zorluk sebebiyle ya da ekonomik sebeplerden kaynaklanan uygulamama veya sürüncemede bırakma çok yaygın olmayıp böyle bir durumda sorunun çözümü konusunda taraflar arasında iş birliği ve diyalog daha kolay sağlanmaktadır. Elbette burada ciddi ekonomik yük yükleyen bazı pilot kararların mağdur sayısının çokluğu sebebiyle uygulanmasının yarattığı ekonomik zorluğu ayrı tutmak gerekir. Bununla birlikte bu tür kararlar dışında asıl uygulamama sorunu taraf devletlerce hassas kabul edilen (dini, siyasi veya ideolojik temelli olabilir) davalar konusunda yaşanmaktadır. Nihayet kararların uygulanmasının sağlanması sorununun kilit noktası Mahkeme ve Komite'nin zorlama gücündedir. Bahsedildiği gibi hassas kategorideki davalar dışındaki ihlal kararlarını uygulama konusunda taraf devletler gönülsüz davranmamaktadır. Taraf devletlerin uygulamama yönünde direnç gösterdikleri Mahkeme kararlarının uygulanması için ne tür baskı ve yaptırım araçları kullanılmalı bu konuda öneriler getirilmelidir. Elbette ideal olan taraf devletlerin gönüllü olarak kararları uygulamasıdır fakat Mahkeme kararlarının etkililiğinin sağlanmasında üzerinde çalışılması gereken yaptırım gücünün artırılması ve farklı baskı araçları ve gruplarının devreye konmasıdır.

Mahkeme sistemi, diğer uluslararası yargı mercilerine göre nispeten daha etkilidir. Sözleşme ile kararların uygulanmasını sağlamak için ayrı bir denetim organı da öngörüldüğünden kararların etkililiği açısından diğer uluslararası yargı organlarından ayrılır. Örneğin Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi (AAİHM) vermiş olduğu kararların denetimini de kendisi yapmakta olup icranın denetimi için ayrı bir organ

³⁸⁵ <https://www.coe.int/en/web/civil-society/effectiveness-of-the-echr-system-at-national-and-european-level> (erişim tarihi: 26.07.2024)

mevcut değildir.³⁸⁶ Bunu yaparken karara uymayan devlete kaygılarını dile getiren bildirimlerde bulunabilir yahut karara uyması konusunda açık ve net talimatlar verebilir.³⁸⁷ Fakat bu durum AAİHM için daha fazla iş yükü anlamına gelmekte ve sürdürülebilir bir durum olmaktan uzaklaşmaktadır. AİHM ise kararlarının icrasının denetimini Bakanlar Komitesine bırakmış olduğundan bu konuda daha etkili bir izleme yapılabileceği kabul edilir. Buna rağmen Mahkeme kararlarının uygulanmasında istenilen etkinin doğduğu söylenemez.

Reform süreci boyunca kararların uygulanmasının sağlanması konusunda neler yapılabileceği Mahkeme'nin geleceği hususundaki endişeler ve riskler gündeme getirilmiştir. En belirgin ve en güçlü yaptırım Sözleşme'ye de eklendiği üzere ihlal prosedürünün işletilmesi ve bunun sonunda hala karara uymayan taraf devletin Konsey üyeliğinin askıya alınması yahut üyeliğine son verilmesidir. Fakat, yukarıdaki başlıklarda da tartışıldığı üzere bu yaptırımın doğurduğu etki kararların uygulanmasını sağlamak ya da kişi hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi/korunması konusunda olumlu değil olumsuz sonuç vermektedir. Belki bu yolla taraf devlet cezalandırılmış sayılabilir ve fakat Rusya örneğinde de görüldüğü gibi taraf devlet vatandaşları ya da onun etki alanındaki kişiler bu yaptırım sebebiyle uluslararası koruma dışında ve kararlara uymayan taraf devletle karşı karşıya bırakılmaktadır. Bundan kaçınmak için, Konsey üyeliğinden çıkarılma son çare yaptırım bile olsa mevcudiyeti tekrar gözden geçirilmelidir. Diğer bir uluslararası insan hakları koruma mekanizması ile kıyaslamak gerekirse örneğin, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinden çekilmek oldukça ağırlaştırıcı koşullara tabi tutulmakta ve üye devletlerin çekilmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Hal böyleyken, AİHS sisteminde insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi ilkelerin korunması gerekçesiyle bir taraf devletin üyelikten çıkarılması şeklindeki yaptırım oldukça sorunludur.³⁸⁸ Dolayısıyla Konsey üyeliğinin sonlandırılması yaptırımına varana kadar ya da onun

³⁸⁶ Volkan Aslan, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, No: 2, 2012, s. 286.

³⁸⁷ Uğur Samancı, "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 21, No: Prof.Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan, 2019, s. 1825.

³⁸⁸ Bayraktar, "Rusya'nın Avrupa Konseyi Üyeliğinden Çıkarılması ya da 'Milan İnsan Hakları' Üzerine Bir Değerlendirme", s. 145-146.

yerine bir dizi başka ara yaptırım ya da çözüme yönelik araçların mevcut olması gerekmektedir. Kararların uygulanmasının sağlanabilmesi için hem Komite hem taraf devletlerce yerine getirilebilecek bazı öneriler mevcuttur.

a) Ekonomik Temelli Yaptırım Önerileri

Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararı sonrası tazminata hükmetmesi bir tür ekonomik yaptırım olsa da burada karara uymayan yahut sürüncemede bırakan taraf devletlere karşı ayrı bir ekonomik yaptırım uygulanması konusundan bahsedilecektir. Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi hazırlamış olduğu bir raporda böyle bir teklif ve öneride bulunmuştur. En ağır yaptırım olan üyeliğin askıya alınması veya üyeliğe son vermeye başvurmaktan kaçınmak için, ya Sözleşme'de değişiklik yapılarak ya da sadece Bakanlar Komitesi'nin bir kararıyla, Komite tarafından yapılacak resmi bir bildirimden sonra Mahkeme'nin bir kararını uygulamayı ısrarla reddeden taraf devlete uygulamaya karar verebileceği bir “*astreintes*” sistemi (yasal bir yükümlülüğün yerine getirilmesindeki gecikme için günlük para cezaları) öngörülebilir.³⁸⁹ Bu sürecin başlatılabilmesi için kararın uygulanması konusunda başarısız olunduğunun kesin tespiti gerekmektedir. Hangi andan itibaren bu yola başvurulabileceği yani hangi andan itibaren taraf devletin karara uyma taahhüdüne aykırı davrandığının tespiti önemlidir. Bu aşamada ihlal prosedürüne giden yoldaki süreç takip edilebilir. Komite taraf devletin karara uymayı reddettiği görüşünde ise konuyu Mahkeme'ye taşıyıp Mahkeme tarafından verilen bir kararla bu yola başvurulabilir. Bu durumda Mahkeme'nin vermiş olduğu bu karar taraf devlete bildirildiği andan itibaren karara uyulmayan her gün için belirli bir para cezası öngörülebilir. Diğer bir ihtimalde Mahkeme'ye bu süreci intikal ettirmek onun iş yükünü arttıracığından yapılacak bir düzenleme ile bu yetki doğrudan Bakanlar Komitesine bırakılabilir. Komite denetim süreci boyunca yaptığı gözlemler sonucunda taraf devletin karara uymayacağı konusunda kanaat sahibi olduğunda bu devletle günlük para cezası yaptırımına başvuracağı konusunda diyaloga girerek, belirlenmiş bir süre sonunda ve yapılan bir bildirimden ardından para cezası öngörebilir. Burada amaç ekonomik baskı yoluyla kararların uygulanmasını sağlamaktır.

³⁸⁹ “Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808”.

Parlamenteerler Meclisi'nin hukuk işleri ve insan hakları komitesi tarafından ilk olarak dile getirilen bu öneriye Komite olumlu yaklaşmamıştır. Mali cezalarla ilgili bu önerinin çok kapsamlı bir inceleme gerektireceğini belirtmiştir. Komite ayrıca, devletlerin Sözleşme'nin daha önce düzeltilmemiş bir ihlalinden etkilenen sonraki her başvuru sahibine adil tatmin ödemesi gerektiğinden, "kararların ısrarla yerine getirilmemesinin zaten mali sonuçlar doğurduğunu" vurgulamıştır. Yani taraf devlet Mahkeme'nin verdiği bir karar sonucu alması gereken tedbirleri almaz, yapısal ve sistemsel bir sorunu düzeltmek adına tedbirler öngörmezse aynı konuda birçok başvuru gelmeye devam edecek ve her ihlal kararında taraf devlet zaten yine tazminat ödemek zorunda kalacaktır. Komite'ye göre, her bir başvuruçuya adil tazmin ödeme mecburiyeti devleti harekete geçmeye iteceğinden (örneğin, söz konusu ulusal yasayı Sözleşme'ye uygun hale getirerek), devletin kararlara uymamasına karşı herhangi başkaca bir para cezası gerekli değildir. Gelgelelim güncel durum gösteriyor ki Komite'nin belirttiği gibi ihlal kararında öngörülen tazminat ödeme yükümlülüğü taraf devletlerde kararlara uyma konusunda yeterince baskı oluşturmamaktadır. Özellikle belirli konularda tekrar tekrar aynı sorunla Mahkeme'ye başvuru yapılsa da yapısal ve sistematik sorunun ortadan kaldırılması için gerekli tedbirler üye devletlerce yerine getirilmemektedir. Dolayısıyla Komite tarafından ek bir finansal yaptırım uygulama konusu değerlendirilebilir bir öneri olarak kabul edilebilir. Buradaki problem ekonomik yaptırımın ne kadar caydırıcılık sağlayabileceği hususudur. Nihayet özellikle bazı pilot kararlarda olduğu gibi tazminatları ödemeyen bir taraf devlet, Komite'nin öngöreceği karara uymama cezası için verilecek para cezasını ödemekten de kaçınabilir. Diğer bir ifadeyle ekonomik yaptırımlar taraf devlet üzerinde baskı kurmaya yetecek bir zorlama gücünü haiz olmayabilir.

Karara uyulmaması üzerine mali ceza uygulanmasının, Mahkeme'nin kararının ardından söz konusu devletin karşılaşılabileceği potansiyel mali güçlükler özellikle dikkate alınarak, takdire bağlı olması gerektiği ifade edilmiştir. Yani taraf devletlerin mali gücü de dikkate alınarak parasal ceza uygulanıp uygulanmayacağı konusu her taraf devlet için ayrıca değerlendirilmelidir. Herhangi bir siyasi önyargı oluşmaması adına, mali yaptırım yetkisinin Komite yerine Mahkeme'ye verilmesinin daha makul olacağı öne sürülmüştür. Komite, kararın uygulanmasını denetlemekle yükümlü olmalı ve karara

uymama durumunun devam etmesi halinde Mahkeme tarafından hükmedilen mali yaptırımı uygulamalıdır. Taraf devletler bu karara karşı temyize gidebilmeli, ancak bunu sadece yaptırımla bağlantılı mali zorluklar temelinde yapabilmelidir.³⁹⁰

Taraf devletlerin kolektif sorumluluğu gereği birbirleri üzerinde uygulayabilecekleri ekonomik baskı Komite'nin uygulayacağı mali yaptırımdan daha etkili olabilir. Taraf devletler aralarındaki ekonomik ilişkileri bozmamak adına ve böyle bir tehdidin varlığı sebebiyle baskı hissedebilir ve kararlara uyma konusunda bu durum itici bir güç sağlayabilir. Ancak böyle bir yaptırım aracının temellendirilmesi ve Sözleşmede yer alabilecek bir metin haline gelmesi elbette mümkün görünmemektedir. Uluslararası alanda devletlerin egemen eşitliği söz konusu olduğundan bir devletin diğer bir devlete mali zorlamada bulunması devletler arası ilişkileri ciddi şekilde etkileyebilir. Sözleşmede taraf devletlerin birbirleri üzerinde bu şekilde ekonomik baskı kurabileceğine yönelik bir kuralın ya da yaptırım yönteminin yer alması hukuken mümkün değildir. Bu durum ancak yumuşak bir hukuk kuralı şeklinde (soft law) ve teamül olarak var olabilir. Ortak değerlere sahip olduğu varsayılan Avrupa ülkelerinin ortak kamu düzeninin bozulmasına gösterecekleri bir tepki ve refleks olarak ancak bu tarz bir yaptırım var olabilecektir.

Ekonomik yaptırım olarak değerlendirilmese bile finansla ilgili bir öneri olması sebebiyle ele alınması gereken diğer bir tartışma konusu da Mahkeme için taraf devletlerin ayrı bir bütçe oluşturmaya ilişkin yaklaşımdır. Devletler siyasi söylemlerini eylem ve destekle eşleştirmeli ve Mahkeme'ye çok daha gelişmiş ayrı bir bütçe tahsis etmelidirler. Bu bütçe Mahkeme'ye geniş bir alan tanımış olacaktır. Personel alımı konusunda dahi katkı sağlayacaktır. Bu durumda Mahkeme'nin iş yükünü azaltması sebebiyle kararların etkililiği konusunda olumlu katkı sağlayacaktır.³⁹¹

³⁹⁰ Julia Glukhikh, Nikita Gryazin, "Four Ways to Strengthen the Enforcement of the Judgments of the European Court of Human Rights", 11.05.2023, (Çevrimiçi) <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/four-ways-to-strengthen-the-enforcement-of-the-judgments-of-the-european-court-of-human-rights/>, 26.05.2024.

³⁹¹ Jonathan Sharpe, **The conscience of Europe**, s. 195.

b) Siyasi Temelli Yaptırım Önerileri

Taraf devletlere yapılabilir siyasi baskı iki yolla yapılabilir. İlk olarak Konsey'in siyasi organlarınca Komite ve Parlamenterler Meclisi eliyle siyasi baskı oluşturulabilir. İkincisi ise taraf devletlerin kolektif sorumluluğu bağlamında Sözleşme üyesi devletlerin karara uymayan devlete uygulayabilecekleri siyasi baskıdır. Mahkeme kararlarının denetiminden sorumlu olan Bakanlar Komitesi siyasi bir organdır. Taraf devletlerin Dışişleri bakanlarından (bakanlar düzeyinde yılda bir toplanıp, Strazburg'daki daimi temsilcileri düzeyinde haftalık toplanmaktadır) teşekkül eden bir yapıdır.³⁹² Dolayısıyla burada taraf devletlerin hükümetleri aracılığıyla temsil edilmektedirler. Ancak devletler, Bakanlar Komitesi'nde temsil edilen hükümetlerden ibaret olmadıkları için, Parlamenterler Meclisi, Mahkeme'nin kararlarına çok daha fazla ilgi göstermeli ve ulusal parlamentolardan gelen üyeleri, bir kararın uygulanmasında güçlükler ortaya çıktığında, yetkili makamlar nezdinde etkili bir şekilde arabuluculuk yapabilmelidir.³⁹³ Parlamenterler Meclisinin yapısı Komite'ye nazaran daha çok siyasi çeşitlilik arz ettiğinden buradaki üyelerin kendi ulusal meclislerinde siyasi baskı oluşturmaları üzerine daha çok yoğunlaşılabilir. Bu sebeple Parlamenterler Meclisi denetim sürecinde daha aktif rol almaya davet edilmelidir. Taraf devletlerin Parlamenterler Meclisi üyeleri ülkelerinde bu hususta kamuoyu oluşturup hatta mecliste kendi partileri aracılığıyla da siyasi baskı oluşturup, kararların uygulanması konusunda katkı sağlayabilirler. Son on yılda Parlamenterler Meclisi'nin kararların uygulanması ve etkililiği konusuna ilgisi açıkça artmıştır. Bu hususta raporlar yayınlama Komite'ye önerilerde bulunma konusunda aktif tutum içine girmiştir. Bu eğilim olumlu bir katkı olarak görülmelidir. Ancak, Parlamenter Meclisi'nde yer alan temsilcilerin kendi ülkelerinde bu konuda daha aktif olmaları gerektiği açıktır.³⁹⁴

Parlamenterler Meclisi, ulusal parlamentolar hükümetin Mahkeme kararlarını nasıl uyguladığını ciddi bir şekilde denetlemediğinde, ulusal delegasyonların oy haklarının geçici olarak askıya alınması yoluyla ulusal delegasyonlar üzerindeki baskıyı

³⁹² <https://www.coe.int/web/cm?>

³⁹³ "Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808".

³⁹⁴ Jerzy Jaskiernia, "Actual Challenges for the Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights", *Review of European and Comparative Law*, C. 48, No: 1, 2022, s. 127.

artırabilir. Karara uymayan taraf devletlerin Parlamenterler Meclisi üyelerinin oy hakkının askıya alınması tehdidi de siyasi baskı aracı olarak kullanılabilecek yöntemler arasındadır.³⁹⁵

Komite, AİHM kararlarının uygulanması konusunda ulusal parlamentoların katılımını teşvik etmeye yönelik adımlar atmıştır. Parlamento Proje Destek Bölümü, parlamento üyeleri ve personeli için Sözleşme standartlarının uygulanmasındaki rolleri hakkında seminerler düzenlemektedir.³⁹⁶ Ancak Parlamenterler Meclisi, ulusal düzeyde süregelen yetersiz yönetim, gerekli kaynakların veya siyasi iradenin eksikliği ve hatta Mahkeme kararlarıyla doğrudan karşı karşıya gelme gibi artan yapısal sorunlar karşısında sınırlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ulusal parlamentoların sürece dahil edilmesi genel olarak uyumu artırırken, bazı ulusal parlamentolar diyaloga açık olmayabileceğinden, bu yaklaşımın otoriter eğilimlere sahip devletler için uygun olmayabileceği savunulmaktadır. Bu nedenle Komite, karara uymama durumlarında daha eleştirel bir uygulama benimsemeli ve bulgularını kamuoyuna duyurmalıdır. Bu yöntem uluslararası hukukta “adlandırma ve utandırma” (naming and shaming) şeklinde isimlendirilmiştir. Bütün karara uymama vakalarında değil sadece gerekçesiz olarak ve makul süreyi aşar şekilde kararı uygulama konusunda adım atmayan taraf devletlere karşı uygulanmalıdır.³⁹⁷ Söz konusu yöntem zaten Avrupa Konseyi bünyesindeki bazı kurumlarca uygulanan bir yöntemdir. Örneğin Konsey bünyesindeki Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Tedbirlerin Değerlendirilmesi Uzmanlar Komitesi (MONEYVAL)³⁹⁸ ve Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur

³⁹⁵ Forst, “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead”, s. 42.

³⁹⁶ <https://pace.coe.int/en/pages/cooperation>

³⁹⁷ Glukhikh, Gryazin, “Four Ways to Strengthen the Enforcement of the Judgments of the European Court of Human Rights”.

³⁹⁸ Mark T. Nance, “Naming and Shaming in Financial Regulation: Explaining Variation in the Financial Action Task Force on Money Laundering”, **The Politics of Leverage in International Relations: Name, Shame, and Sanction**, ed. H. Richard Friman, London, Palgrave Macmillan UK, 2015, doi:10.1057/9781137439338_7.

Kırıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Komitesi (CPT)³⁹⁹ gibi diğer organlar tarafından da kullanılmaktadır.

Adlandırma ve utandırma yöntemi, uluslararası hukuk ve ilişkilerde, devletlerin veya kurumların insan hakları ihlalleri, yolsuzluk, çevre suçları gibi olumsuz davranışlarını alenen ifşa ederek, bu davranışlardan sorumlu tutma ve bu yolla değişim sağlamaya çalışmada kullanılan bir yöntemdir. Genellikle uluslararası organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları ve medya tarafından kullanılır. Buradaki amaç, kamuoyu baskısı oluşturarak, ilgili tarafların davranışlarını düzeltmelerini ve uluslararası normlara uygun hareket etmelerini sağlamaktır. Bu yöntemin etkili olabilmesi için, geniş bir kamuoyu tarafından bilinirlik ve kabul görmesi gereklidir. Söz konusu yöntemde kullanılan “adlandırma (*naming*)” kavramı ile kastedilen, genellikle failin adını vermektir. Bu, bir devletin, kurumun veya bireyin olumsuz davranışlarının alenen ifşa edilmesi anlamına gelir. Failin kimliği açıklanarak, bu devlet, kişi veya kurumun itibarının zedelenmesi ve kamuoyu baskısı oluşturulması amaçlanır. Böylece, failin uluslararası normlara uyması ve olumsuz davranışlarını düzeltmesi beklenir. Ancak bazen adlandırma kavramı aynı zamanda fiilin kendisinin tasnif edilmesi ve belirli bir davranışın uluslararası hukukta veya normlarda ne şekilde ihlal edildiğinin açıklanmasını da içerebilir. Yapılan davranışın söz konusu fiilin adının net olarak konması için de adlandırma kavramının kullanımı vakidir. Bu durumda hem fiilin tanımı hem de failin kimliği ifşa edilir.⁴⁰⁰ Adlandırma ve utandırma yaklaşımı devletlerin uluslararası camiada saygınlıklarının zedelenmesine sebebiyet vereceğinden ve taraf devletler için bu durum zorlayıcı olacağından yumuşak hukuk (soft law) aracı olsa da etkili bir yaptırım sayılabilir. Bu yöntemin kararlara uymayan bir taraf devletle ilgili olarak uygulanması halinde Komite’nin başlatacağı bir usul uygulanacaktır. Sonrasında kamuoyunda gerek sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerekse medya araçlarıyla alenileştirme gerçekleşecektir.

³⁹⁹ Antonio Cassese, “A New Approach to Human Rights: The European Convention for the Prevention of Torture”, **American Journal of International Law**, C. 83, No: 1, 1989, s. 128-153.

⁴⁰⁰ Adlandırma ve Utandırma yaklaşımına dair detaylı bilgi için bkz. Rachel J Schoner, “Naming and Shaming in UN Treaty Bodies: Individual Petitions’ Effect on Human Rights”, **Political Economy of International Organization**, 2023; Rochelle Terman, Erik Voeten, “The Relational Politics of Shame: Evidence from the Universal Periodic Review”, **The Review of International Organizations**, C. 13, No: 1, 2018, s. 1-23.

Bu yöntemin devletlerin saygınlığını zedeleyici bir yönünün olması sebebiyle taraf devletler tarafından ciddiye alınabilecek türde bir yaptırım olduğu düşünülmektedir.

Siyasi baskının iki yolla yapılabileceği üzerinde durulurken ilk olarak Konsey organları aracılığıyla uygulanacağı belirtilmişti. İkinci yol ise taraf devletlerin birbirlerine karşı uygulayacağı siyasi baskıdır. Kolektif sorumluluk başlığında da ele alındığı üzere, karara uymayan bir taraf devletin diğer taraf devletlerce siyasi olarak baskıya maruz bırakılması, kararları uygulama konusunda etkili bir yol olarak görülebilecektir. Taraf devletler ısrarla karara uymayan bir Konsey üyesine karşı pozisyon alarak, siyasi ilişkilerin bozulabileceği tehdidini kullanabileceklerdir.

c) Kararların Uygulanması ve Etkililiğin Sağlanması Konusunda Diğer Bazı Öneriler

Kararların uygulanması konusunda ekonomik ve siyasi temelli olmadığı halde hem usule ilişkin sayılabilecek hem de bu iki kategorinin dışında kalan bazı etkililiğe dair öneriler de mevcuttur. Örneğin taraf devletler ve Konsey organları arasındaki iş birliği ve diyalog süreçlerine ilişkin bazı hususlar ne siyasi ne de ekonomik kategoride yer alır. Bunun dışında taraf devletlerdeki hukuk personellerinin eğitilmesi gibi daha teknik ve organizasyona dair öneriler de siyasi ve ekonomik temelli olmayan konular arasındadır. Dolayısıyla burada bazı raporlarda ya da çalışmalarda yer verilen ve üstteki iki kategorinin dışında kalan birkaç unsur üzerinde durulacaktır.

Komite önündeki iş yükünün çoğunluğunun yapısal sorunlardan kaynaklanan tekrar eden davalardan oluştuğu bilinmektedir. Kararların infazının denetimine ilişkin olarak Bakanlar Komitesi'nin, icra sürecini hızlandırmak amacıyla, önemli sayıda mükerrer başvuruya yol açabilecek yapısal bir sorunu tespit eden kararlara öncelik verilmesi için özel bir usul benimsemesi bu konuda yararlı olacaktır.⁴⁰¹ Dolayısıyla öncelikli olarak bu tür davaların uygulanması konusunda çalışmaların yoğunlaştırılması şarttır. Hatta mükerrer davaların yarattığı iş yükü sorunu düşünüldüğünde, Mahkeme'nin

⁴⁰¹ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, s. 4.

hakim sayısında bir artış yapılması da süreçleri hızlandırma adına bir çözüm yolu olarak görülebilir.⁴⁰² Buna ek olarak Komite’de dosyalar üzerinden çalışmaları yapan personelin arttırılması da dolaylı bir etki doğuracaktır. Elbette bu tür öneriler bir yanıyla bu konulara bütçe ayrılmasını gerektirdiğinden ekonomik temelleri de olan yaklaşımlardır.

Diğer önemli adımlardan biri de kararların uygulanmasında rolü olan aktörler arasında iş birliğinin sağlanması ve ilişkilerin güçlendirilmesidir. Doğrudan değilse bile dolaylı olarak ama meselenin özünü oluşturan bir gerekliliktir çünkü taraflar arasında diyalog ne kadar güçlü olursa, değerler ve anlayış da o kadar birbirine yaklaşıacaktır. Bu durum da kararların uygulanmaması sorununun çözümünde orta ve uzun vadede olumlu sonuçlar doğuracaktır. Komite, Mahkeme ve taraf devletlerin iş birliği ve diyalogunun önemi kadar ulusal insan hakları kurumlarının da Komite ile olan iletişiminin sağlanması gerekir. Mahkeme kararlarının ulusal düzeyde uygulanmasına ilişkin konuların tartışılacağı geniş bir diyalog atmosferi için devletlere görevler düşmektedir. Bakanlar Komitesi’nin 2022 yılında yayınladığı Kılavuz İlkelerinde⁴⁰³ vurgulandığı üzere, devletlerin Sözleşme’yi uygularken, Ulusal İnsan Hakları Enstitülerini (National Human Rights Institute), ilgili sivil toplum kuruluşlarını ve hukuk mesleklerinin temsilcilerini denkleme dahil etmesi ve bunlarla ilişki kurması gerekmektedir. Nihayet bu tarz kurumlar ve kuruluşlar insan haklarının korunması konusunda zengin deneyimleri olan yapılardır. Bu tür kurumların kararların infaz sürecine katılımı Komite tarafından oldukça önemsenmektedir. Zaman geçtikçe, sivil toplum kuruluşları ya da insan hakları enstitüleri tarafından yapılan bildirimlerin ve raporlamaların Komite için özellikle değerli olduğu kanıtlanmıştır. Bu sayede Komite incelediği insan hakları konularına ilişkin daha kapsamlı ve sadece taraf devlet temsilcilerinden gelen bilgilerle sınırlı

⁴⁰² Forst, “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights-Limits and Ways Ahead”, s. 43.

⁴⁰³ “Guidelines of the Committee of Ministers on the prevention and remedying of violations of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms-CM(2022)141”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 09.2022.

olmayan bir resim elde etmiştir.⁴⁰⁴ Dolayısıyla hem Mahkeme sisteminin etkililiği hem de kararların uygulanmasında olumlu bir kazanım olarak bu tür kurumların sürece daha çok dahil edilmesi ve aktif rol oynaması önem arz eder.

Bununla bağlantılı olarak diğer bir öneri de gerek sivil toplum kuruluşlarına gerekse ulusal insan hakları kurumlarına ve en önemlisi de hukukçulara Sözleşme'nin uygulanması ve iç hukuka entegre edilebilmesinin kolaylaştırılması için bazı eğitimlerin verilmesi ve bilgilendirmelerin yapılması gerekliliğidir. Bu konuda Avrupa Konseyi bünyesinde özellikle hukuk profesyonelleri için tasarlanmış olan bir program mevcuttur. Taraf devletler, Sözleşme'nin uygulanmasıyla ilgili konularda Hukukçular için İnsan Hakları Eğitimi Programı (*HELP-Human Rights Education for Legal Professionals*) tarafından sunulan kaynaklar ve araçlardan yararlanmalı ulusal yargıçlarının ve diğer hukuk insanlarının bu konuda bilgilendirilmesine öncülük etmelidir.⁴⁰⁵

Mahkeme ve taraf devletler arasındaki iletişimi ve kararların uygulanmasını kolaylaştırıcı diğer bir teknik öneri de dilden kaynaklanan zorlukların ortadan kaldırılması için bazı tedbirlerin alınması gerekliliğidir. Taraf devletlerin Mahkeme içtihatlarını iç hukuklarına daha kolay entegre edebilmesi için, hukuk profesyonellerinin kararları daha iyi benimsemesi adına Mahkeme kararlarının sadece İngilizce ve Fransızca olarak değil her ülkenin ulusal dilinde erişilebilir olması önemlidir.⁴⁰⁶ Bu konuda Avrupa Birliği'nin de dahil edildiği, Mahkeme içtihadının Sözleşmeciler tarafların dillerine çevrilmesi için iddialı bir proje ortaya konulması ve bu hususta fon oluşturulması önerileri de mevcuttur.⁴⁰⁷ Proje belirlenirken teknik konular da açıkça düzenlenerek, her taraf devlet bünyesinde bu çevirilerle ilgili bir birim oluşturulabilir. Yahut Mahkeme veya Komite bünyesinde böyle bir çeviri birimi oluşturulup karar yayınlandığı anda her dilde aynı anda çevirileri de yayınlanabilir.

⁴⁰⁴ Nikolaos Sitaropoulos, "It Takes More than Two to Execute ECHR Judgments", ECHR Blog, 05.05.2023, (Çevrimiçi) <https://www.echrblog.com/2023/05/it-takes-more-than-two-to-execute-echr.html>, 30.07.2024.

⁴⁰⁵ "Guidelines of the Committee of Ministers on the prevention and remedying of violations of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms-CM(2022)141".

⁴⁰⁶ "Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808".

⁴⁰⁷ Jonathan Sharpe, **The conscience of Europe**, s. 195.

Sonuç olarak, Sözleşme ve Mahkeme'nin etkililiğini sağlamak Mahkeme kararlarının uygulanmasından geçmektedir. Reform sürecinin başlatılmasının altında yatan dinamikler de Mahkeme'nin geleceği ve etkililiğine dair endişelerle bağlantılıdır. Gerek Mahkeme'ye gelen başvuruların yoğunluğu gerekse Komite önünde icra edilmeyi bekleyen dosyaların yoğunluğu gösteriyor ki bu endişeler yakın zamanda ortadan kalkmayacaktır. Dolayısıyla Mahkeme sisteminin etkililiğini sürdürmek ve arttırmak için bazı çalışmalar yapılmalı ve öneriler getirilmelidir. İdeal olan taraf devletler, Mahkeme ve Komite arasında uyuma dayalı bir iş birliği ve gönüllülük esasıyla kararların icrası sürecinin küçük aksaklıklar haricinde kusursuz işlemesidir. Fakat durum her zaman böyle olmadığı gibi, gönüllü olarak uygulanmamanın ötesinde özellikle kararların uygulanmaması konusunda direnç göstermeye kadar gidebilmektedir. Bu sebeple zorlama ve yaptırım gücünü arttırabilecek öneriler gündeme gelmektedir. Taraf devletleri zorlayabilecek yaklaşımlar siyasi ve ekonomik baskılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada elbette devletlerin egemenliği ve uluslararası korumanın taliliği gereği bazı sınırlılık halleri olduğundan, insan haklarının korunması ile taraf devletlerin egemenlikleri arasında bir dengenin gözetilmesi şarttır. Bu süreçte Komite'nin kararların uygulanmasını sağlamak adına elinde bulundurduğu yaptırım araçlarının en sonuncusu olan Konsey üyeliğine son verme uygulamasına gelene kadar bir dizi başka pratikler ve ara yaptırım yöntemlerine ihtiyaç duyulduğu açık olup bu konuda dinamik şekilde öneriler geliştirilmeli ve çalışmalar yapılmalıdır.

III.Mahkeme Kararlarının Uygulanmasında Yaşanan Zorluklara İlişkin Türkiye Özelinde Bazı Karar Örnekleri

Türkiye hem Mahkeme’ye yapılan başvuru sayısı hem Komite önündeki icrası beklenen dava sayısı konusunda uzun süredir ilk üç ülke arasında yer almaktadır.⁴⁰⁸ Fakat bunun ötesinde Mahkeme tarihinde çok nadiren başvurulmuş ihlal prosedürü yoluna hakkında başvurulmuş ikinci ülke olmuştur. Hatta ihlal prosedürü konusunda daha önce hiç gelinmeyen bir sürece Kavala/Türkiye kararında gelinmiştir. Bu sebeple hem Komite aşamasında kararın icrasının denetimini göstermesi hem de kararın uygulanması konusunda yaşanan direnci göstermesi açısından çalışmada ilk olarak Kavala/Türkiye kararı incelenecektir. İkinci olarak uygulanmama süreci açısından Kavala kararına benzeyen, hakkında ihlal sürecinin başlatılması çok muhtemel olan ve uzun süredir uygulanmayı bekleyen bir karar olması sebebiyle Demirtaş/Türkiye kararı ele alınacaktır. Son olarak da hem Türkiye’ye ilişkin verilen ilk pilot kararlardan olması hem de pilot kararlarda uygulama sürecini göstermesi açısından Ümmühan Kaplan/Türkiye kararı ele alınacaktır.

Türkiye’ye ilişkin kararları incelemeye geçmeden önce belirtmek gerekir ki Mahkeme kararlarının uygulanmaması sadece Türkiye açısından sorun teşkil etmeyip birçok Konsey üyesi ülkede de özellikle pilot kararlar konusunda uygulamada yaşanan sorunlar oldukça fazladır. Bireysel bir karar olması ve uygulama sorunu yaşanması anlamındaki bir örnek Ilgar Mammadov/Azerbaycan kararıdır.⁴⁰⁹ Söz konusu karar Kavala/Türkiye kararıyla oldukça benzerlik göstermekte ve Bakanlar Komitesi’nin ihlal prosedürünü ilk kez işlettiği karar vasfını taşımaktadır. Mammadov hakkında özgürlüğünden yoksun bırakma hakkının ihlaline bununla bağlantılı olarak da Sözleşme’nin 18.maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Fakat Azerbaycan makamları uzun süre karara uymama noktasında direnç göstermiştir. Komite kararın denetimi sürecinde insan hakları toplantılarında konuyu gündeme getirip Azerbaycan tarafını kararı uygulamaya davet etmiştir. Nihayet Komite’nin ihlal prosedürünü

⁴⁰⁸ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(17th Annual Report of CM)”; “Annual Report of European Court of Human Rights-2023”.

⁴⁰⁹ Ilgar Mammadov v. Azerbaijan(2014-Final Decision).

başlatması ve Mahkeme’ye 46/1.maddesinin ihlal edilip edilmediğini tespit etmesi için dosyayı gönderdiği aşamada başvuran hakkında verilen ihlal kararı uygulanmış ve alınması gereken bireysel tedbirler gereği kişi salıverilmiştir.

Kararların icrası konusunda sorunların yaşandığı diğer bir ülke Yunanistan olup, özellikle oradaki Türk azınlığın bazı haklarına ilişkin konularda sıkça ihlal kararı verilmesi gündeme gelmekte Yunanistan ise bu kararlara uymamakta direnmektedir. Bu konuda yaklaşık 16 yıldır uygulanmayı bekleyen Bekir Usta ve Diğerleri/Yunanistan kararı örnek gösterilebilir.⁴¹⁰ Bu karar bir dava grubu olarak incelenmekte ve denetlenmektedir. Batı Trakya Türk toplumuna ait ve içinde Türk kelimesi geçtiği gerekçesiyle İskeçe Türk Birliği’nin kapatılması ile “Rodop ili Türk Kadınları Kültür Derneği ve Meriç İli Azınlık Gençlik Derneği’nin” kayıt başvurularının reddedilmesiyle bağlantılı olarak AIHM Yunanistan’ın Sözleşme’nin 11.maddesi dernek kurma özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir. Karar 16 yıldır uygulanmayı beklemekte olup Bakanlar Komitesinin en son yaptığı insan hakları toplantısında Haziran 2024 tarihinde yine ele alınmış ve Yunanistan hükümetinin kararın uygulanmasına ilişkin ne tür tedbirler aldığı ve alacağı konusu konuşulmuştur. Yunanistan konuyla ilgili genel tedbir mahiyetinde iç hukukunda “Uzmanlar Komitesi” adı verilen bir kurum oluşturacağını ve söz konusu kararla ilgili ihlalin ortadan kalkması için bu Uzmanlar Komite’sinin görev yapacağını belirtmiştir.⁴¹¹

Bahsi geçen örnek kararlar dışında, İtalya’da aleyhinde verilen pilot kararların uygulanmasında sorunlar yaşanan ülkelerdendir. Sözleşme’nin 3.maddesinin ihlaline ilişkin verilen pilot karar 2010 yılında ülkede OHAL ilanı sonrasında cezaevlerinin aşırı kalabalıklaşmasıyla başvuranların insanlık dışı muameleye maruz kaldıkları iddiasına dayanmaktadır. Mahkeme 3.maddenin ihlal edildiğine karar verip aynı hususta çok sayıda başvuru bulunması sebebiyle pilot karar vermiştir.⁴¹² Genel tedbirler alınması konusunda “cezaevlerindeki aşırı yoğunluk için Sözleşme ilkeleri ile uyumlu olunmasına, uygun ve yeterli tazmin sağlayacak etkili bir iç hukuk yolu oluşturulmasına karar

⁴¹⁰ Bekir-Ousta and Others v. Greece.

⁴¹¹ “CM/Del/Dec(2024)1501/H46-14-H46-14 Bekir-Ousta and Others group v. Greece (Application No. 35151/05)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 14.06.2024.

⁴¹² Torreggiani and Others v. Italy, 43517/09, (European Court of Human Rights 08 Ocak 2013).

vermiştir.” İtalya dışında Polonya’ya dair verilen bazı pilot kararlar da uygulamada sorunlar yaşanan önemli örnek kararlardandır.⁴¹³

A. Kavala/Türkiye Kararı (28749/18)

Başvuran Mehmet Osman Kavala Türkiye’de 2013 yılında Gezi Parkı Protestoları olarak adlandırılan gösterilerle bağlantılı olarak, TCK 312. maddesinde⁴¹⁴ düzenlenen hükümeti devirmeye teşebbüs suçlamasıyla ve bundan başka 2016 yılının Temmuz ayında gerçekleşen darbe girişimi sonucunda TCK 309. maddede⁴¹⁵ düzenlenen anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs suçlamasıyla 18.10.2017 tarihinde tutuklanmıştır. AİHM’ye yapılan bireysel başvuru sonucunda Mahkeme uygulanan tutuklama tedbirinin makul bir şüpheye dayanmaması sebebiyle Sözleşme’nin 5/1. maddesinin ihlaline oybirliği ile hükmetmiştir. Aynı şekilde başvuranın iç hukuk yolu olarak AYM’ye yaptığı bireysel başvurunun (29 Aralık 2017 tarihli başvuru) makul bir sürede sonuçlandırılmamış olması gerekçesiyle⁴¹⁶ Sözleşme’nin 5/4.maddesinin ihlal edildiği de tespit edilmiştir. Sözleşme’nin 5.maddesi özgürlük ve güvenlik hakkını düzenlemektedir. 5/1c maddesi bir kişinin suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin var olması gerekliliği ve suçu işledikten sonra, ancak kaçacağına dair makul gerekçeler varsa kaçmasına engel olmaya dair özgürlükten yoksun bırakma tedbirine başvurulabileceğini düzenleyen maddedir. Sözleşme’nin 5/4. maddesi ise yakalama ya da tutuklanma yoluyla özgürlüğünden yoksun bırakılan kişinin bu işlemin yasaya uygun olup olmadığına dair kısa süre içinde karar verilmesini talep etme hakkına ilişkin bir düzenlemedir. Kavala davasında 5.maddenin bu iki fıkrasının ihlal edildiğine karar

⁴¹³ Broniowski v. Poland; Hutten-Czapska v. Poland.

⁴¹⁴ TCK 312 Hükümete karşı suç başlığını taşımakta ve şöyle düzenlenmektedir; “Cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs eden kimseye ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilir.”

⁴¹⁵ TCK 309.maddesi Anayasa’yı ihlal başlığını taşımaktadır; “Cebir ve şiddet kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya veya bu düzen yerine başka bir düzen getirmeye veya bu düzenin fiilen uygulanmasını önlemeye teşebbüs edenler ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılırlar.”

⁴¹⁶ Mehmet Osman Kavala Başvurusu (1), 2018/1073, (Anayasa Mahkemesi 22 Mayıs 2019). AYM Mayıs 2019’da bireysel başvuru hakkında AY 19.maddede düzenlenen özgürlük ve güvenlik hakkının ihlal edilmediğine dair 5’e karşı 10 oyla karar vermiştir.

verilmiştir. Mahkeme bunun yanında Sözleşme'nin 5/1. maddesiyle bağlantılı olarak 18.maddenin ihlal edildiğine de karar vermiştir. Sözleşme'nin 18.maddesi ihlali daha önce de belirtildiği üzere AİHM tarihinde çok sık rastlanılan bir durum olmayıp bu madde Sözleşme'nin başka maddelerinin ihlaliyle bağlantılı olarak verilir. Mahkeme'nin 18.madde ihlalinin gerekçesi bu dava özelinde şöyle açıklanmıştır; dava dosyasındaki belgeler ışığında, davanın konusunu oluşturan şikâyeteye konu olan tedbirler makul şüphenin ötesinde ikincil ve gizli bir amaç taşımakta, bu sebeple 18. madde ihlal edilmektedir. Mahkeme'ye göre buradaki asıl amaç başvuran ve onun gıyabında bütün insan hakları savunucularının korkutularak seslerinin bastırılmak istenmesidir.⁴¹⁷ Mahkeme bu tespitlerin devamında Hükümet'in başvurunun tutukluluğuna son verilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınmasını sağlaması ve başvuranın derhal serbest bırakılması gerektiğine hükmetmiştir.

Bu aşamada Kavala dosyası ile ilgili kısa bir kronolojik özet yapmakta fayda görülmektedir. İç hukukta birden çok suçlamanın, tahliye ve beraat kararlarının ardından tekrar tutuklamaların söz konusu olması, konuyla ilgili birden çok hem AYM hem AİHM'ye bireysel başvurunun yapılmış olması sebebiyle karmaşık bir vaka söz konusudur. Dolayısıyla Mahkeme ve Komite boyutunu incelemeye geçmeden önce iç hukuktaki sürece kısaca değinmekte yarar vardır.

1. İç Hukuktaki Süreç

Osman Kavala 2017 yılında tutuklandıktan sonra 29 Aralık 2017 yılında AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. 7 Haziran 2018 de AİHM'ye bireysel başvuru yapılmış Mahkeme İç Tüzüğü 41.madde uyarınca bu başvurunun öncelikli değerlendirilmesine karar verilmiştir. Mayıs 2019'da AYM Kavala'nın bireysel başvuru kararını ihlal olmadığı şeklinde hükme bağlamıştır. Bu süreçte tutukluluk devam ederken 11 Ekim 2019 yılında, 15 Temmuz darbe girişimiyle bağlantılı olarak suçlandığı anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs suçlaması konusundaki dosyayla ilgili re'sen tahliyesine karar verilmiştir. Fakat diğer dosya sebebiyle tahliye gerçekleşmemiştir. 10 Aralık 2019 tarihinde AİHM Kavala dosyası hakkında Sözleşme'nin 5/1, 5/4 ve 18.maddesinin ihlal

⁴¹⁷ Kavala v. Turkey (Final Decision) paragraflar 231-232.

edildiğine karar vermiştir. 18 Şubat 2020 tarihinde Gezi Parkı davasında beraatine karar verilmiştir. Fakat cezaevinden çıkmadan darbe girişimiyle ilgili daha önce hakkında re'sen tahliye kararı verilmiş olan 2017/96115 sayılı soruşturma dosyası sebebiyle hakkında gözaltı kararı çıkarılmıştır. 19 Şubat 2020 tarihinde İstanbul 8.Sulh Ceza Hakimliği, daha önce savcılık tarafından re'sen tahliyesine karar verilmiş olan soruşturma kapsamında TCK 309. maddesi uyarınca tutuklanmasına karar vermiştir. 20 Mart 2020'de "anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs" konusundaki suçlama dosyasıyla bağlantılı olarak ikinci kez re'sen tahliyesine karar verilmiştir. Fakat İstanbul 3.Sulh Ceza Hakimliği tutukluluğun devamına karar vermiştir. 4 Mayıs 2020 tarihinde AYM'ye ikinci kez bireysel başvuruda bulunulmuştur. Bu süreçte Bakanlar Komitesi 29 Eylül 2020'de Kavala'nın derhal serbest bırakılması çağrısı yapmıştır. Aynı tarihte İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Osman Kavala hakkında Ceza Kanunu'nun 309 (anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs) ve 328.maddelerine (siyasal ve askeri casusluk) dayanılarak iddianame hazırlanmış ve İstanbul 36. Ağır Ceza Mahkemesine sunulmuştur. İddianame 8 Ekim 2020 tarihinde kabul edilmiştir. Daha önce beraatine karar verilen "anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs etme" suçundan tekrar yargılanan Kavala hakkında tutukluluğa itiraz başvuruları reddedilmiştir. AYM'ye ikinci kez yapılan bireysel başvuru 29 Aralık 2020 tarihinde özgürlük ve güvenlik hakkının (AY 19.madde) ihlal edilmediği şeklinde karara bağlanmıştır. 22 Ocak 2021'de İstanbul Bölge Adliyesi Mahkemesi 3. Ceza Dairesi Gezi davasında tüm sanıklar hakkında verilmiş olan beraat kararının (İstanbul 30.Ağır Ceza Mahkemesi tarafından verilen) bozulmasına karar vermiştir. 36.Ağır Ceza Mahkeme'sinde 5 Şubat 2021'de görülen duruşmada Kavala'nın tutukluluğunun devamına ve dava dosyasının da 30. Ağır Ceza Mahkemesindeki Gezi Parkı davasıyla (2021/17 E. sayılı dosya) birleştirilmesine karar verilmiştir. Aradaki süreçte dosya 13.Ağır Ceza Mahkemesinde devam eden Çarşı davası ile birleştirildi daha sonra ikisi tekrar ayrıldıysa da Kavala dosyası artık 13.Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye devam edildi. Yine bu süreçte Kavala hakkındaki iddia TCK 309 ve 328.maddelerindeki suçlarla ilgili devam ederken, 4 Mart 2022'de savcının sunduğu esas hakkındaki mütalaada TCK 312. madde uyarınca mahkum edilmesi talebinde bulunulmuştur. 25 Nisan 2022 yılına gelindiğinde 13. Ağır Ceza Mahkemesi Kavala'nın siyasi ve askeri casusluk suçlamasından beraatine ve tahliyesine karar

vermiştir. Fakat TCK 312. madde “Türkiye Cumhuriyeti hükümetini ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs etme” suçundan hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına karar verilmiştir. 28 Eylül 2023’te Yargıtay 3.Ceza Dairesi Osman Kavala hakkında verilen ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını onamıştır.

AYM’ye yapılan iki ayrı bireysel başvuru da Kavala hakkında ihlal söz konusu olmadığı şeklinde sonuçlanmıştır. AYM, başvuranın kendisine isnat edilen suçlar bakımından kuvvetli suç şüphesi altında olduğunun tüm mahkemelerce vurgulandığını belirtmiştir. Başvuran hakkındaki Mart 2020 tarihli tutuklama kararı (TCK 309) açısından kuvvetli suç şüphesinin olduğunu AYM de kabul etmiştir. Tutukluluğa ilişkin kararlarda atıf yapılan delillerin kuvvetli suç belirtisi niteliğinde olduğunu tespit etmiştir. Kararda tutukluluk süresinin makul süreyi aştığı iddiası hakkında da 2 yıl 10 aylık sürenin makul kabul edilebileceği gerekçesiyle reddine karar verilmiştir. Bazı AYM üyeleri karşı oy kullanmış ve başvuran hakkında üç yıl içinde üç kez tutuklama ve üç kez tahliye bir kez de beraat kararı verilmiş olduğu fakat herhangi yeni bir bulgunun varlığının ortaya konulmamış olduğu gibi nedenlerle başvuranın AY 19.maddede düzenlenen kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiğini belirtmişlerdir.⁴¹⁸

Yukarıdaki paragrafta özetlenen hususlar daha çok iç hukuktaki sürece dair kısımları içermektedir. Fakat çalışmanın konusu itibarıyla asıl üzerinde durulmak istenen süreç Avrupa Konseyi boyutu yani Mahkeme ve Komite tarafındaki uygulamaya dair sürecin nasıl işlediği hususudur. Türkiye’nin kararı uygulaması konusunda neler yapıldığı icranın denetimi aşamasının nasıl işlediği üzerinde durulacaktır.

2. Mahkeme ve Komite Önündeki Süreç

Mahkeme’nin Kavala başvurusuyla ilgili Sözleşme’nin 5. maddesi ve bununla bağlantılı olarak 18. maddenin ihlaline hükmedip, başvuranın derhal salıverilmesi talebinin ardından karar icra ve denetimden sorumlu Bakanlar Komitesi’ne gönderilmiştir. Adalet Bakanlığı 9 Mart 2020 tarihinde Mahkeme’nin vermiş olduğu ihlal kararına itiraz etmiştir. Bu tarihlerde Kavala’nın avukatları tarafından Bakanlar

⁴¹⁸ Karşı oy gerekçeleri için bkz. Mehmet Osman Kavala Başvurusu(2), 2020/13893, (Anayasa Mahkemesi 29 Aralık 2020).

Komitesi'ne Mahkeme kararının ve başvuranın serbest bırakılması talebinin yerine getirilmediği gerekçesiyle dilekçe sunulmuştur. 12 Mayıs 2020'de Hükümetin yapmış olduğu itiraz reddedilerek hükme bağlanmıştır. Bunun üzerine başvuranın avukatlarının Komite'ye kararın uygulanmadığına dair ek bir dilekçe daha sunulmuştur. 3 Eylül 2020 tarihinde Bakanlar Komitesi Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararının uygulanması ve Kavala'nın derhal serbest bırakılmasına dair bir ara karar vermiştir.⁴¹⁹ Komite 29 Eylül 2020 tarihli toplantısında da Kavala dosyasını gündemine almıştır. Başvuranın bir sonraki incelemeye kadar hâlâ serbest bırakılmamış olması halinde Sekreteryaya'ya bir ara karar taslağı hazırlama talimatı verebileceği karara bağlanmıştır.⁴²⁰ 3 Aralık'ta Komitenin açıkladığı ara kararda detaylıca duruma dair tespitler yapılmış ve başvuranın derhal serbest bırakılması çağırısında bulunulmuş, AYM'nin de gecikmeden AİHM kararını gözeterek dosyayı görüşmesi yönünde tespit yapılmıştır. Söz konusu ara kararda Komite, eski hale getirme (*restitutio in integrum*) yükümlülüğünün, başvuranı, ihlaller gerçekleşmemiş olsaydı sahip olacağı konuma mümkün olduğunca geri getirecek tedbirleri gerektirdiğini ve bu tür tedbirlerin, Mahkeme'nin 18. maddenin ihlal edildiğini tespit ettiği durumlarda büyük önem taşıyan davalı Devlet'in iyi niyetini de içerecek şekilde, Mahkeme'nin kararının sonuçları ve ruhuyla uyumlu olması gerektiğinin altını çizmiştir.⁴²¹ Komite 7- 9 Haziran tarihlerindeki toplantıda ilk kez Mahkeme'nin vermiş olduğu karara uyulmaması halinde ihlal prosedürü yoluna gidebileceğini dile getirmiştir. Toplantı sonrası yayınlanan karar metninde "Başvuranın serbest bırakılmaması halinde, gerekirse Sözleşme'nin 46 § 4 maddesi uyarınca ihlal prosedürü da dahil olmak üzere, Örgüt'ün elindeki tüm yollarla kararın uygulanmasını sağlama kararlılıklarını teyit etmişlerdir; Türk makamlarını, bu davada gerekli olan münferit tedbirlere ilişkin olarak Sözleşme'ye uygun çözümler bulmak amacıyla Komite ve Sekreteryaya ile diyalogu daha da geliştirmeye davet etmiştir" ifadelerine yer verilmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ "CM/Del/Dec(2020)1377bis/H46-38", Committee of Ministers-Minister's Deputies, 01.09.2020.

⁴²⁰ "CM/Notes/1383/H46-22-1383rd Meeting", Committee of Ministers-Minister's Deputies, 29.09.2020.

⁴²¹ "Interim Resolution CM/ResDH(2020)361", Committee of Ministers of the Council of Europe, 03.12.2020.

⁴²² "CM/Del/Dec(2021)1406/H46-31-1406th meeting, 7-9 June 2021 (DH)", Committee of Ministers-Minister's Deputies, 07.06.2021.

Komite'nin 14-16 Eylül tarihli toplantısında (CM/Del/Dec(2021)1411/H46-37) Komite'nin defalarca bildirimde bulunmasına rağmen, Türk makamlarının Mahkeme tarafından tespit edilen ihlallerin başvuran üzerindeki olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmamasının, özellikle de başvuranın derhal serbest bırakılmasını sağlamamasının, davalı Devlet'in mevcut davada Mahkeme'nin nihai kararına uymayı reddettiğini gösterdiğini değerlendirmiştir. Bu nedenle, önceki kararları, özellikle de 1406. toplantıda (Haziran 2021) alınan kararlar ışığında, kararın uygulanmasını sağlamak için Sözleşme'nin 46 § 4 maddesi uyarınca işlem yapılmasının gerekli olduğuna karar vermiş ve başvuranın Komite'nin bir sonraki toplantısı öncesinde serbest bırakılmaması halinde, 1419. toplantıda (30 Kasım - 2 Aralık 2021) Sözleşme'nin 46 § 4 maddesi uyarınca ihlal prosedürünü başlatma niyetlerini Türkiye'ye resmi olarak bildirmeye karar verdiklerini ifade etmişlerdir.

2 Aralık tarihinde Komite verdiği ara kararla “Sözleşme'nin 46. maddesinin 4. paragrafı uyarınca, Türkiye'nin Sözleşme'nin 46. maddesinin 1. paragrafı kapsamındaki yükümlülüğünü yerine getirip getirmediği sorusunu, Mahkeme'nin 46. madde uyarınca belirttiği hususlar ve gerekli bireysel tedbirler bağlamında Mahkeme'ye yöneltme niyetini Türkiye'ye resmi olarak bildirir ve Türkiye'yi en geç 19 Ocak 2022 tarihine kadar görüşünü kısa ve öz bir şekilde sunmaya davet eder.”⁴²³

Komite 2 Şubat 2022 tarihinde verdiği ara kararla Türkiye'nin sunduğu açıklamaları yeterli bulmayarak, Mahkeme'nin vermiş olduğu nihai kararı uygulamadığı gerekçesiyle 46. maddeden doğan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin tespiti için durumu Mahkeme'ye intikal ettirmiştir.⁴²⁴

11 Mayıs 2022 tarihinde, yani Bakanlar Komitesi'nin konuyu Sözleşme'nin 46 § 4 maddesi uyarınca Mahkeme'ye havale etmesinden sonra, Hükümet Komite'ye bir mektup yazarak İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 25 Nisan 2022 tarihinde verdiği kararı bildirmiştir (TCK 312.maddesinden ağırlaştırılmış hapis cezasına, casusluk

⁴²³ “Interim Resolution CM/ResDH(2021)432 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Kavala against Turkey”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 02.12.2021.

⁴²⁴ “Interim Resolution CM/ResDH(2022)21 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Kavala against Turkey”, Committee of Ministers-Minister's Deputies, 02.02.2022.

suçlamasından beraatine). Kavala'nın bundan böyle hükümlü sıfatıyla özgürlüğünden yoksun kaldığını ve bölge adliye mahkemesinin nihai olmayan bu kararı temyizde resen inceleyeceğini açıklamıştır. Ayrıca, bu gelişmeler ışığında, Bakanlar Komitesi'nin 46 § 4 maddesi uyarınca Mahkeme'ye açılan davayı geri çekmesini talep etmiştir. Bakanlar Komitesi, 8-10 Haziran 2022 tarihli 1436. olağan toplantısında bu talebi incelemiş ve davanın koşulları göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir geri çekilmeyi haklı kılacak herhangi bir gerekçe bulunmadığı sonucuna varmıştır.

Mahkeme 11 Temmuz 2022'de dosya üzerinden duruşmasız yaptığı inceleme sonucu Sözleşme'nin 46/1.maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, ilk verdiği kararda belirtilen tedbirlerin, taraf Devlet'in "iyi niyetle" ve kararının "sonuçlarına ve ruhuna" uygun bir şekilde veya Mahkeme'nin bu kararda ihlal edildiğini tespit ettiği Sözleşme haklarının korunmasını pratik ve etkili hale getirecek şekilde hareket etmediği sonucuna varmıştır.⁴²⁵ Buna ek olarak Mahkeme 46/4.madde bağlamında verdiği bu kararla Sözleşme'nin 5. ve 18. maddelerinin daha fazla ya da ikinci kere ihlal edildiğine karar vermeye yetkili olmadığını belirtmiş, ihlal prosedürü yoluyla verdiği bu kararla birlikte Mahkeme'nin ilk kararından kaynaklanan birincil yükümlülüğün, yani eski hale getirme yükünün (restitutio in integrum) tüm sonuçlarıyla birlikte, devam ettiği ve bu durumun Bakanlar Komitesi'nin Mahkeme'nin ilk kararının uygulanmasını denetlemeye devam etmesi gerektiği anlamına geldiğinin altını çizmiştir.

Hükümetin ihlal prosedürü aşamasına gelindiğinde başvuranın artık tutuklu statüsünde değil hükümlü olarak yeni bir statüde bulunduğu yönündeki eleştirilerine karşı bu durumun sonucu değiştirmeyeceğini ve Kavala hakkında TCK 312.maddesiyle tesis edilen yeni mahkumiyet kararının esasen, verilen ilk ihlal kararında detaylıca incelenip, Mahkeme'nin makul şüphenin olmadığına karar verdiği Gezi Parkı olayları şeklinde adlandırılan aynı meselelere dayandığına vurgu yapmıştır. Mahkeme'nin verdiği bu karar kesin olup, denetlenmesi amacıyla tekrar Komiteye gönderilmiştir.

Davanın ihlal prosedürü için Mahkeme'ye gönderilmesi sürecinde ve Hükümetin Mahkeme aşamasında sunduğu bazı savunma ve itirazlara da kısaca değinmek

⁴²⁵ Kavala v. Türkiye (46/4), 28749/18, (Europan Court of Human Rights 11 Temmuz 2022).

gerekmektedir. Hükümet, Bakanlar Komitesi'ne Mahkeme'nin ihlal kararını takip eden süreçte bilgi vermekten kaçınmadığını ve kararın uygulanması amacıyla alınan tedbirleri açıkladığını belirtmiştir. Örneğin, ihlal kararında alınması öngörülen bireysel tedbirlerle ilgili olarak, İstanbul 30. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 18 Şubat 2020 tarihinde Kavala'nın beraatine karar verdiğini ve aynı tarihte kefaletle serbest bırakılmasına hükmettiğini ve bu nedenle 10 Aralık 2019 tarihli kararın (Mahkeme'nin verdiği ilk ihlal kararı) infaz edildiğini ileri sürmüştür. Esasen, Kavala'nın kefaletle serbest bırakılmasının, Hükümeti devirmeye teşebbüs suçlamasıyla (Ceza Kanunu'nun 312. Maddesi) ilgili olarak açılan davalar bağlamında kararlaştırıldığını ve Kavala'nın 20 Mart 2020 tarihinde re'sen serbest bırakılmasıyla, darbeye teşebbüs suçlamasıyla (Ceza Kanunu'nun 309. Maddesi) ilgili soruşturma kapsamında uygulanan tutuklu yargılamanın sona erdiğini ileri sürmüştür. Hükümet yetkilileri, bu tarihten itibaren Kavala'nın, Mahkeme'nin incelemeye davet edildiği suçlamalardan herhangi biri nedeniyle tutuklanmadığını iddia etmişlerdir. Ayrıca, 9 Mart 2020'den bu yana, Kavala'nın tutukluluğunun farklı bir suçlamaya, yani TCK'nın 328. maddesi anlamında askeri veya siyasi casusluk suçuna dayandığını belirtmişlerdir.⁴²⁶

Hükümet, 19 Ocak 2021 tarihinde, Bakanlar Komitesi'ne bir Eylem Planı sunmak suretiyle yürütme sürecindeki ilk usul adımını attığının da üstünde durmuştur (DH-DD(2021)81). Bu Eylem Planında, Komite'yi yerel ceza yargılamalarının durumu hakkında bilgilendirmişlerdir. Kavala'nın 9 Mart 2020'den beri tutuklu olmasıyla ilgili olarak, soruşturmasını genişleten ve yoğunlaştıran İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, Kavala'nın Ceza Kanunu'nun 328. Maddesi uyarınca cezalandırılan bir suç olan askeri veya siyasi casusluktan suçlu olabileceğini gösteren yeni kanıtlar bulması nedeniyle Kavala'nın tutuklu yargılandığını açıklamışlardır. Hükümet yetkilileri, Kavala'nın 9 Mart 2020'den bu yana bu suçla ilgili olarak gözaltında tutulduğunu ve aslında Mahkeme'nin incelemesinin eski duruma dair olduğunu TCK 328. maddeye dayanan duruma dair inceleme yapmamış olduğunu da eklemişlerdir.⁴²⁷

⁴²⁶ a.g.e., par. 85.

⁴²⁷ a.g.e., par. 95-96.

Genel tedbirlerle ilgili olarak Hükümet, Eylem Planı doğrultusunda 8 Temmuz 2021 tarihinde kabul edilen ve insan haklarının korunmasını güçlendirmek amacıyla uygulamaya konulan dördüncü Yargı Reformu Paketi'ne atıfta bulunmuştur. Söz konusu Yargı Reformu Paketi'nin, tutuklu yargılama kararlarına itiraz ve kefaletle serbest bırakma usullerine ilişkin önemli değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iş yükünü azaltmak amacıyla acil tedbirler alındığını ve Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun da yargının bağımsızlığını güçlendirmek ve Mahkeme kararlarının uygulanmasını sağlamak için önemli tedbirler aldığını eklemiştir. Son olarak, COVID-19 salgınının neden olduğu zorluklara rağmen, Adalet Akademisi'nin hâkimlerin eğitimini ilerletmek için yoğun eğitim oturumları düzenlemeye devam ettiğini savunmuşlardır. Tüm üye devletler arasında HELP (Hukuk Profesyonelleri için İnsan Hakları Eğitimi Programı) öğrenme platformunun en fazla kullanıcısının Türkiye'de olduğunu belirtmişlerdir.⁴²⁸

Mahkeme'nin ihlal prosedürü yoluyla verdiği kararı tekrar Komite'ye denetim açısından göndermesinin ardından, Komite sonraki insan hakları toplantılarında Kavala dosyasını gündeminde bulundurmıştır. Derhal salıverilmesi çağrısında bulunmaya devam ederek, Türkiye'nin karara uymamasından duyduğu derin üzüntüyü belirtmiştir.

3. Parlamenterler Meclisi'nin Sürece Katılımı

Parlamenterler Meclisi Kavala'nın serbest bırakılması çağrısını toplantılarında devamlı olarak gündemine almakta olup, 12.10.2023 tarihinde yapmış olduğu bir acil görüşme sonucunda Kavala'nın serbest bırakılmasına dair bir karar açıklamıştır.⁴²⁹

AKPM aldığı kararda Kavala'nın ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının Eylül 2023'te Yargıtay tarafından onandığına dikkat çekmiştir. Mahkeme'nin Osman Kavala'ya yönelik suçlamaları destekleyen makul bir şüphenin var olduğu sonucuna varmak için inandırıcı bir kanıt bulunmadığını tespit ettiğini, tutukluluğunun "gizli bir amaç (*an ulterior purpose*) içerdiği bu amacın da onu susturmak olduğu yönünde karar

⁴²⁸ a.g.e., par. 97.

⁴²⁹ "Call for the immediate release of Osman Kavala-Resoluiton 2518-PACE", Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 12.10.2023, (Çevrimiçi) <https://pace.coe.int/en/files/33147/html>, 03.08.2024.

aldığını hatırlatmıştır. Parlamenterler ayrıca Osman Kavala'nın Meclis'in "siyasi tutuklu" tanımına girdiğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

Bu koşullar altında AKPM 2319 (2020) sayılı kararında öngörülen “tamamlayıcı ortak prosedürün”⁴³⁰ başlatılması için adım atma zamanının geldiğine inanmaktadır. Üye Devletlere Türkiye'nin Osman Kavala'yı serbest bırakmaması halinde, Kavala'nın hukuksuz ve keyfi bir şekilde özgürlüğünden mahrum bırakılmasından sorumlu olan savcı ve hakimler de dahil olmak üzere yetkililere karşı hedeflenen yaptırımların uygulanması için Magnitsky mevzuatı⁴³¹ veya diğer mevcut yasal araçların uygulanması çağrısında bulundu. AKPM bu çağrıyı yapmış olsa bile aslında bunu uygulayacak olanlar üye devletler ve gözlemci devletler olduğundan bu yaptırımın uygulanmasında asıl muhataplar taraf devletlerin kolektif sorumluluğu konusunda da ele alındığı gibi devletlerdir. Magnitsky Mevzuatı'nın uygulanması bir anlamda taraf devletlerin birbirleri üzerinde baskı oluşturmaları ve karara uymayan devleti zorlama anlamına gelir.

Ayrıca Parlamenterler Meclisi, Osman Kavala'nın 1 Ocak 2024 tarihine kadar cezaevinden tahliye edilmemesi halinde 2024 yılındaki ilk oturumunda Türk

⁴³⁰ “Complementary joint procedure between the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly in response to a serious violation by a member State of its statutory obligations-Resolution 2319 (2020)”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2020. Söz konusu metne göre; Parlamenterler Meclisi, bir taraf devletin yasal yükümlülüklerini ciddi bir şekilde ihlal etmesi halinde Avrupa Konseyi'nin iki yasal organı arasında tamamlayıcı bir ortak prosedür oluşturulması amacıyla Bakanlar Komitesi ile diyalog ve temasların yoğunlaştırılmasını amaçlamıştır. İki yasal organın ve Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'nin katılacağı böyle bir prosedür sayesinde, bir üye devletin yasal yükümlülüklerini ihlal ettiği durumlarda Konsey'in daha etkin tepki verme kabiliyetini güçlendireceği ve hem ilgili üye devlet hem de bir bütün olarak Avrupa Konseyi açısından alınacak tedbirlerin etkisinin artacağı düşünülmüştür. Tamamlayıcı ortak prosedürün birincil amacı, yapıcı diyalog ve iş birliği yoluyla bir üye devleti Örgütün yükümlülük ve ilkelerine uygun hale getirmek ve yaptırım uygulamaktan kaçınmaktır. Böyle bir prosedür nihayetinde Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. Maddesi uyarınca harekete geçme kararına yol açabilecek yalnızca Statü'nün 3. Maddesi ve Önsöz'ünde yer alan temel ilke ve değerlerin en ciddi ihlalleri, AKPM'nin bir üye devletle ilgili olarak tamamlayıcı ortak prosedür başlatma kararını haklı çıkarabilir.

⁴³¹ Şener Çelik, “ABD Yaptırımlarının Uluslararası İnsan Haklarına Etkisi: GMA ve CAATSA Kapsamında Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 77, No: 1, 2022, s. 188. “Küresel Magnitsky Yasası (Global Magnitsky Act), Aralık 2012'de Obama Yönetimi tarafından Rus vergi avukatı Sergei Magnitsky'nin tutuklu bulunduğu cezaevinde hayatını kaybetmesi sonucunda olayda sorumluluğu olan Rus devlet görevlileri için getirilen bir yaptırım yasasıdır. Düzenlemeye 2016 yılından itibaren uluslararası geçerlik kazandırılmış, yasanın içeriği, insan hakları ihlallerinde bulunan bütün ülkelerin vatandaşlarına ve kurumlarına yaptırım uygulanmasına olanak verecek şekilde genişletilmiştir.”

delegasyonunun kimlik bilgilerini sorgulayabileceğini hatırlattı.⁴³² Sularak AKPM, Kavala kararının uygulanmasının sağlanması, Sözleşme sisteminin korunması ve Konsey'in güvenilirliğinin güvence altına alınması için Bakanlar Komitesi, Genel Sekreter ve Türkiye ile yakın iş birliği içinde çalışmaya hazır olduğunu belirtti.⁴³³

AKPM yayınladığı bahsi geçen bu kararda Avrupa Birliğine de çağrıda bulunmuştur. Bu temel meselenin Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki diyalogun da bir parçası olduğunu ve bu bağlamda Avrupa Birliği'ne Türkiye'ye yönelik mali desteğini belirlerken bu ciddi durumu tam olarak dikkate alması ve böylece insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı bir toplumda çoğulculuğu teşvik eden çalışmalara öncelik vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁴

Sonuç olarak Kavala davasında Komite elindeki en büyük yaptırım araçlarından biri olan ihlal prosedürüne başvurmuş, Mahkeme'de 46/1.maddenin ihlal edildiğine Türkiye'nin karara uymadığına hükmetmiştir. Bundan sonraki süreçte Komite neredeyse bütün toplantılarında Kavala dosyasını gündemine almıştır. Örneğin en güncel olarak 11-13 Haziran 2024 tarihindeki toplantıdan çıkan kararda da Kavala dosyasının denetimine yer vererek, kararın halen uygulanmamasından duydukları derin üzüntüyü dile getirerek, hukukun üstünlüğü ilkesi gereği bir an önce uygulanması çağrısında bulunmuştur. Eylül 2024'te yapılacak olan bir sonraki toplantıda da bireysel ve genel tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığı konusunda denetime devam edileceğinin altını çizmiştir.⁴³⁵ Görüldüğü üzere Mahkeme kararlarının uygulanması hususunda yaptırım gücü her zaman tartışmalı bir alandır. Ne Avrupa Konseyi ne de taraf devletler açısından tamamen diyalog yolunu kapatacak bir hamleye başvurmak ilk tercih edilecek olan yol değildir ki burada da ihlal prosedürü işletilmeye başlandıysa da farklı yaptırım yollarına gitmek için acele edilmemekte, Komite'nin gündeminde tutulmakla yetinilmektedir. Nihayet Komite de sorunu diyalog yoluyla çözme konusunda ısrarcı davranmaktadır. Bu karar yapısal bir

⁴³² Böyle bir durumda AKPM'deki Türk Heyeti'nin (9 üyesi AKP, 4 üyesi CHP, 2 üyesi MHP, 2 Üyesi HDP ve 1 üyesi İyi Partiden oluşan) durumu sorunlu hale gelecektir.

⁴³³ "Call for the immediate release of Osman Kavala-Resoluiton 2518-PACE".

⁴³⁴ a.y.

⁴³⁵ "CM/Del/Dec(2024)1501/H46-34-1501st meeting, 11-13 June 2024 (DH)", Committee of Ministers-Minister's Deputies, 14.06.2024.

sorundan kaynaklanan ve aynı konuda bir çok başvurunun olduğu pilot karar uygulamalarından farklı olarak (yapısal bir sorunun giderilmesine duyulan ciddi bir ihtiyaç mevcut olmadığından) münferit ve bireysel tedbirlerle çözülebilecek bir ihlal kararı olmasına rağmen, gerek Mahkeme'nin bireysel tedbirlerin ötesinde 18.madde ihlaline karar vermesi gerekse taraf devletin söz konusu davayı kendisi açısından hassas kabul edilebilecek bir yerde görmesi sebebiyle uygulama konusunda oldukça problemli bir hal almıştır. Hakkında 18.madde ihlali verilen kararların birçoğu taraf devletlerce Mahkeme'nin yetkisini aştığı ve egemenlik alanına müdahale ettiği yönünde yorumlanan ve genellikle uygulamama yönünde dirençli oldukları kararlardır. Doğası gereği egemenlik ilkesi dışarıdan müdahaleyi reddeden ve buna direnç gösteren bir niteliği haizdir. Fakat taraf devletler, Sözleşme sistemine dahil oldukları anda Mahkeme'nin yargı yetkisini de kabul ettiklerinden vermiş oldukları taahhüde uymakla yükümlüdürler. Nihayet, taraf devletlerin kararlara kendi tercihlerine göre kararları seçerek uyup uymamaları yaygın bir usul haline gelirse Mahkeme sistemi tamamen çökecektir. Böyle bir durumda da etkili bir sistemden söz etmek imkansız hale gelecektir.

B. Selahattin Demirtaş/ Türkiye Kararı (14305/17)

Başvuran Selahattin Demirtaş, tutuklandığı dönemde Halkların Demokratik Partisi (HDP) genel başkanı ve aynı zamanda milletvekilidir. Başvuran, 6-8 Ekim 2014'de Türkiye'de birçok ilde gerçekleşen ve şiddet içeren protestolar, çözüm süreci olarak adlandırılan bazı gelişmelerin sona ermesinin ardından 2015 yılında şiddet olaylarının artması, 2016 yılındaki Anayasa değişikliği sonrasında kamuoyuna 6-8 Ekim olayları olarak bilinen olaylara dair yaptığı açıklamalar ve çağrılar gerekçesiyle hakkında düzenlenen fezlekeler sonrasında yasama dokunulmazlığı kaldırılarak TCK m.314 (silahlı örgüt) ve m.214 (suç işlemeye tahrik) kapsamındaki suçlamalara dayanılarak 4 Kasım 2016'da tutuklanmıştır. 20 Şubat 2017 tarihinde AİHM'ye bireysel başvuru yapılmıştır. 20 Kasım 2018'de AİHM ihlal kararı vermiştir. Bununla birlikte hem başvuran hem de Türk Hükümeti davanın Büyük Daire'ye taşınmasını talep etmiş itirazlarını belirtmiştir. Üzerinde durulacak olan esas karar 22 Aralık 2020'de Büyük

Daire tarafından verilen karardır.⁴³⁶ Mahkeme, başvuranın yasama dokunulmazlığının kaldırılarak hakkında ceza davası açılması ve tutuklanması sebebiyle milletvekili olarak ifade özgürlüğünün ihlal edildiği tespitinde bulunmuştur. Mahkeme, yerel mahkemelerce başvuranın yapmış olduğu açıklamaların Anayasa'nın 83/1. maddesinde düzenlenen yasama dokunulmazlığı kapsamında olup olmadığı değerlendirilmesinin eksik kaldığı, yöneltile suç isnatlarının başvuranın siyasi faaliyetleri ile ilişkisi konusunda yeterli inceleme yapılmadığını belirtmiştir. Mahkeme buna ek olarak başvuranla ilgili iddia edilen suçlamalardan terörizmle alakalı suçlar açısından TCK 314/1-2.maddesi hükümlerinin oldukça geniş olduğunu belirtmiş, bu hükümlerle ilgili olarak Mahkeme yorumlarının ulusal makamların müdahalesine karşı yeterli güvence sağlamadığı yönünde tespit yapmıştır.

Mahkeme, başvuranın siyasi söylemlerinin onun silahlı bir örgütle ilişkilendirilmesi için yeterli kabul edilemeyeceğini belirterek, AİHS 10. Madde (ifade özgürlüğü) ve 1. Protokol'ün 3.maddesi (serbest seçim hakkı) hükümlerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, Sözleşme'nin 5/1 ve 5/3.maddelerinin de ihlal edildiğine karar verirken, başvuranın 2016-2018 tarihleri arasındaki tutukluluğunun suç işlediğine yönelik makul şüphenin eksikliği, gözaltına alınması ve tutuklanmasını haklı gösterecek gerekçelerin ortaya konamaması sebeplerine dayanmıştır. Son olarak Mahkeme Sözleşme'nin 5. maddesi ihlaliyle bağlantılı olarak 18.madde ihlaline karar vermiştir. Başvuranın tutuklanmasının altında başkaca bir amaç olduğu bu amacın da demokratik bir toplumda çoğulculuğun bastırılması, siyasi tartışmalarda ifade özgürlüğünün kısıtlanması olduğu vurgulanmıştır.⁴³⁷ Bunun üzerine başvuranın derhal serbest bırakılması ve ihlalin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması konusunda kararını belirtmiştir.

Bakanlar Komitesi, 09-11 Mart 2021 tarihlerindeki 1398. toplantısında Demirtaş davasını ilk kez ele almıştır. Türk Hükümetince yapılan açıklama başvuranın halihazırdaki tutukluluğunun AİHM'nin verdiği karar kapsamında olmadığı yönündedir. Fakat Komite'ye göre, Mahkeme'nin yapmış olduğu tespitlere göre, başvuranın ilk

⁴³⁶ Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2).

⁴³⁷ a.g.e., par. 401.

tutuklama nedenleriyle sonrasında verilen tutuklamanın devamına ilişkin nedenler aynıdır. Bu nedenle taraf devletin 46.maddeden doğan yükümlülüğünü yerine getirmek için başvuranın derhal serbest bırakılması çağrısı yapmıştır.⁴³⁸ Komite, 08-10.06.2021 tarihindeki 1406. toplantısında ve AKBK, 20-22.09.2022 tarihleri arasında yapılan 1443. toplantısında da Demirtaş davasını ele almıştır. Ulusal makamlar başvuranın mevcut tutukluluk halinin yeni deliller ve iddialara dayandığı yönündeki açıklamalarını sürdürmüştür. Komite bu konuda ek bilgiye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Komite başvuranın AYM önündeki bireysel başvurusunun uzun süredir derdest olduğu ve makul sürede karar verilmemesinden endişe duyduğunu belirtmiştir. AYM’nin süratle AİHM’nin vermiş olduğu ihlal kararındaki lafız ve ruha uygun şekilde inceleme yapmasının aciliyeti üstünde durmuştur.

Komite 6-8 Aralık 2022 tarihindeki 1451 sayılı insan hakları toplantısında Demirtaş’ın halen serbest bırakılmamasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Genel Sekreterliğe bir sonraki toplantıda ele alınması için ara karar taslağı hazırlaması konusunda talimat vermiştir. Hükümet 5 Ocak 2023 tarihinde bir eylem planı sunmuştur. Bu eylem planında, başvuranın tutukluluğunun Komite’nin denetimini yaptığı ihlal kararı kapsamında olmadığını, Mahkeme tarafından henüz hiç incelenmemiş başka suçlamalara dayandığını ve ulusal mahkemelerin bu durumu tespit ettiğini, başvuranın tutukluluk halinin düzenli olarak yerel mahkemelerce denetlendiğini, konuyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesi önündeki derdest başvurusunun incelenmesinin tamamlanmasının beklenmesi gerekliliğini belirtmiştir.⁴³⁹

Komite, 7-9.03.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen 1459. Toplantıda Demirtaş kararını bir kere daha görüşmüş başvuranın halen serbest bırakılmaması ve Mahkeme kararının uygulanmaması konusundaki endişe ve üzüntülerini dile getirmiştir. Bu toplantıda CM/ResDH(2023)36 sayılı ara karar kabul edilmiştir ki bu Demirtaş kararı açısından da ihlal prosedürünün başlatılabileceği şeklinde yorumlanabilir. AYM

⁴³⁸ “H46-40 Selahattin Demirtaş v. Turkey-CM/Del/Dec(2021)1398/H46-40-1398th meeting, 9-11 March 2021 (DH)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 11.03.2021.

⁴³⁹ “1459th meeting (March 2023) (DH) - Action Plan (05/01/2023) - Communication from Türkiye concerning the cases of Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2) and Encu and others v. Turkey (Applications Nos 14305/17 and 56543/16)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 05.01.2023.

önündeki bireysel başvurunun AİHM kararı ile aynı doğrultuda olmaması halinde Sözleşme'nin 46/1.maddesinin ihlal edilip edilmediği konusunda Mahkeme'ye gidilmesi yani ihlal prosedürüne başvurulması ihtimali oldukça yüksek görünmektedir.

16 Mayıs 2024 tarihinde Sincan 22. Ağır Ceza Mahkemesi Kobani davasında Selahattin Demirtaş'a TCK 302.madde (Devletin birliğini ve ülkenin bütünlüğünü bozmak) ve diğer bazı suçlardan toplam 42 yıl ceza vermiştir. Bununla birlikte AYM önündeki bireysel başvurusu hala sonuçlanmamıştır. Güncel durumda Komite açısından bakıldığında Demirtaş davası insan hakları toplantılarında gündemde tutulmaktadır. En son 11-13 Haziran 2024 tarihli toplantıda gündeme alınmış olup derhal serbest bırakılması çağrısı yinelenmiştir. Komite, Kobani davasından mahkum edilen Demirtaş hakkında Ağır Ceza Mahkemesi'nin henüz gerekçeli kararını sunmadığı için dosyayı beklemeye aldığını, Eylül 2024'te yapılacak olan toplantıda Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararı açısından bireysel ve genel tedbirlerin⁴⁴⁰ alınıp alınmadığının denetimini yapmaya devam edeceğini belirtmiştir.⁴⁴¹

Sonuç olarak Demirtaş/Türkiye kararı Komite önünde uygulanmayı bekleyen ve uygulanmasıyla ilgili zorluklar yaşanan diğer bir karardır. Nitelik ve süreç itibarıyla Kavala kararına oldukça benzemektedir. Mahkeme her iki davada da 18.maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Türk Hükümeti ise Mahkeme kararına uymayacağını belirtmese bile, Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararının başvuranın halihazırdaki durumuyla ilgili olmadığı üzerinde durmakta ve kararı uygulamama yönünde bir yaklaşım sergilemektedir. Bu durum Kavala kararında olduğu gibi Demirtaş kararının da taraf devletçe hassas kabul edilen kategoride olup uygulanmasında zorluk yaşanan kararlar arasında olduğunu göstermektedir. Söz konusu karar yapısal bir sorundan kaynaklanmadığından genel tedbirlerden ziyade alınacak bireysel tedbirler yoluyla ihlalin sonlandırılmasının mümkün olduğu bir karardır. Kural olarak genelde

⁴⁴⁰ Komite, 1475. toplantısında genel tedbirlere ilişkin yaptığı son incelemede, yetkililere, parlamenterlerin siyasi söylemlerine yönelik usuli güvencelerin uygulamada etkili olmasını ve siyasi bir görüşü savunanlara dokunulmazlık koruması sağlamasını temin etmek üzere yasal veya diğer tedbirleri alma çağrısını yinelemiştir.

⁴⁴¹ “1492nd meeting, 12-14 March 2024 (DH)-H46-34 Selahattin Demirtaş (No. 2) group v. Turkey (Application No. 14305/17)”, Minister's Deputies, 12-14 March.

uygulanmasında sorun yaşanan kararlar yapısal ve sistemden kaynaklanan nedenlerle hakkında ihlal kararı verilenler olsa da Kavala ve Demirtaş davaları gibi siyasi altyapısı da olan ve taraf devletin bazı özellikleri sebebiyle hassas kabul edilen davalarda da uygulamama sorunu yaşanmaktadır. Demirtaş kararı konusunda da Kavala kararında olduğu gibi ihlal prosedürünün işletilmesi oldukça mümkün görünmektedir. Bununla birlikte AYM'nin vereceği bireysel başvuru sonucu buradaki denklemde önem arz etmektedir. Nihayet hem Kavala hem Demirtaş kararlarının gösterdiği, Komite'nin elinde kararları uygulatmaya elverişli yaptırım araçlarının olmadığı, Mahkeme kararlarının uygulanmasında en etkili yolun taraf devletlerin kararları uygulama konusundaki gönüllülük ve iş birliği olduğudur. Öyle ki taraf devletler kararları uygulamadığı takdirde en ağır yaptırım olan Konsey üyeliğine son verilmesi uygulaması bile insan haklarının korunması ve geliştirilmesine hizmet etmek yerine, bireylerin daha zorda kalmasına katkı sunan bir araca dönüşmektedir. Dolayısıyla en önemli araç olarak Mahkeme, Komite ve taraf devletler arasındaki iş birliği görünmektedir. Uluslararası hukukta devletlerin kendi rızalarıyla taraf oldukları yargı organlarının kararları daha sonra onlar aleyhine bir karar verilmiş olsa bile bağlayıcıdır. Devletler uluslararası bir yargı organına taraf olmakla, yargısal denetim alanına giren konularda egemenliklerinin bir kısmını iradeleriyle uluslararası hukuka uygun bir şekilde kullanmak istedikleri için devrederler.⁴⁴² Dolayısıyla taraf oldukları yargı organının kararına uyma konusunda yükümlülük altındadırlar. Bu kararlardan bağımsız olmak ancak bu organların tarafı olmamakla mümkündür. Söz konusu karar açısından da Türkiye Mahkeme'nin vermiş olduğu ihlal kararına uymakla yükümlüdür.

C. Ümmühan Kaplan/Türkiye Kararı (24240/07)

Başvuran Ümmühan Kaplan babası tarafından 1970'te açılan davayı 2007 yılından sonra kendisi sürdürmüştür. Başvuran, kadastro yetkililerince orman vasfında sayılan yerlerin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Konuyla ilgili birçok kez bilirkişi incelemesi yapılmıştır. Makul sürede yargılanma hakkı kapsamında adil

⁴⁴² Kerem Altıparmak, Başak Çalı, "AİHM'nin Demirtaş Kararının Uygulanmamasına Kılıflar; İçeriye Farklı Dışarıya Farklı", **İnsan Hakları Okulu, Çalışma Metni 25**, 2021, s. 19.

yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiası mevcuttur. 1970 yılında açılan dava Mahkeme'nin ihlal kararı verdiği 2012 yılında halen derdest olduğundan en az 42 yıllık bir süreden bahsedilmektedir. AİHM, davanın 20 Mart 2012 itibariyle halen devam ettiğini, dolayısıyla yargılama süresinin aşırı uzun olduğunu ve AİHS'nin 6 § 1 maddesinin ihlal edildiğini belirlemiştir. Mahkeme, Türkiye'de yargılama süresine itiraz edilebilecek etkili bir başvuru yolunun bulunmadığını tespit ederek, AİHS'nin 13. maddesinin de ihlal edildiğine karar vermiştir. Başvurucuya, manevi tazminat olarak 15.600 Euro ödenmesine karar verilmiştir.⁴⁴³

Mahkeme önünde buna benzer daha yüzlerce başvurunun beklemekte olduğunu belirtmektedir. Türkiye'de bu duruma ilişkin artan başvuru sayısını ve çıkabilecek muhtemel ihlalleri göz önüne alarak, somut olayda, pilot karar prosedürün uygulanmasına karar vermiştir. AİHM, Türkiye'nin yargılama süresine ilişkin yapısal sorunları çözmek için etkili iç hukuk yolları oluşturması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu genel tedbirleri alması için bir yıl süre tanımış, bu süre zarfında benzer başvuruların incelenmesini ertelemiştir.

AİHM'nin pilot kararı sonrasında Türkiye'de konuyla ilgili olarak 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" kanunla bir tazminat komisyonu kurulmuştur. Kanun tasarısının gerekçesinde⁴⁴⁴ Ümmühan Kaplan kararı ve benzerleri aracılığıyla uzun yargılamalar konusundaki yapısal sorunların ortadan kaldırılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ AİHM iç hukukta kurulan bu Komisyonu tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak görmüş ve bu yola başvurmadan önüne gelen bazı başvurularla ilgili kabul edilemezlik kararı vermiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Ümmühan Kaplan/Türkiye, 24240/07, (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 20 Mart 2012).

⁴⁴⁴ "6384 Sayılı 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun' Tasarı Metni", 17.05.2012, (Çevrimiçi) <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0625.pdf>, 06.08.2024. Söz konusu kanunun adı 02.03.2024 tarihinde "Tazminat Komisyonu'nun Görevleri ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁴⁵ a.y.

⁴⁴⁶ Turgut and Others v. Turkey, 4860/09, (European Court of Human Rights Mart 2013).

Komite kararın icrasının denetiminde bireysel ve genel tedbirlerin alınıp alınmadığı hususunu denetlemiş 2014 yılında, taraf devletin gerekli tedbirleri aldığına kanaat getirerek bu karar ve benzeri birçok kararın incelenmesine son vermiştir.⁴⁴⁷

Söz konusu kararı incelemeye değer kılan etkililiğe dair hala güncel tartışmalara konu olabilmesidir. Komite her ne kadar söz konusu pilot karara ilişkin genel tedbirlerin alındığı gerekçesiyle denetimine son vermişse bile, uzun yargılamalara ilişkin yapısal sorunun sadece tazminat ödenmesiyle giderilemediği oldukça açıktır. Mağdura ödenen tazminat bireysel tedbirlere ilişkin olup yapısal sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Nitekim uzun yargılamalar sebebiyle artık iç hukukta AYM önünde de çok fazla iş yükü oluşmuştur. AYM 2022 yılında vermiş olduğu Nevriye Kuruç⁴⁴⁸ pilot kararıyla adil yargılanma hakkının bir uzantısı olan makul sürede yargılanma hakkı konusunda yapısal sorunun devam ettiği üzerinde durarak bu sorunun giderilmesinin anayasal bir değişikliği gerektirdiği gerekçesiyle kararı TBMM'ye göndermiştir. Ayrıca bu karar sonrasında 6384 sayılı Kanun'un geçici 2.maddesinde değişiklik yapılarak, 09.03.2023 tarihi itibarıyla AYM önünde derdest haldeki başvurularla ilgili Tazminat Komisyonu'na başvurma imkanı getirilmiştir. Fakat bu hamle AYM önündeki başvurularda azalmaya yol açması amacıyla yapıldıysa bile belirtilen tarihten sonra makul sürede yargılanma hakkına ilişkin gelecek başvuruları engellemek için köklü bir değişiklik öngörmemektedir. Örneğin, AYM'ye başvurmadan önce müracaat edilebilecek yargısal yahut idari bir mekanizma öngörülmediğinden bu sorunla ilgili başvurular AYM'ye gitmeye devam etmektedir. AYM pilot karar usulünün anlamını kaybedeceği ve verdiği kararın sadece tazminat miktarını belirlemeden ibaret hala gelmesi endişesini taşımaktadır.⁴⁴⁹ Oysa köklü ve yasal bir düzenleme ile yapısal sorunun ortadan kaldırılması esastır. AYM kendisine yapılan bireysel başvuru yolunun ikincil olduğunu belirtmekte ve kendisine gelinmeden önce başka etkili mekanizmaların varlığının şart

⁴⁴⁷ “CM/ResDH(2014)298-Execution of the judgments of the European Court of Human Rights in 282 cases against Turkey”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 17.12.2014.

⁴⁴⁸ Nevriye Kuruç Başvurusu, 2021/58970, (Anayasa Mahkemesi 05 Temmuz 2022).

⁴⁴⁹ “Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali İddiasıyla Yapılan Başvurunun İncelenmesinin Sürdürülmesini Haklı Kılan Bir Neden Olmadığı Gerekçesiyle Düşmesi | Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 10.10.2023.

olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁰ Bu sebeplerle AYM son olarak 25.07.2023 tarihli Keser Altıntaş başvuruyla⁴⁵¹ ilgili olarak, “makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla yapılan başvurunun incelenmesinin sürdürülmesini haklı kılan bir neden görülmediğinden düşmesine” karar vermiştir.

AYM’nin verdiği bu düşme kararı aslında makul sürede yargılanma hakkının ihlali konusunda yasal bir adım atılması ve bu konuda yapısal bir değişikliğe gidilmedikçe kendisinin bu hususta verdiği kararların anlamsız kaldığı için artık bu başvuruları incelemeyeceği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte AİHM kararları konusunda da buna değindiğimiz gibi AİHM ya da AYM’nin kararları uygulanmadığı için geri adım atması ancak kişileri daha da mağdur etmektedir. Dolayısıyla düşme kararı vermenin eleştiriye açık bir hamle olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

AYM’nin düşme kararı vermesi ve idari ya da yargısal bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmasını vurgulamasının ardından kamuoyunda 8. Yargı Paketi olarak anılan 7499 sayılı “Ceza Muhakemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 12.03.2024 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu kanunla getirilen düzenlemelerden biri de makul sürede yargılanma hakkı ihlali iddialarıyla ilgilidir. Özet olarak artık makul sürede yargılanma hakkı ihlaliyle ilgili başvurular AYM’ye değil Tazminat Komisyonu’na yapılacaktır. Söz konusu Tazminat Komisyonu Ümmühan Kaplan kararı sonrası kurulan Komisyon olup zamanla parça parça yetkisi ve görevi genişletilmiştir. Güncel durumda da AYM’nin bu tür ihlal başvuruları hakkında düşme kararı vermesinin etkisiyle iç hukukta AYM’ye gitmeden önce tüketilmesi gereken bir kanun yolu olarak Tazminat Komisyonu’na başvuru getirilmiştir. Söz konusu düzenleme elbette sorunu kökeni itibarıyla çözmez aslında sadece tazminatların ödenebilmesi için bir yol olsa da mağdurlar açısından bireysel tedbirlerin yerine getirilebileceği bir adım ve gelişme olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak incelenen bu pilot karar ve sonrasında iç hukukta yaşanan gelişmeler göz önünde tutulduğunda pilot kararların yapısal ve sistemsel değişikliklerle çözüme kavuşturulacağı oldukça açıktır. Sadece bireysel tedbirler alındığında aynı

⁴⁵⁰ Keser Altıntaş Başvurusu, 2023/18536, (Anayasa Mahkemesi 25 Temmuz 2023) para.58.

⁴⁵¹ a.y.

konuda ihlaller sürekli devam etmektedir ki bu da hem iç hukuktaki yargı organları hem AİHM açısından iş yükünün artması ve etkililik konusunda olumsuz bir sonuç doğması anlamına gelmektedir. Yine bu kararın da gösterdiği asıl olanın iç hukuktaki koruma olmasıdır. Ümmühan Kaplan kararı sonrasında kurulan Tazminat Komisyonu Bakanlar Komitesi denetimi sonucunda yeterli tedbir olarak görülmüş ve denetimine son verilmiş bu aşamadan sonra mağdurlar ulusal yargı ile baş başa kalmışlardır. Bu hususta en doğru tespiti ve en etkili çözüm önerisini getirebilecek olan kuşkusuz ulusal makamlar ve yargı organlarıdır. Örnek kararın gösterdiği üzere bu bazen fazla vakit alsa ya da bazı yönleriyle eksik de olsa kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması ilk olarak devletlerine düşen sorumluluktur. Bununla birlikte uluslararası korumanın önemi asla göz ardı edilemez çünkü her zaman ideal bir iç hukuk koruması söz konusu olmamakta zaten bu sebeple uluslararası yargı organları mevcut olup, taraf devletler egemenlik yetkilerinin bir kısmını bu yargı organlarıyla paylaşmaktadır. Dolayısıyla uluslararası bir yargı organının yargı yetkisi tanındığı takdirde verdiği kararlar da bağlayıcı hale gelmektedir.

SONUÇ

AİHM insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda uluslararası ve bölgesel düzeyde en güçlü ve etkili yargı organıdır. Bunun sebebi kararlarının bağlayıcı olması, tam zamanlı bir Mahkeme olarak çalışması ve kararlarının icrasını denetleyecek ayrı bir organın mevcut olmasıdır. Türkiye de uzun yıllardır Konsey'e üye bir ülke olarak Mahkeme sisteminin parçası ve kararlarının muhatabıdır. AİHM yıllardır birçok karara imza atmıştır. Mahkeme'nin kararları bildirimde bulunan niteliğinin yanında bağlayıcı olan ve bazı durumlarda taraf devletlere talimat veren özelliklere sahiptir.

Mahkeme'nin kararları Sözleşme'deki haklardan herhangi birinin ihlal edilip edilmediğinin tespitine dairdir. İhlal tespiti kendi başına mağduriyeti ortadan kaldıramayacağı için bu kararların uygulanması aşaması oldukça önemlidir. Kararların icra edilmesi sürecinde en temelde üç aktörden söz edilebilir. Bunlar, Mahkeme, Bakanlar Komitesi ve kararın muhatabı taraf devlettir. Burada yetki ve sorumluluğa sahip olan aktörlerin en başında Bakanlar Komitesi gelir. Sözleşme açıkça kararların icrasının denetiminden sorumlu olan organın Komite olduğunu düzenlemiştir. Mahkeme ihlal kararı verdikten sonra kararın icrasının denetimi için Bakanlar Komitesine gönderir. Komite denetim yöntemi olarak kullandığı usullerle taraf devletin karara uyup uymadığını denetler. Bunu yaparken taraf devletle iletişim içinde olup, kararın uygulanmasına dair hangi adımların atıldığının ve atılacağına bilgisini talep eder. Bu konularda ara karar alma, eylem planı talep etme gibi yöntemleri de kullanır. Her ne kadar denetimden sorumlu organ belli olsa da diğer aktörlerin iş birliği olmadan kararların uygulanması mümkün değildir. Özellikle taraf devlet bu hususta kilit rol oynar. Bir ihlal kararı ancak taraf devletin önlem alması ve ihlali ortadan kaldırmak için adım atmasıyla uygulanmış olacaktır. Kararları uygulama konusunda taraf devletlerin tazminat ödemekle başlayan bireysel tedbirler alma yükümlülüğünden, yasal düzenlemeler yapmaya kadar gidebilecek genel tedbirler alma sorumlulukları mevcuttur. İhlalin ortadan kaldırılması tek bir mağdur için alınacak bireysel tedbirlerle sağlanamayacak sorunları barındırıyorsa taraf devlet bu konuda genel tedbirler öngörmeli ve yapısal sorunu ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Nihayet, kararı uygulayacak olan taraf devlet olduğundan, onun adımları olmadan Mahkeme'nin de Komite'nin de rolü işlevsiz

kalacaktır. Kararların uygulanması sürecinde rol alan diğer bir aktör ise Mahkeme'nin kendisidir. Hem ihlal kararını vererek hem de sonrasında Komite'nin öngördüğü denetim aşamasındaki bazı yükümlülükleriyle bu sürece katılır. Mahkeme son yıllarda, vermiş olduğu bir karara uyulmaması nedeniyle iç hukukta devam eden ihlal için aynı konuyla tekrar önüne gelen davalardan bazılarını kabul etmeye de başlamıştır. Bu durumun dolaylı yoldan kendi kararlarının bir şekilde denetimini yaptığı şeklinde yorumlanması abartılı bir niteleme olmayacaktır. Bundan da öte icra aşamasında Mahkeme'nin en önemli rollerinden biri Komite'nin yaptırım araçlarından biri olan ihlal prosedürü sürecinde yer almasıdır. Bir kararın taraf devletçe uygulanmadığı kanaatini taşıyan Komite son çare olarak ihlal prosedürünü başlatarak, Mahkeme'ye taraf devletin Sözleşme'nin 46/1. maddesinden kaynaklanan kararlara uyma taahhüdünü yerine getirip getirmediğini sorar. Mahkeme'nin 46/1. maddenin ihlal edildiği şeklinde karar vermesini takiben, Komite taraf devlete yaptırımlar uygulamaya başlar. Dolayısıyla Mahkeme'nin de kararların uygulanmasındaki rolü oldukça önemlidir. Son olarak, bu üç organın yanında Konsey'in siyasi organlarından biri olan Parlamenterler Meclisinin de icra konusunda etkin olduğu söylenebilir. Parlamenterler Meclisi, Komite'ye önerilerde bulunabileceği gibi, taraf devletler üzerinde temsilcileri aracılığıyla etki oluşturmaya da çalışırlar. Bunun yanında taraf devletleri karara uymayan Konsey üyesi üzerinde yaptırım uygulamaya da davet edebilirler.

Kararların uygulanmasında yukarıda sayılan aktörlerin iş birliğinin önemi oldukça açıktır. Bir aktörün eksikliği ya da iş birliğine yanaşmaması halinde kararlar icra edilemeyecektir. Son yıllarda, Mahkeme kararlarının uygulanması konusunda oldukça zorluk yaşanmaktadır. Bu zorluklar birçok sebepten kaynaklanabileceği gibi en belirgin sebeplerden bazıları, teknik sebepler olarak da görülebilecek, kararların yorumlanmasında veya örneğin kararın dilsel ya da kazuistik özellikleri sebebiyle anlaşılmasında yaşanan zorluklar olabilir ki bu en kolay ortadan kaldırılabilecek zorluktur. Uygulamada giderilmesinde en çok zorlanılan icra engelleri ise politik altyapısı olan sebeplerdir. Bu tür sebepler genellikle taraf devletin hassasiyetleriyle bağlantılı konuları içermesinden ötürü uygulanması sürüncemede bırakılan ya da hiç uygulanmayan kararları beraberinde getirir. Taraf devletlerin geliştirdiği hassasiyet genellikle siyasi, dini ya da ideolojik altyapısı olan konularla bağlantılıdır.

Uygulanmasında en çok sorun yaşanan kararlar genellikle bu kategoride yer almaktadır çünkü hassasiyetler sebebiyle ilgili ihlalleri ortadan kaldıracak yapısal değişikliklere gitmekten kaçınma söz konusudur. Mahkeme'nin ihlal kararı verdiği bir konuda, örneğin hukuk sistemine ilişkin yasal düzenleme yapmak gerektiğinde, taraf devlet sahip olduğu hassasiyet ya da politik duruş sebebiyle gerekli düzenlemeyi yapmaktan imtina edeceğinden, yapısal sorun devam eder ve aynı konuda ihlal kararları artmaya başlar. Bu konuda taraf devletler ve Mahkeme arasında altında devletlerin egemenliği ilkesinin yattığı bir gerilimin mevcut olduğunu söylemek gerekir. Taraf devletler bu tür konulardaki ihlal kararlarında genellikle Mahkeme'yi fazla müdahaleci olma ve yetkisini aşmakla eleştirmektedirler. Yine kararların uygulanmasında yaşanan diğer bir zorluk da ekonomik kaynaklı sorunlardır. Mahkeme ihlal kararı verirken çoğu durumda tazminata da hükmetmektedir. Taraf devletler münferit davalarda verilen tazminat cezalarını ödemekte zorlanmasa da pilot kararlar gibi birden fazla kişiyi etkileyen kararlardan doğan tazminat yükü bazen devletleri zorlayabilmektedir.

Kararların uygulanmasında yaşanan zorluklar Mahkeme sisteminin ve kararlarının etkililiğine tesir eden en önemli hususlardır. Nihayet bir kararın etkili olup olmaması ona uyulup uyulmamasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda devletlerin egemenliği, talilik ilkesi ve takdir marjı gibi kavramların kararların etkililiğinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Devletlerin egemenliği ile Mahkeme'nin yetkisi her zaman birbirlerini sınırlama mücadelesi içindedir. Taraf devletler, Sözleşmeye üye olduklarında egemenliklerinin bir kısmından taviz vermiş sayılırlar. Mahkeme'nin her kararı meşru olsa bile iç hukuka müdahale olarak görülür. Bazı noktalarda bu daha fazla tartışma konusu olabilirken bazı kararlarda taraf devletlerin tolere edebildiği seviyede kalır. Dolayısıyla taraf devletlerin egemenliği ve Mahkeme'nin yargı yetkisi aralarında bir gerilimi barındıran iki kavramdır. Talilik prensibi ve takdir marjı, devletlerin egemenliği prensibi ile iç içe geçmiş kavramlardır. Talilik prensibi, AİHM'nin sağladığı korumanın değil iç hukuktaki korumanın asıl olduğuna işaret eden bir ilkedir. Uluslararası koruma ikinci sırada gelir. Takdir marjı da bununla ilgili olarak, Mahkeme'nin bir ihlalin nasıl ortadan kaldırılacağına belirlenmesi konusunda taraf devletlerin takdir hakkının olduğunu gösteren kavramdır. Mahkeme bazen alınması

gereken tedbirlere işaret etse bile bu konuda ihlalin ortadan kaldırılmasında kullanılacak araçların neler olduğu taraf devletin ihtiyarındadır.

Mahkeme kararları taraf devletlerin iç hukuklarında doğrudan etki doğuran niteliğe sahiptirler. Taraf devletler Sözleşme metnini hukuklarında normlar hiyerarşisinde bir yere koymaktadırlar. Bazı taraf devletler anayasa ile aynı derecede, bazıları yasalarla aynı düzeyde, bazıları ise anayasa ve yasalar arasında bir konumda bu etkiye yer verirler. Ülkemizde yasalar ve insan haklarına ilişkin uluslararası anlaşmaların çatışması halinde uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınacağı kabul edildiğinden insan haklarına ilişkin konularda AİHS yasalardan daha üstte konumlandırılmıştır. Sözleşme'nin iç hukuktaki yeri dolayısıyla taraf devletler kararlara uymayı taahhüt ettiğinden, Mahkeme kararlarının iç hukukta sonuç doğurması kaçınılmazdır. Mahkeme'nin verdiği kararlarda, özellikle genel tedbirlerin alınması öngörüldüğünde, taraf devlet iç hukukunu Mahkeme içtihadıyla uyumlu hale getirme yoluna gidebilir. Dolayısıyla Mahkeme kararlarının iç hukuku bazı noktalarda şekillendirdiği ve bu yolla ulusal hukuklarda etki doğurduğu söylenebilir. Mahkeme'nin verdiği bir karar sadece ilgili taraf devleti bağlıyor olsa bile diğer taraf devletlerin de Mahkeme içtihadını takip etmeleri ve hukuklarını Mahkeme sistemiyle uyumlandırmaları potansiyel hak ihlallerinin önüne geçilmesinde önem arz eder.

AİHS sisteminde kararların etkililiğini sağlayan en önemli faktör Sözleşme'nin dolayısıyla Mahkeme kararlarının yaptırım gücüdür. Yaptırım gücü uluslararası hukuk söz konusu olduğunda oldukça tartışmalı bir kavrama dönüşür. Uluslararası örgütlerin ve organların iç hukuktaki gibi yaptırımları zorla uygulatacak kolluk güçleri mevcut değildir. İç hukuktaki icbar-cebri icra uluslararası hukuka yabancı olup bu alanda daha çok yumuşak hukuk (soft law) kuralları temel alınır. Yine de Mahkeme kararlarının uygulanmaması halinde Sözleşme sistemi bazı yaptırımlar öngörmüştür. Bunların en başında ihlal prosedürünü başlatma tehdidi yer almakla birlikte bu çok nadiren başvurulmuş yöntemlerdendir. Mahkeme tarihinde sadece iki kez bu yola gidilmiş olup ikincisi ülkemize ilişkin verilen Kavala/Türkiye kararında gündeme gelmiştir. İhlal prosedürünün işletilmesi noktasında Komite'nin elinde geniş bir yaptırım yelpazesi yoktur. İhlal prosedürüyle Komite, taraf devlet üzerinde baskı oluşturma yoluyla kararların uygulanmasını sağlamaya çalışır. İhlal prosedürü işletilmeye başlandıktan

sonra Mahkeme kararı uzun süre halen uygulanmazsa taraf devletin Konsey üyeliğinin askıya alınmasından üyeliğe son verilmeye kadar gidebilecek yaptırımlar Avrupa Konseyi Statüsü'nde düzenlenmiştir. Kararlara uymadığı gerekçesiyle bugüne kadar hiçbir taraf devletin Konsey üyeliğine son verilmemiştir. Bu yaptırım en son başvurulacak yaptırımdır. Rusya'nın Konsey üyeliğine son verilmesi Mahkeme kararlarını uygulamaması sebebiyle değil Ukrayna'ya karşı başlattığı saldırılar sebebiyle olmuştur. Sebebi farklı da olsa bu durumdan yola çıkarak bakıldığında son noktada gidilecek olan bu yaptırımın insan haklarının korunmasına ne kadar hizmet edip etmediği tartışmalıdır. Bir taraf devletin üyeliğine son verilip Mahkeme'nin yargı yetkisi dışına çıkarılması, bu taraf devletin vatandaşları ve etki alanındaki kişiler açısından oldukça dezavantajlı olacaktır. Bu durum Mahkeme'nin ve Sözleşme'nin varlık sebebiyle de çelişmektedir. Bu sebeple bahsi geçen yaptırımlara gelene kadar alternatif yaptırım yolları aranabilir. Burada taraf devletlerin kolektif sorumlulukları sebebiyle kararlara uyulmasını sağlamak adına her bir taraf devletin karara uymayan devlet üzerinde politik yahut ekonomik baskı uygulaması bir yol olarak değerlendirilebilir.

Kararların uygulanmasında yaşanan zorluklar ve Mahkeme'nin iş yükünün fazlalığı AİHM sisteminin geleceği hakkında endişeler yaratmıştır. Bu sebeple bir süredir reform süreci adı verilen çalışmalar yapılmaktadır. Reform sürecindeki en temel motivasyon Mahkeme'nin iş yükünün azaltılması böylece etkililiğin artırılmasıdır. Bu amaçlarla Sözleşme'ye ek bazı protokoller hazırlanmış ve Üst Düzey Konferanslar düzenlenmiştir. Bunlardan 15. Protokol Mahkeme'ye başvuru süresi 6 aydan 4 aya indirilmesi ek protokoller ile getirilen iş yükünü azaltmaya yönelik ve daha yeni tarihli düzenlemelere bir örnektir. Bundan başka 16. Protokol aracılığıyla ulusal mahkemelere AİHM'den istisari görüş isteme yetkisi tanınmıştır. Bu yolla Mahkeme içtihatlarının iç hukukla entegre edilmesi, böylece ihlal iddialarının iç hukukta çözülmesi amaçlanmaktadır. Reform sürecinin diğer bir parçası olan Üst Düzey Konferanslar aracılığıyla Mahkeme'nin geleceği adına neler yapılabileceği tartışılmış ve 5 ayrı konferansta sonuç deklarasyonları yayınlanmıştır. Buna karşın, Reform süreci diğer getirilerine rağmen Komite'nin tek başına yürüttüğü bir süreç olması ve diğer aktörlerin bu çalışmalara etkin şekilde dahil edilmedikleri gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Bununla

birlikte üst düzey konferanslarda taraf devletlerin özellikle egemenlik ilkesi bağlamında talilik prensibine ve takdir marjı konularına dair vurguları kayıtlara geçmiştir.

Reform sürecinin başlatılmasının altında yatan motivasyon Mahkeme'nin geleceği konusundaki endişelere dayanmaktadır. Ağır iş yükü altında ezilen bir Mahkeme'nin etkililiğinden söz etmek oldukça zordur. Dolayısıyla etkililiğin sağlanması ve Mahkeme'nin geleceği için olumsuz olmayan bir tablo ancak kararların etkili şekilde uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Kararların uygulanması, bazen genel tedbirleri de gerektirdiğinden yapısal sorunları ortadan kaldıracak, böylece dolaylı olarak Mahkeme'ye giden başvuru sayısını düşürecektir. Bu sebeple kararların uygulanabilmesi için bazı yaptırım ya da uygulama önerilerinin geliştirilmesi şarttır. Bu konuda mali yaptırımlar söz konusu olabileceği gibi siyasi yaptırımlar da gündeme gelebilir. Mahkeme kararlarını uygulamama konusunda direnen bir taraf devlete ekonomik baskı oluşturmak adına kararı uygulamadığı her gün için para cezası öngörülmesi gibi yaptırımlar bu kapsamda tartışılan mali yaptırım yöntemleri arasında yer almaktadır. Politik yaptırımlar konusunda ise Parlamenterler Meclisinin denkleme dahil edilmesi önem arz etmektedir. Nitekim AKPM üyeleri ulusal parlamentolardan gelen temsilcilerden oluşmaktadır ve sadece hükümet temsilcileri değil taraf devletteki diğer siyasi partilerin milletvekilleri de burada yer almaktadır. Bu yolla taraf devletin AKPM temsilcileri kendi parlamentolarında ve kamuoyunda etki doğurabilecek ve politik baskı oluşturabileceklerdir. Uluslararası hukukta kullanılan diğer bir politik yaptırım aracı olan Adlandırma ve utandırma (naming and shaming) uygulaması da AİHM kararlarına uyulmaması halinde başvurulabilecek yollardan biri olabilir. Adlandırma ve utandırma (naming and shaming) uygulaması, karara uymayan taraf devletin kimliğini açıklamak ve uluslararası camiada bu durumu duyurmak yoluyla karara uymayan devlet üzerinde politik baskı kurulmasından ibarettir. Diğer bir öneri de taraf devletlerin kolektif sorumluluğu gereği, Konsey üyesi devletlerin karara uymayan devlet üzerinde baskı kurmaya çağırılmasıdır. Fakat bu da adlandırma ve utandırma yönteminde olduğu gibi devletlerin kendi tercihleriyle uygulamaya karar verecekleri yollardır. Burada önem arz eden ve devletleri kararlara uymayan taraf devlete karşı durmaya itecek olan kavram Avrupa kamu düzeni ve bununla bağlantılı olan Avrupa ortak değerleri kavramıdır. Bu kavramlar oldukça tartışmalı kavramlar olup tüm taraf devletler açısından yeknesak bir

kabulünün olduğu Őüphelidir. Bununla birlikte AİHS'nin en baştan beri ortak Avrupa değeri oluşturma misyonu olduğu ve içtihatlarıyla sürekli bu konuya katkı sağlamaya çalıştığı unutulmamalıdır. Taraf devletleri karara uymayan devlete karşı böyle bir tutum sergilemeye itecek olan ancak ortak bir kamu düzenine ve değeri bütününe inanmak ya da sahip olmak ve bu düzenin bozulmasını engelleme motivasyonu olabilir.

Kararların etkili olup olmadığı konusunun iç hukukta ne şekilde uygulandıkları ya da uygulanmadıkları ile ilgili olduğu belirtilmişti. Türkiye özelinde bakıldığında Mahkeme kararlarının icrasına ilişkin istatistik bilgileri Komite'nin yayınlandığı yıllık raporlarda yer almaktadır. 2023 yılında icra sürecine son verilip kapatılan dava sayısı 111 olarak belirtilmiştir. Bunlar haricinde Komite önünde derdest halde bulunan ve icra edilmeyi bekleyen karar sayısı ise 446 olarak açıklanmıştır.⁴⁵² Komite ve Mahkeme'nin yıllık raporlarında Türkiye kararların uygulanması konusunda zorluklar yaşanan ülkeler arasında anılmaktadır. Hakikaten çalışmada da ele alındığı gibi özellikle bazı kararlara dair uygulama konusundaki zorluklar Komite'yi de tedbirler almaya yönlendirmiştir. Bu kararların en başında Osman Kavala/Türkiye ihlal kararı gelmektedir. Söz konusu karar bir pilot karar ya da öncü dava olmayıp icra edilmesi yapısal bir sorunun çözümünü gerektirmemekte, alınacak bireysel tedbirlerle ve bazı genel tedbirlerle ihlal ortadan kalkabilecektir. Fakat Kavala kararı uzun süredir uygulanmayı bekleyen ancak taraf devletin uygulama konusunda direnç göstermesi gerekçesiyle Komite'nin yaptırım yoluna başvurmasına sebep olmuş bir karardır. Komite Mahkeme tarihinde ikinci kez ihlal prosedürü yoluna bu kararda başvurmuştur. Komite, ihlal prosedürü yoluyla Mahkeme'ye Türkiye'nin Sözleşmeden doğan kararları uygulama taahhüdüne aykırı hareket edip etmediği sorusunu yöneltmiş, Mahkeme de 46/1.maddenin ihlaline karar vermiş ve Türkiye'nin karara uyma taahhüdüne uygun davranmadığını tespit etmiştir. Bu aşamadan sonra Komite elindeki yaptırım araçlarına başvurarak taraf devleti kararı uygulamaya davet etmektedir. Ancak söz konusu kararla ilgili olarak Mahkeme'nin ihlal kararından sonra da herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Bu aşamada devreye Parlamenterler Meclisi de girmiş ve taraf devletlere bazı yaptırımlar uygulama

⁴⁵² Komite önünde tüm taraf devletler açısından icrası beklenen toplam dava sayısı ise 3819'dur.

konusunda çağrıda bulunmuştur. Kavala kararı ve süreç anlamında ona çok benzeyen Demirtaş/Türkiye kararı icrasında sorun yaşanan ve Komiteyi oldukça zorlayan elindeki yaptırım araçlarını kullanma konusunda harekete geçiren kararlar olmuştur. Bahsi geçen bu iki karar münferit kararlar olup, pilot kararların uygulanmasında yaşanan zorlukları barındırmaması ve uygulanmasının bu kadar çok zaman almaması gereken kararlardır. Alınacak bireysel tedbirlerle özellikle de başvuruların serbest bırakılmasıyla ihlalin ortadan kaldırılması mümkün olduğu halde, taraf devlet kararı uygulamama konusunda direnmektedir. Bu da göstermektedir ki, söz konusu iki karar da taraf devlet açısından hassasiyet içeren unsurlara sahiptir. Mahkeme bu duruma ilişkin olarak hem Kavala/Türkiye hem Demirtaş/Türkiye kararında Sözleşme'nin 18.maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Bu yolla taraf devletin söz konusu kişileri özgürlüğünden yoksun bırakmasının altında ikinci bir amaç olduğunu özellikle bu kişilerin susturulmak istendiğini kabul etmiştir. Türkiye Dışışleri Bakanı TBMM'deki bir konuşmasında⁴⁵³ özetle Kavala ve Demirtaş kararlarının Mahkeme ve Komite tarafından hukuk dışına çıkarılarak siyasi bir yöne çekilmesi sebebiyle bu kararın kendileri için de siyasi bir anlamı olduğunu söylemesi kararın uygulanmasında yaşanan zorluğun boyutunu göstermektedir. Taraf devletin ya da Mahkeme'nin bir kararı siyasi görmesi ya böyle olduğunu iddia etmesi oldukça vahim sonuçlar doğurur. Ne şekilde olursa olsun hukuk ilkeleri dışında değerlendirilen her dava ve karar insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine vurulan bir darbedir. Mahkeme, Komite ve taraf devletlerin kararların uygulanmasında iş birliği içinde olması gerektiği açıktır. Taraf devletlerin egemenlik konusundaki hassasiyetlerinin gözetilmesinin önemi kadar, Mahkeme kararlarının

⁴⁵³ Kasım 2023'de TBMM'de Plan ve Bütçe Komisyonunda Dışışleri Bakanlığının 2024 yılına ait bütçe kanun teklifinin görüşülmesi oturumunda Dışışleri Bakanı Hakan Fidan kendisine yöneltilen Kavala ve Demirtaş kararları ile ilgili sorular üzerine “bazı sembolik davalar” kavramını kullanarak Avrupa Konsey’indeki muhataplara şöyle cevap verdiklerini belirtmiştir; “...Biz dedik ki, bu davalar daha Mahkemeye gelmeden önce Avrupa başkentlerinde siyasallaştırılmış, hukuki ve teknik bir dava olmaktan çıkıp, Türkiye’deki iç siyasetin tarafı olma yönüne gitmiş... Yani siz bunu siyasallaştırırsanız, hukukun dışına çıkarsanız, buradan aldığımız cevap da buradan olur. Bunu niye yadırgıyorsunuz?...”

bağlayıcılığı gereği taraf devletlerin kararlara uyma taahhüdüne aykırı davranmaması da önemlidir.

Kararların uygulanmasında asıl zorluk genellikle pilot karar uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır çünkü pilot kararlar yapısal ve sistemsel sorunlar ve eksiklikler yüzünden gündeme gelmektedir. Taraf devletler bu yapısal sorunları gidermedikçe de aynı konuda mağduriyetler devam eder. Türkiye'ye ilişkin bu konuda verilmiş bir pilot karar örneği Ümmühan Kaplan/Türkiye kararıdır. Söz konusu karar adil yargılanma hakkının bir uzantısı olan makul sürede yargılanma hakkına ilişkindir. Olayda en az 42 yıldır süren bir dava söz konusu olduğundan makul sürenin gerekliliği çoktan aşılmıştır. Bu konu hem Türkiye'de hem bazı diğer Konsey üyesi ülkelerde en çok pilot karar verilmesine sebep olan hak ihlalidir. Makul sürede yargılanma hakkına ilişkin olarak yapısal ve sistemsel değişiklikler ve düzenlemeler gerektiği çok açıktır. Mahkeme Ümmühan Kaplan kararı sonrasında taraf devlete aynı husustaki birçok başvurunun ve mağduriyetin önüne geçilmesi için önleyici bir mekanizma öngörmesini önermiştir. Tam olarak sorunu çözmede etkili olmadıysa da Türkiye bu karar sonrasında makul sürede yargılanma hakkı ihlal edilen kişilerin zararının tazmini için bir Tazminat Komisyonu kurmuştur. Zamanla bu Tazminat Komisyonunun kapsamı genişletilmiş ve en son durumda artık iç hukukta tüketilmesi gereken bir kanun yolu haline gelmiştir. AYM'ye bireysel başvuru yapmadan önce, makul sürede yargılanma hakkı ihlali iddiaları bu Tazminat Komisyonuna götürülecektir. Öngörülen bu tedbirin etkililiği tartışmalara açık olsa da iç hukukta genel tedbirlerin alınması ve pilot kararların uygulanmasına ilişkin iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Mahkeme kararlarının etkililiğinin sağlanması Sözleşme sistemindeki aktörlerin iş birliğine bağlıdır. Burada en önemli görev taraf devletlere düşmektedir. Nihayet asıl olan iç hukuk koruması olup, Mahkeme tali bir koruma mekanizmasıdır. Dolayısıyla taraf devletlerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda Sözleşme ve Mahkeme içtihatlarını bir rehber kabul etmesi ve sistemindeki insan hakları ihlaline yol açabilecek eksiklikleri gidermesi şarttır. Kararları uygulatacak olan yaptırımlar değil, Mahkeme, Komite ve taraf devletler arasındaki diyalog, iş birliği ve gönüllülük esastır. Özellikle, kararları uygulayacak olan taraf devletler olduğundan, onların iyi niyet ve gönüllülükleri kararların uygulanmasında rol

oynayacağından, Mahkeme ve Komite'nin taraf devletlerin hassasiyetlerini de gözeterek adımlar atması önemlidir. İcra konusundaki üç organın da memnun olacakları bir diyalog ve iş birliği yolunun bulunması insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda ideal olmalıdır. Görünen o ki Mahkeme sisteminin ve kararların etkili olmadığını söylemek mümkün değildir. Ancak etkililik ve kararların uygulanması konusunun endişe duymaya gerek olmayacak kadar iyi bir tablo çizmediği de aşıkardır. Özellikle uygulanmayan kararlar konusunda nicelik yönünden bakıldığında istatistiklerde çok ciddi sayılarla karşılaşılmasa bile nitelik bakımından değerlendirme yapmak fazlasıyla önem arz eder. Öyle ki sayıca çok fazla olmasa bile uygulanmamasının altında bazı siyasi sebepler yahut hassasiyetler yatan kararlar demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi çok hayati bazı kavram ve ilkelere oldukça zarar vermektedir.

KAYNAKLAR

- Akad, Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut: **Genel Kamu Hukuku**, 19. bs, İstanbul, Der Yayınları, 2023.
- Akkaya Kia, Rukiye: **Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk**, 2. bs, İstanbul, Beta Basım, 2011.
- Akkuş v. Turkey, 19263/92 (European Court of Human Rights 09 Temmuz 1997).
- Akman v. Turkey (striking out), 37453/97 (European Court of Human Rights 26 Haziran 2001).
- Aleksanyan v. Russia, 46468/06 (European Court of Human Rights 22 Aralık 2008).
- Altıparmak, Kerem: **İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve İzlenmesi**, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu, 2021.
- : “Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?”, **50. Yılında AİHM: Başarı mı? Hayal Kırıklığı mı?**, Ankara Barosu Yayınları, 2009, s. 60-107.
- : “The European System for the Protection of Human Rights in Crisis: The End of the Road?”, **Journal of European Criminal Law**, C. 3, No: 4, 2009.
- Altıparmak, Kerem, Başak Çalı: “AİHM’nin Demirtaş Kararının Uygulanmamasına Kılıflar; İçeriye Farklı Dışarıya Farklı”, **İnsan Hakları Okulu, Çalışma Metni 25**, 2021.
- Altıparmak, Kerem, Ali Rıza Çoban: “Yüksel Yalçinkaya/Türkiye: AİHM Tarihinin En Büyük Buzdağı”, **Çalışma Metni**, İnsan Hakları Okulu, 2024.
- Arai, Yutaka: **The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR**, First Edition., New York, Intersentia, 2002.
- Arsava, Ayşe Füsün: “Devletlerin Egemen Eşitliği Prensibi ve Fiili Eşitsizlik”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, No: 2, 2016, s. 44-61.
- : “AİHM’nin İnsan Hakları Alanında Oynadığı Anayasa Mahkemesi Rolü”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 35, 2018, s. 1-40.
- Arslan, Cengizhan: “AİHM Çalışma Sisteminde Yapılan Bir Reform: Derhal ve Basitleştirilmiş İletişim Prosedürü”, **İnsan Hakları Dergisi**, No: 12, 2023, s. 27-35.

- Arslan Öncü, Gülay: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yetki Saptırması Yasağı (md. 18) Bağlamında İspat Yüğü ve İspat Standardı Meselesi”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C. 10, No: 19, 2021, s. 93-166.
- Aslan, Volkan: “Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, No: 2, 2012, s. 261-296.
- : “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Dostane Çözüm Yolu”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Avdulaj, Desart, Indrit Shtupi, Aldo Shkëmbi: “Protocol No. 14 Innovations for the Operation of the European Court of Human Rights”, **Academic Journal of Interdisciplinary Studies**, 2016, 319-322.
- Aybay, Rona: “AİHM’in İş Yükünün Azaltılması İçin Bir Öneri: ‘Zorunlu Uzlaştırma’”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, No: 67, 2006, s. 111-120.
- : “AİHM’in Yapısı içinde Oluşturulan “Kararlar”ın Sınıflandırılması”, **Prof Dr. İlhan Unat’a Armağan**, Ankara, Mülkiyeler Birliği Yayın No: 2012/1, 2012.
- Barkhuysen, Tom, M.L.van Emmerik: “A Comparative View on the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights”, **European Court of Human Rights: Remedies and Execution of Judgments**, ed. Theodora A. Christou, Juan Pablo Raymond, London, British Institute of International and Comparative Law, 2005, s. 23.
- Baş, Seda, Sezgin Baş: “Anayasa Mahkemesi’nin Tmk M. 187 Hükmüne İlişkin İptal Kararından Sonra Evlenen Kadının Soyadı”, **Kırıkkale Hukuk Mecmuası**, C. 4, No: 2, 2024, s. 493-526.
- Bayraktar, Fethullah: “Rusya’nın Avrupa Konseyi Üyeliğinden Çıkarılması ya da ‘Milan İnsan Hakları’ Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adalet Dergisi**, No: 68, 2022, s. 133-151.
- Bilgin, Ahmet Burak: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 22, No: 1, 2017, s. 81-129.
- Bilgin, Fehmi Kerem: “Uluslararası Hukukta Restitutio in Integrum İlkesi”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Buyse, Antoine: “Invoking Subsidiarity to Weaken ECHR Protection in the UK”, 06.2022, (Çevrimiçi) <https://www.echrblog.com/2022/06/invoking-subsidiarity-to-weaken-echr.html>, 03.01.2024.

- Cassese, Antonio: “A New Approach to Human Rights: The European Convention for the Prevention of Torture”, **American Journal of International Law**, C. 83, No: 1, 1989, s. 128-153.
- Cengiz, Serkan: **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İcrası**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2023.
- : “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Tek Taraflı Deklarasyona Dayalı Kayıttan Düşürme Kararlarının İcrası ve İcranın Denetimi”, **İzmir Barosu Dergisi**, C. Yıl: 87, No: 1, 2022, s. 121-154.
- Cram, Ian: “Protocol 15 and Articles 10 and 11 ECHR—the Partial Triumph of Political Incumbency Post-Brighton?”, **International and Comparative Law Quarterly**, C. 67, No: 3, 2018, s. 477-503.
- Çalı, Başak: “Explaining Variation in the Intrusiveness of Regional Human Rights Remedies in Domestic Orders”, **International Journal of Constitutional Law**, C. 16, No: 1, 2018, s. 214-234.
- Çelik, Şener: “ABD Yaptırımlarının Uluslararası İnsan Haklarına Etkisi: GMA ve CAATSA Kapsamında Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 77, No: 1, 2022, s. 179-203.
- Çoban, Ali Rıza: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Koruma Mekanizmasında Reform: 14. Protokol Mahkemenin İş Yükü Derdine Deva Olur Mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 54, No: 2, 2005, s. 319-345.
- Dahlberg, Maija: “‘ . . . It Is Not Its Task to Act as a Court of Fourth Instance’: The Case of the European Court of Human Rights”, **European Journal of Legal Studies**, C. 7, No: 2, 2014, s. 85-118.
- Dalkılıç, Evrim Elvin: “İlk İstisari Görüşünün Ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ‘Yeni’ Yetkisinin Kısa İncelemesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 36, No: 2, 2019, s. 155-165.
- : “Neden ve Şimdi? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Mammadov Kararı Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, C. 1, **Prof.Dr Metin Günday Armağanı**, Ankara, Atılım Üniversitesi yayınları, 2020.
- De Londras, Fiona, Kanstantsin Dzehtsiarou: **Great Debates on the European Convention on Human Rights**, First published., London, Palgrave, Macmillan Education, 2018.
- Doğru, Derya: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı”, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2018.

- Doğru, Osman: “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, No: 17, 2000, s. 194-225.
- Donald, Alice: “A Wolf in Sheep’s Clothing: Why the Draft Copenhagen Declaration Must Be Rewritten”, **EJIL: Talk!**, 21.02.2018, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/a-wolf-in-sheeps-clothing-why-the-draft-copenhagen-declaration-must-be-rewritten/>, 11.07.2024.
- : “Tackling Non-Implementation in the Strasbourg System: The Art of the Possible?”, **EJIL: Talk!**, 28.04.2017, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/tackling-non-implementation-in-the-strasbourg-system-the-art-of-the-possible/>, 09.07.2024.
- Donald, Alice, Anne-Katrin Speck: “The European Court of Human Rights’ remedial practice and its impact on the execution of judgments”, **Human Rights Law Review**, C. 19, No: 1, 2019, s. 83-117.
- Dothan, Shai: “A Virtual Wall of Shame: The New Way of Imposing Reputational Sanctions on Defiant States”, **Duke Journal of Comparative & International Law**, C. 27, 2017, s. 141-189.
- Duman, Özgür: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Karşılaştırmalı Hukuk Penceresinden ‘Dördüncü Derece Olmama Doktrini’ ve Yansımaları”, **Anayasa Yargısı**, C. 39, No: 1, 2022, s. 47-92.
- Dzehtsiarou, Kanstantsin: **Can the European Court of Human Rights Shape European Public Order?**, Cambridge University Press, 2021.
- Emmerson, Ben, Andrew Ashworth, Alison MacDonald: **Human Rights and Criminal Justice**, 3. ed., London, Sweet & Maxwell, 2012.
- Ertaş, Türker: **Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Ulusal Statüsü ve Uygulanması**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2023.
- Eskimuhtaroglu, Cenan, Kutluhan Bozkurt: “AİHM Kararları Çerçevesinde KKTC’de Taşınmaz Mal Mülkiyeti”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, No: 2, 2020, s. 501-527.
- “Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808”, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 07.2000.
- Faruk, Bilir: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yapısı ve 14 Nolu Protokol”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 55, No: 1, 2006, s. 136-156.

- Fikfak, Veronika: “Changing State Behaviour: Damages before the European Court of Human Rights”, **European Journal of International Law**, C. 29, No: 4, 2018, s. 1091-1125.
- Forde Andrew, (ed.): “Collective Responsibility for European Public Order”, **European Human Rights Grey Zones: The Council of Europe and Areas of Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2024, s. 62-94, doi:10.1017/9781009473255.005.
- Forst, Déborah: “The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights- Limits and Ways Ahead”, **ICL Journal**, C. 7, No: 3, 2013, s. 1-51.
- Gemalmaz, Burak: “Aihm Yargısında Yeni Dönem: Protokol No. 14’le Getirilen Yeni Kabuledilebilirlik Ölçütünün Uygulanmasına Eleştirel Bakış”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. 31, No: 1, 2011, s. 209-242.
- Giakoumopoulos, Christos: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı ve Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 33, No: 1, 2016, s. 35-42.
- Glas, Lize R.: “From Interlaken to Copenhagen: What Has Become of the Proposals Aiming to Reform the Functioning of the European Court of Human Rights?”, **Human Rights Law Review**, C. 20, No: 1, 2020, s. 121-151.
- : “The Committee of Ministers goes nuclear: infringement proceedings against Azerbaijan in the case of Ilgar Mammadov - Strasbourg Observers”, **Strasbourg Observers**, 20.12.2017, (Çevrimiçi) <https://strasbourgobservers.com/2017/12/20/the-committee-of-ministers-goes-nuclear-infringement-proceedings-against-azerbaijan-in-the-case-of-ilgar-mammadov/>, 24.10.2023.
- : “The European Court of Human Rights supervising the execution of its judgments”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 37, No: 3, 2019, s. 228-244.
- Glukhikh, Julia, Nikita Gryazin: “Four Ways to Strengthen the Enforcement of the Judgments of the European Court of Human Rights”, 11.05.2023, (Çevrimiçi) <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/four-ways-to-strengthen-the-enforcement-of-the-judgments-of-the-european-court-of-human-rights/>, 26.05.2024.
- Goldston, James A.: “Challenges in Executing Judgments of the European Court of Human Rights: The Case of the Roma”, **EJIL: Talk!**, 08.12.2023, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/challenges-in-executing-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-the-case-of-the-roma/>, 26.05.2024.

- Gözler, Kemal: **Türk Anayasa Hukuku**, 3. bs, Bursa, Ekin Yayınevi, 2019.
- Göztepe, Ece: **İnsan Haklarının Korunmasında Geçici Tedbir**, On İki Levha Yayıncılık., İstanbul, 2017.
- Gözübüyük, A.Şeref, Feyyaz Gölcüklü: **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 11. bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016.
- Greer, Steven: **The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects**, New York, Cambridge University Press, 2008.
- : “The Interpretation of the European Convention on Human Rights: Universal Principle or Margin of Appreciation?”, **UCL Human Rights Review**, C. 3, 2010, s. 1-14.
- Güzel, Ali, Deniz Ugan Çatalkaya: “Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinin İç Hukuka Doğrudan (Self Executing) Etkisi ve Örnek Bir Yargıtay Kararı Üzerine”, **Çalışma ve Toplum**, C. 2, No: 81, 2024, s. 423-458.
- Haider, Dominik: **The Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights**, Martinus Nijhoff Publishers, 2013.
- Hammerberg, Thomas: “Report by the Commissioner for Human Rights Mr Thomas Hammarberg on His Visit to Ukraine, 19 to 26 November 2011”, Council of Europe: Commissioner for Human Rights, 23.02.2012, (Çevrimiçi) <https://www.refworld.org/reference/countryrep/coechr/2012/en/97220>, 26.05.2024.
- Harris, D. J. vd.: **Harris, O’Boyle & Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights**, 5. bs, Oxford, Oxford University Press, 2023.
- Hosking, Mark: “Enforcing the Right to Vote: UK Government Given Deadline to Reinstate Prisoners’ Right to Vote”, **Human Rights Law Centre**, 11.2010, (Çevrimiçi) <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/greens-and-mt-v-united-kingdom-2010-echr-1826-23-november-2010>, 12.12.2022.
- İşten, İnanç: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Terörle Mücadelede İnsan Haklarının Sınırlandırılması”, Ankara, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2010.
- Jaskiernia, Jerzy: “Actual Challenges for the Implementation of Judgments of the European Court of Human Rights”, **Review of European and Comparative Law**, C. 48, No: 1, 2022, s. 103-131.
- Jonathan Sharpe, (ed.): **The conscience of Europe: 50 years of the European Court of Human Rights**, London, Third Millenium Publishing Limited, 2010.

- Karakul, Selman: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, No: 2, 2018, s. 125-156.
- : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde İhlal Prosedürü**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2022.
- Keller, H., A. Fischer, D. Kuhne: “Debating the Future of the European Court of Human Rights after the Interlaken Conference: Two Innovative Proposals”, **European Journal of International Law**, C. 21, No: 4, 2010, s. 1025-1048.
- Keller, Helen, Cedric Marti: “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”, **European Journal of International Law**, C. 26, No: 4, 2015, s. 829-850.
- Keller, Helen, Alec Stone Sweet: “Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems”, **A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems**, ed. Helen Keller, Alec Stone Sweet, New York, Oxford University Press, 2008, s. 677-712.
- Kılıçparlar, Ahmet: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Dostane Çözüm veya Tek Taraflı Deklarasyon Sebebi İle Verilen Kayıttan Düşürme Kararı Sonrası Başvurunun Yeniden İncelenmesi”, **Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dergisi**, No: 12, 2023, s. 36-43.
- Kılınç, Bahadır: **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Koca, Mahmut, İlhan Üzülmöz: **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 16. bs, Ankara, Seçkin, 2023.
- Kolçak, Hakan, Ünal Gençtürk: “Danışma Görüşü Başvurusu: İHAS’a Ek 16 Nolu Protokol Üzerine Kapsamlı Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 30, No: 3, 2022, s. 1627-1669.
- Köksal, Tuğçe Duygu: “Devletin Egemenlik Yetkisi Gölgesinde Uluslararası Yargı Kararlarının İcra Edilmesine İlişkin Meseleler: ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Örneği’”, **Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, No: 1, 2022, s. 179-213.
- Köküsarı, İsmail: “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Yolunda İhlal Kararlarının Kesinliği, Bağlayıcılığı ve Etkisi”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 22, No: 1-2, 2018, s. 1-56.
- Lambert Abdelgawad, Elisabeth: **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı**, çev. İnan Sevinç, 2. bs, Ankara, Avrupa Konseyi, 2008.

- : “The Execution of the Judgments of the European Court of Human Rights: Towards a Non-Coercive and Participatory Model of Accountability”, **Heidelberg Journal of International Law**, C. 69, 2009, s. 471-506.
- Leach, P., H. Hardman, S. Stephenson: “Can the European Court’s Pilot Judgment Procedure Help Resolve Systemic Human Rights Violations? Burdov and the Failure to Implement Domestic Court Decisions in Russia”, **Human Rights Law Review**, C. 10, No: 2, 2010, s. 346-359.
- Leach, Philip, Alice Donald: “Hostility to the European Court and the risks of contagion”, Blog, **UK Human Rights Blog**, 2013, (Çevrimiçi) <https://ukhumanrightsblog.com/2013/11/21/hostility-to-the-european-court-and-the-risks-of-contagion-philip-leach-and-alice-donald/>, 13.07.2024.
- Letsas, George: “Two Concepts of the Margin of Appreciation”, **Oxford Journal of Legal Studies**, C. 26, No: 4, 2006, s. 705-732.
- Londras, Fiona, Kanstantsin Dzehtsiarou: “Mission Impossible? Addressing Non-Execution Through Infringement Proceedings in the European Court of Human Rights”, **The International and Comparative Law Quarterly**, C. 66, No: 2, 2017, s. 467-490.
- Marks, Susan: “The European Convention on Human Rights and its ‘Democratic Society’”, **British Yearbook of International Law**, C. 66, No: 1, 1996, s. 209-238.
- McLoughlin, Micheal: “Crystal or Glass?: A Review of *Dudgeon v United Kingdom* on the Fifteenth Anniversary of the Decision”, **Murdoch University Electronic Journal of Law**, C. 3, No: 4, 1996.
- Meriç, Emre Oğuz: “İnsan Hakları İhlallerinin Önlenmesinde Pilot Kararların Usuli Açıdan Etkililiği”, **Dicle Akademi Dergisi**, C. 1, No: 2, 2021, s. 29-56.
- Mowbray, Alastair: “The Interlaken Declaration—The Beginning of a New Era for the European Court of Human Rights?”, **Human Rights Law Review**, C. 10, No: 3, 2010, s. 519-528.
- Muižnieks, Nils: “Non-implementation of the Court’s judgments: our shared responsibility”, **Commissioner for Human Rights**, 23.08.2016, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/tr/web/commissioner/-/non-implementation-of-the-court-s-judgments-our-shared-responsibility>, 13.07.2024.
- Nance, Mark T.: “Naming and Shaming in Financial Regulation: Explaining Variation in the Financial Action Task Force on Money Laundering”, **The Politics of Leverage in International Relations: Name, Shame, and Sanction**, ed. H.

Richard Friman, London, Palgrave Macmillan UK, 2015, s. 123-142, doi:10.1057/9781137439338_7.

Oduncu, Leyla Nur: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü”, **İnsan Hakları Yılıhğı**, C. 38, 2020, s. 83-121.

Onural, Ayça, İdil Özkoçak: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Ek 16 No’lu Protokol’ün Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin İç Tüzüğü’ne Getirdiğı Yenilikler”, **Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dergisi**, No: 4, 2019.

Oruç, Murat: “Evli Kadının Münhasıran Bekârlık Soyadını Kullanabilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, No: 27, 2016, s. 451-465.

Özdek, Yasemin: **Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye**, Ankara, TODAİE Yayınları, 2004.

Özdemir, Y. Metin: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getiril-memesi ve İhlal Prosedürü (46/4,5)”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, No: 2, 2018, s. 133-184.

———: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uygulamasında Tek Taraflı Deklarasyon”, **İzmir Barosu Dergisi**, C. Yıl: 83, No: 1, 2018.

Paprocka, Ada, Michał Ziółkowski: “Advisory Opinions under Protocol No. 16 to the European Convention on Human Rights”, **European Constitutional Law Review**, C. 11, No: 2, 2015, s. 274-292.

Paraskeva, Costas: **The relationship between the domestic implementation of the European Convention on Human Rights and the ongoing reforms of the European Court of Human Rights (with a case study on Cyprus and Turkey)**, Oxford, United Kingdom, Intersentia, 2010.

Pasqualucci, Jo M: “Interim Measures in International Human Rights: Evolution and Harmonization”, **Vanderbilt Law Review**, C. 38, No: 1, 2005.

Pelipenko v. Russia, 69037/10 (European Court of Human Rights 02 Ekim 2012).

Poyraz, Murat: “The Impact of the European Court of Human Rights Over Local Norms: The Case of Turkey”, **Selcuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 29, No: 4, 2021, s. 3299-3323.

Rainey, Bernadette, Pamela McCormick, Clare Ovey: **Jacobs, White, and Ovey: The European Convention on Human Rights**, Eighth Edition., Oxford, New York, Oxford University Press, 2021.

Samancı, Uğur: “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Denetim Organları ve Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının

Denetimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 21, No: Prof.Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan, 2019, s. 1795-1832.

Saygılı and Bilgiç v. Turkey, 33667/05 (European Court of Human Rights 20 Mayıs 2010).

Schneider, Jan: **Reparation and enforcement of judgments: a comparative analysis of the European and Inter-American human rights systems**, Berlin, epubli GmbH, 2015.

Schoner, Rachel J: “Naming and Shaming in UN Treaty Bodies: Individual Petitions’ Effect on Human Rights”, **Political Economy of International Organization**, 2023.

Sezer, Abdullah: “İHAS’a Ek 15 ve 16 No.lu Protokollere İlişkin Genel Gözlemler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C. 4, No: 8, 2015, s. 107-129.

Shelton, Dinah: **Remedies in International Human Rights Law**, Third Edition., Oxford, Oxford University Press, 2015.

Sitaropoulos, Nikolaos: “It Takes More than Two to Execute ECHR Judgments”, ECHR Blog, 05.05.2023, (Çevrimiçi) <https://www.echrblog.com/2023/05/it-takes-more-than-two-to-execute-echr.html>, 30.07.2024.

Spano, Robert: “The Future of the European Court of Human Rights—Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law”, **Human Rights Law Review**, C. 18, No: 3, 2018, s. 473-494.

Spielmann, Dean: “Allowing the Right Margin: The European Court of Human Rights and The National Margin of Appreciation Doctrine: Waiver or Subsidiarity of European Review?”, **Cambridge Yearbook of European Legal Studies**, C. 14, 2012, s. 381-418.

Tahsin Acar v. Turkey, 26307/95 (European Court of Human Rights [GC] 06 Mayıs 2003).

Terman, Rochelle, Erik Voeten: “The Relational Politics of Shame: Evidence from the Universal Periodic Review”, **The Review of International Organizations**, C. 13, No: 1, 2018, s. 1-23.

Tumay, Murat: “The Subsidiary Protection of European Convention on Human Rights”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, 2009, s. 185-214.

Ulfstein, Geir: “Copenhagen – Much Ado about Little?”, **EJIL: Talk!**, 14.04.2018, (Çevrimiçi) <https://www.ejiltalk.org/copenhagen-much-ado-about-little/>, 04.01.2024.

Uygun, Oktay: **Devlet Teorisi**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014.

———: “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, **Kamu Hukuku İncelemeleri: İnsan Hakları, Demokrasi, Hukuk Devleti, Egemenlik**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2011, s. 237-275.

Uzun, Ekin Deniz: “Sınır Adaleti ve AİHM’nin Geçici Tedbir Kararları Üzerine Kritik Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 28, No: 2, 2022, s. 744-773.

White, Robin C.A., Iris Boussiakou: “Voices from the European Court of Human Rights”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, C. 27, No: 2, 2009, s. 167-190.

Yıldırım, Zeki: “6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 17, No: 1-2, 2013.

Yıldız Tarman, Gamze: “Vicdani Ret Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, No: 170, 2024, s. 39-64.

KARARLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

“1459th meeting (March 2023) (DH) - Action Plan (05/01/2023) - Communication from Türkiye concerning the cases of Selahattin Demirtas v. Turkey (no. 2) and Encu and others v. Turkey (Applications Nos 14305/17 and 56543/16)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 05.01.2023.

“1492nd meeting, 12-14 March 2024 (DH)-H46-34 Selahattin Demirtaş (No. 2) group v. Turkey (Application No. 14305/17)”, Minister’s Deputies, 12-14 March.

“2010 Interlaken Follow Up-Principle of Subsidiarity”, European Court of Human Rights, 08.07.2010.

“6384 Sayılı ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun’ Tasarı Metni”, 17.05.2012, (Çevrimiçi) <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0625.pdf>, 06.08.2024.

“6384 sayılı Tazminat Komisyonunun Görevleriyle Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Kanun”,

A, B and C v. Ireland, 25579/05 (European Court of Human Rights 16 Aralık 2010).

Abbasov v. Azerbaijan, 24271/05 (European Court of Human Rights 17 Ocak 2008).

“Adalet Bakanlığı-Tazminat Komisyonu Başkanlığı”, (02.07.2024), (Çevrimiçi)
<https://ihtk.adalet.gov.tr/SayfaDetay/Komisyonhakkinda>, 02.07.2024.

Akkuş v. Turkey, 19263/92 (European Court of Human Rights 09 Temmuz 1997).

Akman v. Turkey (striking out), 37453/97 (European Court of Human Rights 26 Haziran 2001).

Aleksanyan v. Russia, 46468/06 (European Court of Human Rights 22 Aralık 2008).

Anchugov and Gladkov v. Russia, 11157/04, 15162/05 (European Court of Human Rights 04 Temmuz 2013).

“Annual Report 2022 - European Court of Human Rights”, Annual Report of European Court of Human Rights, Strasbourg, 2022.

“Annual Report of European Court of Human Rights-2023”, Annual Report, European Court of Human Rights, 2023.

Austria v. Italy, 788/60 (European Commission of Human Rights 11 Ocak 1961).

Austria v. Italy, 788/60 (European Commission of Human Rights 11 Ocak 1961).

Ayetullah Ay v. Turkey, 29084/07 ve 1191/08 (European Court of Human Rights 08 Mart 2021).

Bekir-Ousta and Others v. Greece, 35151/05 (European Court of Human Rights 11 Ocak 2008).

Brežec v. Croatia, 7177/10 (European Court of Human Rights 18 Temmuz 2013).

Broniowski v. Poland, 16153/09 (European Court of Human Rights [GC] 22 Haziran 2004).

“Call for the immediate release of Osman Kavala-Resoluiton 2518-PACE”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 12.10.2023, (Çevrimiçi)
<https://pace.coe.int/en/files/33147/html>, 03.08.2024.

Claes v. Belgium, 43418/09 (European Court of Human Rights 02 Eylül 2005).

“CM/Del/Dec(2020)1377bis/H46-38”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 01.09.2020.

“CM/Del/Dec(2021)1406/H46-31-1406th meeting, 7-9 June 2021 (DH)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 07.06.2021.

- “CM/Del/Dec(2024)1501/H46-14-H46-14 Bekir-Ousta and Others group v. Greece (Application No. 35151/05)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 14.06.2024.
- “CM/Del/Dec(2024)1501/H46-34-1501st meeting, 11-13 June 2024 (DH)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 14.06.2024.
- “CM/Notes/1383/H46-22-1383rd Meeting”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 29.09.2020.
- “CM/ResDH(2014)298-Execution of the judgments of the European Court of Human Rights in 282 cases against Turkey”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 17.12.2014.
- “Committee of Ministers 1362nd Meeting(DH-DD(2019)1294)- Enforcement of the Judgements of the Zengin Group of Cases v. Turkey; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı v. Turkey; İzzettin Doğan and Others v. Turkey”, 2019.
- “Committee of Ministers 1383rd Meeting(DH-DD(2020)836)- Enforcement of the Judgements of the Zengin Group of Cases v. Turkey; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı v. Turkey; İzzettin Doğan and Others v. Turkey”, 2020.
- “Committee on Legal Affairs and Human Rights (AS/Jur)”, **Parliamentary Assembly of the Council of Europe**, 01.2019, (Çevrimiçi) <https://pace.coe.int/en/pages/committee-5-presentation>, 26.05.2024.
- “Complementary joint procedure between the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly in response to a serious violation by a member State of its statutory obligations-Resolution 2319 (2020)”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2020.
- Çakıcı v. Turkey, 23657/94 (European Court of Human Rights Temmuz 1999).
- Demopoulos and Others v. Turkey (dec.), 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04 (European Court of Human Rights 01 Mart 2010).
- Denmark v. Turkey, 34382/97 (European Court of Human Rights 08 Haziran 1999).
- Dudgeon v. the United Kingdom, 7525/76 (European Court of Human Rights 22 Ekim 1981).
- “ECHR-Analysis of Statistics 2022”, 01.2023.
- “Execution of judgments of the European Court of Human Rights - Doc.8808”, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 07.2000.

“Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, Council of Europe, 2004.

“Explanatory Report-Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Explanatory Report, Council of Europe, 2013.

“Explanatory Report-Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Explanatory Report, Council of Europe, 2013.

Fabris v. France, 16574/08 (European Court of Human Rights 07 Şubat 2013).

France, Norway, Denmark, Sweden, Netherlands v. Turkey, 9940/82, 9941/82, 9942/82, 9943/82, 9944/82 (European Commission of Human Rights 7 December 1985).

G.i.e.m. S.r.l. and Others v. Italy, 1828/06, 34163/07, 19029/11 (European Court of Human Rights [GC] 28 Haziran 2018).

Greece v. the United Kingdom (volume I), 176/56 (The European Commission of Human Rights 1958).

Greens and M.T. v. the United Kingdom, 60041/08 (European Court of Human Rights 23 Kasım 2010).

“Guide on Article 46 of the Convention – Binding force and execution of judgments”, European Court of Human Rights-Registry, 31.08.2021.

“Guidelines of the Committee of Ministers on the prevention and remedying of violations of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms-CM(2022)141”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 09.2022.

“H46-40 Selahattin Demirtaş v. Turkey-CM/Del/Dec(2021)1398/H46-40-1398th meeting, 9-11 March 2021 (DH)”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 11.03.2021.

Hasan and Eylem Zengin v. Turkey, 1448/04 (European Court of Human Rights 09 Ekim 2007).

Hermi v. Italy, 77543/01 (European Court of Human Rights 18 Ekim 2006).

“High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights: Brighton Declaration”, 09.2012, (Çevrimiçi)
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2012_brighton_finaldeclaration_eng
, 25.12.2023.

“High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights Interlaken Declaration”, 02.2010, (Çevrimiçi)
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2010_interlaken_finaldeclaration_eng, 01.01.2024.

“High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights-İzmir Declaration”, 04.2011, (Çevrimiçi)
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/2011_izmir_finaldeclaration_eng, 01.01.2024.

“High-Level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights, Our Shared Responsibility’-Brussels Declaration”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2015.

Hirst v. the United Kingdom, 40787/98 (European Court of Human Rights 24 Temmuz 2001).

“Human Rights Watch- World Report 2009”, New York, Human Rights Watch, 2009.

Hutten-Czapska v. Poland, 35014/97 (European Court of Human Rights 19 Haziran 2006).

Ilgar Mammadov v. Azerbaijan(46/4), 15172/13 (European Court of Human Rights 29 Mayıs 2019).

Ilgar Mammadov v. Azerbaijan(2014-Final Decision), 15172/13 (European Court of Human Rights 22 Mayıs 2014).

Ilseher v. Germany, 10211/12, 27505/14 (European Court of Human Rights [GC] 04 Aralık 2018).

Incal v. Turkey, 41/1997/825/1031 (European Court of Human Rights 09 Haziran 1998).

“(Information Note on the Court’s case law-120) Verein gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland (no. 2)”, 06.2009.

“Interim Resolution CM/Res DH(2009)45-Execution of the Judgement of the European Court of Human Rights Ülke against Turkey”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 19.03.2009.

“Interim Resolution CM/ResDH(2020)361”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 03.12.2020.

“Interim Resolution CM/ResDH(2021)432 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Kavala against Turkey”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 02.12.2021.

“Interim Resolution CM/ResDH(2022)21 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Kavala against Turkey”, Committee of Ministers-Minister’s Deputies, 02.02.2022.

Ireland v. the United Kingdom, 5310/71 (European Commission of Human Rights 18 Ocak 1978).

Ivanțoc and Others v. Moldova and Russia, 23687/05 (European Court of Human Rights 15 Kasım 2011).

Jabari v. Turkey, 40035/98 (European Court of Human Rights 11 Temmuz 2000).

Katic v. Serbia, 13920/04 (European Court of Human Rights 07 Temmuz 2009).

Kavala v. Turkey (Final Decision), 28749/18 (European Court of Human Rights 10 Aralık 2019).

Kavala v. Türkiye (46/4), 28749/18 (European Court of Human Rights 11 Temmuz 2022).

Keser Altıntaş Başvurusu, 2023/18536 (Anayasa Mahkemesi 25 Temmuz 2023).

Kotsaftis v. Yunanistan, 39780/06 (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 12 Haziran 2008).

Lautsi and Others v. Italy, 30814/06 (European Court of Human Rights 18 Mart 2011).

Maestri and Others v. Italy, 39748/98 (European Court of Human Rights 17 Şubat 2004).

“Makul Sürede Yargılanma Hakkının İhlali İddiasıyla Yapılan Başvurunun İncelenmesinin Sürdürülmesini Haklı Kılan Bir Neden Olmadığı Gerekçesiyle Düşmesi | Basın Duyurusu”, Anayasa Mahkemesi, 10.10.2023.

Mamatkulov and Askarov v. Turkey, 68183/10, 62963/13 (European Court of Human Rights [GC] 04 Şubat 2005).

Marckx v. Belgium, 6833/74 (European Court of Human Rights 13 Haziran 1979).

Mehmet Osman Kavala Başvurusu (1), 2018/1073 (Anayasa Mahkemesi 22 Mayıs 2019).

Mehmet Osman Kavala Başvurusu(2), 2020/13893 (Anayasa Mahkemesi 29 Aralık 2020).

“Memorandum of the President of the Court with a view to Preparing the Interlaken Conference”, 03.07.2009, (Çevrimiçi)
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Speech_20090703_Costa_Interlaken_ENG, 19.12.2023.

Moreira De Azevedo v. Portugal, 11296/84 (European Court of Human Rights 23 Ekim 1990).

Neulinger and Shuruk v. Switzerland, 41615/07 (European Court of Human Rights [GC] 06 Temmuz 2010).

Nevriye Kuruç Başvurusu, 2021/58970 (Anayasa Mahkemesi 05 Temmuz 2022).

Oleksandr Volkov v. Ukraine, 21722/11 (European Court of Human Rights 09 Ocak 2013).

Othman (abu Qatada) v. the United Kingdom, 8139/09 (European Court of Human Rights 17 Ocak 2012).

Papamichalopoulos and Others v. Greece, 32310/08 (European Court of Human Rights 31 Ekim 1995).

“Practice Direction: Requests for Interim Measures”, European Court of Human Rights-Rules of Court, 2024.

“Proceedings-High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights-Brighton, 18-20 April 2012”, Directorate General of Human Rights and Rule of Law Council of Europe, 04.2012.

“Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby”, Council of Europe, 1994, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/168007cda9>, 20.12.2023.

“Protocol No. 14 To The Convention For The Protection of Human Right and Fundamental Freedoms, Amending The Control System of The Convention”, Council of Europe, 2004, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/library_collection_p14_ets194e_eng, 20.12.2023.

“Protocol No. 15 amending the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, 2013, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/protocol_15_eng, 30.12.2023.

“Protocol No. 16 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, 2013, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/protocol_16_eng.

Ramadhi and Others v. Albania, 3822/02 (Euroepan Court of Human Rights 02 Haziran 2008).

“Recommendation 2110 (2017)-The implementation of judgments of the European Court of Human Rights”, Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2017.

“Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2000, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16805e2f06>.

“Recommendation Rec(2004)5 of the Committee of Ministers to member states on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down in the European Convention on Human Rights”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 12.05.2004, (Çevrimiçi) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805dd194, 14.02.2024.

“Reforming the European Court of Human Rights: Interlaken, Izmir, Brighton and Beyond- A compilation of instruments and texts relating to the ongoing reform of ECHR”, Directorate General Human Rights and Rule of Law Council of Europe, 2014, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/reforming-the-european-convention-on-human-rights-interlaken-izmir-bri/1680695a9d>, 25.12.2023.

“Report of Committee on Legal Affairs and Human Rights-The Future of the European Court of Human Rights and the Brighton Declaration”, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 03.12.2012, (Çevrimiçi) http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/ajdoc42_2012.pdf, 13.12.2023.

“Resolution 1787 (2011)-Implementation of Judgements of the European Court of Human Rights”, Parliamentary Assembly, 26.01.2011.

“Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 2004.

“Rules of Court-Just Satisfaction Claims”, 03.06.2022, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pd_satisfaction_claims_eng.

“Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements”, Committee of Ministers of the Council of Europe, 10.05.2006, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/16806eebf0>, 19.05.2024.

“Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements”, Committee of Ministers of the Council of Europe, amended on.2017.

Saadi v. Italy, 37201/06 (European Court of Human Rights 28 Şubat 2008).

Sarıca ve Dilaver/Türkiye (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 27 Mayıs 2010).

Saygılı and Bilgiç v. Turkey, 33667/05 (European Court of Human Rights 20 Mayıs 2010).

Selahattin Demirtaş v. Turkey (no. 2), 14305/17 (European Court of Human Rights [GC] 22 Aralık 2020).

Selmouni v. France, 25803/94 (European Court of Human Rights 28 Temmuz 1999).

“Setting up of an Assembly committee on the honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe (Monitoring Committee) Resolution 1115 (1997)”, Parlemantary Assembly, 29.01.1997.

Shamayev and Others v. Georgia and Russia, 36378/02 (European Court of Human Rights 12 Nisan 2005).

“Speeches 2015-High level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights: Our shared responsibility’”, Secretary General of Council Of Europe, 26.03.2015, (Çevrimiçi) <https://www.coe.int/en/web/secretary-general/-/high-level-conference-on-the-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights-our-shared-responsibility->, 13.07.2024.

“Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(16th Annual Report of CM)”, Annual Report, Committie of Ministers of the Council of Europe, 2022.

“Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights(17th Annual Report of CM)”, Annual Report, Committie of Ministers of the Council of Europe, 2023.

Sy v. Italy, 11791/20 (European Court of Human Rights 24 Ocak 2022).

Tahsin Acar v. Turkey, 26307/95 (European Court of Human Rights [GC] 06 Mayıs 2003).

“The High Level Conference-Copenhagen Declaration”, 04.2018, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/copenhagen-declaration/16807b915c>, 01.01.2024.

“The longer-term future of the system of the European Convention on Human Rights (Steering Committee Report)”, Steering Committee for Human Rights-Council of Europe, 11.12.2015, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/the-longer-term-future-of-the-system-of-the-european-convention-on-hum/1680695ad4>, 28.05.2024.

“The powers of the Assembly”, **Parliamentary Assembly of the Council of Europe**, (24.05.2024), (Çevrimiçi) <https://pace.coe.int/en/pages/powers>, 24.05.2024.

“Toolkit on How to Request Interim Measures under Rule 39 of the Rules of the European Court of Human Rights for Persons in Need of International Protection”, United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR,

Torreggiani and Others v. Italy, 43517/09 (European Court of Human Rights 08 Ocak 2013).

Turgut and Others v. Turkey, 4860/09 (European Court of Human Rights Mart 2013).

Ülke v. Turkey, 39437/98 (European Court of Human Rights 24 Ocak 2006).

Ümmühan Kaplan v. Turkey, 24240/07 (European Court of Human Rights 2012).

Ümmühan Kaplan/Türkiye, 24240/07 (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 20 Mart 2012).

Ünal Tekeli v. Turkey, 29865/96 (European Court of Human Rights 16 Şubat 2005).

Xenides-Arestis v. Turkey, 46347/99 (European Court of Human Rights 22 Aralık 2005).

Verein Gegen Tierfabriken Schweiz v. Switzerland, 32772/02 (European Court of Human Rights 30 Haziran 2009).

Vermeire v. Belgium, 12849/87 (European Court of Human Rights 29 Kasım 1991).

Vilho Eskelinen and Others v. Finland, 63235/00 (European Court of Human Rights 19 Nisan 2007).

Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine, 40450/04 (European Court of Human Rights 15 Ekim 2009).

Z v. Finland, 22009/93 (European Court of Human Rights 25 Şubat 1997).